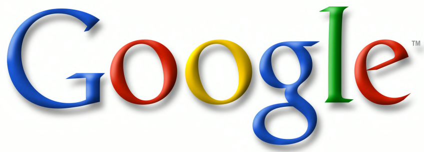
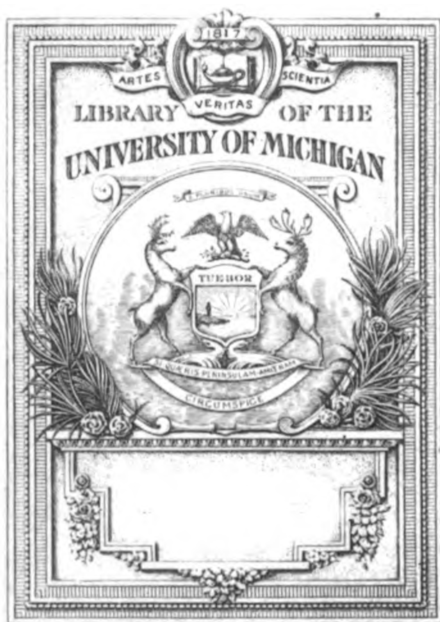





1817
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

# HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN AF

## SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

## TORVALD HÖJER

UNDER MEDVERKAN AF

SAM. CLASON
STOCKHOLM

NILS EDÉN
UPPSALA

LUDVIG STAVENOW
UPPSALA

TRETTIONIONDE ÅRGÅNGEN

1919



STOCKHOLM 1920
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
190179

# Innehåll:

## Afhandlingar.



## Strödda meddelanden och aktstycken.



## Öfversikter och granskningar.



## Bilagor.

## I afdelningen »Underrättelser» behandlade skrifter.

---

# Bismarckforskningens nuvarande läge.

AF

LUDVIG STAVENOW.[1]

Bismarck fyller till den grad det tyska folkets historia under den långa epok däraf, då han var den ledande statsmannen, d. v. s. ända från sitt inträde i den preussiska regeringen på hösten 1862 intill sin afgång från makten i mars 1890, att hela denna epoks politiska historia på samma gång är Bismarcks historia och forskningen därom kan sägas höra med till forskningen om Bismarck och hans verk. I viss mån hör hela Europas politiska historia under samma period med härtill, då det tyska rikets skapande i väsentlig mån omgestaltade hela det europeiska statssystemet. I denna vidsträckta omfattning blir Bismarckforskningen forskningen om hela det moderna tyska rikets tillkomst och första historia i dess sammanhang med hela det europeiska statssystemets samtida öden, d. v. s. hela Bismarcksepokens historia.

Men Bismarckforskningen kan också i mer begränsad mening sägas utgöra den forskning, som söker följa Bismarcks personliga lefnadsöden och intränga i hans inre åskådning, personlighetsdaning och själsutveckling. Denna art af Bismarckforskningen får lefnadsteckningen och karaktäristiken af Bismarck till sitt egentliga mål, och samtidens tyska och europeiska historia blir härvid blott den nödvändiga bakgrunden och skildras direkt endast i den mån Bismarck är personligen engagerad i den historiska händelseutvecklingen.

[1] Uppsatsen utgör ett föredrag vid Svenska historiska föreningens årssammankomst den 6 april 1918 och åsyftar ingalunda någon fullständig redogörelse för litteraturen i ämnet.

Här kan egentligen blott blifva fråga om Bismarckforskningen i den mer personliga och begränsade meningen, ehuru jag finner nödigt äfven beröra den mer allmänna sidan däraf.

Med utomordentlig intensitet har den tyska vetenskapen kastat sig öfver uppgiften att historiskt utreda och skildra den centrala händelsen i tyska folkets moderna historia, rikets tillkomst, liksom också att belysa den stora ledande statsmannaande, som främst bär förtjänsten och ansvaret för denna epokgörande händelse. Ehuru ännu icke mer än ett halft sekel förgått efter de afgörande momenten däri och icke mer än tvänne årtionden efter Bismarcks bortgång har redan en enorm vetenskaplig litteratur egnats åt Bismarckstidens historia och åt honom själf. Med tysk grundlighet och energi har det tillgängliga materialet genomforskats och kritiskt bearbetats på ett sätt, som saknar motstycke i något annat folks moderna historia och rörande någon annan personlighet från så sen epok.

Redan under Bismarcks lifstid och under hans direkta eggelse kom forskningen om tyska rikets tillkomst att lägga en ytterst betydelsefull grund genom det sätt, på hvilket det preussiska utrikesarkivets akter ställdes till en forskares disposition. Än i dag bildar Sybels berömda verk »Die Begründung des deutschen Reichs» hufvudverket för vår kunskap därom, så långt källmaterialet hann att utnyttjas. Det var för den egentliga Bismarckstiden blott till och med år 1866. De båda senaste banden, som utkommo efter Bismarcks afgång och utan tillgång till det officiella materialet, äro redan något föråldrade. Sybels genomgång af det oerhörda aktmaterialet i de preussiska statsarkiven kunde naturligtvis ej vara uttömmande och i flera fall äro hans referat, i den mån de kunnat kontrolleras, icke tillräckligt noggranna. Äfven stod han helt naturligt i högre grad än senare forskare under inflytandet af Bismarcks öfverväldigande personlighet. Men icke desto mindre är arbetet ännu oöfverträffadt.

På denna grundval har forskningen fortsatt att bygga, ehuru ingen enskild forskare varit i tillfälle att på samma sätt taga kännedom om det mest betydande, mest centrala källmaterialet, de officiella preussiska statsakterna. Rikedomen af enskilda statsmäns minnen och bref, publikationer ur

andra offentliga arkiv, tyska, österrikiska, franska, italienska, danska m. m., och naturligtvis äfven i enstaka fall af preussiska akter, som bekantgjorts och bearbetats, har emellertid hunnit i åtskilligt supplera den Sybelska skildringen af den första Bismarcksepoken 1862—66 och än mer fullständiga och väsentligt omändra densamma för tiden 1867—70. Resultatet af denna intensiva, ännu med lika intresse bedrifna forskning, som för hvarje år har att framlägga en massa betydande och kritiskt värdefulla bidrag, föreligger ännu icke i något nytt verk, som i planläggningen och omfattningen, i den litterära formen och den vetenskapliga originaliteten på något sätt kan jämföras med den Sybelska framställningen. Väsentligen framträder denna vetenskapliga verksamhet såsom källpublikation och specialforskning, framlagd i ett otal monografier och spridda kritiska undersökningar och bidrag. Jämsides härmed föreligga dock försök till kortare sammanfattningar af forskningens ståndpunkt, hvarvid helt naturligt den period, hvarom här är fråga, tiden 1862—70, plägar ingå i sammanfattande betraktelser, egnade den tyska historien från 1815 till 1871.

Så kom tämligen snart efter Sybels verks afslutande och Bismarcks bortgång den trebandiga framställningen af hela denna period af Zwiedineck-Südenhorst (i Bibliotek Deutscher Geschichte) 1897—1905 och Georg Kaufmanns verk »Politische Geschichte Deutschlands im 19. Jahrhundert» (1900). Båda hade sina förtjänster, Zwiedineck-Südenhorst genom att mera allsidigt egna uppmärksamhet åt utvecklingen och åskådningarna inom olika delar af Tyskland, även småstaterna och Österrike, genom att draga in den politiska publicistiken för att belysa meningarnas strid samt i allmänhet genom ett rikt, ehuru något oordnadt stoff, Kaufmann genom att mer betona hufvudlinjerna i utvecklingen och följa de politiska programmens och teoriernas succession och strid, dock med ganska prononcerade nationalliberala sympatier och en något för abstrakt och konstruerande framställning. Båda ha fullständigt trängts undan såsom ej längre fyllande måttet. I deras ställe har det ganska nyligen (1916) utkomna arbetet »Die Reichsgründung» af Erich Brandenburg, som likaledes skildrar hela perioden 1815—1871, blifvit en dylik ganska bred och

dock öfversiktlig sammanställning af forskningens resultat, som synes mig synnerligen lyckad och vederhäftig. Professor Brandenburg, som äfven ägnat sig åt Moritz af Sachsens historia, har förut i flera smärre uppsatser gifvit kritiska bidrag till den nyaste tyska historien bland annat genom sin edition och kritik av de politiska partiernas program. Såsom förarbete till sin stora, sammanfattande skildring utgaf han ett stort arbete »Untersuchungen und Actenstücke zur Geschichte der Reichsgründung», hvari han dels, särskildt med stöd af Camphausens papper, belyste Preussens politik 1848 och därmed gjorde den näst Rachfahls och Meineckes forskningar på detta område mest betydande kritiska insatsen efter Sybel, dels behandlade ingående och med nytt material Preussens förhållande till Frankrike under danska och tyska krigen samt ursprunget till 1870 års krig. Brandenburgs främsta förtjänst är emellertid knappast hans egen specialforskning, ehuru denna är betydande, utmärkt af kritiskt skarpsinne och stödd på nytt källmaterial, utan den synnerligen grundliga kännedomen om hela forskningens nuvarande läge och sammanfattandet däraf i en enkelt och klart skrifven, lättläst och intressant framställning. Hela andra delen af hans stora verk är härvid egnad åt tiden 1862—71 och utgör således en förträfflig sammanfattning af Bismarckforskningen i vidsträckt bemärkelse på detta det mest betydande skedet af Bismarcks lif och af Tysklands moderna historia. Brandenburgs arbete har den rent litterära förtjänsten af kompositionens öfverskådlighet, stilens behag och måtta i meddelandet af faktiskt material. Han behärskas icke af stoffet såsom Zwiedineck-Südenhorst eller förlorar sig i relativt abstrakta skildringar som Kaufmann. Skildringen är rakt på sak. Dokumenteringen är förlagd till ett bihang af noter till hvarje del, med intressanta men korta kritiska reflexioner om de främsta bidragen till tidens historia. Öfverhufvud ger detta arbete ett förträffligt referat af forskningsarbetet, på samma gång det framlägger ganska rikt med nya synpunkter och egna undersökningsresultat, hvarvid författaren kan hänvisa till sina »Untersuchungen» eller kommande specialarbeten. I allmänhet bemödar sig Brandenburg om en opartiskhet, som förstår äfven andra synpunkter än de

preussiska och Bismarckska och låter honom trots all beundran äfven se brister i Bismarcks personlighet och tillvägagångssätt. Arbetet i sin helhet ger ett mäktigt intryck af hur långt den tyska forskningen redan hunnit för denna epok af sin historia, på samma gång den ganska öppet belyser de problem, som återstå och som för närvarande äro de mest aktuella.[1]

Jag skall här — delvis med stöd af Brandenburg — i korthet antyda några af de mest debatterade problemen. För dansk-tyska krigets historia har forskningen utom Sybel och tidigare publikationer fått sina viktigaste bidrag genom Jansen och Samwers »Schleswig-Holsteins Befreiung» 1897 (ur augustenburgska källor) och den stora franska publikationen »Origines diplomatiques de la guerre de 1870—71» (fullföljd till 1866). Beträffande särskildt Bismarcks förhållande till den augustenburgska pretendenten gå fortfarande meningarna i sär. För det afgörande samtalet mellan Bismarck och arfprinsen den 1 jan. 1864 föreligga såväl Bismarcks egna som arfprinsens icke alldeles förenliga berättelser, kommenterade af Wahl (i Hist. Zeitschr. 95), hvarjämte Gebauers biografier af arfprinsen och hans fader hertigen (1912 och 1910) ytterligare belysa den augustenburgska ståndpunkten. Frågan om och i hvad mån Bismarck verkligen varit beredd att acceptera en augustenburgsk kandidatur är oklar, liksom äfven den om hans skuld till att det så lofvande närmandet mellan arfprinsen och preussiska regeringen icke nådde ett resultat. Benägenheten hos tyska forskare att här såsom alltid försvara Bismarcks politik mot hvarje klander börjar dock vika för känslan af att hans fordringar ej blott voro utomordentligt hårda, utan äfven säkerligen från början beräknade på att omintetgöra ett antagande från arfprinsens sida, hvarjämte hans berättelse till konung Wilhelm tydligen framställer hertigens förhållande såsom mer afböjande än det verkligen var.

[1] Af den engelska historikern Sir A. W. Wards arbete »Germany 1815—1890» utkom under 1917 den andra delen, behandlande tiden 1852—1871. Den utmärker sig liksom första delen genom en förträfflig kännedom om litteraturen i ämnet och utgör en anmärkningsvärdt opartisk samt synnerligen välskrifven öfversikt öfver tyska historien under dessa händelserika årtionden Arbetets betydelse är väsentligen att till engelsk publik förmedla kännedomen om den tyska forskningen rörande det tyska enhetsverkets historia.

Till historien om det diplomatiska förspelet till 1866 års krig har Friedjungs bekanta arbete väl utgjort det främsta bidraget efter Sybel, liksom för själfva krigets förlopp samma arbete jämte Lettow-Vorbecks utförliga och pålitliga framställning (2:a upplagan 1910) nu ger den bästa ledningen. Bismarcks förhållande till Napoleon erbjuder här en mängd intressanta problem, berörda i en mångfald specialundersökningar, såsom Richard Festers uppsats »Biarritz» (D. Rundschau 113) och Brandenburgs »Untersuchungen». Huruvida Bismarck redan i Biarritz tänkt sig möjligheten af en lösning af hela tyska frågan eller beslutat sig för att begränsa denna till Nord-Tyskland, därom ha dessa författare olika meningar. Busch (i H. Z. 103) och Frahm (i Hist. Vierteljahrschr. 15, 1912) ta här med skäl ståndpunkt mot Festers uppfattning, att rikstanken uppstår hos Bismarck redan i Biarritz såsom enda möjligheten att hålla Frankrike i tygeln. Icke mindre omstridd är frågan om öppenheten och riktigheten af Bismarcks rapporter till konung Wilhelm från mötet med Napoleon, hans förhållande till det Gablenzska medlingsförsöket, hans kamp med konung Wilhelm och militärpartiet i Nikolsburg angående de österrikiska fredsvillkoren m. m.

Efter 1866 blifva de omstridda problemen flera och bidragen till deras lösning än rikare. En grupp af källpublikationer och kritiska uppsatser rör sig sålunda om tillkomsten af den nordtyska författningen, i sina grunddrag tydligen Bismarcks personliga verk. Om Bismarcks förhållande till den allmänna rösträttens princip talar Oncken i sitt arbete Lassalle (1904) m. fl. uppsatser, om förhållandet till det nya nationalliberala partiet samma författare i monografien öfver Rudolf v. Bennigsen (1908), Parisius, Spahn, Schunke, Mayer m. fl., angående Bismarck och de konservativa G. Ritter: »Die preussischen Konservativen u. B:s deutsche Politik» (1913). Utkasten och förarbetena till nordtyska författningen äro publicerade i Bindings stora edition af riksförfattningen. Bismarcks personliga andel däri berör v. Keudell i »Fürst und Fürstin Bismarck» (1901). Bergsträssers arbete »Die Geschichte der Reichsverfassung» sammanfattar och riktar forskningen på detta område. Intressanta frågor bli här fortfarande i hvad

mån de ändringar, som den nationalliberala oppositionen framdref i det ursprungliga, af furstarna antagna förslaget, i själfva verket stämde med Bismarcks hemliga önskningar (så särskildt i fråga om kanslerns helt ändrade ställning genom öfvertagandet af ansvaret för Bundespresidiets samtliga beslut) eller formulerades såsom kompromisser mellan Bismarckska idéer och liberala fordringar och önskemål. En mängd betydelsefulla bidrag äro för öfrigt egnade åt de inre striderna och reformerna under nordtyska förbundets korta historia, liksom åt de sydtyska förhållandena och den städse sväfvande frågan om dessa staters accession till Nordtyskland och deras inre politiska strider. Enskilda memoarer, brefpublikationer ur enskilda samlingar, de officiella parlamentariska förhandlingarnas offentliggörande i tryck, pressen, flygskrifterna m. m. ha lämnat material av stor betydelse.[1] Icke desto mindre torde Brandenburgs uttryck, att »Bismarcks politik ligger för tiden 1867—71 ännu för det mesta i dunkel, emedan Sybel här icke mer fick begagna akterna», vara riktigt.

Fransk-tyska krigets förhistoria har naturligtvis särskildt lockat forskningen, dess mer som här debatten om skulden för fredsbrottet aldrig afstannat mellan de tyska och franska historikerna. Helt naturligt är detta problem ännu allt för aktuellt, för att en verkligt opartisk historieskrifning skall vara möjlig. Den franska politikens arbete på en trippelallians mellan Frankrike, Österrike och Italien ha belysts redan 1900 av Busch på grund af äldre källor; de mest betydande kompletteringarna lämna Bourgeois-Clermont: »Rome et Napoléon III» (1907), där äfven Gramonts korrespondens med österrikiska sändebudet i Wien är meddelad, och Wertheimers bekanta Andrassybiografi (1910). Särskildt har naturligtvis diskussionen koncentrerats kring den omedelbara krigsanledningen, hohenzollerska tronkandidaturen i Spanien och Emserdepeschen. Här går i spetsen Richard Fester genom sina arbeten »Briefe, Aktenstücke und Regesten zur Geschichte der Hohenzollern Thronkandidatur in Spanien» (1913), »Neue Beiträge» etc. (1913) samt »Ueber die Genesis der Emserdepesche» (D. Rund-

[1] Åt Luxemburgsfrågan har särskildt Mattschoss egnat ett utförligt arbete, »Die Kriegsgefahr im 1867» (1908).

schau 1914 o. f., senare utgifven såsom särskild bok). Hesselbarths offentliggörande af Bismarcks hemliga korrespondens med preussiska beskickningen i Madrid och de invigda spanska förtroendemännen ger äfven ett betydande bidrag. liksom Brases undersökning »Olliviers Memoiren und die Entstehung des Krieges» (1912). Welschingers verk (1910) liksom Olliviers sakna vetenskapligt värde. En skarp och opartisk kritik af Olliviers berättelse har Pierre Muret lämnat i Revue d'histoire moderne (1909—10). Litteraturen från både franskt och tyskt håll är här redan mycket omfattande. Beträffande Bismarcks hållning i spanska tronföljdsfrågan torde den meningen mer och mer gå fram, att han ifrigt stödde och var den egentliga framdrifvaren af den hohenzollernska kandidaturen, men att han icke afsåg att direkt framkalla ett krig med Frankrike, utan närmast att vinna en diplomatisk framgång, som eventuellt skulle försämra Frankrikes läge i ett kommande krig och bilda liksom ett motdrag mot dess försök till trippelallians. Denna framgång måste han emellertid varit beredd att vinna äfven med äfventyret af ett krig. När därför franska diplomatien å sin sida upptog det hohenzollernska valet såsom en krigsanledning, är det intet tvifvel om att Bismarck, hällre än att taga förödmjukelsen af en reträtt, önskade kriget. som dock tedde sig såsom oundvikligt i längden. Konung Wilhelms fredsälskande natur, behandlingen af hela frågan såsom en dynastiangelägenhet och den hohenzollernska prinsens afsägelse gåfvo emellertid den franska regeringen härvid en framgång, som Bismarck otvifvelaktigt fått smälta, om ej franska regeringen begått felet att vilja göra denna framgång än mer eklatant och vända den till en öppen förödmjukelse för Preussen genom sin bekanta fordran, att konung Wilhelm skulle garantera att frågan om en hohenzollernsk kandidatur icke vidare för framtiden återkomme. Konung Wilhelms afböjande häraf visste åter Bismarck genom den bekanta Emsdepeschen utnyttja till en förödmjukelse för Frankrike, som direkt ledde in i kriget. Angående denna berömda depesch falla nu meningarna oförenligt i sär mellan i stort sedt fransk och tysk forskning, mellan Bismarcks försvarare och häcklare. Så mycket tycks emellertid omedelbart vara klart, att talet om förfalskning

saknar all grund, och att tillåtelse till ett offentliggörande af Wilhelms afböjande svar var på förhand gifven Bismarck. Det är tydligt, att det är själfva offentliggörandet, som förtog verkan af franska regeringens redan vunna fördel i själfva hufvudfrågan genom att blotta en efterföljande mindre motgång i en mer formell fråga, hvilken motgång franska regeringen eljest tydligen tänkt smälta i tysthet. Man torde dock mot det ensidiga Bismarckförsvaret böra med Brandenburg framhålla, att franska regeringen dock på grund af sättet för meddelandet af den hohenzollernska tronkandidatens afsägelse ej saknade all anledning för sin olyckliga fordran till konung Wilhelm och att från dess sida kriget icke var direkt önskadt såsom konsekvens däraf, äfven om möjligheten af en sådan konsekvens måste varit uppenbar. Det är alltmera tydligt, att i motsats till förhallandet vid den lika viktiga och brännbara Luxemburgsfrågan 1867, då hvarken Napoleon eller Bismarck ville kriget och det därföre lyckades att finna en utväg, denna gång båda sökte gå fram och vinna någon fördel äfven under äfventyret, att konsekvensen blef ett krig, ehuru icke med afsikt att direkt framkalla detsamma. Här saknades viljan att afböja kriget, hos Bismarck på grund af medvetandet om Preussens öfverlägsenhet och öfvertygelsen att ett dröjsmål kunde försämra utsikterna, hos franska regeringen på grund af dess beroende af franska folkopinionen.

För kriget 1870—71 liksom för tyska rikets uppkomst och fredsslutet föreligger naturligtvis en utomordentligt rik litteratur, delvis af officiell art. Inför en mängd inre afgöranden står forskningen fortfarande spörjande. Till viktigare nya bidrag till frågan om de sydtyska staternas anslutning till nordtyska förbundet hör v. Müllers lilla uppsats: »Bismarck u. Ludwig II im Sept. 1870» (H. Z. 111), stödd på grefve Tauffkirchens papper.

Om trots alla bidrag Bismarckforskningen för perioden 1867—71 är vida mindre långt kommen än för den föregående tiden, där Sybels forskning gaf en säkrare grund, måste dock erkännas, att vi äfven här befinna oss på en dock redan vetenskapligt häfdad grundval för vår kunskap och att forskningen trots saknaden af tillgång till en väsentlig del af arkivmaterialet med framgång och ifver gått

och går framåt. För den följande Bismarckstiden från 1871 till 1890 ställer sig förhållandet helt annorlunda. Visserligen saknas ingalunda officiella aktpublikationer, enskilda memoarer och brefsamlingar, biografier, en omfattande publicistik, monografier ägnade kulturkampen, den ekonomiska utvecklingen, kolonialpolitiken m. m. och icke minst ganska ingående kritiska undersökningar rörande Bismarcks konflikt med Wilhelm II och afgång från makten. I det hela står forskningen här ännu på det dagspolitiska, journalistiska skriftställeriets nivå. Det första samlandet och öfverskådandet af materialet är ännu ingalunda långt hunnet, förmågan och viljan till opartisk pröfning och kritik ännu icke tillräckligt energiska. Detta är påfallande, då utvecklingen här ju är af den mest utomordentliga betydelse och storslagenhet. Den rent politiska händelsehistorien under dessa årtionden af den åldrande Bismarcks ledning erbjuder kanske mindre af omedelbart intresse. Den inre partikampens ständiga skiften och den gamle statsmannens skickliga utspelande af växlande partikombinationer för att finna ett parlamentariskt stöd för sina inre reformplaner, hans våldsamma men i det hela resultatlösa konflikt med den katolska klerikalismen, hans lika resultatlösa försök att hejda socialismen ge ju icke samma näring åt det nationella medvetandet och involvera icke samma spännande och dramatiska händelseutveckling. De starka positiva inslagen af Bismarcks ande i det begynnande kolonigrundandet, i den sociala lagstiftningen och framför allt i det oaflåtliga yttre fredsarbetet genom trippelalliansens uppbyggande och förhindrandet af en fransk-rysk sammansättning mot Tyskland, bilda politiska prestationer af icke mindre vikt och storhet än 60-talets oerhörda segrar och nydaningsverk. Betydelsen häraf och af den personliga insats, som Bismarck härigenom gifvit utvecklingen, har blifvit icke minst uppenbar genom den följande tidens historia och särskildt världskriget, där frångåendet eller vidhållandet af Bismarckska traditioner i så påfallande grad förklarar svaghets- och styrkomoment i det tyska folkets lif. Säkerligen skall också forskningen med helt ny ifver och kraft kasta sig på 70—90-talets ännu väsentligen försummade historia. Här är för vetenskapen i själfva verket en ganska obruten mark. Äfven

försöken till en sammanfattande totalöfversikt med provisoriskt värde saknas i märklig grad. I detta fall är tysk historia för denna period sämre ställd än fransk eller österrikisk.

* * *

Härmed har jag blott velat antyda det allmänna läget af Bismarckforskningen i dess mer allmänna bemärkelse. Det finnes därjämte en mer speciell gren af Bismarckforskningen, ägnad hans personliga lif och öden, hans egen inre utveckling och åskådning och syftande — såsom nämndt — mot biografien. Det är Bismarckforskningen i dess egentliga mening.

Det främsta källmaterialet till kännedomen om Bismarcks person och lif lämna hans egna bref och skrifter, politiska tal och andra muntliga uttalanden och meddelanden. Publikationen häraf tillhör naturligtvis väsentligen tiden efter Bismarcks död, ehuru den delvis begynt dessförinnan. Den fortgår ännu och har redan fått en utomordentlig omfattning. Främsta platsen bland brefsamlingarna intaga »Bismarcks Briefe an seine Braut und Gattin», utgifna af sonen Herbert år 1900, på grund af den synnerligen rika belysning som därigenom faller öfver hans innersta väsen. Blott publikationen af Bismarcks politiska tal omfattar 14 band. Till dessa samlingar höra äfven Poschingers talrika och flitiga publikationer af Bismarcks officiella berättelser från sändebudstiden i Frankfurt, Bismarcks »Tischgespräche» m. m., Penzlers vidlyftiga materialsamlingar till Bismarcks historia, grupperade till »Einzeldarstellungen», Hofmanns 1913—14 utkomna trebandiga arbete om Bismark efter afskedet, som bland annat samlar hans i »Hamburger Nachrichten» anonymt publicerade artiklar, en mängd »Erinnerungen» om Bismarck, upptecknade af sådana som känt eller besökt honom, m. m. Denna redan utomordentligt omfattande publikation af källmaterial torde i framtiden, när enskilda och offentliga arkiv kunna fritt utnyttjas, ytterligare väsentligt ökas. Särskildt torde hvad som nu är kändt blott utgöra en liten bråkdel af de bref och officiella rapporter och uttalanden, som finnas kvar efter Bismarck. När en gång

Bismarcks korrespondens och skrifter samlas och ges ut efter rent vetenskapliga grunder — så som t. ex. Fredrik II:s korrespondens eller Axel Oxenstiernas för närvarande utges — torde denna brefsamling blifva af största betydelse för hela samtidens historia, liksom ett enastående minnesmärke öfver den sällsynt rikt utrustade ande, som här talar. Bismarck var en utomordentlig stilist och visste att gifva sina tankar ett ovanligt klart, koncist och elegant uttryck. Hans bref och hans statsskrifter ha i detta fall storhetens märke öfver sig, röjande en själsbildning, en intelligens, ett känsloliv, som höja honom långt öfver vanliga mått. Det utpräglade personliga temperamentet, det starka inslaget af religiösa moment i själslifvet, humorn, gemytet, allt äro drag af äkta germansk karaktär, som skilja honom ganska bestämdt från en Napoleon, en Richelieu och föra honom närmare en Gustaf Adolf eller en Luther i själsanläggningen.

Till dessa personliga dokument höra också de berömda »Gedanken und Erinnerungen», som utkommo några månader efter Bismarcks död. Författandet häraf började först efter afskedet 1890 på Friedrichsruh med hjälp af hans trogna gamla medarbetare Lothar Bucher, för hvilken han dikterade kortare eller längre partier, när han var i stämning. Efter Buchers död 1892 råkade arbetet en tid i stockning och blef i flera partier en materialsamling, vid hvilken den slutliga handen ej lades, i andra en underbart fint utformad, rent af klassisk historisk-politisk framställning. Verket i sin helhet är en enastående källa till kunskap främst om mästaren själf, hans väsen, hans åskådning, men äfven till intim kännedom om de uppgifter, med hvilka han arbetade. För den historiska vetenskapen har det varit en betydande uppgift att fastställa värdet af denna memoarskrift i enskildheter. Det följer af hela arten af denna sorts författarskap, att mycket, som man väntar att finna där, är uteslutet, att en del uppgifter ej fullt kunna förenas med annat äkta material, att andra uppgifter, utan att kunna på detta sätt verifieras, bära någon inre prägel af osannolikhet eller af tendens eller blott af sin författares speciella temperament och för den skull måste underkastas en kritisk analys. Redan omedelbart efter verkets utkomst började denna värdesättning, och äfven härom har efter hand

uppstått en hel litteratur, som fortfarande riktas med nya bidrag. Vi finna här flera af Bismarckforskningens främsta namn: Marcks, Fester, Meinecke, för enstaka frågor Lenz, Ulman, Kämmel m. fl., alla med särskilda uppsatser, medan en fortgående detaljkritik är involverad i Bismarck-litteraturen eller den tyska historiska litteraturen på alla punkter, där Bismarcks »Gedanken und Erinnerungen» utgöra en källa för vår kunskap. Så finnas dylika kritiska bidrag ända ned till de senaste tyska författarna, Brandenburgs »Untersuchungen» eller Egelhaafs biografi, för att ej nämna de utländska arbetena om Bismarcktiden. Det torde väl därföre redan vara få källskrifter af denna art, som blifvit föremål för sådan uppmärksamhet af den kritiska forskningen. Öfver hufvud torde därvid erkännas, att källvärdet är utomordentligt betydelsefullt, att Bismarcks sanningskärlek är höjd öfver allt tvifvel och att de misstag och utelämnanden, äfven den tendens och subjektivitet i omdömet, som förekomma, äro helt naturliga och ha sin förklaringsgrund och sin ursäkt, där så behöfs, i Bismarcks hela väsen och de omständigheter, hvarunder det märkliga verket kom till. Det tillhör i alla händelser något af det yppersta och mest betydande i sitt slag, som den historiskt-politiska memoarlitteraturen har att uppvisa. Bismarckforskningen har ännu i lång tid framåt att taga hänsyn till detsamma och fortsätta det kritiska värdesättandet.

Den rent biografiska litteraturen om Bismarck, som vuxit upp på detta källmaterial och naturligtvis äfven på resultatet af forskningen rörande tidens historia i öfrigt, är redan svår att öfverskåda på grund af mängden af större och smärre bidrag. Redan under Bismarcks lifstid började samtidigt med samlandet och utgifvandet af bref, urkunder, memoarer etc. en sorts första bearbetning af materialet. I Hahns arbete och andra tidigare skrifter kom en dylik blandning af bearbetning, excerpter och urkunder helt naturligt jämsides fram. Det är den engelska formen af »Life and Letters», som är så vanlig i biografier af engelska statsmän — helt naturlig för en första mer utförlig minnesteckning. Under de två årtionden, som gått efter Bismarcks bortgång, ha redan flera biografier kommit till stånd, hvilka på samma gång

sammanfatta forskningsresultaten och själfva utgjort på originala källor hvilande bidrag därtill.

Af dessa, mer vetenskapligt genomarbetade biografier äro Marcks' och Lenz' korta framställningar de, som spelat största rollen och som väsentligen undanträngt andra och blifvit den egentliga läsningen om Bismarck för i alla händelser den bildade världen ej blott i Tyskland, utan äfven utanför. Marcks, om hvilken mera strax, utmärker sig för sin fina kommenterande skildring af Bismarcks själslif och inre personliga utveckling. Max Lenz' teckning, som utkom i första upplagan redan 1902, föreligger nu (sedan 1913) i en fjärde upplaga, där partiet 1866—70 undergått en fullständig omarbetning på grund af den utomordentligt vidgade forskningen öfver denna period. Tiden efter 1870 behandlar Lenz ganska kort. Förtjänsterna i denna teckning göra den fortfarande till kanske den mest betydande af de afslutade Bismarckbiografierna. Lenz har här särskildt velat betona förutsättningarna för och den historiska betydelsen af Bismarcks verk. Det är hans politiska åskådning och resonemang på hvarje viktig punkt, som författaren särskildt analyserar med stöd af Bismarcks egna uttalanden och andra samtida källor. Statsmannen Bismarck kommer här till sin fulla rätt. Lenz förutsätter till viss grad kännedom om händelseförloppet hos sina läsare. Hans resonerande framställning får därigenom ett ganska abstrakt drag, som nog gör densamma något mindre tillgänglig för större publik. För den, som bemödar sig följa Lenz' tankegång, är den en utomordentligt gifvande och intressant bok, den yppersta kommentar till den preussiska politikens världshistoriskt så betydelsefulla aktion under Bismarcks ledning fram till rikets färdigbildande. I sig är arbetet ett litet slutet konstverk, som skall behålla sin betydelse såsom vägledare till förståelse af den Bismarckska statskonstens genesis och skilda utvecklingsfaser. Att Lenz' bok hvilar på det mest ingående studium af det originala källmaterialet och på hvarje viktigare punkt utgör ett viktigt bidrag till uppfattningen af dess innebörd och betydelse, faller af sig själf, ehuru författaren icke framlägger någon kritisk apparat.

Ett annat syfte tjänar i viss mån Gottlob Egel-

haafs «Bismarck», som utkom 1911 och i omarbetadt skick 1917, hvadan denna andra upplaga kan kallas den nyaste Bismarckbiografien. Egelhaaf är känd såsom en flitig författare och sammanställare af forskningens resultat. Hans reformationstidens historia i Bibliotek deutscher Geschichte, hans skildring af den nyaste tidens historia efter 1871 och hans historiskt-politiska årsöfversikter från och med år 1908 äro de mest kända alstren af hans penna. Öfver hufvud är Egelhaaf en skicklig och pålitlig kompilatör af andras forskningsarbeten, på samma gång han äfven i den mån det är möjligt själf går till källorna och söker skaffa sig en egen uppfattning. Hans arbeten äro mycket nyttiga och bra, gifva rikt med stoff, redogöra för forskningens ståndpunkt och de skilda åskådningar, som göras gällande af olika författare, mellan hvilka han själf fäller sina egna domar med viss säkerhet. Kompositionen är öfverskådlig och stilen enkel och rakt på sak. Såsom införare i Bismarcks historia är Egelhaafs ganska breda biografi utmärkt. Han skildrar ingående såväl Bismarcks lefnad som hela den politiska utveckling, som knyter sig vid Bismarcks namn, och förutsätter icke kunskap härom. Arbetet blir härigenom på samma gång en sammanfattning af forskningen om tyska rikets tillkomst från 1862 och utveckling fram till Bismarcks afgång från makten. Med särskildt intresse dröjer Egelhaaf vid frågan om anledningarna till konflikten med Wilhelm II och Bismarcks afsked och har här åtskilligt eget att meddela. Någon beståndande och själfständig betydelse sådan som Marcks' och Lenz' teckningar äga, har Egelhaafs verk icke, men som provisorisk sammanfattning af Bismarckforskningen, både den mer personliga och den allmännare, är arbetet synnerligt dugligt och användbart.

Ännu en Bismarckbiografi med anspråk att särskildt observeras är den kände historikern Dietrich Schäfers tvåbandiga arbete om Bismarck, som utkom 1917 i synnerligen vacker utstyrsel med några ovanligt fina bilder af Bismarck och de främsta medspelarna i hans lifs stora drama. Detta arbete afser ingalunda att ge några nya fakta eller andra insatser i forskningen. Det saknar därför i motsats mot Egelhaaf all vetenskaplig dokumentering och vill endast enkelt och tillgängligt för alla skildra Bismarcks lif

och verk med stöd af hvad som för närvarande därom är bekant. Schäfer förlorar sig här ej i detaljer, han gör esomoftast historiska återblickar eller ock små öfversikter öfver det politiska läget i Europa för att göra den historiska betydelsen af hvarje särskildt viktigare moment af Bismarcks lif och verksamhet klar. Det hela är synnerligen väl komponeradt och väl skrifvet och gör i viss mån intrycket af ett stort och mäktigt patriotiskt tal öfver Bismarck och hela hans lifsgärning. Några särskildt originella synpunkter har författaren ej; han ger helt den tyska nationella och redan traditionella uppfattningen. Verket har sitt intresse såsom författadt under världskriget, hvilket naturligtvis oupphörligt framträder, det är ett uttryck för tyska folkets behof att rikta blicken på sin främste statsman och sitt rikes grundare till styrka för sig själf under den förtviflade kamp, som det för närvarande för, för att häfda beståndet af Bismarcks verk och bryta väg för dess fortsatta utveckling. Det är för att gifva Tysklands folk en konkretare, lättfattligare och dock fullt vetenskapligt solid och allsidig skildring af den store statsmannen till näring för det patriotiska känslolifvet och för framtidshoppet, som Schäfer gripit till pennan, därmed fyllande en fosterländsk plikt för den nationella vetenskapen och dess målsmän. Hans stora historiska kunskaper, hans bepröfvade förmåga att ställa de historiska företeelserna i deras världshistoriska sammanhang, hans vana att komponera större arbeten och hans stilistiska förtjänster göra, att arbetet pa ett utmärkt sätt fyller detta syfte. Egentlig folkbok är det icke redan på grund af sin bredd och sin dyrhet. Det är fortfarande till bildad allmänhet framställningen talar, men den är lättfattligare och går därför djupare ned än Lenz' på samma gång den har en mer personlig och förnämt utformad prägel än Egelhaafs. Såsom en provisorisk sammanfattning af Bismarckforskningens ståndpunkt står det närmast vid sidan af detta sistnämnda.

Af utländska framställningar af Bismarcks lif nämner jag här blott i förbigående Matters välskrifna arbete, »Bismarck et son temps». I synpunkterna afviker det ganska mycket från den tyska forskningen, men hvilar för öfrigt

i allt väsentligt på dess resultat. Något självständigt inslag i Bismarckforskningen är det knappt för öfrigt.

Med dylika kompendier och provisoriska sammanfattningar kan naturligtvis den mer personliga, egentliga Bismarckforskningen icke åtnöjas. Dess mål är den utförda vetenskapliga biografien. Det är Erich Marcks, som tagit till sin uppgift att här gå ett stort vetenskapligt och nationellt kraf till mötes och försöka framlägga en lefnadsteckning af Bismarck med den bredd, den forskningens gedigenhet och omfattning och den litterära karaktär, som äro det stora ämnet värdiga och kunna fylla de anspråk på monumentalitet, som Bismarckforskningen måste uppställa. Om tiden ännu var kommen härför, kan sättas i fråga. Den blick på den föregående forskningen om Bismarck och hans verk, som här gjorts, visar ju tydligt, huru oändligt mycket ännu återstår att göra och huru ofärdig kunskapen ännu är om särskildt den tid, som Bismarcks senare lefnad omfattar, huru de officiella och äfven privata arkiven ännu väsentligen gömma sina skatter för forskningen och huru omdömena om Bismarck ännu väsentligen stå oförenliga mot hvarandra allt efter olika nationella åskådningar eller ock efter politiska partilinjer. Men å andra sidan kan det vara ett fel att dröja för länge, tills alla personliga minnen, som ännu lefva men ej kommit att nedtecknas, försvunnit och enskilda papper skingrats eller förintats, eller kanske ock nya intressen och riktningar i nationens lif, nya ökade uppgifter för dess historiska vetenskap alstrat en viss likgiltighet för hvad som nu ter sig som en hufvuduppgift för den nationella forskningen. Särskildt vi svenskar, som så bedröfligt försummat den politiska biografien och låtit våra statsmän, äfven de största, blifva utan lefnadsteckningar, värdiga dem och deras verk, böra ju kunna inse olägenheten att vänta för länge på att tiden för opartisk, historisk dom skall komma och till dess lägga uppgifterna på hög så att säga. Därjämte kan sägas, att tiden alltid är kommen, när den personliga kraften, som är villig och duglig att göra verket, inställer sig.

En sådan kraft är just Erich Marcks. Redan förut har han visat, att fördjupandet i ett enskildt betydande lif och dess belysning ur hela samtidens andliga strömningar och

historiska uppgifter ligger för honom. Hans mästerliga, tyvärr afbrutna Colignybiografi, hans ungdoms hufvudarbete, bestyrker detta, hans korta teckningar af Bismarck själf och af kejsar Wilhelm I eller andra mindre karaktäristiker och profiler af betydande historiska gestalter vittna ytterligare om hans begåfning och intresse för den politiska lefnadsteckningen. Sedan han 1901 trädt i nära förbindelse med furst Herbert Bismarck och genom honom fått den intimaste tillgång till familjens arkiv och till alla med Bismarck besläktade och närstående familjers papper och äfven till den skatt af personliga minnen, som rörande Bismarcks ungdom lefde kvar hos hans närmaste och deras ättlingar, blef det möjligt för Marcks att tränga djupare in i den tid af Bismarks lif, som dittills helt naturligt mest undandragit sig belysning af forskningen, ungdomens tid och den första mannaåldern, innan Bismarck ännu trädt in i det politiska lifvet. 1909 utkom den första delen af en lefnadsteckning öfver Bismarck, följande hans öden fram till 1848. Det är ett utomordentligt intressant verk, som på ett ganska enastående inträngande sätt skildrar sin hjältes tidiga ungdomsår, hans ynglingaålder och hans första mannagärning och belyser hans andliga utveckling, hans bildnings gång och hans själslif under denna daningens epok, tills han med ens framträder såsom en förgrundsfigur i Preussens politiska lif under det stora revolutionsårets stormar. Marcks har förstått att göra denna skildring så fängslande genom att ställa den mot bakgrunden af hela det andliga, politiska och sociala lifvet i Tyskland, särskildt Preussen, under denna tid, romantikens och den förrevolutionära liberalismens dagar. Bismarcks beröring med tidens legitimistiskt-monarkiska åskådning, dess feodala samhällsidéer, dess idealistiska filosofi, dess protestantiskt-ortodoxa eller pietistiska religionsströmningar, men ock med den preussiska administrationens och arméns fasta traditioner, med den spirande borgerliga liberalismen och de demokratiska idéerna, öfverhufvud alla sidor af det jäsande lifvet i Tyskland under dessa år, förstår Marcks att på ett fint och förstående sätt kommentera. Lifvet på de brandenburgska och pommerska adelsgodsen och junkerkretsarnas hela sociala och politiska tradition möta här i åskådlig form. En full-

het af skarpt och individuellt tecknade gestalter rör sig kring Bismarck själf, hvars tidigt utvecklade förmåga och lust att i bref uttala sina meningar och innersta känslor möjliggör en sällsynt rikt dokumenterad och inträngande analys, redan från den tidiga mannaåldern, af hans själsliga tillstånd och utveckling. Särskildt dröjer författaren vid hans möte med den nordtyska pietismen, som inom de pommerska adelsfamiljerna i hans närhet kom att få så sympatiska representanter och som i samband med den vaknande böjelsen för hans blifvande maka och slutliga förening med henne kom att föranleda en inre religiös kris inom honom själf af beståndande betydelse för hela hans följande lefnad. Eller författaren dröjer vid hans begynnande sociala och kommunala verksamhet som ung godsägare, den direkta förberedelsen till hans inträde i det politiska lifvet. Det är grundläggningen till Bismarcks kommande stora gärning, förberedelsen däraf inom honom själf, som författaren härmed skildrat i en synnerligen fängslande och vetenskapligt vederhäftig framställning — en ståtlig begynnelse till en monumental skildring af den tyska nationens största statsmannagestalt och en af den germanska världens mest betydande och representativa personligheter. Men det är blott begynnelsen. Fortsättningen, som säkerligen bjuder än mer af intresse för läsaren, men ock af svårigheter för författaren genom materialets enorma tillväxt, har ännu icke kommit, och det ser redan ganska mörkt ut för verkets genomförande.

Man har anmärkt, icke utan skäl, att den bild, som Marcks här ger af den unga Bismarck, framhåller det veka och fina i hans själslif på ett sätt, som gör det till ett problem, huru författaren skall lyckas att logiskt och psykologiskt sammanknyta denna bild med den våldsamma, hänsynslösa och förslagna statsmannen och diplomaten från senare år. Marcks' korta teckning af Bismarck kan här ju gifva någon ledning, huru han tillsvidare tänker sig den personliga utvecklingen, men först den fortsatta ingående forskningen kan gifva det definitiva svaret på frågan. Såsom vetenskapsman har forskaren ej att föregripa detta, utan att för hvarje del af sin hjältes lif endast stödja sig på det äkta källmaterialets egna vittnesbörd.

I stort sedt är Bismarckforskningen stadd i en utomordentligt rik och hastig utveckling. Fattad i hela sitt sammanhang med forskningarna rörande tyska folkets statliga enande är den redan så godt som oöfverskådlig. Dess resultat utgöra ett utomordentligt vittnesbörd om den tyska vetenskapens kraftiga vård om de nationella minnena, det tyska folkets behof att förstå sig själf och sitt närvarande tillstånd genom kännedomen om det närmast föregående och dess tro på sig själf, sin sak, sin framtid. Dock är denna forskning blott i sin begynnelse. Den står inför en oändlighet af problem, och dess resultat är ännu i många hänseenden att anse såsom provisoriskt. Hur det gestaltar sig närmare för de olika epokerna och sidorna af den period, som kan sägas vara föremål för Bismarckforskningen, har det varit dessa korta anmärkningars syfte att i några hufvuddrag klargöra.

Jag kan till sist ej underlåta att göra en jämförelse med det sätt, på hvilket den svenska forskningen bearbetat den nyaste svenska historien. Att orsaken till försummelsen här i stort ligger däri, att dels de arbetande krafterna äro få, dels vår 1800-talshistoria icke bjuder på samma intressanta och eggande stoff, är ju en ursäkt, som gäller hvad den kan. Men nog borde mer kunna göras. En eggelse härtill torde den tyska forskningens arbete kunna blifva, om den blott blef mera bekant och förmådde i högre grad fängsla äfven vårt intresse, än den faktiskt lyckats göra. Utan tvifvel skall dock den klarnande insikten om den utomordentliga maktställning och den världshistoriska betydelse, hvartill tyska riket hastigt vuxit upp och som manifesterat sig under det nuvarande världskriget, med nödvändighet mer och mer rikta blickarna mot tyska rikets grundläggningshistoria, mot dess stora skapare, mot dess inre och yttre utvecklingskriser, helt enkelt därför att endast genom studiet däraf går vägen fram till förståendet af vår egen samtid, vårt eget politiska läge och de uppgifter och möjligheter detta bjuder.

# Strödda meddelanden och aktstycken.

## En brefväxling mellan Gustaf III och bondeståndets sekreterare vid 1789 års riksdag.

Lagman Pehr Zacharias Ahlman tillhörde under Gustaf III:s senaste år den trängre kretsen af konungens politiska medhjälpare. Det var som bondeståndets sekreterare vid den stormfyllda riksdagen 1789, som han först fick tillfälle att på en viktig post bevisa konungen sin användbarhet och tillvinna sig motståndarnes intensiva agg såsom en »Edens orm, som tillbjöd ett förtjusande syndaäpple åt människan stadd i okunnighetens tillstånd».[1] Samma år kallades han till ledamot af rikets allmänna ärenders beredning och i okt. 1790 blef han t. f. underståthållare. Vid 1792 års riksdag anlitades åter hans bepröfvade tjänster som bondeståndets sekreterare. Kort efter Gustaf III:s död fann han sig icke utan bitterhet aflägsnad från sin inflytelserika position genom sin befordran till den mera undanskymda ställningen som vice president i Vasa hofrätt i juli 1792; tio år senare afled han, 67 år gammal.[2]

Bland Ahlmans efterlämnade papper fanns ett litet konvolut med denna egenhändiga påskrift:

De här inneslutne Konung Gustaf III$^{dies}$ till mig Nådigst i lifstiden aflåtne egenhändiga billeter och öfrige handlingar, vill jag, at min K. Son, efter min död, noga förvarar, för att mine efterkommande i senaste tider i ett vördnadsfult minne måge beundra denne store konungs djupa vishet och Hans utmärkta Nåd och förtroende för en redlig och tillgifven tjenare, hvilken efter Hans död blifvit glömd och misskänd.

P. Z. Ahlman.

Detta konvolut öfverlämnades 1918 af Ahlmans dottersons dotterson, hufvudkorrespondenten i lifförsäkringsaktiebolaget Thule Vilh. Nyström såsom gåfva till riksarkivet, där det nu förvaras bland enskilda samlingar.

---

[1] A. L. Hamilton, Anekdoter till svenska historien under Gustaf III:s regering (Svenska memoarer och bref, 4, Stockholm 1901), sid. 134.

[2] Jfr E. Naumanns biografi öfver Ahlman i Svenskt biografiskt lexikon. 1 (Stockholm 1918), sid. 308 ff.

Konvolutet innehåller tolf handlingar, de flesta härrörande från 1789 års riksdag.[1] Om den mest bekanta händelsen under dess förlopp, Förenings- och säkerhetsaktens tillkomst, ha de intet att förtälja — det enda här förvarade minnesmärket är en af Ahlman verkställd afskrift af Gustaf III:s koncept till akten, i allt väsentligt, om också ej alldeles ordagrant, öfverensstämmande med den af W. Tham[2] återgifna texten. Beträffande riksdagens sista skede, den icke mindre dramatiska striden om bevillningen, kunna däremot de bland dessa papper ingående egenhändiga biljetterna från konungen, insatta i sitt sammanhang och sammanställda med Ahlmans i Gustavianska samlingen befintliga bref till denne, meddela en och annan belysande detalj. De kungliga biljetterna äro endast daterade med veckodagens namn, men genom en jämförelse med Ahlmans skrifvelser och Thams utförliga skildring af riksdagens förlopp kan man med tämligen stor säkerhet fastställa deras data.[3]

Från tiden före april torde endast en biljett från konungen till Ahlman härröra, sannolikt skrifven söndagen d. 22 mars:[4]

Jag tror bäst at kalla bitti i morgon Bondeståndet tilhopa at vällia deputerado men at så begå at intett Bevillnings Utskottet blir hindratt i sinne giöråmål och därföre taga Bönder som eij sitta där uti til denna compliments deputation. Vad dett öfriga angår skal vi talla där om jag tror at er tanka värkeligen är den Bästa. Jag skal låta er veta om jag tar emot Ständernes deputation i morgon vilkett jag tror lär skie. Söndag kl. 10.

G.

[1] Utom de i det följande berörda handlingarna finnas i samlingen: 1) en egenhändig biljett från Gustaf III till Ahlman af d. 29 jan. 1790; 2) en med Ahlmans stil gjord afskrift af Gustaf III:s i Borgå d. 8 maj 1790 daterade resolution öfver de af krigskollegium d. 19 april till döden dömda Anjala-männens böneskrifter, hvilken enligt påskrift af Ahlman af konungen remitterats till utlåtande (»hvarförinnan med expedition skulle anstå») af riksdrotsen grefve K. A. Wachtmeister, generallöjtnanten frih. O. J. Zöge v. Manteuffel, öfverhofstallmästaren grefve A. F. Lewenhaupt, biskop O. Wallquist samt lagmännen Ahlman och A. Håkansson; 3) ett bref från Ahlman till konungen, dateradt Gäfle d. 25 febr. 1792, med påtecknadt svar af dennes hand.

[2] Konung Gustaf III och rikets ständer vid 1789 års riksdag (Stockholm 1866), sid. 158 ff. noten.

[3] Samtliga de här återgifna skrifvelserna från Gustaf III återfinnas bland Ahlmans papper i riksarkivet, dennes bref till konungen i Gustavianska samlingen i Uppsala universitetsbibliotek, vol. F. 498.

[4] Detta framgår vid en närmare undersökning af biljettens innehåll. D. 23 mars är nämligen den enda måndag under riksdagen, då såväl bevillningsutskottet (jfr dess protokoll i Riksarkivet, Utskottshandlingar) som bondeståndet haft sammanträde, och bönderna utsågo därvid ledamöter i den deputation, som till konungen skulle framföra ständernas tacksägelse för hans »vård och omsorg om riket under sistledne års krigsoroligheter». Protocoller, hållne hos . . . Bonde-Ståndet . . . år 1789 (Stockholm 1789), sid. 139.

De första dagarna af april genomdrefs i de ofrälse stånden hemliga utskottets förslag om ständernas garanti för den väldiga statsskulden och deras öfvertagande af dess förvaltning genom riksgäldskontoret.[1] Om de svårigheter, som äfven i bondeståndet mötte, vittnar en biljett från Ahlman, adesserad till »Kongl. Maj$^{t}$ underdånigst»:

d. 4. april 1789.

Omsider gick saken igenom i BondeStåndet ang$^{de}$ Hemliga utskottet på lika sätt som i Präste och BorgareStånden. Der mötte mycken swårighet, och om voteringen skjedt med lyckte Sedlar, hade jag positift tappat, efter allt utseende. Nu måste Riddarhuset nödwändigt hållas wid saken.

underdånigst af

P. Z. Ahlman.

Sedan äfven adeln d. 8 april tvungits att i princip godtaga hemliga utskottets lösning af riksskuldfrågan, återstod frågan om bevillningen, hvars antagande med dess för dåtida förhållanden svindlande belopp var den nödvändiga förutsättningen för finansplanens utförande. Hufvudstriden gällde här, om bevillningen skulle fastställas på bestämd eller obestämd tid, hvilket sammanföll med den för konungens och riksdagens inbördes maktställning afgörande frågan, om konungen skulle kunna i praktiken häfda sin genom regeringsformens § 38 vunna rätt att bestämma om tiden för riksdagens sammankallande. Med afseende på förloppet af denna strid må hänvisas till Thams framställning; här kunna dess detaljer endast beröras i den mån de direkt sammanhänga med de bevarade spåren af konungens och »bond-secreterarens» samverkan.

D. 15 april var bondeståndet kalladt till plenum för realbehandling af bevillningsfrågan.[2] En antydan om de bekymmer, man hyste för utgången, liksom om de förberedelser, som vidtogos för att betrygga den, ger det bref, som sekreteraren morgonen samma dag tillsände konungen:

Allernådigste Konung.

Jag har mycken anledning, att frugta det Bonde Ståndets pluralité ej endast gör swårighet wid att åtaga sig bevillningen, utan ock enwisas med att utsätta tid till dess continuation. Jag bönfaller derföre allerunderdånigst, att Eder M$^{t}$ nådigst täckes låta genom Hof-Cantzleren i dag kl. 11 gifwa Ståndet några så tröstande och kraftige försäkringar, att deras mod blir uplyftadt. Då Eder May$^{t}$ nådigst eftersinnar allmogens i gemen swaga vilckor och de många beswär, som dem trycka, så torde lika nådigt pröfwas, att de hafwa

[1] Tham, a. a., sid. 365 ff.
[2] Tham, a. a., sid. 440 ff.

**något skjäl till bekymmer. Det skulle gräma mig, om allmogens undergifwenhet och nit skulle minskas el[r] kallna. På deras trohet och wälmåga wågar jag säga, att Eder M[ts] trygghet och lugn beror. Om derföre Eder M[t] i sin höga magt och wishet har någre moyens, som kunna sacrifieras till Folckets lättning och tillfredsställelse, så bönfaller jag, att de måtte nyttjas. En nöyd menighet skall wälsigna Eder May[t] och bära Eder M[t] på sine armar; men en tryckt och ruinerad knorrar och gör Eder M[ts] Regering tung och bekymmersam.**

**Förlåt, nådigste Konung, desse underdånigste tanckar. De gå af det renaste hierta. Jag upoffrar Eder May[t] alt, och skall aldrig brista i mine undersåtel. skyldigheter. Men hwad jag ej förmår, hoppas jag allerunderdånigst ej räknas mig till last.**

**underdånigst af**
**P. Z. Ahlman.**

**d. 15 apr. 1789.**

Svaret på detta bref utgöres utan tvifvel af följande samma dag skrifna biljett af konungens hand:

**Jag skickar nu efter Statssecreteraren Skröderheim för at ytterligare gie honom min befaldning til Bondeståndet: om Lagman tror at något bör tilläggas så lätt mig vetatt. Jag tviflar eij på er zele och tilgifvenhett af den har jag havitt för många prof och derförre är jag och färdig at på alt sätt hi[e]lpa er under armarna. Saken är af en svår natur men dett angelägnaste är at hindra at tiden utsättes ty dett vorre at omkulkasta Regieringssättet. Onsdag. kl. 10.**

**G.**

Schröderheim infann sig mycket riktigt midt under pågående debatt med nådiga hälsningar från konungen,[1] men utgången blef det oaktadt tämligen oafgjord, och man dröjde sedan en hel vecka med det afgörande sammanträdet.

Hur planen från början lades för detta bondeståndets plenum d. 22 april och dess stora sensationsnummer, konungens direkta framträdande inför ståndet, meddela ej de bevarade handlingarna. Däremot innehålla de åtskilligt från ögonblicken omedelbart före ridåöppningen. Bland Ahlmans papper finns ett egenhändigt koncept af Gustaf III till det tal, som han vid nämnda tillfälle höll till bönderna. Det öfverensstämmer (så när som på en del oväsentliga afvikelser i ordformer och dylikt) med de i bondeståndets protokoll[2] återgifna delarna däraf, så långt som till och med den passus, där konungen accepterar den af prästeståndet föreslagna utvägen att låta ett ständernas bevillningsutskott hvart tredje år revidera bevillningen; där slutar konceptet.[3] På en annan lapp finnes där-

[1] Tham, a. a., sid. 443.
[2] Sid. 259 ff.
[3] Med orden: »Dett vördiga Präste Ståndet har funnitt därtil en utväg som förenar alla dessa omständigheter.»

emot, likaledes med konungens egen stil, det löfte om lindring i bevillningen för bondeståndet, hvarmed talet slutade, samt ett utkast till proposition:

då inbetalning sker i Ständernes Contor vil jag särskilt för bonde ståndet så anstalta a[t] en plåt på varje mantal Crono och Crono Skatte heman må eftergifvas utom dett skal jag anstalta at vad som i hella summan af mig betalas til ständernes Contor och därigenom Lindrar den allmänna Bevildningen skal så uträknas at kop skatten minskas så mykett tilgångarne det tillåta.[1]

*Proposition.*

Bifaller icke ståndet Präste ståndet[s] extractum protocolli at Bevildningen utsättes til nästa Riksdag och vart tredie år et utskott vällies af $2^{ne}$ eller $3^{ne}$ af vart Län til giänka och öfverse Bevildningen.[2]

Att initiativet till detta konungens löfte utgick från Ahlman, framgår af ett bref från honom till Gustaf III, skrifvet på morgonen den viktiga dagen och äfven i öfrigt ganska belysande för situationen. Tydligen har konungen nedskrifvit den ofvan återgifna afslutningen af sitt tal först efter mottagandet af detta bref, som var af följande lydelse:

Allernådigste Konung.

Om de resourcer Eder $M^t$ i penninge vägen har att vänta, skulle det tillåta, önskade jag underdånigst, att Eder $M^t$ i dag för Bondeståndet täcktes förklara, att så fort omständigheterne medgifva någon inbetalning ifrån Eder $M^t$ till Riksens Ständers Contoir, i afräkning å Riksgälden, vill Eder $M^t$ i nåder *serskilt för Bondeståndet* inbetala omkring 1 $T^a$ guld om året, eller som gör det samma, en plåt eller 16 sk. på hvarje mantal Crono- och Crono-skatte, (NB. desse äro 55172 mantal,) att gå i afräkning och minskning af den nu åtagne åbo afgiften 2 rd., hvaremot Eder $M^t$ vill befalla, att hvad dessutom inbetalas till $R^s$ $St^s$ Contoir, skall minska den åtagne koppskatten. Skulle Eder $M^{ts}$ tillgångar det tillåta, voro det ganska nyttigt, at de fingo löfte på en lika stor afbetalning om året i $3^{ne}$ år å rad; ty. då de vid $3^{ne}$ års förlopp hitsände Deputerade ankomo, skulle de finna Åbo afgiften till hälften minskad, och Capitation öfver alt mycket lättad; och den operation, som säkert skulle fasthålla BondeStåndet i alla tider, kostade Eder $M^t$ inalles 55,000 rd.

Jag anhåller underdånigst, att Eder $M^t$ nådigst täckes förlåta min Zêle, och tänka på detta expedient;

För ingen del får Ståndet släppas ifrån Ers $Maj^t$, innan de consenterat till Bevillningens utgörande till nästa Riksdag, med vilckor

[1] Jfr den härmed i det närmaste öfverensstämmande lydelsen i bondeståndets protokoll, sid. 262.

[2] Om propositionens slutliga, i formen rätt mycket förändrade lydelse se a. a., sid. 263 f.

af ett Bevillnings utskotts hitsändande efter 3[ne] år; om ock några skulle våga att gräla, det jag icke vill förmoda; ty finge de nu slippa bort utan decision, tar man sedan aldrig mera rätt på dem.

Allernådigste konung! Gör för detta Stånd den största Sacrifice i dag, som möjel. är. Den bär 1000falt frugt åter.

Om Eder M[t] befaller mig dröya quar, sedan Ståndet fådt gå bort, skall jag i diupaste underdånighet säga mine tanckar om v. LandtMarskalckens proposition i går aftons.

underdånigst af
P. Z. Ahlman.

d. 22. apr. 1789.[1]

Jag bönfaller, att få Eder M[ts] nådige Billet, med befallning för Ståndet, att komma upp på Kongl. Slottet till Eder M[t] kl. 1/2 till 12 f. m., mig tillsänd innan kl. är 11. Betjeningen vet, hvar mine rum äro i Stora Kyrkobrinken. Kl. 11 har jag låtit anslå Plenum, och jag vill ej gerna företaga något mål förut; hvilcket den nådiga befallningen torde få innehålla. Eller kanske en Kgl. Cammar Junkare finge komma upp i Ståndet precise kl. 11 med befallningen.

Slutel. täktes Eder M[t] tilsäja Ståndet att de i afseende på så många nåde välgerningar, i stillhet söka att så hopjemka Bevillningen med de andre Stånden, att summan må gå ut.

Resultatet af bondeståndets plenum blef som bekant efter önskan.[2] Men ännu återstod den svårare uppgiften att böja adelns styfva nackar. Äfven vid förberedelserna härtill var Ahlman konungens förtrogne. Med den »vice landtmarskalkens proposition i går aftons», hvarom han i slutet af sitt bref af d. 22 april lofvar säga sina tankar, åsyftas tydligen det uppdrag att till konungen framföra adelns muntligen yttrade mening om bevillningens fastställande på två år, som Lilliehorn vid dess plenum d. 21 april fått och åtagit sig.[3] Det gällde nu att afvisa detta försök. I Gustavianska samlingen finns också ett med Ahlmans stil skrifvet projekt till svar från konungen:

Uppå Riddersk. och adelens genom v. Landtmarskalcken giorde underdånige förfrågan, länder til nådigt svar: att ehuru jag finner. det Riddersk. och Adelen lika med de öfrige Rikets undersåtare ega rätt, att emillan Riksdagarne öfverse, jemncka, rätta el[r] förminska den bevillning, som de för Rikets skuld sig åtagit; samt följaktel. äfwen, att dertill sielfve utsätta tid; kan Jag dock icke tillåta, att Ridd. och Ad., mera än de öfrige Stånden, må under en sådan tids utsättande determinera Riksdags hållande; emedan denne rättighet, enl.

[1] Det följande är tillskrifvet på sned i kanterna af brefvet.
[2] Om förloppet jfr Tham. a. a., sid. 449 ff.
[3] A. a., sid. 471 ff.

38 §. i Regeringsformen, Konungen allena, men ingen annan, för hvad ordsak den vara må, är förbehållen.

Förmodligen är det detta projekt, som åsyftas af Ahlman i följande biljett:

Allernådigste Konung.

Det på nådigste befallning projecterade och i diupaste underdånighet medsände project till svar underkastas Eder Kongl. M[ts] Nådigste pröfning.

Innan jag i BondeStåndet kan företaga någon jemkning af Bevillnings saken, måste jag med Baron Ruuth hafva en öfverläggning om summan, som felar, och bästa sättet, att af allmogen få den ut.

underdånigst af
P. Z. Ahlman.

Stockholm d. 22. apr.
1789.

Af förslagets vidare dryftande och utveckling föreligga några spår i tvenne biljetter från konungen till Ahlman af samma dag:

Om Er hälsa dett tillät skulle jag önska at Lagmannen i morgon Bitti kl: 9 kunde komma up i nedra våningen på slottet och taga med sig mitt tal i Dag til Bonde ståndet på det jag innan Adelens plenum kunde få några uplysningar öfver det projecterade svaret til adelen. Mig tykes at väl kunde där uti inrykas om utskottets formerande på sätt at Posessionnati två tri fyra af vart Län enligit Länen frälse och säterie storlek kunde til ett sådant utskot välljas detta satte dem som man säger au pied du mure och hindrade eller åtminståne generade deras delliberation. Onsdag kl. 4 ef. m.

Sedan jag talat med vice Lantmarskalken blir eij för R. och Adelen Plenum i morgon derförre kan Lagman komma kl: 10 i morgon i stället för k. 9 och Bondeståndets plenum utsättas til den timman Lagman finner Bäst. Onsdag kl. 1/2 8.

G.

Konungens svar till adeln, sådant det slutligen afgafs genom Lilliehorn vid dess stormiga plenum d. 24 april,[1] var i jämförelse med Ahlmans projekt betydligt utvidgadt och förändradt — bl. a. ingår däri det i konungens nyss återgifna biljett förekommande förslaget om bevillningsutskottets sammansättning. Själfva ingressen, som med sitt uttryck om »ridderskapets och adelns genom vice

[1] Protocoller, hållne hos ... Ridderskapet och Adeln ... år 1789, bd 2 (Stockholm 1809), sid. 933 f. Om sammanträdet se Tham, a. a., sid. 473 ff.

landtmarskalken gjorde *förfrågan*» framkallade det första utbrottet af stormen, finnes emellertid redan i Ahlmans utkast.

Redan aftonen samma dag, sedan adelns sammanträde utan vunnen seger afslutats, finner man Gustaf III sysselsatt med att förbereda riksdagsbeslutets affattning. Äfven vid detta värf anlitades Ahlmans medverkan, såsom framgår af konungens bref till honom i ärendet:

Angelägit blir att ha Riksdags Beslutet så färdigt att dett kan hastigt föredragas och så kort at alla stånden eij grälar där öfver derförre tycks mig at man giör Bäst at taga Ellers[1] Ingress. Copierar til 1 § litteralt ständernes adress om krigett; 2:do § Secreta Utskotte[t]s Betänkande och bifallet på deras Extractum protocolli. 3:o § copia af Banquens skrivelse. 4 § Cron Pr. Examen. 5 § Taksägelse til Hertigen för vundne Bataillien. 6 § Bevillningen vilken reffererar sig på Biafskedet. Då alla dessa acter äro litteralt copierade är dett endast et sammandrag af vad som blivit Beslutit och således kan där öfver eij grälas. Och jag tror äfven Bäst at utesluta §§ af Cron. Pr. Examen och Hertigens taksägelse på dett at endast de tri huvudppuncterne af Riksdagens sammankallande krigett, krigshielpen och Banquen där uti finnes. Om Lagmannen med Håkanson och Lidberg samt Walquist[2] studade[!] detta kunde genast 4 exemplar copieras som vid avbläsningen genast medeltes stånden och således alt gräl undviktes. Skyndsamheten är angelägen ty Riksdags Trumpeten blir även så oförmodad som Yterstadoms basunen blir det en gång. Fredag kl: 10 om afton.

G.

Om de afgörande händelserna d. 27 april, då de ofrälse ståndens beslut i bevillningsfrågan sammanjämkades,[3] medan konungen genom sitt bekanta personliga uppträdande på riddarhuset i tämligen revolutionära former äfven där dref sin vilja igenom,[4] ha de här ifrågavarande handlingarna intet att meddela.

Däremot framträda där några spår af de eljest icke mycket kända förhandlingar om bevillningen, som ännu efter riksdagens afblåsning d. 27 april och högtidliga afslutning följande dag blefvo nödvändiga på grund af de afprutningar, som bondeståndet tillåtit sig. Man finner därvid Ahlman fortfarande energiskt göra sig till

[1] Kanslirådet Johan Elers.

[2] D. v. s. lagman Anders Håkansson, borgarståndets talman rådman Anders Bengtsson Liidbergh och biskop Olof Wallquist.

[3] Bland Ahlmans bref till Gustaf III förekommer, skrifven med den förres stil, texten till den konungens skrifvelse till bondeståndet i denna fråga, som finnes tryckt i bondeståndets protokoll, sid. 274. Den är likalydande med den tryckta (utom att den i motsats mot den senare innehåller de här kursiverade orden: »med *de* flere omständigheter» och »en *ordentelig* expedition»), men saknar dateringen, hvarigenom dess karaktär af koncept blir sannolik.

[4] Tham, a. a., sid. 482 ff.

taleman för ståndets intressen och äfven eljest icke utan frimodighet gifva konungen sina råd:

AllernNådigste Konung.

Et rygte sade mig nu på stunden, att Eder M[t] skulle ärna i morgon till Sig upkalla BondeStåndet, jemte hela Bevillnings utskottet. Om så är, tillåt mig allerunderdånigst nämna, att så Nådigt det var vid första apparation att skänka Bonde Ståndet 1 T[a] guld, så svår sensation skulle det nu värcka, om deras Hulde Konung nu skulle vilja af dem prässa tillökte pålagor. Föreställningen i deras sinnen derom skulle ha ledsame följder. Dessutom torde de utvägar, att samla Bonde Ståndet inför Eder Maj[t], sparsamt böra nyttias.

I min öfvertygelse är bristen, som upkomer af Böndernes åtagne bevillning, icke farlig. Jag tror, att om bevillnings projectet, som är bifallit i alla Stånden, kan realizeras, så skall summan, som fordras, gå fult ut, oagtadt Böndernes afprutning. Och det kan vist icke skada, om Bönderne få niuta någon lindring, emot hvad de dem ämnat. Men också bör en sådan lindring göras kunnog öfver hela Landet.

Täcktes Eder M[t] nådigst taga desse considerationer i öfverwägande, och om Eder Maj[t] så finner, inställa den projecterade kallelsen af Ståndet tills i morgon. Jag afvaktar Nådig befallning.

allerunderdånigst
P. Z. Ahlman.

Stockholm d. 29 apr. 1789.

Ett svar på detta bref har man förmodligen att finna i följande biljett från konungen, som i så fall är skrifven samma dag:

Jag finner edra skiäl rätt goda och skrifver nu där om til contraadmiralen Lilliehorn at han söcker at förena på vanligt ställe Bevildnings Utskottet[1] bäst vore dock at det fants en utväg at giörra et Beslut ty elliest kunde opposition hitta på den utvägen at eij expediera Biafskiedet och då vore sista villan verre än den första.

Kl. 10 onsdagsafton. G.

Af icke ringa personligt intresse är slutligen ett bland Ahlmans bref till Gustaf III befintligt bref från honom, skrifvet till en okänd adressat, men af förvaringsplatsen att döma tydligen af denne tillställdt konungen:

Min k. Bror.

Härhos sänder jag Dig project till en ingress å Säkerhets acten.[2] Se på den, ändra, borttag, tillägg och förändra, hvad Du finner tjenligit och nödigt.

---

[1] Bevillningsutskottet sammanträdde d. 30 april, såsom framgår af dess protokoll.

[2] Angående Ahlmans författarskap till Förenings- och säkerhetsaktens ingress och stadfästelse jfr Wallquists berättelse om 1789 års riksdag i Historiska Handlingar, del 5 (Stockholm 1866), sid. 367.

Jag har hos Kgl. M$^{t}$ i dag anhållit om befallning till samtel. cheferne för alla departementerne i Kgl. Cancelliet, att upgifva en detaillerad upgift och förtekning på alla ärender, som höra till en hvar expedition;[1] ty jag har trodt, att sådane instructioner, som i går befaltes projectera, torde blifva ofullkomlige, om ej desse upgifter, under veder$^{des}$ ansvar, förut framläggas.

Annan instruction ock fördelning emillan Regerings ärenderne, skall ej finnas. 8 § Regeringsformen utstakar resten. Förvara denne. att den må sin egare kunna återställas.

Som jag har full ordsak tro Dig vara min vän, och jag innom mig känner, det jag icke gifvit Dig ordsak till annat, så torde Du tillåta, att jag så mycket snarare får yppa det som personl. kan angå mig, som Du sielf gifvit mig dertill anledning.

Att af konungen önska eller äska belöning, för hvad jag förmådt till hans Höga nöje göra, det anser jag vara lågt tänkt och mig ovärdigt. Jag har agerat efter öfvertygelse, som trogen undersåte, som laglydig medborgare, som hatare af all aristocratisk usurpation. Således om jag giordt det jag bordt och trott vara rätt, så bör jag derföre ej betalas. Men annan sak är, om kungen är så nådig, att Han vill regardera mine fattige vilckor, eller om jag eger de egenskaper, att jag på något ställe kan vara nyttig.

Jag bekänner Dig uprigtigt, att jag sielf misstror mine talents. och ingen är mera juge competent än jag. Kanskie i mindre detailler jag kunde göra någon tjenst; men i en högre sphêre är jag odugelig. Hvarcken naturen eller lyckan har slösat på mig, eller gifvit mig tillfälle, att ega nog skickelighet. Således tror jag mig ej ega de egenskaper, att jag til kungens fulla nöje kan upfylla ett rum ibland dem, som sku hantera Allm. ärenderne.

Hvad mine vilckor angå, så ha de altid varit svaga. Hvarcken jag sielf eller Hustru ha ärft ett runstycke; och min lycka har varit trög. Men alt det rår ej kungen för, eller ger mig minsta rätt att af honom önska hjelp.

Men då jag vet, att Han är Nådig, att Han vill visa mig deraf vedermäle, så vore det lika dåragtigt af mig, att ej emottaga en sådan nåd. Hvad som mäst convenerade mig, vore värkel. en summa pgr, att dermed rangera mig, och jag vore hulpen med mycket mindre än Palén[2] fick i sin tid för mindre besvär. Men det kan kungen ej gifva, och om Han än kunde och ville, så vore det en orättvisa af mig att emottaga; ty staten och medborgare ledo dervid.

Ett arrende af någon större kungsgård i min, Hustrus och barns lifstid, tycker jag skulle ej gravera staten, men jag vore hulpen och finge lefva i stillhet och lugn. Sådant är kanskie icke ledigt. Jag vet det åtminstone icke. Docklikväl; Strömsholms kungsgård tror

---

[1] Om denna fråga finnes sammastädes ett bref från Ahlman till konungen af d. 3 maj 1789.

[2] Lagman Erik Johan af Palén, bondeståndets sekreterare vid riksdagarna 1755—56, 1760—62 och 1769—70.

jag ej renderar kungen serdeles. Enfin, om idéen är förhastad eller för mycket tilltagsen, så glöm bort den, men kan Du i den eller annan väg bereda mig någon dylik förmon, vet jag Du gör det. Jag är och blir i alla händelser ändock mig lika, altid kungen oföränderl. undergifven och altid

Din ödmiukste tienare

P. Z. Ahlman.

d. 4 Maji 1789.

Något arrende af Strömsholms kungsgård synes icke ha blifvit af; till ledamot af rikets allmänna ärenders beredning utnämndes däremot Ahlman trots sina yttrade betänkligheter redan den 15 maj s. å.

*Herman Brulin.*

## Underrättelser.

**Severin Bergh †.** Krigsarkivarien Severin Bergh, som helt oväntadt afled den 6 sistlidne mars, lämnar efter sig ett ganska svårfylldt rum i den svenska arkivvärlden. Efter afslutade studier i Uppsala blef han 1882 e. o. amanuens i riksarkivet och fortsatte sin verksamhet där som ordinarie amanuens, arkivarie och förste arkivarie ända till 1918, då han såsom krigsarkivarie öfvergick till krigsarkivet. Han hörde sålunda till den grupp af unga historici, som under senare hälften af 1870-talet och början af nästa årtionde införde en ny anda i det den tiden något förbenade verket. Redan efter ett par år fick han uppdraget att efter arkivarien Kullbergs död utgifva *Svenska riksrådets protokoll* och hade vid sin död med ständigt växande omsikt utgifvit banden 4—13. Därjämte öfvertog han efter frih. B. Taube utgifningen af den äldre serien af *Ridderskapets och adelns riksdagsprotokoll* med bandet 9 och afslutade densamma med sjuttonde delen (1902). I riksarkivet ägnade han sig företrädesvis åt den administrativa afdelningen och rent arkivtekniska frågor. Detta blef ännu mer förhållandet efter chefsskiftet 1901. Han fick nästan ensam om hand undersökningen af de centrala ämbetsverkens arkiv, deltog i arbetena med upprättande af planer till ordnande af alla slags offentliga arkiv, företog utredningar angående utgallring af värdelösa handlingar ur sådana och behandlade under de senare åren bl. a. frågor rörande landsarkiven. Han utarbetade därjämte de i »Meddelanden från svenska riksarkivet» tryckta rent arkivtekniska, sakrika utredningarna om *Kansliets diarier* och *Rådsprotokollen* samt deltog med intresse och framgång i de åt riksarkivet anförtrodda utred-

ningarna rörande *Statens mark och tomter i Stockholm*, af hvilka han bl. a. författade de detaljerade utredningarna rörande Kungsholmen och Humlegården. Hans viktigaste arbete af detta slag blef emellertid den förtjänstfulla publikationen *Svenska Riksarkivet 1618—1837* (1916), utmärkt genom sin grundliga forskning och sin, stundom kanske något öfverflödande, rikedom på upplysningar af alla slag rörande riksarkivets historia. Han var vid sin död sysselsatt bl. a. med en fortsättning af detta verk fram till närvarande tid. Sedan 1903 sekreterare i K. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia utgaf han 1917 en skildring af *K. Samfundets tillkomst och historia* under det första århundradet af dess tillvaro, ett intressant bidrag till Sveriges lärdomshistoria under motsvarande tid. Han har därjämte offentliggjort smärre historiska uppsatser i Historisk tidskrift, Ord och Bild samt Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen, likaså artiklar af arkivaliskt eller historiskt innehåll i tidningar. Personligen älskvärd, anspråkslös och mjuk i sitt uppträdande lämnar han efter sig många vänner.

(*Ehd.*)

— Andre arkivarien i riksarkivet Edward Kleberg afled 1 januari. Kleberg var född 1889, student 1908, aflade fil. kand.-examen och filosofisk ämbetsexamen vid Lunds universitet 1910 resp. 1911 och fil. licentiatexamen vid Uppsala universitet 1917. Vid landsarkivet i Lund tjänstgjorde han från juni till okt. 1911, då han blef amanuens vid det nyinrättade landsarkivet i Göteborg. Till registrator i riksarkivet utnämndes han 30 nov. 1917 och till andre arkivarie 15 november 1918. I riksarkivet hann Kleberg utom sin tjänstgöring såsom registrator att nyordna och förteckna borgarståndets arkiv. I samband härmed författade han en värdefull undersökning öfver Borgarståndets kansli och arkiv, som man må hoppas snart få se tryckt. Kleberg afsåg att för doktorsgraden disputera på en afhandling om riksdagsmannavalen till borgarståndet, för hvilken han företagit omfattande forskningar såväl i riksarkivet som lokala arkiv. I Historisk tidskrift för Skåneland offentliggjorde han 1916 en uppsats: *Till historien om 1771—1772 års riksdag*, hvari behandlades det halländska prästerskapets riksdagsmannaval och meddelades ett antal bref af kyrkoherden Hans Dahlgren med värdefulla skildringar från riksdagen. I ett visst samband med dessa studier rörande den äldre svenska riksdagen stod hans arbete *De danska ständermötena intill Kristian IV:s död* (1917). För lokalhistorisk forskning var Kleberg starkt intresserad. Af Göteborgs stadsfullmäktige hade han erhållit uppdrag att utgifva Nya Lödöse stads tänkeböcker 1586—1605, hvarmed han vid sin död var lifligt sysselsatt. Klebergs plötsliga bortgång innebär en betydande förlust för såväl arkivväsendet som historieforskningen, som af honom kunnat vänta sig betydelsefulla insatser.

(*E. N.*)

— Den 8 sept. 1918 afled en af det danska arkivväsendets och den danska historieforskningens främste, förre riksarkivarien juris doktor V. A. Secher. Född den 17 aug. 1851 anställdes Secher 1875 i kongerigets arkiv, blef 1889 arkivsekreterare i riksarkivet och 1892 provinsarkivarie för Själland, hvilken tjänst han 1897 lämnade för att öfvertaga ställningen såsom »herredsfoged» på Laaland. Efter Bricka blef S. 1903 riksarkivarie; 1915 erhöll han på grund af sjukdom afsked. Såsom rättshistoriker — S. hade bl. a. studerat för Maurer — har S. gjort sig känd genom afhandlingen *Om Vitterlighed og Vidnebevis i den ældre danske Proces* (1885) samt genom en rad uppsatser, bl. a. starkt kritiska recensioner af tysken P. Hasses arbeten om Ribes och Slesvigs stadsrätt. Som urkundsutgifvare utvecklade S. en synnerligen betydelsefull verksamhet genom editionen af *Kongens Retterthings Domme 1595—1604* (2 bd 1881—1883), *Corpus Constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve Danmarks Lovgivning vedkommende 1558—1660* (6 bd 1887—1918), *Forarbejderne til Kong Christian V:s danske Lov* (2 bd 1891—1894) och en edition af denna lag *Danske Lov* (1891, ny uppl. 1911) med hänvisning till lagtextens historia. För utvecklande och genomförande af moderna utgifningsprinciper var Secher starkt intresserad. Sina normeringsregler framställde han i sin edition af Kongens Rettertings Domme. På svenska filolog- och historikermötet i Göteborg var S. en af inledarna vid diskussionen om publikation af historiska urkunder och fick härvid tillfälle att redogöra för sina kraf beträffande textkritik, normalisering, uppgifter om textens historia, sakregister o. s. v. I det nyorganiseringsarbete på arkivväsendets område, som A. D. Jörgensen igångsatte, tog S. del. Af *Vejledende Arkivregistraturer*, som fingo plats i arkivets Meddelelser, skref Secher framställningen *Danske Kancelli og de dermed beslægtede Institutioner 1513—1848*, en framställning af den danska centralförvaltningens hufvudgren. För proveniensprincipens genomförande i arkiven verkade Secher. Hit hänförde sig hans sakrika och af skarpa omdömen präglade uppsats *Om Proveniens- (Hjemmehørs-) principet som Ordningsregel i de danske Statsarkiver og om andre der gældende Ordningsregler* i Meddelelser fra det danske Rigarkiv (1907). Öfver arkivväsendet i Norden författade Secher dels öfversikten *Das Archivwesen im skandinavischen Norden* i Archivalische Zeitschrift 1879—1881 (jfr denna tidskr. 1882, s. 171 o. ff.) samt föredraget på den tyska arkivdagen i Bamberg 1905 *Om Organisationen af Arkivvæsenet i Norden.* Vid ombyggnaden af kungl. biblioteket till en modern arkivlokal för riksarkivet inlade Secher stor förtjänst. Secher var ledamot af vitterhetsakademien.

(*E. N.*)

— Såsom ett bidrag till högtidlighållandet af tvåhundraårsminnet af Karl XII:s död utgaf *Karolinska Förbundet* till minnesdagen sin *Årsbok* för 1918, efter att på våren ha publicerat volymen för före-

gående år (jfr denna tidskrift 1918, sid. 135). Bandet inledes med en af G. Carlquist utgifven nyanträffad redaktion af ett fragment af *Rutger von Aschebergs dagbok.* Den förut kända redaktionen, hvilken i egenhändigt original befinner sig i Göteborgs högre latinläroverks ego, är affattad på tyska; den nu publicerade är en i Lunds universitetsbibliotek förvarad svensk öfversättning (från början af 1700-talet) af okänd proveniens, omfattande händelserna i skånska kriget 8 juni—30 okt. 1678. Utg. aftrycker jämväl motsvarande parti af den tyska redaktionen och ger därigenom tillfälle till en jämförelse mellan dem båda, hvaraf framgår en betydande olikhet i anläggningen. Lundaredaktionen är en dagbok i ordets egentliga bemärkelse, och det till grund därför liggande originalet har tydligen utgjort Aschebergs ursprungliga uppteckning; Göteborgsredaktionen däremot har karaktären af en mera utarbetad självbiografi. Många af de detaljerade anteckningarna i den förra saknas i den senare, men å andra sidan är den utförligare i skildringen af vissa mera betydelsefulla händelseförlopp. — Efter G. Wittrocks undersökning om *Nils Bielkes underhandling i Brandenburg 1696*, hvilken redan uppmärksammats i denna tidskrifts förra årgång (sid. 208), följer en redogörelse af E. Holmberg för *Sjöexpeditionen mot Arkangel 1701*, försöket att med några i Sverige utrustade fartyg afskära den öfver nämnda hamn pågående tillförseln till den ryske fienden. Med användning af bl. a. den under expeditionen förda skeppsjournalen och skeppschefernas rapporter ger förf. en liflig bild af det djärfva men på grund af vidriga omständigheter misslyckade företaget. — P. Sörensson, som förut gjort de fångna karolinernas öden efter 1709 till föremål för ingående forskningar, lämnar nu en framställning af *Svenska fångar i Ryssland 1700—1709.* — Volymens vidlyftigaste uppsats är S. E. Brings redogörelse för *Karl XII:s likfärd och begrafning* (sid 157—275). Byggd på en ingående undersökning af allt tillgängligt material, följer den i detalj det kungliga likets öden alltifrån löpgrafven vid Fredrikshald till dess högtidliga nedsättning i Riddarholmskyrkan d. 26 febr. 1719. Ur allmänt historisk synpunkt ha ju de härmed förknippade ceremonierna knappast någon stor betydelse, men genom sin anknytning till det aktuella minnet intresserar utan tvifvel den vackert illustrerade uppsatsen många af årsbokens läsare. — S. Schartau fortsätter de påbörjade undersökningarna om de inre förhållandena i Sveriges olika landsdelar med en utredning om *Kopparbergs län under det stora nordiska kriget*; äfven här anser han Axelson ha målat tillståndet mörkare, än en ingående undersökning af källmaterialet, under jämförelse med förhållandena före krigsutbrottet, ger vid handen. — Volymen afslutas med några notiser af K. K:son Leijonhufvud om *Södermanländska soldatnamn under konung Karl XII:s tid.*

(*H. B—n.*)

— Af *Meddelanden från Gestriklands fornminnesförening* föreligger nu 1918 års årgång (Gefle 1918; 50 sid.) Ur densamma är att anteckna en uppsats af fil. mag. Einar Hedin om *Gefle i kristid för 200 år sedan*, skildrande de svårigheter stadens näringslif hade att kämpa med åren 1719 och 1720. Fornminnesföreningens sekreterare, lektor W. Carlgren ger i en uppsats med titeln *Hos en köpmansfurste i Gävle för 100 år sedan* en skildring af Pehr Ennes' hem och hushåll. I närmast föregående årgång har W. Lindeberg meddelat den märklige köpmannens själfbiografi. I sist nämnda årgång publicerar dessutom dr. G. Bohlin en serie bidrag *Ur Gestriklands kulturhistoria*, bland hvilka ett par landshöfdingeberättelser från åren 1763 och 1765 om skördeförhållandena i Gestrikland jämte Hälsingland och Medelpad.

— I sjätte häftet af *Meddelanden från Dalarnes fornminnesförening* har dr. Arnold Bratt påbörjat en upplaga af *Dalalagen i gammal språkdräkt och i ny*, därvid originaltexten och öfversättningen äro tryckta jämsides. Det nu utgifna häftet inrymmer kristnu- och edsöresbalkarne jämte en orienterande inledning, som jämväl redogör för de väsentligaste momenten i striden om svaret å frågan: Dalalag eller äldre Vestmannalag?

— Af *Meddelelser fra det danske Rigsarkiv* har efter långvarigt uppehåll åter ett nytt häfte utkommit (I: 9—13), innehållande en rad uppsatser af numera aflidne riksarkivarien V. A. Secher. Af arkivhistoriskt innehåll är *Opdagelsen og Erhvervelsen af Kong Kristiern II:s Arkiv fra hans Ophold i Nederlandene 1523—31.* Stödd på ett rikt material, som meddelas som bilagor, upptager Secher ur dansk synpunkt här till behandling det med egendomliga förhållanden förknippade förvärfvet och fördelningen af Kristian II:s arkiv, som från svensk sida skildrades af R. M. Bowallius i Meddelanden från svenska riksarkivet 1879. Sechers omdömen såväl öfver den norske professor Lundhs metoder att utfå arkivalierna från Bayern som fördelningen äro synnerligen skarpa. Klart uppvisar Secher, hurusom ingen af de i fördelningen deltagande ur arkivalisk synpunkt förstod sin sak, utan sammanhörande akter fördelades i sina beståndsdelar och man af ett arkiv gjorde ett betydande antal lösa bref. Delar af samma akt äro numera till finnandes i de tre nordiska riksarkiven. I den likaledes på aktbilagor hvilande uppsatsen *Om Byttet med Hensyn til Kong Kristiern II:s Arkiv m. m. vedtaget 1851 af det norske Rigsarkiv og den Arnamagnæanske Stiftelse under Københavns Universitets Konsistorium* behandlas en öfverenskommelse om ett byte, som dock strandade på norska undervisningsdepartementets motvilja mot att stadfästa densamma. Bytet innebar ett öfverlämnande till Danmark af hufvuddelarna af Kristian II:s arkiv mot afstående af medeltidsbref, som tillhört de norska stiften. Häftet inrymmer dessutom en namnhistorisk uppsats *Om Forholdet mellem*

*Slægtsnavnene Egidius og Egedius* och en redogörelse för *Opkaldelseskikke i østjyske Bondeslægter fra 17:de och 18:de Århundrede. Bidrag till genealogisk Metodelære.* Med utgångspunkt från G. Storms uppsats »Vore Forfædres Tro på Sjælevandring og deres Opkaldelsesystem» och de af honom uppställda teorierna om namngifningen påvisar Secher, att seden att uppkalla barn endast efter aflidna förfäder ännu under 1600- och 1700-talet gällde i jylländska bondesläkter. Uppsatsen har stort intresse ur genealogisk synpunkt, då om de principer vid namngifningen, som Secher söker häfda, haft en mera allmängiltig betydelse, man sålunda skulle t. ex. när ett barn döpes med en släktings namn, ha rätt att sluta till, att denne var död. För hufvudsakligen kamerala utredningar, som riksarkivet afgifvit, redogöres i *Erklæringer afgivne av Rigsarkivet til Besvarelse af forskellige af Ministerierne stillede Spörgsmål.*
(*E. N.*)

— Af *Historisk Tidskrift för Finland* ha, sedan den senast omnämndes i denna tidskrift (1917, sid. 230 ff.), utkommit de två sista häftena för 1917 samt hela årgången 1918. På den allmänna historiens mark röra sig två uppsatser: några sammanfattande reflexioner *Till reformationens 400-års minne* af A. Simolin (1917: 3) och en säkert och klart skrifven framställning af *Theoderik den stores inrikespolitik* af J. Sundwall (1918: 3—4). Frågor tillhörande den förhistoriska problemkretsen och berörande Finlands bebyggelsehistoria diskuteras i längre uppsatser af A. Hackman *Om Nylands kolonisation under järnåldern* (1917: 3—4) och T. E. Karsten om *De nordiska ortnamnen som historiska minnesmärken med särskild hänsyn till Finland*; ett ortnamnshistoriskt bidrag med material från yngre tid lämnar tidskriftens utgifvare P. O. v. Törne i ett meddelande angående *Några östnyländska ort- och sockennamns ålder* (1917: 4). C. M. Schybergson återupptager till diskussion *Frågan om kvänerna* (1918: 1), hvilka han, särskildt med belägg från 1500-talets språkbruk, vill identifiera med (finska) birkarlar. — Bidrag rörande tiden för Finlands och Sveriges gemensamma historia äro eljest mycket få; de inskränka sig till dels några kortare meddelanden af C. M. Schybergson: *Ett bref af Terserus från hans visitationsresa till Österbotten 1660* (1918: 3—4), af V. M. v. Born — afslutadt blott några veckor före hans död — om *Ett högadligt bo från 1600-talet* (1917: 3), gällande bouppteckningarna efter den i sjöslaget vid Öland 1676 stupade Lorentz Creutz, en af Finlands rikaste jorddrotter, och af H. Schulman: *Till fältmarskalken K. Nieroths biografi* (1917: 3), dels en uppsats af B. Lesch: *Ur den gustavianska diskussionen om de finländska jordbrukarnes villkor* (1918: 1). Han redogör här för innehållet i det värdefulla agrarhistoriska material, som finnes sammanfördt i landshöfdingrelationerna och diskussionsprotokollen (med bilagor) rörande de möten med »kunnige landthushållare» af skilda stånd, som på regeringens uppfordran anordnades i de olika finska länen i och för

åkerbrukets och näringarnas förkofran under slutet af 1792 och början af 1793. — Med särskildt intresse behandlas däremot ämnen från omorienteringens och nyorganisationens tidsskede närmast efter skilsmässan från Sverige och föreningen med Ryssland, »den politiska underkastelsens historia», såsom K. Antell rubricerar sin utförliga recension (1918: 3—4) af hufvudarbetet på området, C. v. Bonsdorffs *Opinioner och stämningar i Finland 1808—1814*. Af v. Bonsdorffs hand föreligga två uppsatser rörande nämnda period: dels *G. M. Armfelt och R. H. Rehbinder* (1918: 2), behandlande deras samarbete som ordförande och statssekreterare i den 1811 nyinrättade kommittén för finska ärenden i Petersburg till Armfelts död 1814, dels *Värnpliktsplaner vid ryska tidens början* (1918: 3—4), där han redogör för de förslag till ordnande af Finlands militärväsen, som från olika håll framställdes under åren 1810—12, särskildt landshöfding G. Fr. Stjernvalls på allmän värnplikt baserade projekt och diskussionen om detta framsynta, af Armfelt stödda, men af andra finnar ifrigt bekämpade och till intet resultat ledande uppslag. Vidare fortsättas i årgången 1918 (med afslutning i dess sista häfte) de 1917 påbörjade, af v. Törne utgifna utdragen ur brefväxlingen mellan hofrättspresidenten C. F. Rotkirch och landshöfdingen i Uleåborg S. F. v. Born 1819—25, innehållande åtskilliga ganska ingående uttalanden om personer och förhållanden i Finland från ifrågavarande tid. Af rätt stort intresse, särskildt såsom belysande den misstänksamhet, hvarmed fennomanin i sin ungdom betraktades på ledande håll, äro några af G. Schauman (1918: 3—4) meddelade samtida bref rörande den akademiska skandal, som August Ahlqvist såsom ung student 1847 framkallade genom ett mot ryska språket fientligt skåltal, med ett halfårs relegation som resultat för egen del. — Bland recensionerna märkas utom den förutnämnda anmälan af det Bonsdorffska arbetet utförliga sådana af den nya delen af J. W. Ruuths Åbo-historia (af v. Törne, 1917: 3) och Hallendorffs bok om Krimkriget (af Bonsdorff, 1918: 3—4). I underrättelse-afdelningen fortsätta de nyttiga redogörelserna för innehållet i finskspråkiga historiska publikationer, Historiallinen Aikakauskirja etc.

(*H. B—n.*)

— Universitetsbiblioteket i Helsingfors har upplagt en skriftserie, afsedd att innehålla redogörelser för bibliotekets olika samlingar. Hittills hafva utkommit två häften, af hvilka det ena utgör en instruktiv och klart affattad historisk öfversikt, författad af Holger Nohrström, öfver den finska inhemska litteraturens öden ur samlingssynpunkt eller med andra ord ursprunget till den »fennica»-samling, som bildats i Helsingfors i likhet med motsvarande suecica-kollektion i Stockholm. Det andra häftet rör sig om ett ämne, som för denna tidskrifts läsare har ett mera direkt intresse. Amanuensen Arne Jörgensen har nämligen häri sammanställt ett ytterligare supplement till Klemmings bekanta förteckningar öfver samtida

skrifter rörande Sveriges förhållanden till främmande makter och rörande Sveriges krig. Som bekant utgafs det första supplementet (74 s.) år 1892 af C. Snoilsky och det andra i två delar (tills. 248 s.) af J. A. Almquist 1901—03. Herr Jörgensens bidrag omfattar 43 sidor, men skulle icke på långt när upptaga ett så stort utrymme, om detsamma utarbetats efter samma grunder som hufvudarbetet, ett anspråk som ju lämpligen bör ställas på ett supplement. Nu förhåller det sig så, att icke allt hvad detta nya supplement bjuder är nytt och att det nya delvis med fog kan sägas icke höra dit. Herr J. beklagar sig visserligen i företalet öfver svårigheten att följa de principer, enligt hvilka de tidigare bibliografierna uppgjorts, emedan dessas omfattning och begränsning endast angifvas af titeln. Då han emellertid trott sig hafva öfvervunnit denna svårighet genom att i sitt arbete medtaga endast sådana skrifter, som ex analogia bort där hafva en plats, måste man med beklagande konstatera, att denna lofvärda princip alldeles icke följts, förmodligen emedan förf. ej, trots sin uttryckta föresats, förstått hufvudarbetets planläggning, hvarom det väl dock ej varit omöjligt att genom förfrågningar förskaffa sig visshet. Saken är nämligen, att Klemmings förteckningar grunda sig på tvenne i Kungl. biblioteket befintliga samlingar och upptaga blott sådana skrifter, som antingen redan finnas där eller ansetts önskvärda att förvärfva för desamma (de senare försedda med särskildt tecken), men vid sidan af dessa finnas åtminstone två andra, som onekligen också röra dels Sverige till främmande makter, nämligen »Freder och traktater», dels Sveriges krig, hvilka ofta mer eller mindre talangfullt besjungits i »Historiska och politiska verser». När således en skrift varit affattad i bunden form, har den icke ansetts hithöra och ingår därför ej heller i ofvannämda bibliografier. Om lämpligheten häraf kunna ju olika meningar hysas, eftersom onekligen gränsfall finnas, där den yttre språkformen icke anger någon reell åtskillnad. Men i allmänhet förhåller det sig nog så, att prosarelationerna hafva ett större värde som historiska källskrifter, och att en uppdelning mellan historia å ena och vitterhet å andra sidan kan anses fullt berättigad. Hufvudsaken är emellertid, att Klemmings monografier faktiskt ingen hänsyn tagit till de vittra alstren. Att då, som herr Jörgensen gjort, i ett supplement upptaga ett antal dylika nummer utan att på minsta sätt hafva nått (och väl knappast åsyftat) någon fullständighet (ett otal andra historiska visor skulle med samma skäl kunnat anföras) är gifvetvis ett fel, i all synnerhet som förhållandet icke alltid framgår af titelkopiorna och tillvägagångssättet därför lätt kan ge anledning till missförstånd. Men äfven i öfrigt saknas ej anledning till anmärkningar på herr Jörgensens broschyr. Däri finnas notoriskt ej så få skrifter införda, som redan förekomma i hufvudarbetet, utan att detta angifvits,[1]

[1] Se t. ex. s. 6 Expeditio Svedica, som redan finnes i Sveriges krig. s. 328; s. 17 Animorum Motus, för hvars flera uppl. redogöres i Sv. fr. m., s. 126; s. 40 Aufgedeckte Schande, rör. hvilken edition se Suppl. II, s. 106;

och beträffande de varianter, som beskrifvas, är det tillåtet att i vissa fall betvifla deras nyhet. Att supplementet till sist för att taga ett exempel upptager prins Carls af Hessen bekanta arbeten om 1788 års fälttåg, torde icke öfvertyga någon, att dessa varit föregångarne obekanta. I likhet med åtskilliga af herr J. medtagna bearbetningar (se s. 22 Sedes et origo och s. 42 Relation exacte) hafva de uteslutits i hufvudarbetet och de tidigare supplementen icke därför att de skulle varit okända eller saknas i Stockholmsbiblioteket, utan därför att de icke tillhöra den kategori af konjunkturskrifter och aviseliknande relationer, som det här gällt att förteckna.

(—*x*—)

— I januarihäftet af Finsk Tidskrift har professor M. G. Schybergson publicerat en uppsats om *Ålands ställning i historisk tid*, hvari han genom sammanställande af ett f. ö. ganska ofullständigt och godtyckligt utvaldt material söker ådagalägga, »att Åland rättsligt varit och är likställdt med Finlands öfriga landskap».

Det af professor Schybergson ställda problemet har i anknytning till hans uppsats upptagits till en mera ingående behandling af docenten S. Tunberg i en nyligen utkommen undersökning med samma titel *Ålands ställning i historisk tid* (Stockholm, Norstedt 1919; 32 sid.; pr. 1,25 kr.).

Efter att inledningsvis ha uppvisat, att begreppet Finland ej låter sig för medeltidens vidkommande läggas till grund för en konstruktion af de svenska östprovinsernas enhet, lämnar förf. därefter på grundval af ett rikhaltigt, i Riksarkivet förvaradt material en framställning af Ålands ställning under medeltiden. Han framhåller där den likhet vissa dominerande drag i dess samfunds skick förete med de rikssvenska landskapens, liksom den självständighet ögruppen intog i rättsligt och administrativt afseende. Han fullföljer därefter sin undersökning genom hela nyare tiden fram till 1809. Särskild uppmärksamhet ägnar han därvid bl. a. åt innebörden i upprättandet af Johan III:s finska hertigdöme och i 1634 års regeringsforms bestämmelser om länsindelningen, åt en mängd samtida uttalanden från olika perioder rörande Ålands ställning samt åt kartmaterialet. Han erkänner, att under 1700-talet vid vissa tillfällen »storfurstendömet Finland» uppträder med anspråk på att vara ej blott ett geografiskt begrepp såsom Svealand, Götaland o. s. v., och finner förklaringen härtill i det gemensamma olyckliga öde, som öfvergick samtliga Sveriges östliga provinser alltså äfven inklusive Åland under krigen 1714—1721 och 1742—43. Slutligen redogöres för den ändring i ögruppens administrativa ställning, som inträdde genom ett kungligt beslut den 18 mars

---

s. 12 Vortrab und Deduction, som hör till 1644 och igenfinnes i Sv. fr. m., s. 81 f.; s. 16 Der Königl. Mayest. in Schweden Schreiben finnes i Sv. fr. m., s. 131; o. s v.

1808, då densamma lades under Stockholms landshöfdingedöme, Uppsala domkapitel och Svea hofrätt. Äfvenså beröres den uppfattning af Ålands gamla ställning, som kommer till synes i instruktionen för de svenska underhandlarna i Fredrikshamn.

Resultatet af denna undersökningens hufvuddel sammanfattas på följande sätt. Under hela Sveriges historia fram till år 1809 har någon administrativ uppdelning af riket i tvenne hufvuddelar, Sverige och Finland, ej förefunnits. »Finland», i rättslig mening, har aldrig existerat före skilsmässan från Sverige. Det ena jämförelseledet i professor Schybergsons tes har sålunda bortfallit. Men undersökningen har samtidigt gifvit positiva upplysningar angående Ålands ställning. Åland har visat sig såsom ett gammalt svenskt »land», landskap, med tydlig karaktär af ursprunglig samhällelig enhet. Dess relativa själfständighet gentemot närliggande provinser har af samtiden i allmänhet blifvit erkänd, och i landets förvaltning har den under olika tider och på olika sätt satt tydliga spår.

I sista tredjedelen af sin undersökning söker förf. gifva den inre motiveringen för den Ålandsögruppens särställning, han uppvisat. På Borgå landtdag förklarade man, anmärker förf., att Åland vore »af särskild beskaffenhet med det öfriga af Åbo län», och ett studium af Ålands historia ger mångfaldiga bevis för riktigheten af detta omdöme.

I sådant afseende framhålles först och främst — i anslutning till Voionmaas förträffliga undersökningar i Ålands medeltidshistoria — det äldsta åländska samfundsskickets säregna förhållanden på ett flertal olika områden (tredingsinstitutionen, som saknas i Finland, men återfinnes på Gottland och förelegat i Nerike, Dalarne och Helsingland; landsdomareämbetet, de åländska hemmans- och jordmåtten, skattindelningen). Han framhåller vidare, att beträffande själfva skatterna och därmed sammanhängande kamerala förhållanden Åland företedde väsentliga olikheter med Finland, liksom att detsamma är fallet med mått och vikt, hvilka ha att uppvisa likheter med de i Svealand använda. Af stort intresse är hvad som återges ur en af civil- och ekonomiutskottet å Borgå landtdag utarbetad redogörelse rörande olikheterna mellan jordeboken för Åland och den för Åbo och Björneborgs län. Dylika olikheter kunna ock konstateras beträffande mantalspenningar, tiondesättning samt jordrefning. Ur riksdagsbesvären sammanställas flerfaldiga bevis för att Ålandsbefolkningen bevarat känslan af sitt lands egenartade ställning och inför statsmakterna vid olika tider beslutsamt häfdat dess speciella intressen, detta äfven under 1700-talets senare del, då eljes den förvaltningsrättsliga förbindelsen med Åbo län bort hinna att göra sina verkningar gällande. Af särskildt intresse såsom bevis för Ålands orientering åt Sverige till är allmogens begäran vid 1765—1766 års riksdag att läggas under Svea hofrätt. Liknande uttryck för åländingarnes sträfvan att häfda sin särställning gör sig gällande på det kyrkliga området, särskildt krafvet på att till

riksdagen sända ett eget ombud till prästeståndet. Slutligen omtalas en episod från 1808 års krig, som på ett rörande sätt visar, hur befolkningen fasthängde vid det gamla moderlandet. I samma riktning pekar ett utdrag ur den af justitiekanslärsembetets specielle kommissarie lagman Poppius den 17 juni 1808 afgifna redogörelsen för stämningen bland Ålandsallmogen.

»Öfver ett sekel», så slutar förf. sin framställning, »har Ålands svenska stam lydt under främmande spira. Ur världsstridens upprörda folkhaf sträcker den sökande sina händer mot det gamla Sveariket, dess fäders och förfäders land sedan längst aflägsna tider. Med ovedersäglig historisk rätt kräfver den inför världen sin fulla frihet att själf bestämma öfver sitt och sitt lands framtida öde.»

För enhvar, som söker kunskap om Ålands ställning under dess svenska tid, erbjuder docenten Tunbergs på ett omfattande aktmaterial byggda, sakligt och lidelsefritt skrifna framställning en säker vägledning.

— I en del antika mellanegyptiska småstäder, som vid medeltidens början öfvergåfvos och höljdes af drifvande ökensand, ha beryktade engelska, tyska, franska och italienska utgräfningar, som allmänt bekant, gifvit glänsande resultat: i husen, på sophögarna, på begrafningsplatserna ha tusentals texter på skilda språk påträffats. Omkring 10,000 *grekiska* texter från Egypten, bevarade på papyrusblad, i fragment af bokrullar af papyrus eller i papyrusböcker af vår boktyp, förvaras f. n. i skilda lärda institutioner världen rundt. Det är litterära alster likaväl som ämbetsskrifvelser och privata urkunder af allehanda slag. En öfversikt af de olika områden, som bearbetare af detta rika material måste känna, ger direktorn för Berlinmuseernas papyruskabinett W. Schubart, genom sin sällspordt mångsidiga och lärda bok *Einführung in die Papyruskunde* (Berlin 1918). Den första hälften af Schubarts omfångsrika framställning bjuder, hvad bokens titel närmast låter förmoda, gräfningarnas historia, redogörelse för skrift, för skriftmaterial och böcker, för deras fabrikation, för de olika boktypernas uppkomst; den rymmer vidare en i flere kapitel indelad dryftande öfversikt öfver de litterära papyrerna. Till denna sluter sig (s. 472 ff.) en förteckning öfver samtliga grekiska och latinska litteraturfynd. Att här ens gifva en föreställning om den lockande mångfalden alltifrån de nya Sappho- och Alkaiosdikterna ända till den hellenistiska facklitteraturen och den kristna tidens religiösa texter med de berömda Jesusorden, evangeliefragment och andra för kristendomens urhistoria ovärderliga dokument, det låter sig ej göra. Vi hänvisa till Schubarts lättlästa, klart sammanfattade redogörelser för innehåll och för vetenskapliga forskningar och till de uttömmande litteraturöfversikter, som här — liksom öfverallt eljest i hans bok — följa de skilda afdelningarna åt.

Schubart har ej inskränt sig till en öfversiktlig behandling af materialet ur skilda synpunkter. De tio sista kapitlen i hans »Ein-

führung» gälla mera allmänna ämnen, ge, så att säga, en utgångspunkt för papyrusforskaren. Ett intressant kapitel följer koinegrekiskans bildning ur attiska rikets samfärdselspråk och dess vidare historia som folkspråk i de skilda hellenistiska rikena, särskildt i Egypten. Egyptens historia från Ptolomäernas till arabernas tid skildras ganska utförligt — en framställning, som förbunden med ett senare kapitel »die Bevölkerung» har sitt alldeles särskilda intresse genom framhäfvandet af motsättningen mellan de härskande grekerna och de undertryckta egyptierna. Under den senare Ptolomäertiden lyckades egyptierna vinna en ansenlig maktställning — Rosettestenen är ett talande bevis härför. Ptolomäernas välde försvagades framförallt af motsättningen mellan landets två nationaliteter, som ej kunde förenas, ej heller bringas i stadgadt maktläge gentemot hvarandra. Först romartiden gjorde slut på striden; romarne togo grekernas parti, egyptierna nedsjönko under deras styrelse helt i underkufvad ställning. — Egyptens författning, förvaltning och domstolsväsen behandlas; dess religionshistoria under ptolomäisk, romersk och byzantinsk tid tecknas öfversiktligt i ett kapitel, som kanske äger sitt största intresse för kejsarkulten och genom sin skildring af kristet egyptiskt klosterlif från och med tiden omkring 300 e. Kr. Bokens sista afdelningar beskrifva skolor och universitet, läkekonst, jordbruket och näringarna i öfrigt, samfärdsel, kort sagdt gemene mans lif i Nildalen under de omkring 1000 år, som belysas af de grekiska papyrerna och af de arkeologiska rönen vid gräfningarna efter dem.

(*Ax. Bs.*)

— Af sir A. W. Wards tidigare (årg. 1917, sid. 60, och 1918, sid. 70) omnämnda framställning af Tysklands historia från Wienkongressen till 1800-talets utgång — *Germany 1815—1890* — har nu tredje och sista bandet utkommit (Cambridge, University Press 1918; XVI + 437 sid.; pr. 12 s. 6 d.). Det nya bandet afser egentligen att skildra tiden från det nya rikets grundläggning till Bismarcks fall (1871—1890), men har försetts med tvenne öfversiktliga slutkapitel, behandlande den nya kursen fram till 1907. Inledningskapitlet tecknar själfva öfvergångsåren närmast efter Frankfurtfreden: utrymmandet af Frankrikes jord, organisationen af det nya tyska riket. I andra kapitlet inrymmes framställningen af »kulturkampen», dess förhistoria och afslutning. Därefter följer i tredje kapitlet en teckning af det tyska rikets inre politik under Bismarck, fördelad på tvenne afdelningar. Den första, inledd med en öfversikt öfver partigrupperingen, är ägnad åt tiden fram till 1877, den andra åt det följande decenniet fram till Wilhelm I:s död. Det därpå följande korta kapitlet ger en — f. ö. påfallande knapphändig — framställning af utrikespolitiken 1873—1887. Ett särskildt kapitel upptages af framställningen af Bismarcks fall, väsentligen byggd på Egelhaafs undersökning, dock med allt för stor hänsyn tagen till Hans Delbrücks bekanta hypotes. Den egentliga framställ-

ningen slutar därefter med en allmän öfversikt öfver socialt och intellektuellt lif i Tyskland under halfseklet 1850--1900, som vittnar om en hos en icke-tysk författare förvånande kännedom om tysk kultur och tyskt samhällslif på olika områden. Slutkapitlet — det sjunde — ger därefter på inemot 100 sidor en öfversikt öfver utvecklingen under den nya eran fram till 1907, fördelad på tvenne afsnitt, det ena behandlande inre förhållanden, det andra kolonial- och utrikespolitiken. I vissa punkter t. ex. beträffande Elsass-Lothringen sträcker sig skildringen emellertid än närmare nutiden, i det den upptager både 1911 års konstitution och Zabern-affären. Det hela afslutas med mycket utförliga bibliografier samt ett register. Bilagda äro tvenne kartor, utvisande utsträckningen af Tysklands kolonialvälde.

Liksom de båda föregående delarne bär äfven den sista vittnesbörd om sin författares enastående beläsenhet inom litteraturen å området, om också — naturligt nog — åtskilliga under kriget utkomna eller fullbordade arbeten undgått hans uppmärksamhet eller i hvarje fall icke kunnat af honom begagnas. Dit hör egendomligt nog Kisslings trebandiga verk om kulturkampen, den nyaste katolska framställningen af ämnet, hvars båda första band dock förelågo före kriget. Dit höra också åtskilliga undersökningar rörande den Bismarckska utrikespolitiken under hans rikskanslärstid, däribland så viktiga bidrag som vidkommande delar af Onckens skarpsinniga och lärorika *Das alte und das neue Mitteleuropa* (om detta arbete se nedan) och Raschdaus uppsats i *Die Grenzboten* om det tysk-ryska återförsäkringsfördraget. Påfallande är ock, att förf. icke synes ha haft tillgång till de aktstycken ur ryska kejsar- och utrikesarkiven, som det revolutionära Rysslands afslöjarenit — visserligen i planlösa och bristfälliga editioner — skänkt forskningen och som bland mycket mer eller mindre värdelöst innehåller så viktiga och hittills ej publicerade dokument som 1881 års trekejsarfördrag och 1905 års ofullbordade Björköuppgörelse. Öfverhufvud måste sägas, att den framställning, som ges af Bismarcks utrikespolitik under hans rikskanslärstid, är alltför summarisk och äfven med hänsyn tagen till materialets ofullständighet och sprödhet icke når upp t. ex. till den i föregående band lämnade framställningen af utrikesförhållandena under decenniet 1862—1871. Genom på senare år utkomna arbeten, särskildt Onckens nyss anförda bok, äro dock vissa förarbeten gjorda för en klarare uppfattning af sammanhanget.

I föregående omnämnanden af Wards verk har särskildt framhållits dess sant vetenskapliga sträfvan efter objektivitet och den prägel af rättvisa och billighet, som hvilar öfver detsamma och ger det en särställning bland under kriget utgifna arbeten i modern historia. Det sista bandet bildar i sådant afseende intet undantag, om man ock i slutkapitlet ibland icke kan undgå att förnimma påfrestningen af dagens tilldragelser äfven på författarens förnämt kyliga temperament. I arbetets slutord framlyser ock den känsla

för betydelsen af Tysklands insats i den europeiska odlingens utveckling, hvarförutan ett verk sådant som det Wardska aldrig, allra minst vid den nuvarande tidpunkten, skulle kommit till. Sådant det nu omsider i sin helhet föreligger, utgör det en heder för sin författare och för den engelska historievetenskapen, som räknar honom såsom en af sina hängifnaste och högst förtjänta idkare.

— I ett för snart ett par år sedan utgifvet arbete med titeln *Das alte und das neue Mitteleuropa* (Gotha, F. A. Perthes 1917; XII + 150 sid.; pr. 2,60 mark) har den bekante tyske historikern Hermann Oncken sammanfört en serie historisk-politiska betraktelser öfver den tyska allianspolitiken under Bismarcks tid och under världskriget. Bokens senare del, »Das neue Mitteleuropa», är i allt väsentligt af rent dagspolitisk karaktär och skall därför här förbigås; blott skall anmärkas, huru föråldradt dess innehåll ter sig nu efter de senaste sex månadernas händelser.

Den första afdelningen åter, »Das alte Mitteleuropa», innehåller en delvis mycket värdefull och skarpsinnig undersökning, särskildt af Bismarcks förbundspolitik efter 1871. Det första kapitlet, »Das Problem der deutschen Auslandspolitik nach 1871», behandlar den utveckling, som efter åtskilliga växlingar ledde fram till 1879 års tysk-österrikiska förbund, med särskildt framhäfvande af hufvudmomenten: den rysk-österrikiska spänningen i den nära Orienten och tendensen till ett franskt-ryskt närmande. Förf. framhåller där i motsats mot åtskilliga andra forskare det s. k. trekejsarförbundets karaktär af en provisorisk nödfallsutväg, ett försök att uppskjuta ett ställningstagande mellan Ryssland och Österrike. Han betonar vidare, att Bismarck, när ett afgörande var oundvikligt — han har själf dramatiskt skildrat det i »Gedanken und Erinnerungen» — klart insåg, att ett förbund med Ryssland skulle så godt som omedelbart framkalla en allians mellan Österrike och Västmakterna och att denna konstellation med de vådor den innebar skulle beröfvat Tyskland hvarje handlingsfrihet gentemot tsarriket. Bismarck valde därför att genom samgående med Donaumonarkin sätta ett stärkt Mellaneuropa mot det eventuellt genom fransk samverkan ökade ryska trycket. Den mångomtvistade krisen år 1875 synes Oncken närmast böjd att anse som framkallad af Bismarck för att sondera samtliga stormakters innersta eller kanske rättare yttersta afsikter. Resultatet af denna sondering bidrog tvifvelsutan att bestämma honom att, när valet ej längre kunde uppskjutas, optera för Österrike.

Det kortfattade andra kapitlet behandlar 1879 års förbund och erbjuder jämförelsevis mindre af intresse. Likadant är förhållandet med det tredje kapitlet, som är ägnadt åt förbunden med Italien och Rumänien. Af största värde åter är det följande kapitlet »Die Mitteleuropapolitik Bismarcks und der russisch-englische Weltgegensatz (1884—1890)». Förf. framhåller där, att Tyska rikets inträde i kolonialmakternas led skapade ett nytt problem i

förhållandet till England, och han vill se förklaringen till Bismarcks ryska politik under ofvan angifna tidsskede, sådan den tog sig uttryck i 1884 års trekejsarentente och framförallt i 1887 års återförsäkringsfördrag, i önskan att genom eftergifter åt Ryssland såväl tillbakahålla detta land från offensiva åtgärder och samgående med Frankrike som äfven öfva tryck på England, hvars politik då behärskades af motsatsen mot Ryssland. Det var sålunda, såsom Oncken uttrycker saken, en politik med dubbla poler. Hvad speciellt angår 1887 års mycket omdebatterade fördrag, understrykes skarpt, att detta icke innebar någon verklig kursändring utan »en nödfallsutväg för begränsad tid och med baktankar». Med full rätt häfdas i kapitlets slutord, att det icke är vissa ad hoc skrifna kapitel ur »Gedanken und Erinnerungen» utan Bismarcks politik 1871—1890, tagen i dess helhet och bedömd efter sina innersta grundtankar, som utgör Bismarcks verkliga testamente till det tyska folket.

Äfven det femte kapitlet »Der neue Kurs und das Erbe Bismarcks» innehåller en mängd intressanta synpunkter och anmärkningar rörande den tyska politiken under årtiondet efter Bismarcks fall; i sin helhet utgör det närmast ett försvar för den politik, som fördes af Bismarcks båda närmaste efterträdare. Det kortfattade slutkapitlet »Die Einkreisung Mitteleuropas (1902—14)» utgör i det väsentliga en sammanfattning af grundtankarna i den framställning af världskrigets förhistoria, Oncken lämnat i det tidigare (årg. 1915, sid. 280) omnämnda sammelverket *Deutschland und der Weltkrieg*. De framförda synpunkterna kunna icke fritagas från åtskillig — af tidsomständigheterna delvis förklarlig — skematisk dogmatism.

Den här ifrågavarande Onckenska framställningens förtjänster ligga på tvenne områden. Förf. har först och främst från en mängd nya arbeten sammanfört ett betydande och delvis mycket värdefullt material för klargörande och bedömande af särskildt den Bismarckska politiken. Och han har vidare på ett i det hela skarpsinnigt och öfvertygande sätt analyserat sammanhanget och grundtankarna i denna politik. Trots sitt obetydliga omfång och sin däraf betingade summariska karaktär lämnar därför Onckens bok en rad värdefulla bidrag till uppredande af den till synes mycket intrasslade härfva, den tyska och för den del hela den europeiska storpolitiken under 1800-talets tre sista årtionden allt fortfarande utgör för den, som vill vinna en vetenskapligt hållbar uppfattning af densamma. Man behöfver blott läsa framställningen af denna tids historia i de vanliga öfversikterna — äfven i en så vederhäftig bok som Wards ofvan omnämnda *Germany* — för att finna, huru mycket nytt af värde, Onckens essay eller rättare essaysamling verkligen erbjuder.

— Ett intressant urkundligt bidrag till den sista tyska kejsarregeringens historia erbjuder den brefväxling mellan kejsar Wilhelm och kejsar Frans Josef om Bismarcks tillbakaträdande — *Briefe Kaiser Franz Josephs I. und Kaiser Wilhelms II. über Bismarcks Rücktritt* — som det österrikiska statsarkivets ledare d:r Hanns Schlitter

offentliggjort i det första februarihäftet af Österreichische Rundschau (bd 58, sidd. 97—110). De sålunda publicerade brefven äro till antalet sju. De två första utgöras af en handskrifvelse från kejsar Frans Josef till Bismarck i anledning af hans afgång, dagtecknad den 22 mars 1890, och Bismarcks svar därå af den 26 samma månad. De tre följande röra de förhållanden, som framkallade Bismarcks fall: det första är ett mycket utförligt bref från kejsar Wilhelm till kejsar Frans Josef, dagtecknadt den 3 april 1890 — det egentligen viktiga aktstycket i samlingen —, vidare kejsar Frans Josefs kortfattade svar härpå af den 12 april samt en kort svarsbiljett af kejsar Wilhelm den 14 samma månad. De båda sista brefven i samlingen, växlade mellan kejsar Wilhelm och kejsar Frans Josef, röra Bismarcks besök i Wien 1892 och hans begärda och omsider vägrade audiens i Hofburg; den tyska kejsarens bref bär datum den 12 juni 1892, svarsbrefvet den 15 samma månad. Den österrikiske kejsarens bref aftryckas efter concepten, kejsar Wilhelms och Bismarcks efter originalen.

De mellan Frans Josef och Bismarck växlade höflighetsskrifvelserna erbjuda intet af större intresse. Kejsaren har i ett par punkter tonat ned det af Kalnoky uppsatta konceptet. I Bismarcks svar understrykes på tre ställen, att hans afgång icke varit frivillig eller förestafvad af hälsoskäl, såsom i den kejserliga handskrifvelsen antydts, utan framtvingats af kejsar Wilhelm. Den afgångne rikskanslerns erinran om, att han vid sitt anträde till makten i september 1862 funnit »sin högtsalige herre framför den af honom undertecknade abdikationsurkunden», liksom om hvad han gjort för den monarkiska auktoritetens höjande i Tyskland, talar ock högt om den lidelse, som ligger bakom brefvets snirklade höflighetsfraser.

Kejsar Wilhelms bref af den 3 april 1890 lämnar en mycket utförlig och personligt hållen framställning af det händelseförlopp, som ledde till Bismarcks afgång, och bär alltigenom prägeln af sin tillkomst under det friska intrycket af de närmast föregående månadernas händelser. Inledningsvis betonas — och detta är i viss mån öfverraskande — att det icke varit på utrikespolitikens område meningsskiljaktigheterna förelegat, utan att de gällt inrikespolitiska, mest taktiska synpunkter. Såsom ett hufvudmoment i schismen mellan den unge kejsaren och hans främste rådgifvare angifvas arbetarfrågorna. Bismarck hade, enligt den kejserliga framställningen, i motsats mot kejsaren själf ställt sig rent afvisande mot arbetarnas kraf redan vid kolarbetarestrejken i maj 1889; han hade senare motsatt sig den utsträckta arbetareskyddslagstiftning, kejsaren ansåg nödvändig att genomföra, och särskildt motarbetat sammankallandet af en internationell konferens i Berlin rörande denna fråga. I detta sammanhang framställes utförligt i kejsarbrefvet samma beskyllning mot Bismarck, som år 1904 framkom i en schweizisk tidning, nämligen att han sökt förmå Schweiz' sändebud i Berlin att bearbeta sin regering att bringa den i Berlin be-

ramade konferensen på fall genom att ej återkalla en tidigare schweizisk inbjudan till internationella öfverläggningar i arbetarefrågan. Ett andra gravamen mot Bismarck är hans förhållande till socialistlagen. Han hade först bragt förslaget på fall genom sin enständiga vägran att enligt majoritetspartiernas önskan taga den af riksdagen strukna utvisningsparagrafen i förnyadt öfvervägande. Han hade senare föreslagit framläggandet af socialistlagen i skärpt form i förväntan att densamma af riksdagen skulle afslås. Därpå skulle följa riksdagsupplösning och oroligheter, hvilka med våld skulle nedslås. Detta hade kejsaren emellertid med känd motivering motsatt sig. Såsom ytterligare moment framhäfvas tvisten om 1852 års kabinettsorder samt det bekanta på Bleichröders bedrifvande tillkomna samtalet mellan Bismarck och Windthorst. Såsom ett hufvudmoment, som sammanväfver sig med alla de andra, betonas omöjligheten att samarbeta med Bismarck; hans med åldern tilltagande härsklystnad, hans om öfverretning vittnande alltmera otyglade lynne, hans tvära kastningar från den ena ståndpunkten till den andra, tills hans vägran att medverka till upphäfvandet af den ofvannämnda kabinettsordern framkallade det kejserliga beslutet att låta honom gå. »Då efter två dagar», heter det i den karakteristiska afslutningen af skildringen, »kassationsordern ej insändes af fursten, lät jag fråga honom, om han ej ville sända den. Han svarade, att det ej fölle honom in, han behöfde den gentemot sina ministrar. Då brast mitt tålamod; min gamla Hohenzollernska familjestolthet flammade upp; nu gällde det att tvinga det gamla tjurhufvudet till lydnad eller framkalla en skilsmässa; ty nu var frågan, om kejsaren eller kansleren skulle få öfvertaget. Jag lät än en gång bedja honom att insända förfogandet om orderns upphäfvande och att foga sig efter vissa till honom tidigare uttalade önskningar och böner, hvilket han utan vidare vägrade. Därmed var sorgespelet slut; resten är Dig bekant».

Den kejserliga framställningen innehåller måhända i sak ej så mycket nytt — det mesta har varit kändt genom furst Hohenlohes uppteckning af kejsarens personliga meddelande till honom några veckor efteråt —, om den ock föranleder vissa modifikationer i den vanliga, väsentligen på Egelhaafs forskningar hvilande framställningen. Nytt är gifvetvis det utomordentligt starka framhäfvandet af den roll, de Bismarckska lynnesegendomligheterna, öfverhufvud känslomomenten, spelat; därvidlag få säkerligen de kejserliga utgjutelserna tagas cum grano salis. Det mest påfallande är emellertid det kategoriska förnekandet af att utrikespolitiska motsättningar spelat in; det står i bestämd strid med Bismarcks egna uppgifter i hans af Busch offentliggjorda afskedsansökan. Till förmån för trovärdigheten af kejsarbrefvets uppgift talar emellertid det förhållande, att den utrikespolitiska ståndpunkt, kejsaren gentemot Bismarck skulle ha intagit, måste anses ha varit för Österrike behaglig och att därför ingen anledning för brefskrifvaren funnits att fördölja densamma. Däremot ger kejsarbrefvet icke stöd för Hans

Delbrücks teori, att Bismarck velat på revolutionär väg inskränka valrätten till tyska riksdagen, lika litet som åt beskyllningarna, att han velat för Rysslands skull uppoffra vänskapen med Österrike.

Den subjektiva sanningsenligheten af kejsarens version af 1890 års kanslerskris kan knappast betviflas. Dess objektiva sanningshalt kan däremot nog i vissa punkter omtvistas. Ovedersägligt synes, att den icke ställer kejsar Wilhelms statsmanna- och karaktärsegenskaper i någon alltför smickrande belysning. Skarpt framstår under alla förhållanden det för Tysklands framtid ödesdigra i de kejserliga viljeyttringar, som ledde till Bismarcks afgång.

Kejsar Frans Josefs svar på dessa något påträngande utgjutelser är påfallande kyligt och konventionellt; det innehåller intet utöfver hvad höfligheten bundsförvanter emellan kunde anses kräfva — ett förhållande, som får ytterligare relief genom en af utgifvaren påpekad egenhändig strykning i konceptet.

I brefvet af den 12 juni 1892, hvari kejsar Wilhelm anhåller, att Bismarcks audiensanhållan måtte afböjas, är det anmärkningsvärdaste hänvisningen till återförsäkringsfördragets upphörande och Bismarcks angrepp mot trippelalliansen. I kejsar Frans Josefs kortfattade, nästan knappa svar fäster man sig vid uttalandet, att han, trots Bismarcks hållning mot Österrike, icke ansett sig böra vägra den fallne rikskanslern den begärda audiensen, men att han skulle tillmötesgå sin kejserlige bundsförvants önskan att ej mottaga honom. Det lider intet tvifvel, att i denna angelägenhet den österrikiske härskaren spelat den värdigare rollen.

Såsom af ofvanstående synes, utgöra de af den österrikiske arkivchefen offentliggjorda dokumenten icke minst såsom documents humains intressanta bidrag till vår kännedom om den nya tyska kursen. Någon i det väsentliga ändrad bild af det händelsesammanhang, som ledde till Bismarcks afgång, gifva de näppeligen.



# Emil Hildebrand.

F. d. riksarkivarien Emil Hildebrand afled i Stockholm den 24 augusti i en ålder af nära 71 år. Detta dödsbud, som för dem som stodo honom närmare icke kom oväntadt, var för den nationella häfdateckningens vänner desto smärtsammare, som Hildebrand ännu stod midt uppe i sin vetenskapliga verksamhet och hade fullt af betydande arbetsuppgifter, med hvilka han ända till kort före sin bortgång sysslade under träget arbete.

Emil Hildebrand ägnade sin kraft så godt som helt och hållet åt den historiska vetenskapen, såsom lärare, ämbetsman, forskare, författare, urkundsutgifvare eller redaktör af tidskrifter och lärda verk. I alla dessa egenskaper är det historien, framför allt den nationella historien, som han tjänat hängifvet och träget som få och med en framgång, som mer och mer beredde honom en central plats bland vetenskapsidkarne af facket. Mångsidigheten af hans i stort så sällsynt enhetliga lifsgärning gaf honom till och med en ganska enastående ställning i kretsen af samtida svenska historiker, och hans bortgång kännes af dem alla såsom en oersättlig förlust, icke minst därför att hans kunskaper, erfarenhet och säkra omdöme fortfarande utgjorde ett verkligt stöd för det fortgående arbetet på olika områden af det stora arbetsfältet.

Det är svårt att bestämma hvilken sida af Emil Hildebrands verksamhet varit den mest betydelsefulla. Hans offentliga verksamhet tillhörde i första rummet det svenska riksarkivet. Ända sedan 1875, då hans akademiska studier afslutades med doktorsdisputation, har han tillhört denna

institution och arbetat inom densamma. Ehuru han i mer än tvenne årtionden, från 1880 till 1901, samtidigt var lektor i historia och geografi vid högre realläroverket å Norrmalm och här nedlade ett högt skattadt arbete, till hvilket äfven författandet af flera synnerligen förtjänstfulla läroböcker i historia och statskunskap kan räknas, fann han tid öfrig till en oafbruten tjänstgöring såsom e. o. amanuens inom arkivet och till ett forskningsarbete, som efterhand gjorde honom till en den grundligaste kännare af hela det rika arkivmaterialet. När han 1901 efter Odhner kallades till chef för riksarkivet, kom denna hans kännedom i förening med en mindre vanlig organisatorisk förmåga att göra hans chefstid intill afgången med pension 1916 till en af de mest betydande epokerna i riksarkivets hela senare historia. Under densamma faller sålunda exempelvis landsarkivinstitutionens fortgående utveckling med upprättandet af tre af våra fyra landsarkiv — i Uppsala, Lund och Göteborg — samt arkivdepån i Visby och med organiserandet af landsarkivariernas årliga inspektioner af lokala arkiv inom sina arkivområden. På omhändertagandet af de centrala ämbetsverkens äldre arkiv nedlades ock en ifrig verksamhet, som bland annat resulterat i öfverflyttande till riksarkivet af åtskilliga bland dessa och i värdefulla publikationer rörande dithörande förvaltningsgrenar. Af synnerlig vikt för hela arkivväsendet i vårt land blefvo jämväl de författningar angående arkivs ordnande och förtecknande, som tillkommo på hans initiativ och som genom fastställande af ursprungsprincipen såsom på detta område normgifvande skapat en enhetlig och rationell grundval för planmässigt ordnande af våra offentliga arkiv. Jämväl åt frågan om arkivaliers gallring ägnade han ett ingående arbete. Efter hand utvecklades på detta sätt under hans ledning riksarkivarieämbetet till ett högsta chefskap för Sveriges hela arkivväsen, hvilket med ständigt växande uppgifter oaflåtligt ställde nya anspråk på hans outtröttliga organisationsförmåga. Därjämte kännetecknas hans chefstid af en ovanligt kraftig, planmässig och fruktbringande ledning af det ordinarie, dagliga arbetet i riksarkivet.

I samband med arkivtjänsten stod den verksamhet som urkundsutgifvare, som tog en mycket stor del af Hilde-

brands arbetskraft i anspråk. Han har åstadkommit en följd af aktpublikationer, som med hänsyn till strängt genomförande af moderna kritiska utgifningsgrundsatser torde tillhöra det yppersta, som dittills åstadkommits inom vårt land, och stå såsom mönster för kommande vetenskapliga editioner af historiskt källmaterial. Till de förnämsta af dessa editioner höra »Brefvexlingen mellan konung Carl XII och Rådet» i Historiska Handlingar, ett digert häfte af Svenskt diplomatarium, omfattande åren 1348—1350, samt framför andra Svenska Riksdagsakter, hvars trenne första stora band, af hvilka det första halfbandet utgafs af Hildebrand i förening med Oscar Alin, omfatta tiden 1521—1596 och med hänsyn såväl till editionsteknik som till den vetenskapliga betydelsen af det meddelade källmaterialet med rätta räknas såsom en af våra yppersta aktserier. Efter afskedet från riksarkivarieposten återupptog Hildebrand sin utgifvareverksamhet och hann att publicera den första delen af Stockholms Stads tänkeböcker 1474—1483, en ståtlig volym, imponerande genom den utomordentliga noggrannheten och omsorgen i handskrifttextens återgifvande och de innehållsrika, af utgifvaren själf utarbetade sak- och personregistren.

Emil Hildebrand tillhörde stiftarne af Svensk historisk förening och redigerade under ett kvarts sekel, 1881—1906, föreningens främsta publikation, Svensk Historisk Tidskrift. Den betydelse denna tidskrift ända från början haft för vårt lands historiska vetenskap, icke blott såsom samlingsställe för större och mindre afhandlingar och andra bidrag till vår historia och såsom förmedlare af kännedomen om forskningsarbetet inom- och utomlands rörande Nordens historia, utan äfven genom det stränga upprätthållandet af vetenskapens kraf på kritisk skärpa, objektivitet och grundlighet, är till väsentligaste del Emil Hildebrands verk. Det är han som främst skapat tidskriftens fasta traditioner och främst bär förtjänsten af dess höga vetenskapliga nivå. Äfven efter afgången som redaktör fick Hildebrand såsom Svenska historiska föreningens ordförande tillfälle att vaka öfver sitt verk. Inom kungl. samfundet för utgifvandet af handskrifter rörande Skandinaviens historia nedlade Hil-

debrand likaledes ett betydande arbete först såsom samfundets sekreterare, sedan såsom dess ordförande.

Med rätta har det sagts, att Emil Hildebrand var organisatorn inom den svenska historiska vetenskapen. Men han var mer än så, han var äfven en historiker af hög rang, och några af hans arbeten tillhöra det bästa som den moderna svenska vetenskapen åstadkommit. Dit hör framför allt hans skildring af perioden 1521—1611 i det af honom själf redigerade verket Sveriges historia intill tjugonde seklet. Särskildt teckningen af Gustaf Vasa är förträfflig och låter på det mest åskådliga sätt den gamle konungens verksamhet framstå i hela dess epokgörande betydelse och hans personlighet i all dess kraft och kärfva landsfaderlighet — utan tvifvel den bästa skildring af det stora ämnet som ännu gifvits. Men äfven Gustafs söners tid är föremål för en synnerligen innehållsrik och välgjord skildring, som vittnar om den eminenta sakkunskap, hvarmed författaren satt inne och hans stora förmåga af klar och objektiv framställningskonst. Äfven de andra partier af samma stora samlingsverk som författats af Emil Hildebrand, Kristinas och Oskar I:s tid, utmärka sig för samma gedigna forskning och väldisponerade och objektivt hållna framställning. Särskildt partiet om Oskar I är betydelsefullt, i det att det för första gången ger en på omsorgsfull originalforskning hvilande framställning af denna epok af det senaste århundradets ännu så föga bearbetade svenska historia.

Till Hildebrands främsta arbeten hör vidare den stora framställningen af den svenska statsförfattningens historia. Detta verk afsåg väsentligen att vara en bred sammanfattning af forskningens dåvarande ståndpunkt, hvilket ej hindrar, att det var fullt af självständiga iakttagelser och bidrag till vår författningshistoria. Det är på samma gång en öfversikt af hela författningsutvecklingen och en ingående handbok i ämnet. Arbetet äger också en modern vetenskaplig handboks alla förtjänster, pålitlighet, materialrikedom, systematisk uppställning och ingående käll- och litteraturhänvisningar.

Vid sidan af dessa större sammanfattande verk har Hildebrand författat ett stort antal smärre afhandlingar och

uppsatser på skilda områden af svensk historia, från medeltiden fram till det sistförflutna seklet. Främst bland dessa står hans viktiga bidrag till det omstridda Wallensteinsproblemet, den betydelsefulla, äfven på tyska i utvidgad form publicerade uppsatsen om Wallensteins förbindelser med svenskarne, som på ett uttömmande sätt behandlade denna dunkla episod af den berömde fältherrens lefnad. Till de mer betydande höra äfven den svenska kolonien i Rom under medeltiden, den svenska diplomatiens organisation i Tyskland under 1600-talet och brytningen i Sveriges historia 1594, samtliga offentliggjorda i denna tidskrift. I själfva verket torde denna form af historiskt författarskap varit den som bäst passade Hildebrands särskilda begåfning. Dessa detaljundersökningar äro alla mönstergilla i anseende till uttömmande och kritisk behandling af källmaterialet. Det är den moderna specialforskningen, hvars insatser i den historiska vetenskapens utveckling äro kanske det mest utmärkande och betydelsefulla för det sista halfva seklets arbete. Emil Hildebrand var en af de främsta representanterna i vårt land för denna specialforskning. Men det hindrade ej, att han städse bevarade öfversikten i stort öfver den nationella historiska utvecklingen och att han i karakteristiken af en hel period eller af ledande politiska personligheter uppnådde en mycket hög nivå, vittnande om hans förmåga att se det väsentliga bland enskildheterna och om en djup reflexion öfver det historiska stoffet.

Emil Hildebrand var den mest pliktttrogne och hängifne arbetaren i den svenska häfdaforskningens tjänst. Han gick upp i detta arbete, och han unnade sig sällan någon hvila därifrån. Tyst och stilla gick han sin väg fram. Fåordig och något kärf i sättet och i sina omdömen var han icke lätt att komma nära. Under den något torra och sträfva ytan fanns emellertid ett varmt och känsligt sinne, en rik fond af humor, som framträdde i kretsen af nära förtrogne, och ett lefvande intresse för mycket af det som rörde sig i tiden, icke minst för de politiska frågorna. Men han hörde icke till dem som röjde sina känslor, och han älskade ej att offentligen uttala sin öfvertygelse utanför ramen af hvad han betraktade såsom sin uppgift eller sin plikt. Han gaf sig ej heller tid därtill. Hans lif var

som en enda lång arbetsdag. Ännu syntes den ej så nära sitt slut, då sjukdomen bröt hans kraft och hastigt gjorde ända på hans verksamhet och hans lif. Den svenska häfdaforskningen skall städse räkna honom till sina bästa och nyttigaste arbetare och vörda hans minne.

# Sveriges förhållande till Danmark från freden i Stettin till Fredrik II:s död (1571—1588).[1]

AF

FREDRIK WESTLING.

## I.

Med sorg mottog Johan III underrättelsen om bestämmelserna i Stettinfreden 1570. »Ändock Gud vet», skrifver han till sin broder Karl, »det vi icke gärna hade sett, att det till sådana olidliga fredsvillkor skulle hafva kommit, så kunna vi dock nu intet annat göra till saken eller något i samma fredstraktat förändra, så framt att sakerna med de danske icke på nytt skola förorsakas till oenighet och oss sedan samt alla Sveriges ständer därigenom ske all som största vanheder och förvitelse.»[2] Hans bedröfvelse är förklarlig. Det är väl sant, att Sverige ej genom freden förlorat något af sitt egentliga område eller blifvit alldeles undertryckt, men fredsvillkoren måste ändock anses såsom hårda. Det var förödmjukande att återlämna de från fien-

---

[1] Då jag i uppsatsen citerar de källor, jag användt, vill jag här endast nämna, att jag af riksarkivets samlingar företrädesvis begagnat riksregistraturet (R.reg.), Fredrik II:s och Kristian IV:s bref till svenska konungar 1572—1632, Danska Handlingar 1568—72 och Förhandlingar mellan Sverige och Danmark 1568—92. Af tryckta aktsamlingar, som för mig varit af vikt, vill jag särskildt framhålla Kancelliets brevböger och Danmark—Norges traktater, båda verken utgifna af Laursen. Det sistnämnda innehåller emellertid icke endast texten till traktaterna utan fogar äfven till dessa utmärkta inledningar, af hvilka jag haft den största nytta. Bland andra arbeten, som varit mig till gagn, nämner jag här endast Resens krönika, Lind, Fra kong Frederik den andens tid samt kända afhandlingar af K. Hildebrand, Pira, Söderqvist och Ödberg.

[2] Johan t. hertig Karl d. 10 febr. 1571. R. reg.

den eröfrade krigsskeppen, det var betungande att betala dryga penningesummor till Danmark och Lybeck, och det var på grund af brytningen med Ryssland farligt att lämna Narvahandeln fri. Synnerligen svårt har det väl också förefallit Johan att afstå från största delen af de livländska besittningarna, hvilkas förvärfvande och försvar hade kostat så mycket penningar och blod. Emellertid vågade han icke kassera det uppgjorda fredsfördraget, såsom han förfarit med traktaten i Roskilde 1568, ty Sverige kunde ej längre fortsätta kampen. Flere provinser voro förhärjade, och hela riket hade lidit oerhördt. På några bundsförvandter var ej att räkna. Det hade man fått erfara på kongressen i Stettin, där de svenska sändebuden stått ganska isolerade. Till råga på allt höll man på att komma i krig med Ryssland. Man måste alltså foga sig i det oundvikliga. Befallning utfärdades till alla biskopar, att de skulle låta prästerna förkunna freden.[1] Fördraget underskrefs af konungen m. fl., och ratifikationerna utväxlades sedan vid ett gränsmöte i midten af mars 1571, till hvilket vi längre fram skola återkomma.

Fred skulle nu råda mellan Sverige och Danmark, men innan vi öfvergå till en framställning af de båda rikenas förhållande till hvarandra under den tid, med hvilken vi ämna sysselsätta oss, d. v. s. åren mellan fredsslutet 1570 och Fredrik II:s död 1588, torde det vara lämpligt att först nämna några ord om ifrågavarande staters inre tillstånd och politiska läge under samma tid.

Hvad då angår det inre tillståndet i Sverige, var det utan tvifvel mycket betänkligt. Den redan genom sjuårskriget utarmade befolkningen trycktes fortfarande af dryga skatter, hvilket förhållande vållades dels af konungens misshushållning, dels af nödvändigheten att lösa igen Elfsborg och dels af det ryska kriget, som uppslukade väldiga penningesummor. Den kunde så mycket mindre repa sig igen, som pest och hungersnöd förvärrade dess belägenhet och den ryska fejden kräfde stora offer af människolif. Det är därför ej underligt, att en stark jäsning rådde i sinnena. Särskildt före Erik XIV:s död antog missnöjet med styrelsen

[1] Johan t. alla biskopar d. 10 febr. 1571. R. reg.

farliga former. Under denna tid omtalas i flere städer brandanläggningar, och i åtskilliga landskap framträdde upproriska rörelser. Och det var ej allenast bland allmogen, som man ville afsätta Johan III, utan äfven bland de högt uppsatte i samhället förekommo stämplingar med sådant syfte. Ja, äfven hertig Karl har blifvit beskylld för planer på att störta sin broder från tronen.[1] Efter Erik XIV:s död blef väl tillståndet i landet så till vida bättre, att de upproriska stämplingarna togo slut, men nöden fortfor och likaledes missnöjet med styrelsen. Till och med så sent som 1580 kom ett rykte ut i Danmark, att ett uppror brutit ut i Sverige och att en del af invånarna begärde hertig Karl till konung.[2] Naturligtvis erhöllo sådana rykten näring af den mellan de furstliga bröderna ofta rådande ovänskapen.

Äfven Sveriges förhållande till främmande makter under ifrågavarande skede må väl kallas bekymmersamt.

Liksom vid fredsslutet stod riket utan bundsförvandter och vänner, af hvilka det kunde erhålla någon hjälp. För att komma ur denna farliga belägenhet sökte Johan en tid knyta en närmare förbindelse med några katolska makter. Pontus De la Gardie skall på den beskickning, som han 1576 anträdde, haft i uppdrag att söka utverka påfvens hjälp till att åstadkomma en sådan, och i Neapel anförtrodde han den spanske vicekonungen Johans önskan att med Spanien, kejsaren och påfven ingå ett anfalls- och försvarsförbund.[3] Denna De la Gardies beskickning hade till följd, att kort därefter ankommo till vårt land ett påfligt och ett spanskt sändebud — Possevino 1577 och Eraso 1578 — med hvilka underhandlingar fördes om ett förbund mellan Sverige och Spanien.[4] Förslag till ett sådant uppgjordes också, men något förbund kom aldrig till stånd, och efter Johans brytning med påfven svalnade nog såväl dennes som Filip II:s intresse för Sverige.

Hvad de öfriga västmakterna angår, må nämnas, att Dançay, det franska sändebudet i Danmark, sökte befordra

[1] Se t. ex. flere bref från 1572 och 1573 af den franske ministern Dançay. Dançays Indberetninger 1567—1573, utg. af Bricka.
[2] Fredrik II t. J. Taube d. 13 jan 1580. Kancelliets brevböger.
[3] E. Hildebrand, Sveriges hist., IV, s. 147.
[4] K. Hildebrand, Johan III och Europas kat. makter, s. 288 ff.

ett närmande mellan Sverige och Frankrike, men någon vänskap mellan de bada staterna kunde icke uppstå på grund af stridiga handelsintressen. Svenskarne uppbringade ständigt franska fartyg på vägen till och från Narva, och till vedergällning affordrade man i Frankrike de svenska köpmännen dryga tullar och hamnafgifter.[1] Af samma orsak blef det ock omöjligt för Johan att knyta några närmare förbindelser med England, Skottland och Nederländerna. En tid var förhållandet till England rent af oroande. Drottning Elisabeth protesterade så kraftigt mot de svenska kaperierna, att riksrådet 1574 tillrådde Johan, att han skulle lofva Elisabeth, att de engelska köpmän, som mycket fråntagits, skulle få betalning, när det blef lägligt, hvaremot drottningen borde afhålla sina undersåtar från seglationen på Narva, så länge Sverige befann sig i krig med Ryssland. Äfven hertig Karl var den tiden orolig och fruktade, att Elisabeth skulle upphetsa danskarne och de kejserlige m. fl. mot Sverige.[2] Rykten om ett stort anfallsförbund mot vårt land voro denna tid i omlopp. Elisabeth sades vara med i detta, och äfven 1575 omtalas det mellan henne och Johan rådande missförståndet.[3] Det var en lycka för Sverige, att rikena vid västerhafvet voro så upptagna af inre strider och strider med hvarandra, att de icke voro i stånd att kraftigt uppträda mot den makt, som störde deras inbringande handel med Ryssland.

Ej bättre stod det till med Sveriges tyska förbindelser. Då man i början af 1573 i vårt land fruktade för ett danskt anfall, tillrådde riksrådet Johan III att ingå förbund med några främmande furstar och städer för att i händelse af behof erhålla någon hjälp från utlandet, och ställdes till konungen den uppmaningen, att han genom biskopen af Osnabrück — Gustaf Vasas systerson Johan af Hoja — skulle höra sig för hos kurfursten af Brandenburg, hertig Julius af Braunschweig, hertigarne af Pommern, hertig Hans af Mecklenburg, hertig Adolf af Holstein och furstarne af

[1] Sprinchorn, Om Sveriges politiska förbind. med Frankrike, i Hist Bibliotek, VII, s. 29; Ahlén, Bidrag t. d. ryska krigets hist., 2, s. 20.
[2] Odberg, Stämplingarna mot Johan III, ss. 164, 174.
[3] Söderqvist, Johan III och hertig Karl 1568—75, s. 132 och Rådslag d. 8 mars 1575 i Sv. riksdagsakter, II, s. 510 ff.

Cleve, om de kunde vara benägna till förbund med Sverige.[1] Kort efteråt fann konungen också för godt att till Tyskland utsända Per Brahe och Sten Banér, hvilka hade i uppdrag att förhandla om förbund med några furstar, så att man af dem finge bistånd, »om danskarne företoge sig något»,[2] men säkerligen kunde hvarken sändebuden eller biskopen något uträtta. Såsom K. Hildebrand anmärker i sitt arbete om Johan III och Europas katolska makter,[3] voro af de nu nämnda furstarne flere troligen danskt sinnade och alla böjda för fred, och än mindre förefunnos utsikter att förvärfva några bundsförvandter bland de öfriga tyska furstarne, utom möjligen bland de allra betydelselösaste. Sveriges ställning i Tyskland fortfor att vara isolerad. En bestämd ovän ägde vårt land därute i Lybeck, som gång efter annan klagade inför kejsaren och riksständerna öfver Johan III:s uraktlåtenhet att uppfylla Stettinfredens bestämmelser. Såsom en motståndare måste man väl ock räkna Fredrik II:s gode vän och svåger kurfursten August i Sachsen, hvilken öfvade ett för Sverige farligt inflytande på kejsaren.

Vända vi härefter blicken till det östra Europa, så kan man efter Stettinfreden iakttaga en tillfällig förbättring i Sveriges förhållande till Polen. Sigismund August aflägsnade sig från Danmark och förklarade sig villig att ingå förbund med Johan III mot Ryssland,[4] men tyvärr afled han redan 1572, och därigenom afbrötos underhandlingarna. Vi finna visserligen Johan år 1574 söka få det tillämnade förbundet till stånd, men han lyckades lika litet däruti som i sina försök att blifva konung i Polen och att utfå sina stora fordringar därstädes.[5] Ej ens sedan hans svåger Stefan Batori blifvit konung i Polen, ville detta land gifva Sverige nagot stöd. Stefan undandrog sig till och med betalningen af Johans fordringar i Polen, ehuru denne i sin penningenöd tidt och ofta kräfde honom. Underhandlingar ägde väl rum mellan de båda svågrarne om gemensamt upp-

[1] Rådslag d. 12 febr. 1573 i Sv. riksdagsakter, II, s. 419 ff.
[2] Johan III t. P. Brahe d. 20 mars 1573. R. reg.
[3] Sid. 145.
[4] E. Hildebrand, Sveriges hist., IV, s. 125.
[5] K. Hildebrand, Johan III och Europas kat. makter, s. 243.

trädande mot ryssarne, men något verkligt närmande dem emellan kom icke till stånd, hvilket förnämligast berodde på den polske konungens begäran, att Johan skulle till honom afträda sina besittningar i Livland, en begäran, som Johan ingalunda var villig att tillmötesgå. Allraminst var detta fallet efter Pontus De la Gardies stora framgångar 1581, ty då finna vi honom skrifva till sin fältherre, att denne »skulle platt intet akta, om konungen i Polen och hans undersåtar voro vreda eller glada, utan beflita sig om att intaga allt det, som möjligt kunde vara både i Livland och i Ryssland». Ännu sämre än förut blef förhållandet till Polen, sedan Stefan 1582 slutit separatfred med tsaren utan att bekymra sig om Sverige och sedan han ytterligare retat den svenske konungen genom Alamannis beskickning.[1] Johan fruktade denna tid krig med svagern, och förhållandet till Polen blef nog icke bättre under den senares lifstid.

Värre än denna fran så många håll visade kallsinnighet eller ovänlighet var det dock, att krig med Ryssland faktiskt utbröt 1570. Detta krig, som icke slutade under Johan III:s regering, har i hög grad utsugit Sveriges krafter och gjort dess politiska ställning farlig. Man måste komma ihåg, att Danmark och Ryssland sedan 1562 voro i förbund med hvarandra och att tsaren gärna skulle sett, om Fredrik II åter gripit till vapen mot Sverige. För vårt utmattade, illa styrda land skulle ett samtidigt krig med de båda grannarna kunnat medföra ödesdigra följder.

Bättre än Sveriges inre tillstånd var utan all fråga Danmarks. Äfven detta land hade lidit betydligt genom sjuårskriget, men i olikhet med Sverige fick det efter 1570 åtnjuta inre lugn och yttre fred. Det hämtade därför krafter långt bättre och fortare än vårt fädernesland. Desskulder voro vid Fredrik II:s död till fullo betalda,[2] och ändock hade stora summor kunnat nedläggas på flottans förökande. Den danska sjömakten, som äfven tillväxte genom återvinnandet af de skepp, hvilka svenskarne under sjuårskriget eröfrat, blef efter freden starkare än den svenska.

[1] Om denna se Almquist, Johan III och Stefan Batori 1582, Hist. Tidskr. 1909, s. 72 ff.

[2] Mollerup i Danmarks riges hist., III: II, s. 229.

som i stället försvagades, och kunde med större utsikt till framgång än under Erik XIV:s regering göra anspråk på herraväldet öfver Östersjön.

Hvad angår Danmarks politiska läge, hade detta under nordiska sjuårskriget varit synnerligen fördelaktigt. Danmark stod då i förbund med såväl Ryssland som med Lybeck och Polen. Men med sistnämnda makt tog vänskapen slut redan på kongressen i Stettin och förbyttes därefter till en bitter fiendskap, hvilken varade ända till 1579, då ett närmande åter ägde rum.[1] På samma sätt gick det icke långt efter fredsslutet med det goda förhallandet till Lybeck, och detta var ganska fördelaktigt för Sverige, emedan Fredrik II sedermera upphörde att fästa sig vid de svenska kaperierna af lybska fartyg. Ja, icke ens med Ryssland blef förtroligheten bestående, ehuru den danske konungen på densamma satte det största värde. Han hoppades nämligen på grund af förbundet kunna få i lugn och ro besitta de områden i Livland, som Sverige enligt Stettinfreden skulle till honom afstå. Förgäfves sökte han genom täta beskickningar underhålla vänskapen med den oberäknelige tsaren. Förbundet fick en svår stöt, då ryssarne 1576 bemäktigade sig de pantslott i Wiek, som kommit i danskarnes våld, och bröts 1578, då Ivan IV illa mottog en dansk legation, vägrade att återgifva nyssnämnda fästen och i stället för en evig fred endast beviljade ett femtonårigt vapenstillestånd.[2] Ehuru det icke kom till krig, inträdde dock en brytning mellan de bada bundsförvandterna, och såsom vi längre fram skola påpeka, medförde densamma mycket gagneliga följder för Sverige.

En försämring inträdde sålunda på 1570 talet i Danmarks politiska belägenhet, men det oaktadt fortfor nämnda rike alltjämt att vara den mäktigaste staten i Norden. Det ägde nämligen framför allt en betydligt större inre styrka än Sverige. Här insåg man mycket väl detta förhållande och visade sig därför gärna eftergifven, när danskarne med bestämdhet framställde några yrkanden. Så finna vi t. ex., att då de svenska kommissarierna vid gränsmötet 1580

[1] Bang, Till Narvahandelns hist., i Dansk hist. tidskr. R. II, s. 546.
[2] Mollerup i Danmarks riges hist., III: II, s. 219,

sedan klandrades för sin medgörlighet, yttrade de till sitt försvar, att de gifvit efter »i betraktande af de farliga praktiker, som varit på färde, om mötet aflupit utan frukt eller om tvisterna hänskjutits till rättegång, och med hänsyn till Sveriges behof af fred och rikets oförmåga att utföra något krig med danskarne, som en lång tid suttit i fred och med förmögenhet, förbund och vänskap vore nog försäkrade».[1] Äfven Johan III delade nog denna åsikt, om han än stundom klandrade sina sändebud för visad eftergifvenhet. I själfva verket lefde han, såsom det tyckes, under hela 1570-talet och början af 1580-talet i en så godt som ständig fruktan för att blifva angripen af sin granne. Faran däraf insåg han, och därför vågade han icke trots sitt högmod uppträda utmanande. Utan tvifvel var han synnerligen angelägen om bevarandet af freden med Danmark.

Men hvilka voro väl Fredrik II:s afsikter gent emot Sverige? Förhöll det sig verkligen så, som Dançay, den franske ministern i Danmark, synes hafva föreställt sig, att han städse lurade på tillfälle att angripa vårt land? Efter min mening var detta ingalunda förhållandet, utan önskade Fredrik verkligen uppehålla freden med sin granne, ty dels ville han, att hans eget rike skulle hämta sig från de sår, som sjuårskriget tillfogat det, och dels älskade han efter den svåra striden »rolighed», såsom det med rätta sagts om honom. I fredlig riktning påverkades han äfven af sitt riksråd och sin svåger, den försiktige kurfursten August i Sachsen.[2] Att hans sträfvan varit den nu angifna, synes mig framgå af åtskilliga omständigheter. Om hans fredliga tänkesätt vittnar bl. a. hans brefväxling med Johan. Det är nog sant, att han stundom kan i denna visa sig missnöjd med sin granne och kan finna ett förslag af denne »sällsamt» och förtjänt af en anhållan »att en gang för alla blifva med slik vidlyftighet förskonad», men endast vid några få tillfällen förefaller han retad, såsom i brefven d. 8 mars 1573 och d. 26 juli 1576 och kanske allra mest i ett par skrifvelser från senare delen af 1579, i hvilka han uttalar sin förtrytelse öfver borttagandet af ett par med

[1] E. Sparre och E. Mattsson t. hertig Karl den 9 nov. 1580. Pira, Svensk-danska förhandlingar 1593–1600, s. 17.
[2] Troels Lund, Peder Oxe, s. 285.

sill lastade fartyg, som tillhörde honom själf, en förseelse, som dock ej gärna kunde straffas med en krigsförklaring. På det hela taget är tonen i hans bref — äfven från 1570-talet — vänlig. Så medgifver han t. ex. en gång uppskof med betalningen af Elfsborgs lösen, »för att Johan skulle förnimma, att han alltid ville göra det, som kunde befordra god grannsämja», och en annan gång går han in på ett Johans förslag rörande underhandlingen om tre kronor, emedan han var benägen att på allt sätt göra det, som kunde vara Johan till välbehag». Så önskar han åtskilliga gånger den senare ett »lycksaligt och fredligt regemente och talar ofta om sin vänskap för honom. Med det fredliga talet öfverensstämma ock hans handlingar. Hade han på 1570-talet, då många tvister förekommo mellan de nordiska rikena, verkligen önskat angripa Sverige, hade han nog slagit till, då utsikterna till framgång måste hafva förefallit honom synnerligen stora, eftersom vårt land den tiden syntes honom vara stadt i inre upplösning och det tillika befann sig i krig med Ryssland, som gärna skulle sett, om Danmark vid dess sida deltagit i striden mot Sverige. Men i stället för att så göra underrättade Fredrik redan i april 1571 sin vän Ivan IV, att han visserligen ämnade hålla det 1562 dem emellan ingångna förbundet, men att han ej kunde utlofva någon hjälp mot Sverige, Polen eller andra makter, och vid denna ståndpunkt höll han sedan ständigt fast.[1] Ett talande bevis på hans fredliga tänkesätt är också det förhållandet, att medan utgifterna för den danska flottan efter freden 1570 ökades, reducerades de för landthären till en obetydlighet,[2] ty klart är, att utan en landthär af betydande storlek kunde icke ett anfall på Sverige företagas med utsikt till framgång.

Men om den danske konungen således hade för afsikt att förhalla sig fredligt gent emot Sverige, var han å andra sidan icke benägen för ett sådant närmande, som kunde inverka ofördelaktigt på Danmarks ekonomiska intressen eller indraga honom i politiska svårigheter. Framför allt lät han icke öfvertala sig att bryta förbindelsen med Ryssland

[1] Laursen. Danmark-Norges trakt., II. s. 389.
[2] Mollerup i Danmarks riges hist., III: II. s. 230.

och bistå Sverige i kriget mot denna makt. Försök i sådan riktning gjordes nämligen upprepade gånger af Johan. Så begärde denne 1572 hans understöd mot tsaren, då kriget enligt Johans påstående var förorsakadt af hans vägran att afstå till Ivan de områden i Livland, som enligt freden 1570 skulle lämnas åt kejsaren och af denne förlänas åt Danmark,[1] men förslaget afböjdes. På samma sätt gick det ock 1575, då en liknande maning framställdes af Erik Sparre vid dennes beskickning till Fredrik.[2] Efter det ryska anfallet 1576 på de danska besittningarna i Wiek och på Ösel hoppades Johan röna större tillmötesgående och gjorde både 1576 och 1577 nya framställningar i samma syfte som förut men erhöll blott undvikande svar,[3] ty i Danmark trodde man sig kunna återfå de förlorade slotten genom underhandling och ville fortfarande ej stöta sig med Ryssland.

Denna ståndpunkt som neutral i striden mellan Sverige och Ryssland bibehöll Fredrik alltjämt. Däremot förklarade han sig ofta villig att söka åstadkomma förlikning mellan de kämpande. Så erbjöd han sin medling 1573, då han affärdade Jörgen Rosenkrantz och Jakob Ulfeldt till Sverige,[4] och så gjorde han både 1575 genom sina sändebud vid gränsmötet och 1578, innan Jakob Ulfeldt anträdde sin bekanta ambassad till Ryssland.[5] Vid sistnämnda tillfälle visade sig emellertid Johan föga tacksam för anbudet, ehuru han 1577 genom Åke Bengtsson (Ferla) uttalat en önskan, att om den danske konungen inginge något ytterligare fördrag med tsaren, Sverige då måtte i detsamma intagas.[6] Han svarade nämligen, att det flere gånger varit tal om fred eller stillestånd mellan Sverige och Ryssland, men att tsaren alltid framställt oantagliga villkor och aldrig hållit, hvad han lofvat, så att Johan kunde ej inse nyttan af un-

[1] Johan III t. Fredrik II d. 21 aug. 1572. Laursen, Danmark-Norges trakt., II. s. 269.

[2] Resen, Frederichs den Andens krönicke, s. 285.

[3] Fredr. t. Johan d. 2 maj 1576 och d. 28 april 1577. Bref fr. Fr. II och Krist. IV t. sv. kon. 1572—1632. R. A. Instruktion f. Åke Bengtsson d. 18 juni 1577 i Förh. mellan Sv. och Danm. 1568—92. Resen, s. 300.

[4] Kreditiv för sändebuden d. 30 aug. 1573 i Br. fr. Fr. II o. Kr. IV t. sv. kon. 1572—1632. R. A.

[5] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 351 och 500.

[6] Instruktion f. Åke Bengtsson d. 18 juni 1577 i Förhandl. mellan Sv. o. Danm. 1568—92. R. A. Resen, s. 300 f.

derhandling med en sådan man. Efter hans mening vore det mera skäl för Fredrik att angripa Ryssland än söka åstadkomma en fredlig uppgörelse. Johan ville dock mottaga det gjorda anbudet, blott framställningen skedde på ett sådant sätt, att tsaren ej trodde, att den framfördes af fruktan för honom utan af hänsyn för Fredrik.[1] Som bekant misslyckades den danska beskickningen fullständigt. Bland annat afvisades medlingsförslaget, och så vidt jag vet, upprepades det icke senare.

I själfva verket synes Fredriks ståndpunkt sålunda hafva varit, att freden med Sverige borde bevaras, ja, äfven vänskapen, om detta kunde ske genom mindre medgifvanden, såsom t. ex. genom beviljande af uppskof med erläggande af lösesummorna för Elfsborg, men att större uppoffringar för sagda ändamål icke borde göras. Han bevakade väl sina intressen gent emot Sverige och höll noga på uppfyllandet af Stettinfredens stadganden. »Vi hemställa till Gud», skrifver han en gång, »att vi med största flit och uppriktighet traktat därefter, att den evigvarande freden må på vår sida fast och oryggligen blifva efterkommen, liksom hvad annat å våra vägnar tillsäges, och vilja vi därom fortfarande beflita oss, om detsamma vederfares oss».[2] Att han så gjorde, kan icke väcka förundran, då fredsvillkoren voro så fördelaktiga för Danmark och syntes trygga dess öfvervälde i Norden, hvilket han säkerligen ville upprätthålla. Hans intresse för fredens återställande mellan Sverige och Ryssland låter lätt förena sig med förenämnda ståndpunkt. Vidsträckta områden i Livland skulle ju åt honom af Sverige öfverlåtas, och dem önskade han få besitta i lugn. Något erkännande för sina medlingsförsök torde han ingalunda hafva skördat i Sverige, där man hyste djup misstro till hans afsikter, en misstro, till hvilken hans vägran att bryta med Ryssland säkerligen ej litet bidragit.

Af det anförda framgår, att man både i Sverige och Danmark önskade bibehålla freden i Norden, och freden därstädes blef också bevarad under ifrågavarande skede, men

[1] Johan t. Fredrik d. 15 april 1578. Laursen, Danmark-Norges trakt. II, s. 506.
[2] Fredrik t. Johan d. 26 juli 1575. Bref fr. Fr. II o. Krist. IV t. sv. kon. 1572—1632. R. A.

då Fredrik II yrkade, att man skulle noga efterlefva bestämmelserna i Stettinfreden, och' Johan III dels icke kunde och dels icke ville göra detta, uppstodo tvister, som störde förhållandet dem emellan och stundom voro ganska häftiga. Stridigheterna togo sin början kort efter nyssnämnda fred och upphörde först efter omkring tio år. Under denna tid blefvo emellertid tvistefrågorna på olika sätt bragta ur världen eller ock uppskjutna till framtiden, så att efter Narvas eröfring 1581 kunde en verkligt god grannsämja inträda. Under den tid, som i denna uppsats behandlas, urskilja vi sålunda tvenne perioder, den förra utmärkt af slitningar mellan de båda rikena, den senare präglad af endräkt. Åt den tidigare perioden vilja vi först ägna vår uppmärksamhet.

Att det grymma sätt, hvarpå det nordiska sjuårskriget fördes, alstrat ett verkligt nationalhat mellan Nordens folk, torde icke kunna betviflas. Emellertid synes Fredrik II redan omedelbart efter fredsslutet hafva önskat ett närmande till Sverige. Han umgicks nämligen då med planer på ett möte vid gränsen ej blott mellan några riksråd utan ock mellan själfva konungarna i Sverige och Danmark. Han önskade ock ett gemensamt uppträdande mot de på Östersjön huserande fribytarne. Om dessa angelägenheter skulle öfverläggas, då ratifikationerna å freden utväxlades vid gränsen.[1] För verkställandet af denna utväxling afsändes från Danmark Peder Bilde och sekreteraren Nils Kaas och från Sverige Hogenskild Bjelke, Anders Persson (Lilliehök) till Fårdala och sekreteraren Erik Mattsson.[2] Mötet ägde rum på gränsen mellan Knäred och Farhult d. 12 mars 1571,[3] och förekom vid detsamma ej blott utbyte af fångar och fredsratifikationer utan äfven vissa öfverläggningar. Bland annat begärdes från svensk sida, att Fredrik skulle förbjuda handeln på Narva och tillförseln till Ryssland, och uttalades en önskan, att det icke måtte illa upptagas, om det dröjde något med den första afbetalningen å Elfsborgs lösen. För öfrigt anhöllo svenskarne, att Johan måtte få veta, om Fred-

[1] Fredrik II d. 28 jan. 1571. Kancelliets brevböger.
[2] Kreditiv f. dessa svenskar d. 28 febr. 1571. R. reg.
[3] Egentligen skulle utväxlingen skett d. 24 febr., men på Johans begäran uppsköts den t. d. 12 mars. Danska handl. 1568—72. R. A.

rik tänkte utsända några skepp mot de manga fribytarne i Östersjön, ty han ville gärna hjälpa till vid farvattnens rensande. Med anledning af dessa uttalanden yttrade danskarne, att deras konung verkligen ämnade skicka ut några krigsfartyg mot fribytarne och att det skulle vara honom kärt, om Johan förfore på samma sätt. Om öfriga artiklar lofvade de att skaffa svar från Fredrik, ty själfva hade de ej uppdrag att något besluta. Därpå skildes de, säger Resen i sin krönika, »med stor glädje och vänskap».[1]

I själfva verket befordrade dock mötet alls icke vänskapen mellan de båda grannrikena. Det uppenbarade blott, huru svårförenliga deras intressen voro. För Sverige var stängningen af tillförseln till Ryssland under det påbörjade kriget en synnerligen viktig sak och uppskof med penningebetalningen väl behöflig på grund af den rådande fattigdomen. Men från Fredriks sida visades vid detta tillfälle intet tillmötesgående. Angående erläggandet af lösesumman förklarade han, att han i den punkten såsom i allt annat ville rätta sig efter freden,[2] och förslaget beträffande Narvahandeln afslog han alldeles, såsom vi längre fram få berätta. Vi kunna förstå skälen till hans handlingssätt. Narvahandeln ville han icke förhindra, ty det skulle illa upptagits af tsaren, och dessutom var denna handel en god inkomstkälla för Danmark. Att han ej ville gifva något anstånd med den första afbetalningen på Elfsborgs lösen, berodde väl på hans stora behof af penningar till det utländska krigsfolkets betalning. Emellertid stötte han genom sin hållning genast ifrån sig Johan III, hvars kassa var så klen och som med rätta ansåg Narvahandelns upphörande såsom utomordentligt viktig för Sverige. Efter denna tid blef Fredrik under tio år i vårt land betraktad som en hemlig, med Ryssland förbunden fiende, hvars afsikter man misstrodde och hvars åtgöranden man med nervös oro bevakade. Misstämningen mellan de båda rikena blef sålunda icke undanröjd, och snart voro åter tvisterna dem emellan i full gång. För de viktigaste frågorna — alla sammanhängande med Stettinfreden — och för de af dessa framkallade underhandlingarna och förvecklingarna skola vi i

[1] Resen, s. 256 f.
[2] Johan III t. Hog. Bjelke d. 4 maj 1571. R. reg.

det följande redogöra, och vilja vi då först sysselsätta oss med tiden före gränsmötet 1575. För klarhetens skull anse vi oss böra skildra hvarje tvistefrågas öden för sig och börja då med *tvisten om tre kronor.*

Angående denna var det i Stettinfreden bestämdt, att den helst borde slitas genom underhandling mellan de båda nordiska regenterna, men att, om dessa ej kommit öfverens före d. 1 jan. 1572, skulle de framlägga sina bevis i Rostock för en nämnd af fem personer, hvilka utsetts dels af dem själfva och dels af kejsaren. Processen skulle begynna d. 1 juni 1572 och vara afslutad d. 1 juni 1575. Därefter skulle skiljedom fällas af kejsaren och fyra tyska furstar. Tills vidare skulle konungarne hafva rätt att båda föra de tre kronorna.

Man gjorde sig dock icke så brådt med frågans upptagande. Något efter början af 1572 skrefvo emellertid tvenne svenska riksråd — Nils Gyllenstjerna och Hog. Bjelke — till Peder Oxe i Danmark och meddelade honom, att Johan III hellre ville, att tvisten afgjordes af sändebud från båda rikena än af främlingar och att han därför önskade ett gränsmöte. Det föreslogs, att detta skulle sammanträda vid Brömsebro d. 1 maj 1572. Fredrik II gick in på förslaget, men på Johans begäran uppsköts sammankomsten till d. 15 maj. Till plats för densamma bestämdes Avaskär. Från dansk sida utsågos till ombud Peder Bilde, Jörgen Rosenkrantz och sekreteraren Nils Kaas, hvilka ålades bevisa den danske konungens rätt till det omtvistade vapnet och bestämdt yrka, att antingen skulle båda konungarne hafva rätt att bruka detsamma eller ock skulle båda lägga bort det.[1] Från svensk sida kommo Nils Gyllenstjerna, Hog. Bjelke och Gustaf Banér samt sekreterarne Erik Mattsson och Rasmus Ludvigsson. Redan efter första sammanträdet, som hölls d. 19 maj, inberättade de svenska ombuden till Johan, att de kände sig »för få och för svaga att uträtta något nyttigt», och följande dag läto de honom veta, att hvad skäl de än frambure, afstode danskarne ej från de tre kronornas förande, utan hellre ginge de in på kompromisshandeln i

[1] Fredrik II t. P. Oxe d. 29 febr. 1572. Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 277. Johan III t. N. Gyllenstjerna d. 25 mars 1572 och t. hertig Karl d. 24 mars 1572. R. reg.

Tyskland.[1] Efter några dagars tvister afslutades mötet d. 27 maj, då afskedet undertecknades. Då man ej blifvit ense, beslöts det, att man skulle förfara enligt bestämmelserna i Stettinfreden. Något sammanträde i Rostock d. 1 juni 1572 ansågo svenskarne dock icke kunna komma ifråga, då denna dag strax vore inne, utan skulle Johan skrifva till Fredrik och begära uppskof.[2] Han gjorde äfven detta och föreslog, att processen i Rostock skulle uppskjutas till d. 1 juni 1573. Härtill samtyckte den danske konungen, men alltid angelägen om att iakttaga Stettinfredens föreskrifter hade han före mottagandet af Johans bref afsändt en legat till Rostock, hvilken dock snart återvände, då inga sändebud ankommo från andra regenter.[3]

Om det till 1573 beramade mötet påstås Johan hafva skrifvit påminnelser till åtskilliga furstar,[4] men huru litet angelägen han var om dess hållande, synes däraf, att när tiden för detsamma var kommen, infunno sig endast sändebud från Danmark.[5] Följande år aflopp lika resultatlöst, ej minst genom Johans förvållande. Redan i aug. 1573 hade kejsar Maximilian förordnat, att det påtänkta mötet skulle sammanträda i Rostock under fastan 1574, och då skulle både frågan om tre kronor behandlas och öfverlämnandet af de svenska besittningarna i Livland till kejsaren och Danmark äga rum. Sedan hade emellertid den svenske konungen hos kejsaren gjort framställning om uppskof till början af juni, men märkvärdigt nog säger Johan sig så sent som d. 27 maj icke ännu hafva fått svar. Han ämnade dock vid denna tidpunkt affärda sina sändebud snarast möjligt, såsom man kan se af ett bref från honom till de danska gesandterna, hvari han ber dem hafva tålamod, om svenskarne dröjde 14 dagar eller något mera.[6] Enligt hvad han senare förtäljer, voro ock hans ombud färdiga att resa något före Trefaldighet, men just då erhöll han med-

[1] Svenska ombuden t. Johan III d. 19 och 20 maj 1572. Danska handl. 1568-72. R. A.
[2] Rydberg, Sverges trakt, V: I, s. 5.
[3] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 297.
[4] Dalin, Svea rikes hist., III: II, s. 39.
[5] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 348.
[6] Johan till de danska gesandterna i Rostock d. 27 maj 1574. R. reg. Redan d. 28 april 1574 skrifver Fred. II till P. Oxe, att förhandlingarna om tre kronor skulle börja d. 8 juni. Kanc. brevböger.

delande, att kejsaren uppskjutit underhandlingarna till d. 25 juli. Till denna dag åtminstone tycker man, att svenskarne bort hinna fram, men så blef visst icke förhållandet. Till sina fullmäktige hade Johan utsett de båda riksråden Jöran Gera och Åke Bengtsson (Ferla) hvilka skulle åtföljas af sekreteraren Herman Bruser, men först i midten af juli omtalas de af konungen såsom afsända,[1] och endast den förstnämnde skickades direkt till Rostock. Åke Bengtsson skulle i förbifarten besöka Fredrik II och hos honom uträtta åtskilliga uppdrag.[2] Huru länge han uppehållit sig hos konungen, är mig obekant, men ej förr än d. 31 aug. anlände sändebuden till Warnemünde. Sitt långa dröjsmål skyllde de på motvind.

Några danskar att underhandla med funno de då icke i Rostock. Till sina sändebud hade Fredrik II utsett Albert Oxe och sekreteraren Elias Eisenberg, men misstänkande svenskarne för obenägenhet att infinna sig hade han låtit den sistnämnde resa ensam till mötesplatsen. Det gick äfven, såsom väntadt var. Hvarken svenskar eller kejserlige hördes af, hvarför Eisenberg efter en tids väntan åter reste sin väg.[3] Enligt Fredrik II:s uppgift skola emellertid de danska legaterna upphållit sig vid Giedsör och vid underrättelsen om svenskarnes ankomst till Rostock uppmanat dessa att stanna, för att underhandlingarna måtte kunna taga sin början, men skall denna begäran blifvit afslagen.[4] Någon förhandling kom således icke till stånd. Till denna utgång hade såväl Johan bidragit som kejsar Maximilian, hvars understöd i den omtvistade vapenfrågan den förre ifrigt velat vinna. Han hade till och med genom påfvens förmedling sökt inverka på kejsaren. Ej långt efter mötestiden finna vi nämligen påfven på Katarina Jagellonicas »ödmjuka anhållan» rikta en uppmaning till Maximilian att, om rätt och billighet det medgåfve, afgöra tvisten till Sveriges

[1] Johan III t. Botvid Nericius d. 15 juli 1574. R. reg. Fullmakten f. de svenska sändebuden utfärdades d. 4 juli 1574. Tit. reg. 1522—92. R. A.

[2] Johan t. J. Gera d. 25 juli 1574. R.reg.

[3] Laursen, Danmark-Norges trakt., II. s. 272.

[4] Fredr. II t. Johan III d. 1 mars 1576. Fr. II:s o. Krist. IV:s bref t. sv. reg. 1572—1632. R. A. Den 16 sept. (ej 16 aug.) 1574 lämnade de sv. sändebuden en inlaga t. syndicus i Rostock att tillställas de danska gesandterna. Inv. på bref o. akter i Johans skap. R. A. Äfven ett kejserligt sändebud ankom efter Eisenbergs afresa.

fördel.[1] Efter denna tid upphörde emellertid kejsaren att hafva något inflytande på frågans behandling. Nästa gång den bragtes å bane var vid gränsmötet 1575.

Mera tvist vållade frågan om *återställandet af de eröfrade danska krigsskeppen* och de på dessa tagna kanonerna. I fredsfördraget 1570 var det bestämdt, att svenskarne skulle d. 19 april 1571 till danskarne återlämna 8 under kriget tagna krigsfartyg med de kanoner, som på dem funnits, då de eröfrades. Med anledning häraf skickade Fredrik II amiralen Jörgen Daa med en hop sjöfolk till Sverige, och till honom öfverlämnades också sju af de utlofvade fartygen i maj 1571. Det åttonde — Hektor — kunde danskarne ej få igen, emedan det 1570 sjunkit vid Skeppsholmen i Stockholm.[2] Med skeppen kunde emellertid icke alla deras kanoner återgifvas, ty de voro skingrade på manga håll. Så hade t. ex. köpmannen Wilh. de Wiik af konungen, hertigen och andra såsom betalning erhållit en hop järnskytt, som han nu fick återställa mot löfte om senare ersättning.[3] Hvad man kunde hopskaffa, utgjordes af 31 koppar- och 193 järnkanoner,[4] men en betydande del af skyttet såg man sig ej istånd att lämna tillbaka. Detta förhållande gaf anledning till en långvarig skriftväxling mellan Johan III och Fredrik II, en skriftväxling för hvilken vi dock icke anse oss behöfva redogöra. Det torde vara tillräckligt att nämna, det slutuppgörelsen i denna ersättningsfråga först träffades 1578, då danskarne i likvid för kanonerna fingo mottaga 8 skeppund koppar och 180 skeppund stångjärn.[5] Det dröjde sålunda i nära åtta år, innan detta obetydliga tvisteämne var skaffadt ur världen.

Lätteligen kunde emellertid detsamma hafva fördröjt *Elfsborgs återlämnande* till Sverige. I freden var det nämligen stadgadt, att svenskarne d. 7 juni 1571 skulle få tillbaka nämnda fästning, såvida Jämtland och Härjedalen samtidigt af dem utrymdes, 75,000 daler af lösesumman er-

[1] Den 20 nov. 1574. K. Hildebrands anf. arb., s. 225.

[2] Zetterstén, Sv. flottans historia, I, s. 361. Daas kvitto är dat. d. 20 maj 1571. Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 348.

[3] Johan III t. de Wiik d. 12 maj 1571 och t. E. Håkansson d. 25 maj 1571. R.reg.

[4] Lind, Fra kong Frederik den andens tid, s. 169.

[5] Lind, anf. arb., s. 196.

lades och återställandet af de åtta skeppen och dessas kanoner förut ägt rum. På grund häraf skulle Fredrik II kunnat vägra att återlämna slottet, förrän alla de åsyftade kanonerna blifvit riktigt återlevererade, men detta gjorde han icke. Han skref d. 27 juni till de danska kommissarier, som hade i uppdrag att öfverlämna fästningen till svenskarne och att tillse, det villkoren därför blefvo uppfyllda, att han vore nöjd med att ersättning gåfves för de felande kanonerna.[1] Vid denna tid hade de svenska kommissarierna ännu icke anländt till gränsen, ty det hade mött de största svårigheter att anskaffa de 75,000 daler, som Sverige måste erlägga för att åter komma i besittning af sin värdefulla fästning vid Västerhafvet. Vid en riksdag i Stockholm hade visserligen ständerna för detta ändamål påtagit sig en synnerligen tung bevillning, men att drifva in densamma i det af mångåriga krig utarmade landet var ingen lätt sak. Då Fredrik II ej ville medgifva något uppskof med betalningen, måste emellertid indrifningen ske, och den 22 juni kunde Johan verkligen meddela sin broder Karl, att den behöfliga summan vore med stor möda samlad.[2] Den sändes öfver Mälaren till Arboga och sedan landsvägen ned till gränsen under bevakning af en fänika knektar och en fana ryttare. I midten af juli anlände Bengt Gylta och andra svenska kommissarier med densamma till Gullberg. De medförde hufvudsakligen silfver, men de hade äfven med sig omkr. 8,000 daler i svenska myntade ungerska gyllen och kronor, och gjorde danskarne ingen invändning mot guldets beskaffenhet.

Vid underrättelsen härom befallde Fredrik II, att slottet skulle öfverlämnas med det skytt, som fanns på detsamma, eftersom Johan III skrifvit, att danskarne skulle senare få igen de kanoner, hvilka fattades på de återställda skeppen.[3] och till följd häraf kvitterade de danska kommissarierna d. 25 juli 1571 den första afbetalningen på lösesumman, hvarpå Elfsborg återgafs åt svenskarne.[4] Huruvida den

[1] Fredrik II t. Björn Anderssen och Jens Kaas d. 27 juni 1571. Kanc. brevböger.
[2] Johan t. Karl d. 22 juni 1571. R.reg.
[3] Fredr. II t. B. Anderssen o. J. Kaas d. 16 juli 1571. Kanc. brevb.
[4] Kristian IV:s hufvudkvittens d. 27 mars 1603. Laursen, Danmark-Norges trakt., III, s. 197.

danske konungen och hans kommissarier da kände, att åtgärder vidtagits för utrymmande af Jämtland och Härjedalen, kan synas något osäkert, ty visserligen hade Johan d. 22 juni latit sin granne veta, att han affärdat några män för att öfverlämna nyssnämnda landskap,[1] men å andra sidan finna vi honom så sent som d. 27 juli som svar på en förfrågan af de danska kommissarierna underrätta Bengt Gylta, att Johan Siggesson och Lage Posse fått i uppdrag att verkställa utrymningen.[2] I alla händelser har Fredrik II i fråga om Elfsborgs återställande ådagalagt ett visst tillmötesgående.

Ej heller lärer det kunna förnekas, att Fredrik II visat ett ovanligt tålamod i fråga om de återstående inbetalningarna å Elfsborgs lösen, ty ej mindre än åtta år dröjde det, innan den tämligen obetydliga lösesumman kunde till fullo erläggas. Sa utarmadt var Sverige på grund af krig och dålig hushållning. Berättelsen om denna likvid utgör verkligen ett sorgligt kapitel i vår historia. Enligt fredsfördraget skulle den andra afbetalningen äga rum d. 7 juni 1572, och Johan skulle nog velat betala vid denna tid, ty rådet hade uppmanat honom att framför allt ställa danskarna till freds, och själf fruktade han att i annat fall blifva utsatt för fientligheter, men han förmådde icke skrapa ihop det behöfliga beloppet. Han maste begära uppskof och utverkade äfven ett sådant till fastlagen 1573.[3] Det gällde att till dess skaffa medel, men den frågan erbjöd de största svårigheter.

I juli 1572 säger konungen sig ej veta annat råd att fa penningar än att sälja några krigsskepp, men denna tanke blef snart öfvergifven,[4] emedan han hoppades kunna på annat sätt hopbringa de nödiga medlen. Han lade beslag på all koppar, som fanns vid Kopparberget, och pålade en hjälpgärd.[5] Genom att till en nederländsk köpman i Stock-

[1] Johan t. Fredrik d. 22 juni 1571. Danska handl. 1568—72. R. A. Fullmakten för Joh. Siggesson och Lage Posse är emellertid af d. 6 juli 1571. R.reg.

[2] Johan t. B. Gylta d. 27 juli 1571. R.reg.

[3] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 349.

[4] Johan t. systern Sofia d. 25 juli 1572 och till Klas Fleming d. 21 sept. 1572. R.reg.

[5] Söderqvist, Johan III och hertig Karl 1568—75, s. 41 f.

holm vid namn Walter Lorentz och hans bolag försälja koppar och smör trodde han sig nu kunna erhålla hvad som behöfdes till afbetalningen,[1] men då han misslyckades häruti, måste han slutligen i dec. 1572 taga sin tillflykt till en stor köpesilfverskatt, d. v. s. han köpte silfver för underhaltigt mynt enligt bestämd värdering.[2] Men med uppbörden af detta köpesilfver gick det icke så hastigt, hvarför Johan också trots anmaningar från Danmark sag sig ur stånd att vid fastlagstiden fullgöra sin förbindelse. Ännu i slutet af april hade ej hälften af köpesilfret inkommit och fattades det 10,000 daler i de 30,000, som konungen tänkte leverera. Johan bad därför sin broder Karl att få låna det silfver, som denne hade på myntet i Stockholm och hvaraf beräknades blifva 5 à 6,000 daler. Härtill gaf hertigen sitt samtycke, och härigenom lyckades konungen verkligen skrapa ihop de 30,000 daler, han ansåg sig behöfva.[3]

En del af lösesumman hade redan i april blifvit nedsänd till Elfsborg. Resten kunde nu skickas efter i juni 1573. Med det erbjudna beloppet voro emellertid danskarna icke belåtna. Länsmannen på Varberg Anders Bing, som fått sig ålagdt att uppbära den andra afbetalningen, nekade att taga emot detsamma, då han enligt sin fullmakt skulle kvittera 37,500 daler. Med skäl ansåg nämligen Fredrik II. att ehuru det i fredstraktaten ej stod angifvet, huru mycket som skulle erläggas vid hvar och en af de båda sista afbetalningarna, utan blott att sista hälften af lösesumman skulle betalas i två terminer, vore dock meningen, att 37,500 daler skulle lämnas hvarje gång. Som han emellertid tänkte, att det vore klokast att taga, hvad han kunde få, gaf han d. 11 juli Bing befallning att uppbära den erbjudna summan, hvilket denne också gjorde d. 24 juli 1573.[4] Att Johan blott skickat 30,000 daler, berodde naturligtvis på att han ej varit i stånd att anskaffa mera, men försvarades af honom med fredsfördragets obestämda ordalag.

---

[1] Johan t. ståth. i Stockholm d. 10 och 24 sept. 1572. R.reg.
[2] Om köpesilfverskatten se Bergfalk. Om utomordentliga penninghjälper t. kronan etc., s. 42 ff.
[3] Söderqvist, anf. arb., s. 82.
[4] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 350.

Ännu återstod emellertid den tredje och sista afbetalningen, och den var ännu svårare att åstadkomma än de båda föregående. Det dröjde så länge, innan Sverige kunde fullgöra densamma, att Fredrik II blef otålig och stämningen på ömse sidor om gränsen irriterad. Enligt fredsfördraget skulle den äga rum d. 7 juni 1573, men då denna tidpunkt kom, hade, såsom vi sett, den andra afbetalningen icke ännu kunnat verkställas. Man måste därför tillgripa den vanliga utvägen att begära uppskof för den tredje. Efter att hafva erhållit ett sådant skickade Johan hösten 1573 riksrådet Bengt Gylta ned till Danmark för att utverka förlängning på detsamma, framhållande som skäl, att han hade så stora utgifter för kriget mot Ryssland och att konungen i Polen hvarken betalt det län, han af Johan erhållit, eller Katarina Jagellonicas brudskatt. Angelägen var nog Fredrik II icke att träffa det svenska sändebudet, ty Peder Oxe fick i uppdrag att låta Bengt Gylta förstå, att P. Oxe ej visste, hvar konungen fanns, och att det väntades några främmande herrar till honom, men att han skulle gifva audiens längre fram.[1] Mottagandet blef emellertid välvilligt, i det att Fredrik gaf anstånd med betalningen till Bartolomei (= 24 aug.) 1574.[2] Men när den tiden nalkades, var man i Sverige lika fattig som förut och visste alls icke, huru medel skulle kunna anskaffas. Rådet menade, att skulden borde betalas med de varor — koppar, järn, smör — som därtill anslagits och hvilka skulle omsättas i reda penningar.[3] Johan åter kom fram med det egendomliga förslaget, att hertig Karl, som var så god vän med konungen i Danmark, skulle låna penningar af denne och att Johan sedan skulle öfvertaga det erhållna beloppet och använda det till skuldens betalning. Med skäl förkastade emellertid hertigen den naiva planen,[4] hvarpå Johan d. 26 juli 1574 åter måste bedja om uppskof, och erbjöd han nu pant för penningarna.

Nu tyckes dock Fredriks tålamod varit uttömdt, ty i svaret d. 16 aug. anhöll han att genast få betaldt, emedan han hade stora utgifter, och vore det ej möjligt, ville han hafva pant

[1] Fredr. II t. P. Oxe d. 2 okt. 1573. Kanc. brevb.
[2] Fredriks svar t. B. Gylta o. E. Mattsson d. 14 okt. 1573. Förh. mellan Sv. och Danm. 1568—92. R. A.
[3] Rådslag d. 23 juni 1574. Odberg, Stämplingar etc., s. 164.
[4] Söderqvist, anf. arb., s. 114 f.

och föreslog därtill Elfsborgs eller Kronobergs län.[1] Ungefär samtidigt med detta brefs afskickande eller möjligen något senare gjordes emellertid ett nytt uppslag i betalningsfrågan. Fredrik fick nämligen meddelande från Peder Oxe, att några svenska rådsherrar skrifvit till borgmästaren i Köpenhamn Marcus Hess och föreslagit honom att lägga ut återstoden af Elfsborgslösen mot att i stället få det gods, som under de sista åren fråntagits lybeckarne på farvattnet vid Narva, samt några skeppund koppar och allt det smör, som Johan kunde umbära 1574. Anbudet måste hafva förefallit Fredrik lockande, ty på detta sätt skulle han icke blott få ut sin fordran, utan han skulle ock enligt Hess' mening förtjäna 15.000 daler, om han bekomme godset före vintern. Affären hade dock en obehaglig sida. Skulle han låta sin förre fiende betala sin skuld med hvad denne röfvat från hans förre bundsförvandt? Han öfvervann dock de betänkligheter, han möjligen hyste, och underrättade Peder Oxe, att han ej hade något emot affären, om Hess ville inlåta sig på den i eget namn och utan att låta märka, att Fredrik visste något om sammanhanget.[2] Emellertid minskades snart åter hans utsikter att få betaldt. Affären med Hess kom ej till stånd, och d. 3 sept. skref Johan, att hans mening ej varit att erbjuda slott eller län som pant. Han ville blott gifva några klenoder eller ädelstenar, som han tänkte inlösa om några månader. Senare gaf han tillkänna, att han överenskommit med några köpmän om att de skulle lägga ut den resterande summan. Den 10 sept. 1574 afslöt han nämligen med köpmannen Arent Hofslager från Antwerpen ett kontrakt, hvarigenom Arent förband sig att bilda ett bolag för att skaffa konungen 27,000 daler, hvaremot han af uppbörden skulle erhalla 150 läster smör vid de olika varuhusen.[3] Kontraktet blef dock icke uppfylldt, ty smöret sjönk i pris. I februari 1575 skrifver Johan, att smörräntan ej ville försla till den danska skuldens betalning och att han ej visste, huru man skulle bära sig åt.[4] Ställningen var obehaglig, ty samtidigt erhöll han en ny anmaning att betala, och han måste da ursäkta sig med att Arent Hofslager och hans kompanjoner, som lofvat

[1] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 351.
[2] Fredrik II t. P. Oxe d. 28 aug. 1574. Kanc. brevb.
[3] K. Hildebrand, Johan III och Europas kat. makter, s. 140.
[4] Johan t. hertig Karl d. 16 febr. 1575. R.reg.

åtaga sig likviden, ej kunnat fullgöra sin förbindelse. Tillika anhöll han om ett gränsmöte för att underhandla såväl om denna affär som om andra tvistiga angelägenheter.[1]

Till dessa hörde också *frågan om Livland.* Som bekant skulle enligt freden i Stettin ett möte sammanträda i Rostock d. 24 maj 1571, vid hvilket Johan skulle till kejsaren afstå sina besittningar i Livland, dock mot ersättning för sina krigskostnader, och därefter skulle den senare till Fredrik II såsom förläning öfverlämna det, som en gång tillhört den danske prinsen Magnus. Såsom skäl uppgafs, att emedan den danske konungen stod på vänskaplig fot med tsaren, skulle han lättast kunna förskaffa dessa landsdelar fred. Beträffande återstoden af det svenska området var meningen, att Sverige skulle behålla den såsom län af kejsaren. Bestämmelserna voro hårda för Sverige, men lyckligtvis gingo de aldrig i verkställighet. För orsakerna därtill få vi i det följande redogöra.

Utförandet af fredstraktatens stadganden rörande Livland stötte genast på svårigheter, i det att kejsaren begärde af Fredrik II, att han skulle förmå sin broder Magnus till ett fredligt uppträdande och att han skulle skaffa lejd från tsaren för en kejserlig beskickning, som enligt ständernas beslut på riksdagen i Speyer 1570 skulle till honom afgå för att utverka inställandet af fientligheterna mot Livland. Först sedan kunde kejsaren ratificera traktaten om detta land och bringa den till verkställighet. Härpå svarade den danske konungen, att han skulle försöka utverka lejden, men med tsarens och Magnus' företag ville han ej hafva något att göra. På den bestämda tiden skulle hans sändebud infinna sig i Rostock för att mottaga de områden, som enligt freden skulle till honom överlämnas.[2]

I enlighet härmed affärdades också danska ombud, hvilka anlände till Rostock d. 20 maj 1571, men då hade inga andra legater ankommit. I Sverige blef man först senare färdig. Den 2 juni erhöllo Anders Persson (Lilliehök) och Sten Banér sin instruktion som gesandter, men ännu i midten af månaden måste de manas till affärd. Slutligen infunno de sig

[1] Detta i bref d. 14 mars 1575. Se Fredrik II:s bref t. Johan d. 3 april 1575. Fr. II:s och Krist. IV:s bref t. sv. konungar 1572—1632. R. A.
[2] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 268 f.

också på mötesplatsen liksom det kejserliga sändebudet von Soto, men då hade danskarne efter trenne veckors väntan begifvit sig hem, hvarför inga beslut kunde fattas. Svenskarne återkallades af Johan d. 27 juli genom ett bref, hvilket tilllika upplyste, att kejsaren uppskjutit förhandlingarna till okt. samma år.[1] Sedermera lät kejsaren i nov. meddela Fredrik II, att han ej kunnat skicka några ombud till Rostock till den fastställda tiden, emedan riksständerna först skulle på deputationsdagen i Frankfurt ratificera traktaten mellan Danmark och Tyska riket af d. 13 dec. 1570. Detta hade skett genom ständernas afsked d. 1 okt. 1571, och kejsaren vore därför villig att sammankalla ett nytt möte, när de nordiska regenterna önskade det.[2] Det var emellertid framför allt genom kejsarens förvållande, som det beramade mötet ej kom till stånd.

Ungefär samtidigt med att Soto affärdades till Rostock, synes ett annat kejserligt sändebud, Offenbürger, hafva afskickats till Livland — efter Resens uppgift för att »anamme landet under det romerske Rige». Hans beskickning misslyckades emellertid fullständigt. Invånarne i Reval svarade, att de aflagt trohetsed till konungen i Sverige och ej af honom underrättats, att landet skulle öfverlämnas till någon annan. Hvad Johan åter angår, lät han kejsaren veta, att Livland ej skulle afträdas, utan att Sveriges utgifter för dess försvar blefve till fullo godtgjorda. Vid detta villkor höll han fast äfven de följande åren, under hvilka han många gånger upprepade, att han ej ville afstå Livland åt någon, om ej Sveriges omkostnader för landets försvar ersattes, och dessa omkostnader beräknade han till »några millioner i guld».[3] Redan 1572 blef det emellertid klart för honom, att af kejsaren och det romerska riket hade han ingenting att hoppas. Han vände sig då till Fredrik II och fragade denne upprepade gånger, om han ville antaga sig de områden, som enligt fredsfördraget skulle gifvas honom i förläning, men Johan sade honom också, att han kräfde ersättning af honom för det, som afstods, emedan

[1] Om mötet se Laursen, anf. arb., II, s. 269. Dalin, Svea rikes hist., III: II, s. 23 samt Johans bref t. sina legater d. 15 juni och 27 juli 1571. R. reg.
[2] Laursen, anf. arb., II, s. 269.
[3] K. Hildebrand, Johan III och Europas kat. makter, s. 132.

ingenting kunde erhållas af kejsaren.[1] I början svarade den danske konungen undvikande, men d. 13 jan. 1573 aflät han en skrifvelse, hvari han framhöll, att enligt Stettinfreden skulle ingen ersättning gifvas af danskarne för de besittningar i Livland, som Sverige skulle lämna i deras händer. Han yttrade äfven, att Johan hade så mycket mindre orsak att göra anspråk på någon betalning, som han också efter freden uppburit inkomsterna af dessa områden, hvilka Fredrik enligt fördraget skulle mottagit redan d. 24 maj 1571. Han uppmanade tillika Johan att med det snaraste till honom öfverlämna de ifrågavarande områdena, så skulle han själf senare ordna saken med kejsaren.[2]

Tydligt är, att detta förslag ej skulle tilltala den svenske konungen, ty mer än väl insåg denne, att om han ginge in på detsamma, skulle han förlora sina livländska besittningar utan att erhålla någon ersättning, under det att han kanske kunde bevara dem åt Sverige, om han noga hölle sig till bestämmelserna i freden. Äfvenledes väcktes hans misshag af Fredriks yttrande om inkomsterna af de livländska områdena under de sista åren, ty han fattade detsamma, som om Fredrik gjorde anspråk på dessa inkomster. Hans missnöje framlyser klart af hans svar till den danske konungen d. 8 febr. 1573. Han förklarade där, att han ej vore skyldig att lämna de svenska besittningarna i Livland till någon annan än kejsaren och till denne blott mot ersättning för de utgifter, de vållat honom. Som han i verkligheten blott haft utgifter för dem, vore Fredriks anspråk på de sista årens inkomster alldeles obefogade. Under dessa förhållanden sade han sig hafva betänkligheter såväl mot att anförtro de ifrågavarande områdena till Danmark, hvilket slutit förbund med Ryssland, som ock mot att betala återstoden af Elfsborgslösen, förrän han och Fredrik kommit öfverens i den livländska frågan. Sedan vore han nog villig att betala, och kunde då lösepenningarna för Elfsborg afdragas från det belopp, som skulle uppbäras för Livland.[3]

Äfven det svenska riksrådet delade sin konungs uppfattning och meningar, såsom synes af ett rådslag d. 12 febr.

[1] Laursen, Danmark-Norges trakt, II, s. 269 ff.; Fr. II:s o. Krist. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632 R. A.
[2] Laursen, anf. arb., II, s. 271 o. 349.
[3] Laursen, anf. arb., II, s. 349.

1573. I detta yttras nämligen, att då Fredrik ej ville ersätta Sverige dess kostnader för Livlands försvar och dessutom begärde uppbörden af landet under de tre år, som förflutit efter freden, så borde Johan innehålla återstoden af Elfsborgslösen, till dess han finge veta, om Fredrik ej ville afräkna denna summa i den ersättning, som han vore skyldig Sverige för de orter, som det innehade i Livland, »så vida de skulle honom öfverlämnas och kejsaren det ville samtycka». Man kunde nämligen icke veta, hvad danskarne skulle företaga sig med penningarna, då de kunde komma fram med sådana fordringar.[1]

Samma verkan, som Fredriks skrifvelse haft i Sverige, åstadkom Johans i Danmark. Indignerad genmälte Fredrik, att han visst icke gjorde anspråk på de tre sista årens uppbörd af de svenska områden, som skulle öfverlåtas åt Danmark. Hans förbund med Ryssland borde ej kunna betraktas som hinder för detta öfverlåtande, då det var äldre än Stettinfreden och då ett af de viktigaste skälen till bestämmelsen om dem just varit, att man på grund af nämnda förbund trott sig kunna rädda dem undan ryssarnes härjningar. Hvad lösesumman för Elfsborg angick, sade Fredrik sig ej förstå, hvarför Johan ej ville utbetala densamma, då den ej hade något med Livland att skaffa. Vägrade Johan att fullgöra sin förbindelse, måste Fredrik klaga för de furstar, som varit medlare i Stettin.[2] Förmodligen förmådde det något hotande brefvet och ryktet om danska rustningar Johan att stämma ned den höga tonen, så mycket mer som kriget med Ryssland fortfarande gick dåligt och tillståndet i Sverige var betänkligt. Ursäktande skref han d. 30 mars 1573 till sin granne, att han uppfattat dennes skrifvelse, som om han fordrade de tre sista årens uppbörd af svenska Livland.[3]

Det goda förhållandet mellan de båda konungarna var emellertid allvarligt rubbadt, såsom man kan se däraf, att Fredrik d. 1 juli 1573 skref till kejsaren, att han ej ville föreslå något nytt möte rörande Livland, emedan det då kunde befaras, att Johan ej skulle samtycka till det-

[1] Rådslag d. 12 febr. 1573. Sv. riksdagsakter, II, s. 449 ff.
[2] Fredr. t. Johan d. 8 mars 1573. Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 350.
[3] Laursen, anf. arb., II, s. 350.

samma, utan bad han kejsaren göra det och laga, att mötet sammanträdde så snart som möjligt, då man kunde befara, att Livland eljest skulle blifva af ryssarne intaget.[1] Efter denna uppfordran började kejsaren, som efter det misslyckade mötet i Rostock 1571 förhållit sig passiv, åter visa någon lifaktighet och utlyste till fastan 1574 ett nytt möte, som äfvenledes skulle hållas i Rostock. Huru det gick med den så beramade kongressen, vid hvilken beslut skulle fattas såväl om tre kronor som om Livland, hafva vi i det föregående redan omtalat. Vi vilja här blott erinra om att den liksom dess föregångare 1571 blef ett sorgligt fiasko. Inga förhandlingar kommo till stånd, men troligen vållades ej därigenom någon skada, ty svårligen hade enighet kunnat uppnås i de omstridda frågorna. Med stöd af Stettinfreden ville t. ex. svenskarne icke afstå något i Livland utan ersättning, under det att de danska sändebuden voro förbjudna att utlofva sådan och kejsaren redan visat sig oförmögen att fullgöra den ersättningsskyldighet, som hvilade på honom. Att Johan ej var villig att skänka bort sina besittningar i Livland, därom vittnar en skrifvelse, som de svenska legaterna d. 15 sept. 1574 afsände till kejsaren, en skrifvelse hvari det hette, att konungen var redo att öfverlämna sina områden i Livland, så snart han finge sina omkostnader ersatta. Då emellertid det tyska riket näppeligen ville öfvertaga och beskydda Livland, ansåge han det bäst att behålla, hvad han hade. Till Danmark ville han icke afstå något, om han icke finge sina utgifter godtgjorda af detta land, och därtill funnes ingen utsikt, då Fredrik II begärt, att besittningarna i Livland skulle till honom öfverlämnas utan betalning.» Sedan Fredrik II fått del af denna skrifvelse, frånsade han sig i bref till kejsaren d. 16 mars 1575 allt ansvar för att fredsfördraget ej blifvit åtlydt i fråga om Livland, då hans legater alltid infunnit sig till mötena i rätt tid.[2]

Redan långt före detta brefs afsändande hade det förmodligen blifvit klart för Fredrik II, att han aldrig genom kejserlig bemedling skulle ernå besittningen af de svenska områdena i Livland. Kejsarens tröghet syntes oöfvervinnelig, och hvar skulle denne taga de väldiga summor, som Johan III ford-

[1] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 271.
[2] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 272.

rade för afståendet af sina besittningar? Ej underligt då, att den danske konungen såg sig om efter andra, mera verksamma medel att förvärfva dem. Plötsligen yppade sig ock ett gynnsamt tillfälle för honom att åtminstone delvis nå det mål, han åsyftade. Han underlät ej att begagna sig däraf.

Åter var det penningbristen i Sverige, som visade sina fördärfliga verkningar. Johan förmådde ej ordentligt betala solden till sina legotrupper i Livland, och på hösten 1573 blef därför stämningen bland dem så farlig, att konungen måste skicka ut några betrodda män för att tillfredsställa dem. Han offrade för målets vinnande till och med sin förgyllda »skänkeskifva» samt Erik den heliges och Birgittas relikskrin, men hvad som kunde skrapas ihop, räckte ändock icke till skuldens fullständiga betalning. För återstoden af de tyska ryttarnes fordran, hvilken uppgick till 194,108 daler, måste sändebuden till dem såsom pant öfverlåta slotten Lode, Leal och Hapsal med underlydande områden samt ön Moon. Det betänkligaste i uppgörelsen, som ägde rum d. 1 dec. 1573,[1] var bestämmelsen, att om legotrupperna icke före midsommar 1574 fått till fullo betaldt, skulle de hafva rätt att öfverlämna sina panter åt hvilken kristen furste som helst utom åt tsaren och hertig Magnus. Med fruktan såg nog Johan tiden nalkas för slottens återlösande, ty i skattkammaren rådde som vanligt den största brist. I sin förlägenhet vände han sig till sin broder Karl, som var en bättre hushållare än han själf, och anmodade honom att inlösa slotten, på det att de måtte bevaras åt riket.[2] Härtill var hertigen likväl icke benägen utan föreslog i stället, att man skulle uppbringa alla handelsfartyg, som seglade på Narva. Enligt hans tro skulle man härigenom få så mycket varor och dyrbarheter, att man skulle kunna betala de tyska ryttarne.[3] Johan III instämde i broderns åsikt och lyckades denna sommar med ovanlig framgång drifva kaperier i Finska viken. Han erhöll härigenom ett tillfälligt öfverflöd, som han än tänkte använda till det ena, än till det andra behofvets fyllande. Den 4 sept. 1574 meddelade han Pontus De la

[1] Johan III:s ingående diarium. R. A. Ödberg, Stämplingar, s. 119.
[2] Johan t. Karl d. 4 maj 1574. Söderqvist, anf. arb., s. 105.
[3] Karls betänkande d. 8 juni 1574. Söderqvist, anf. arb., s. 107 f.

Gardie, att de tyska ryttarne skulle af det tagna godset få fyra månaders sold och att, om något mera under hösten uppbringades å farvattnen vid Narva, skulle de ytterligare bekomma aflöning för en eller två månader.[1] Också ankom verkligen Henrik Klasson Horn i okt. 1574 till Reval med varor från de uppbringade skeppen till 75,000 dalers värde för att därmed betala krigsfolkets lön och förmå de tyska ryttarna att ej öfverlämna panthusen i Wiek till någon främmande makt.[2] Flera af befälhafvarne vägrade emellertid att mottaga något af Horn, så framt Sverige ej förskaffade sig stillestånd med Ryssland. Då detta ej kunde utlofvas, förklarade de, att de stodo i underhandling med Danmark.[3] Endast sex togo emot afbetalning och sade sig vilja vara Sverige trogna. Uppgiften om underhandlingar med Danmark var blott alltför riktig. I sept. 1574 meddelade den danske konungen sin mycket betrodde rådgifvare Peder Oxe, att man tillskrifvit honom från Ösel, att då de tyska ryttarne ej i tid erhållit betalning, hade några af dem inlåtit sig i underhandling med tsaren, men att det förmodades, att i fall Fredrik i tid förhandlade med dem, skulle han kunna förvärfva slotten med ringa uppoffring. Som konungen gärna ville få ifrågavarande fästen i sina händer, följde han den gifna vinken och bemyndigade sin befälhafvare pa Ösel Klas von Ungern att i hemlighet underhandla med ryttarne.[4] Denne gjorde så och förmådde flera ryttmästare att vid jultiden resa öfver till Danmark, hvarifrån de i början af jan. 1575 återvände i sällskap med några danska kommissarier.[5] Sedan lyckades Ungern med flertalet af de tyska ryttmästarne d. 25 jan. 1575 afsluta en öfverenskommelse, hvarigenom tyskarne förbundo sig att öfverlämna de till dem pantsatta slotten till Danmark och att träda i dansk tjänst, hvaremot Fredrik lofvade betala dem deras resterande sold — däraf 40,000 daler till d. 24 nästpåföljande juni — och att under tiden utverka dem fred med ryssarne.[6] Ungern öfverskred härvid sin instruktion, som ej medgaf betalning af en så

[1] Ödberg, Stämplingar, s. 225.
[2] Ödberg, Stämplingar, s. 239.
[3] Rüssow, Lievl. Chronik., s. 207.
[4] Fredrik t. P. Oxe d. 12 sept. 1574. Kanc. brevb.
[5] Resen, anf. arb., s. 279.
[6] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 273.

stor summa, men han anförde till sitt försvar, att legotrupperna eljes hade sålt slotten till tsaren, konungen i Polen eller hertig Magnus, som alla tre önskade få dem i sitt våld. Äfven landtständerna i Wiek hade varit angelägna om öfverenskommelsen och lofvat betala, hvad Fredrik ej ville erlägga, då de eljest skulle utsättas för anfall af ryssarne.[1] Fredrik gick också in på det gjorda aftalet, som tillfogade Sveriges välde på andra sidan Östersjön ett svårt afbräck.

Men icke nöjd med denna framgång ville den danske konungen äfven komma i besittning af Sveriges öfriga områden i Livland. År 1574 infann sig enligt Resens berättelse landtrådet på Ösel Johan Yxkull hos Fredrik II och anhöll på hela landets vägnar om råd och undsättning, »och efter konungen stod i evigt förbund med ryssarne, tillbjöd han sig vilja dämpa kriget genom god förlikning».[2] Sedermera finna vi Yxkull vara verksam såsom dansk agent och ifrig att åstadkomma ett närmande mellan Reval och Fredrik.[3] De danska försöken att vinna estländarne blefvo icke heller utan framgång, ty det syntes dessa, som om svenskarne icke vore i stånd att afvärja ryssarnes härjningar, och stort missnöje väckte det hos både adel och borgerskap i Estland, att deras land ej inbegripits i det 1575 ingångna stilleståndet med Ryssland.[4] När detta stillestånd ingicks, hade emellertid tecken till affall redan börjat framträda. Vi hafva redan omtalat, huru landtständerna i Wiek förhöllo sig, och pålitligare voro icke tänkesätten på andra håll. Den 19 mars 1575 skrefvo borgmästare och råd i Reval till den danske konungen en anhållan, att han ville uppträda som medlare, så att man genom en fred kunde befrias från det af ryssarne vållade eländet.[5] Ja, äfven ridderskapet i Harrien, hvars »motvillighet» redan tidigare omtalas,[6] knöt

[1] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 273.
[2] Resen, anf. arb., s. 276.
[3] Rüssow, anf. arb., s. 206.
[4] P. De la Gardie t. Johan III d. 27 juli 1575. Lossius. Die Urkunden der Grafen de Lagardie, s. 26.
[5] Hansen, Belagerung Revals 1570—71, s. 318.
[6] P. De la Gardie t. Joh. Henriksson d. 23 mars 1574. Lossius, anf. arb., s. 14.

förbindelser med Fredrik II, som icke visade sig obenägen att tillmötesgå estländarnes önskningar.[1]

Säkerligen var det icke med blida känslor, som Johan III mottog underrättelsen om dessa stämplingar. Han började frukta, att han skulle förlora — och utan ersättning förlora — återstoden af sina besittningar i Livland alldeles som slotten i Wiek. Upprepade gånger gaf han i bref luft åt sin oro. Så klagade han i aug. 1574. att ej blott krigsfolket i Livland utan äfven adeln och borgerskapet därstädes förhöllo sig »sällsamt», och till staden Revals trohet satte han ej längre någon lit. Han bekom därifrån tidningar, som honom »intet behagade».[2] Därför fick också Pontus De la Gardie, då han den 16 juni 1575 erhöll fullmakt som ståthållare och fältöfverste i Livland, sig ålagdt att tillse, det konungen i Revals stad hade trogna undersåtar,[3] och när De la Gardie bekräftat berättelserna om danskarnas listiga planer, uppmanades han att vara på sin vakt »mot de revelskes anslag och stämplingar», och företoge de »något uppenbart», skulle han, när krigsfolket kom öfver, förhålla sig mot dem såsom mot Sveriges fiender.[4]

Tydligt är således, att Sveriges ställning i Livland var betydligt försvagad vid midten af 1570-talet. En god del af dess besittningar därstädes hade råkat i danskarnes våld, och dessa fikade efter återstoden, som visade tendenser till affall. På grund häraf blef Johan benägen för en uppgörelse med Danmark rörande de livländska områdena. Ett af skälen, hvarför han 1575 begärde ett gränsmöte, var just hans önskan att där få en uppgörelse till stånd. Hurudan han ville hafva denna, skola vi längre fram berätta.

En annan fråga, som också vid denna tid påkallade en öfverenskommelse, var frågan om *handeln på Narva*.

Sedan Narva 1558 eröfrats af ryssarna, började handeln mellan det västra Europa och Ryssland genast draga sig dit. Häraf väcktes stor afundsjuka hos invånarne i

[1] Fredrik II t. P. Oxe d. 8 maj 1575. Kanc. brevb. Om estländarnes förbindelser med Fredrik talar även Dançay i bref d. 23 jan. o. 24 mars 1575. Handl. rör. Skand. hist., II, s. 7 o. 39.

[2] Se Johans bref t. Henrik Klasson d. 18 aug. 1574, till P. De la Gardie d. 17 nov. 1574 och t. J. Bjelke d. 20 april 1575. R.reg.

[3] Fullmakt f. P. De la Gardie d. 16 juni 1575. R.reg.

[4] Johan III t. P. De la Gardie d. 18 sept. 1575. R.reg.

Reval, hvilka vid stadens anslutning till Sverige utverkade af Erik XIV, det han efter bästa förmåga skulle hindra Narvahandeln. Konungens bemödanden att hålla detta löfte bidrog i sin mån till det nordiska sjuårskrigets utbrott. Ett synnerligen stort intresse att stoppa nämnda handel fick Sverige, sedan det år 1570 kommit i ett fientligt förhållande till Ryssland, ty nu gällde det att beröfva fienden tillförseln af krigsförnödenheter. Med stort missnöje förnam därför Johan bestämmelserna i Stettinfreden angående Narvahandeln. Där föreskrefs nämligen, att densamma skulle vara fri, kejsaren dock obetaget att med kurfurstar och andra ständer fastställa »vissa förordningar för handeln med Ryssland eller att öfverenskomma därom med andra kristliga potentater, herrskap och kommuner, så att handeln icke blefve till skada för det heliga romerska riket och den allmänna kristenheten». Sedermera stadgades af kejsaren och det tyska rikets ständer på en deputationsdag i Frankfurt am Main 1571, att lybeckarne och andra romerska rikets undersåtar vid förlust af lif och gods ej skulle till Narva få föra några förbjudna varor, såsom vapen, ammunition, salt, metaller och spanmål, och därjämte uppmanades kejsaren att inleda förhandlingar med Spanien, Frankrike, England och Skottland om iakttagande av samma bestämmelser.[1]

I Sverige ansågos emellertid dessa inskränkningar otillräckliga. Ivan IV var enligt Johans åsikt en kristenhetens arffiende, hvars krafter icke borde stärkas genom den minsta tillförsel. Redan 1571 försökte konungen därför i åtskilliga stater förmå de makthafvande att godvilligt inställa Narvahandeln tills vidare. Först vände han sig i sådant syfte till Fredrik II, hvars undersåtar genom fredsfördraget voro uttryckligen tillförsäkrade rättighet att drifva ifrågavarande handel »wie von Alters». Vid gränsmötet i mars 1571, då ratifikationerna på fredstraktaten utväxlades, lät han sina sändebud anhålla, att danskarne icke måtte begagna det gjorda medgifvandet, men ehuru de sökte stödja denna begäran med en erinran om att det i freden hette, »att båda parterna skulle veta hvarandras bästa», visade Fredrik ej något tillmötesgående. I en skrifvelse d. 3 april 1571 för-

[1] K. Hildebrand, Johan III och Europas kat. makter, s. 125 o. 151.

klarade han, att han ej kunde förbjuda Narvahandeln, utom med krigskontraband, eller förgripa sig på någon, som ville göra Ryssland tillförsel, dels därför att han stod i förbund med Ryssland och andra makter och dels därför att han, kejsaren och kurfurstarna ämnade genom en beskickning till Ryssland göra slut på den livländska fejden.

Att Johan skulle taga illa vid sig öfver detta svar, kan man förstå. Han protesterade enligt Resen mot Narvahandeln. Bestämmelsen om dess frihet förutsatte, sade han, att det i Livland skulle råda fred med grannfolken.[1] Emellertid synes han i början varit benägen att foga sig. Han skref till hertig Karl, att han kunde intet göra åt saken, om ej oenighet ånyo skulle uppstå. Han tillsade sin broder att skicka tillbaka de kaparebref, som han gifvit honom. För egen del hade han igenkallat alla de fribytarebeställningar, som han utdelat.[2] Han ämnade således icke ingripa mot Narvafärderna genom fribytare, och sin amiral Erik Bertilsson (Slang), som kryssade i Finska viken, befallde han den 2 juni 1571 att icke hindra Narvahandeln, men inkomst ville han skaffa sig af densamma. Amiralen ålades att taga tull af dem, som seglade till Narva, — af hvar märs på hvart skepp en rosenobel, »såsom alltid varit pläggsed i Östersjön». Fredrik II:s undersåtar skulle emellertid passera fritt. Dock fingo de naturligtvis ej medföra krigskontraband. Amiralen förmanades att ej gifva anledning till »obestand.»[3]

Länge vidhöll dock icke konungen sin ståndpunkt. I juli 1571 skrifver Dançay, att ehuru Johan nämnda år ej lagt hinder i vägen för Narvafärderna, gick det ett rykte, att han ämnade förbjuda dessa för alla andra än danska och lybska undersåtar,[4] och ryktet saknade icke grund. I instruktionen d. 30 juli 1571 för Henrik Arfvidsson (Gyllenankar), hvilken efterträdde Erik Bertilsson som amiral i Finska viken, heter det, att alla skepp, som gingo till och från Narva, skulle upptagas. De, som hörde till hans vänner, skulle oplundrade skickas till Stockholm och där stanna i

[1] Resen, Frederichs den Andens krönicke, s. 259.
[2] Johan t. hertig Karl d. 21 april 1571. R.reg.
[3] Johan t. Erik Bertilsson d. 2 juni 1571. R.reg.
[4] Dançay t. Karl IX d. 15 juli 1571. Bricka, Indberetninger fra Ch. Dançay 1567—73, s. 130.

arrest, tills besked komme från konungen, och på samma sätt skulle förfaras med dem, som hörde till hans fiender.[1] Några undantag från regeln anföras icke, men sedan måtte konungen besinnat, att det icke gick an att på detta sätt behandla alla, ty d. 13 sept. skrifver han till amiralen: »På det att obestånd ej må förorsakas mellan oss och lybeckarne — ty det är mot freden att hindra dem — därför bjuda vi dig, att du ej skall göra dem eller några våra vänner hinder på skepp och gods, synnerligen på resan från Narva. Men kan du förhindra dem på färden till Narva, synnerligen dem, som hafva krigsförnödenheter, så förfar enligt instruktionen.» I fråga om tull skulle han rätta sig efter den till Erik Bertilsson gifna föreskriften.[2] Konungens befallning är oklar, och Henrik Arfvidsson upptog verkligen under sin kommendering flera danska och lybska fartyg, till och med sådana, som begåfvo sig från Narva, och utan att fästa sig vid, att de ej hade krigsförnödenheter ombord. Detta förfarande ogillades sedan af Johan, som alldeles oriktigt påstod, att enligt instruktionen skulle endast de fartyg upptagas, som hade med sig förråd af nyss angifna slag.[3] Tydligt är, att Johan utfärdade mot hvarandra stridande befallningar.

Ännu under hösten 1571 hyste Johan förhoppningar, att han skulle kunna öfvertala styrelserna i Lybeck, Nederländerna och Frankrike att inställa sjöfarten på Narva, men han hade ingen framgång. Man ville aldrig — hvarken där eller i England och Skottland — för det svensk-ryska krigets skull afstå från den indräktiga handeln. Johan fick sålunda rätt tidigt klart för sig, att om Narvahandeln skulle hämmas, hvilket han ansåg nödvändigt, vore tvångsatgärder de enda möjliga medlen. Frågan var allenast, huru långt man skulle våga gå.' Då hertig Karl 1572 skulle öfvertaga Livland, föreslog han, att Johan skulle alldeles förbjuda nämnda handel och att ingen skulle hafva rätt att färdas till eller från Narva utom den, som hade konungens eller hertigens pass, och med ungdomlig häftighet förklarade han, att så borde man förfara, »antingen det var mer kej-

[1] Instruktion f. H. Arfvidsson d. 30 juli 1571. R.reg. Fiender voro ryssarne och hertig Magnus' folk.
[2] Johan t. H. Arfvidsson d. 13 sept. 1571. R.reg.
[3] Johans bref den 29 nov. och 6 dec. 1571. R.reg.

saren eller andra med eller mot».[1] Något allmänt förbud vågade dock Johan icke utfärda, ty det skulle varit att allt för groft kränka fördraget i Stettin. Däremot sökte han efter denna tid, så mycket han tordes, praktiskt försvåra sjöfarten på Narva. I detta syfte anställde han enskilda kapare i sin tjänst och utsände årligen på Finska viken en flotta, som skulle bevaka farvattnen. Meningen med hans åtgärder var emellertid ej blott att skada den ryska fienden utan kanske än mer att förbättra egna, alltid dåliga finanser. Såsom bevis kan anföras, att medan han för andra förkunnade, huru nödvändigt för Sverige inställandet af Narvahandeln var, sålde han utan tvekan pass at personer, som ville drifva denna handel. Dessa pass voro för honom en god inkomstkälla, ur hvilken han icke gärna tillät andra att ösa. Så blef han 1575 mycket förgrymmad öfver att hertig Karl och systern Cecilia af lösa människors tillskyndelse utfärdat dylika pass och befallde, att de icke skulle aktas. Endast konungen i Danmark skulle hafva rätt att jämte honom själf utfärda pass, men detta blott för sina egna undersåtar. Äfven genom upptagandet af tull, försäljandet af beställningsbref åt enskilda kapare och på andra sätt skaffade han sig goda inkomster. Mest förtjänade han väl dock genom de beslag, hans egna flottor gjorde i Finska viken. På dessas plundringar räknade han för sin hushållning och var därför angelägen om att skeppen skulle komma ut i tid och amiralerna visa sig verksamma. Så fick år 1574 amiralen Herman Fleming förmaningen att ej ligga och »banketere» i sjön, »såsom skett i förlidne år».[2] Det måtte denne icke heller hafva gjort, ty på sommaren lyckades han efter en häftig strid bemäktiga sig ej mindre än 16 lybska fartyg med synnerligen dyrbara varor.[3] Det var en glädjande tilldragelse för konungen, som därigenom hoppades hafva fått medel till ryska kriget, till sold åt de opålitliga trupperna i Livland och dessutom till mycket annat.[4] Äfven senare fortsattes kaperierna med god framgång.

[1] Karl t. Johan den 21 juli och 7 aug. 1572. Söderqvist, anf. arb., s. 38.
[2] Johan t. H. Fleming d. 4 maj 1574. R.reg.
[3] Girs, Johan den tredjes krönika, s. 47.
[4] Se t. ex. Johans bref t. And. Sigfridsson d. 6 maj 1573. R.reg.

En ledsam följd af Johans hänsynslösa förfarande var emellertid, att han råkade i ovänskap med många stater, såsom England, Frankrike, Nederländerna, Lybeck och Danmark. Vid västmakterna fäste han dock ringa afseende, emedan han visste dem vara upptagna med andra angelägenheter. Ej heller bekymrade han sig mycket om lybeckarnes besvär, ehuru de understöddes af kejsaren och de tyska riksständerna och ehuru den fria handeln på Narva var dem tillförsäkrad i Stettinfreden. Efter år 1574 upphörde nämligen Fredrik II att stödja deras intressen i Sverige.[1] Långt farligare voro de danska klagomålen. Mot den mäktige grannen måste man uppträda mera hänsynsfullt än mot andra.

Som danskarne enligt freden i Stettin skulle fritt få handla på Narva, kan man nog förmoda, att de ej så ogärna sågo, det svenskarne sökte afhålla andra staters undersåtar från nämnda stad, ty därigenom befriades de från besvärliga konkurrenter, men för egen del ville de naturligtvis icke blifva underkastade samma behandling, som kom andra till del. Fri blef emellertid deras Narvahandel ingalunda, om också Johan icke vågade förbjuda densamma. Såsom vi förut omtalat, började man redan 1571 från svensk sida förgripa sig på danska fartyg och deras laster, och det fortfor man att göra äfven de följande åren, men behandlingssättet var ojämnt. Så befalldes i maj 1573 amiralen Herman Fleming att upptaga alla fartyg, som voro på väg till Narva, och sända de danska »oplundrade» för undersökning till Åbo eller Helsingfors, där de skulle stanna, tills besked komme från konungen[2]). Något senare heter det, att de danska skeppen skulle lösges men ej finge gå till Narva, och kort därefter, att intet hinder skulle tillfogas Fredrik II:s undersåtar, om de ej förde krigsförnödenheter.[3] Såväl detta år som senare föreskrefs olika förfaringssätt mot fartyg från Danmark-Norge och från andra riken. Det heter t. ex. i skrifvelser till amiralen Herman Fleming 1574, att som svenskarnes mening var att angripa Narva, skulle Fredrik II:s undersåtar förmanas att

---

[1] Sista gången jag funnit Fredrik II göra detta är i bref t. Johan d. 28 juli 1574 i Förhandl. mellan Sv. och Dan. 1568—92. R. A.

[2] Instruktion f. H. Fleming d. 19 maj 1573. R. reg.

[3] Johan t. Henr. Arfvidsson d. 4 och 24 aug. 1573. R. reg.

ej bege sig dit, emedan de kunde utsätta sig för fara. Alla andra skepp skulle däremot upptagas och »oplundrade» skickas öfver till Sverige.[1] Likaledes får amiralen Henrik Arfvidsson sig ålagt i instruktionen d. 21 juni 1575, att han skulle upptaga alla skepp, som seglade till och från Narva, i synnerhet franska, engelska, skotska och rigiska, men att de skulle framsläppas, som hade den svenske eller danske konungens egna underskrifna pass och bevis. Dock skulle den senare endast få utfärda pass för sina egna undersåtar och alla de fartyg naturligtvis uppbringas, som förde krigsförnödenheter, hvem än som utfärdat passen.[2]

Men ehuru danskarne behandlades som den mest gynnade nationen, voro de likväl ej nöjda. Enligt freden skulle ju deras Narvahandel vara fri, men i friheten fattades mycket. Än blefvo fartygen och lasterna sålda, än kunde det hända, att de förra blefvo skickade till svenska hamnar och där fingo ligga kvar, om än »oplundrade». Följden af detta förfarande blefvo ständiga klagomål. Stundom måste svenskarne medgifva, att dessa voro befogade, och synas i denna händelse skepp och gods hafva återgifvits,[3] men ibland kunde det ock bevisas, att man i Danmark gifvit pass åt främmande undersåtar eller att en dansk skeppare i lasten undangömt vapen och andra krigsförnödenheter åt ryssarne.[4] Fredrik II erkände, att detta vore straffvärdt, men å andra sidan fann han sig föranlåten att redan 1572 och sedermera 1573 uppmana Johan, att han skulle hålla fredsfördraget och allvarligen förordna, »det andra Fredriks undersåtar, som ej förde någon misstänkt vara, måtte blifva oförhindrade»[5]. Som emellertid ingen ändring härigenom framkallades, affärdade han hösten 1573 Jörgen Rosenkrantz och Jakob Ulfeldt till Sverige för att åstadkomma en uppgörelse. Med anledning af deras andragande lofvade då Johan efter samrad med sin broder Karl, att ersättning skulle gif-

[1] Johan t. Herman Fleming d. 4 o. 5 maj 1574. R. reg.

[2] Instr. f. H. Arvidsson d. 21 juni 1575; Johan t. Henr. Arfvidsson d. 18 juli 1575 och t. P. De la Gardie d. 18 sept. 1575. R. reg.

[3] Så försäkrades d. 28 jan. 1575 danska köpmän om betalning för gods och skepp, som upptagits 1571, 1572 och 1574. R. reg.

[4] Girs, anf. arb., sid. 40.

[5] Fredr. II t. Johan III den 13 jan. 1573. Fr. II:s o. Kr. IV:s bref t. sv. kon. 1572—1632. R. A. Se äfven Dansk H. Tidsskr. R., II. s. 543.

vas at dem, som utan eget förvållande lidit förluster, att kaparebrefven skulle återkallas samt att blott den svenske amiralen skulle hafva rätt att undersöka de till och från Narva gående skeppen. Självfva spärrningen sade han sig däremot icke kunna upphäfva, och alldenstund tsaren vore att betrakta som hela kristenhetens arffiende, anhöll han ännu en gång, att Fredrik ville till en tid inställa den danska handeln på Narva.[1] Alldeles utan frukt blef således icke beskickningen. Till löftet om de s. k. beställningsbrefvens indragande bidrog utan tvifvel, att Johan var högligen missnöjd med deras innehafvare. Dessa antastade fartyg, uppgifver han, ej blott i närheten af Narva utan öfverallt i Östersjön och ådrogo honom därigenom stor ovilja.[2] Han hade därför redan före danskarnes ankomst vidtagit åtgärder för kaperiets inskränkning[3], och efter deras afresa utgick verkligen befallning om återställande af alla beställningsbref. I början synes väl föga därigenom hafva uträttats[4], men 1575 uppges påbudet hafva gjort verkan och oväsendet hafva mycket aftagit.[5]

Hvad beträffar Johans förslag om den danska Narvahandelns inställande, ville man icke släppa det i Sverige. Hertig Karl upptog detsamma 1574 och erbjöd sig att själf föra de nödiga underhandlingarna i ärendet,[6] men han blef icke anmodad därom, ty Johan hade ånyo framställt en anhållan hos Fredrik II, att denne med anledning af de beslutade kaperierna ville för sommaren 1574 förbjuda sina undersåtar att handla på Narva. Denna begäran afslogs likväl, emedan dess uppfyllande skulle alltför mycket skada hans köpmän[7]. Troligen var det kännedomen om svenskarnes planer, som förmådde Fredrik II att detta år utrusta en större flotta, som skulle gå till Narva för att skydda de danska intressena. Till dess amiral Peder Munk, som

[1] Instr. f. sändebuden d. 30 aug. 1573. Johans svar d. 21 okt. 1573. Förh. mellan Sv. o. Dan. 1568—92. R. A. Dansk H. Tidsskr., 7 R., II. s. 543 f.

[2] Johan t. Klas Åkesson och P. De la Gardie d. 20 mars 1574. R. reg.

[3] Johan t. H. Arfvidsson d. 7 nov. 1573. R. reg.

[4] Johan t. H. Fleming d. 4 maj 1574. R. reg.

[5] Lind. Fra kong Frederik den andens tid, s. 167.

[6] Rådslaget d. 8 juni 1574. Söderqvist, anf. arb., s. 109.

[7] Johan t. Fredrik d. 5 mars 1574 och den senares svar d. 10 april 1574: Fr. II:s o. Kr. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A.

anmält, att konungen i Polen sades hafva utdelat kaparebref åt svenskar, skref han d. 9 maj 1574, att han på utresan ej skulle företaga något mot svenska fribytare, då Johan ofta lofvat, att Narvahandeln skulle vara fri enligt Stettinfreden, och då han ej trodde, att danskarne skulle plundras. Men när amiralen på återvägen kommit ur farvattnen vid Narva, skulle han, om han mötte några, som röfvat från konungens undersåtar, gripa dem. Han skulle ock taga reda på om svenskar verkligen, såsom det uppgifvits, mottagit polska kaparebref och uppbringat danska fartyg på Narvafärder. I amiralens sjöbref från slutet af samma månad heter det, att han ej skulle förorätta någon på färden och att han ej skulle »förgripa sig» mot Sveriges amiral och flotta, om han mötte dem i farvattnet vid Narva.[1] Meningen var sålunda icke att öfva några fientligheter mot Sverige, men frågan om Narvahandeln fortfor äfven under den följande tiden att förorsaka tvister, och därför ville man 1575, att den skulle upptagas till behandling vid det då beramade gränsmötet.

Såsom af det föregående framgår, var det af flere skäl, som man i Sverige år 1575 önskade ett gränsmöte. Ett sådant kom ock till stånd. Men innan vi öfvergå till en redogörelse för detsamma, vilja vi först något utförligare än hittills skett redogöra för de båda *grannkonungarnas känslor för hvarandra* under tiden mellan freden och bemälda möte.

Åren 1571 och 1572 förflöto på det hela taget lugnt, åtminstone utan svårare brytningar. I Fredrik II:s skrifvelser denna tid råder en vänskaplig ton, och äfven i vissa af hans handlingar röjer sig välvilja. Ej nog med att han skickade sin granne en »skjuthäst», två vindthundar och fyra koppel stöfvare, eftersom han hört, »att denne till skjutande och jagande hade stor lust»,[2] utan han ådagalade också något tillmötesgående såväl vid Elfsborgs återlämnande som därefter genom beviljade uppskof i fråga om betalningen af lösesumman för denna fästning. Hvad Johan angick, kände han sig ännu stå på så god fot med sin förre fiende, att han af honom kunde begära några dofhjortar till sina

[1] Kane:s brevböger, d. 9 maj 1574 o. sjöbrefvet omkr. d. 25 maj 1574.
[2] Möller, Bidrag t. Hallands hist., s. 265.

djurgårdar.[1] Emellertid hvilade icke ens denna tid misstankarna i Sverige mot Danmark. Så uppstod t. ex. under våren 1572 stor oro vid ryktet, att Fredrik utrustade krigsskepp och antog en hop folk.[2] Johan lugnade sig likväl på sommaren och skrifver, att han nu väntade endast vänskap från Danmark.[3]

I början af 1573 försämrades åter förhållandet mellan de båda rikena och det af flere anledningar. Sådana voro Johans underlåtenhet att vid fastlagstiden erlägga den andra afbetalningen på Elfsborgs lösen, den redan omtalade skriftväxlingen mellan de båda konungarne rörande ersättning för Livlands öfverlämnande och det infall, som en Johans ryttmästare 1572 gjort i Arensburgs län på Ösel, då han äfven uppfordrat besättningen på slottet att öfverlämna detta till den svenske hertigen Karl,[4] ett tilltag öfver hvilket Fredrik II högeligen förtörnades. På hans klagomål svarade emellertid Johan, att då hertig Magnus af Ösel slagit sig till ryssarne, borde anfallet ej förundra. Äfven hertig Karl skref och tillbakavisade de framställda besvären, förmenande, att om någon konflikt uppstått mellan de svenske och öselske befälhafvarne, hade det berott på de senares ränker. Ännu långt senare klagade dock danskarne öfver detta infall.[5]

På grund af dessa tvister började man å nyo i Sverige misstänka danskarne för onda afsikter. I febr. 1573 uppfordrade därföre några rådsherrar Johan så väl att söka förbund med främmande makter som att vidtaga försvarsanstalter till lands och till sjöss, hvarjämte man uppmanade honom att i sin sold antaga någon främmande krigsöfverste, som ej vore de danske bevågen. Man sade sig väl ej kunna tro, att danskarne skulle företaga något fientligt, men de borde förnimma, att man hade sina saker i akt.[6] Än mera uppskrämd blef man nog, då man fick veta, att rustningar

[1] Johan t. Fredr. d. 28 nov. 1571. Han erhöll ock, hvad han begärde. Fredr. t. Johan d. 10 dec. 1571. Danska handl. 1568–72. R. A.

[2] Johan t. hertig Karl d. 17 april 1572. R. reg.

[3] Johan t. Knut Posse d. 5 juli 1572. R. reg.

[4] Danska klagomål vid gränsmötet 1580. Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 504.

[5] Resens krönika, s. 272. Hertig Karl t. Fredr. II d. 1 febr. 1573. Söderqvists anf. arb., s. 80.

[6] Rådslag d. 12 febr. 1573. Sv. riksdagsakter, II, s. 449 ff.

verkligen anställdes i Danmark och Norge.[1] Hvem de gällde, visste man ej, men hertig Karl rådde sin broder att utan dröjsmål vidtaga nödiga försiktighetsåtgärder, såsom att utrusta skeppsflottan, hålla vapensyn med adeln och utse några personer, som kunde följa hertigen till Tyskland för att underhandla med tyska furstar om förbund och hjälp.[2] Vissa mått och steg blefvo också vidtagna. Så påbjöd konungen en allmän vapensyn med adeln, skickade Per Brahe och Sten Banér som legater till Tyskland och befallde sina befälhafvare vid gränsen att vara uppmärksamma.[3] Ännu i slutet af april fortforo ryktena om Fredrik II:s rustningar, och Johan befarade då, att han tillämnade ett företag mot Reval,[4] men sedan böra de hysta misstankarna snart hafva aftagit, ty d. 3 maj återkallade Fredrik »på grund af den dyra tiden» det utfärdade påbudet om utrustning af hvar tionde bonde, och äfvenledes inställde han det förut tilltänkta utsändandet af 25 krigsskepp, alldenstund han stod i godt förhållande till alla grannarne».[5] Dançay, som förut gjort stor affär af dessa rustningar, skrifver d. 5 juni 1573: Hvarför man låtit anställa detta oväsen, vet jag ej.»[6] Själf har Fredrik II såsom orsak till detsamma anfört, att »utomlands företogos åtskilliga krigsrustningar», och då man tänker t. ex. på den oro, som uppstod genom de samtida händelserna i Nederländerna, synes man ej böra betvifla sanningsenligheten af denna uppgift.

Att han skulle haft för afsikt att angripa Sverige, kan man alls icke förmoda, ty dels voro hans rustningar på det hela taget obetydliga,[7] och dels får man väl sätta någon lit till hans ord, att han ej hyste fiendskap mot någon. På sommaren 1573 var Johan III också lugn igen och motsåg endast vänskap från Danmarks sida, ty nu hade han betalt en ny del af Elfsborgs lösen.[8] Detta lugn tyckes han äfven

[1] Se t. ex. Kancelliets brevböger d. 27 mars och d. 4 april 1573.

[2] Karl t. Johan d. 5 mars 1573. Söderqvist, anf. arb., s. 80 f.

[3] Johan t. Mornay m. fl. d. 3 mars, t. Joh. Siggeson m. fl. d. 9 mars och t. P. Brahe d. 20 mars 1573. R. reg.

[4] Söderqvist, anf. arb., s. 81.

[5] Kanc:s brevb. d. 3 maj 1573. Lind. Fra Frederik den andens dage. s. 175.

[6] Dançay t. Karl IX i Frankrike d. 5 juni 1573. Bricka, Indberetninger etc., s. 192.

[7] Lind. anf. arb., s. 175.

[8] Promemoria t. riksdagen 1573. Sv. riksdagsakter, II, s. 1088.

hafva bibehållit under hösten trots Rosenkrantz' och Ulfeldts beskickning och trots nya rustningar i grannlandet.

Ännu i början af 1574 kände han sig någorlunda öfvertygad om Danmarks välvilja[1], men längre fram på året ändrades förhållandet. Då Fredrik II, såsom omtalats, år 1574 utsände en rätt betydande flotta till de östra delarna af Östersjön, väckte detta stor uppmärksamhet och fruktan i Sverige. Som vi redan känna, hade amiralen fått befallning att ej öfva fientligheter mot vårt land, men Johan undrade, om han icke affärdats för att försvara några engelsmän, hvilka efter hvad han förnummit hade för afsikt att med våld framtränga till Narva.[2] Huru uppskrämd han var, synes däraf, att han befallde ståthållarne på Elfsborg att »för denne svinne tids skull» skicka pålitliga kunskapare in i Danmark och Norge och att gifva honom underrättelser hvarje vecka eller hvar fjortonde dag.[3] Äfven hertig Karl var orolig. Efter hvad han trodde sig veta, afsåge den danska flottan, som enligt ett »allmänt anskri» i Öresund och Tyskland ej vore mindre än 32 skepp stark, att hjälpa tsaren och hertig Magnus att intaga Reval. Han tillrådde därför, att man i tid skulle undsätta nämnda stad och hos den danske konungen anhålla om ett gränsmöte, vid hvilket han var benägen att själf infinna sig som en af gesandterna.[4]

Att hertigen sålunda föreslog sig själf till underhandlare, berodde nog därpå, att han trodde sig kunna vara fäderneslandet till nytta, emedan han denna tid stod i ett synnerligen godt förhållande till Fredrik II, hvilken han t. o. m. sade sig räkna »med de förnämsta bland sina vänner».[5] För egen del angelägen om att bibehålla den danske konungens tillgifvenhet rådde han äfven Johan att visa denne förtroende. Han uppmanade t. ex. brodern under hösten 1574, att han skulle söka få fredsunderhandlingar med Ryssland till stånd genom Fredriks bemedling, för att denne

[1] Johan t. Kl. Åkesson o. P. De la Gardie d. 28 febr. 1574. R. reg.
[2] Johan t. Herm. Fleming d. 10 juli 1574. R. reg.
[3] Joh. t. ståth. på Elfsborg d. 16 aug. 1574. R. reg.
[4] Karl t. Johan d. 21 juli 1574. Odberg, Stämplingar, s. 175.
[5] Memorial f. Gisle Nilsson d. 19 jan. 1575. Söderqvist, anf. arb., s. 130.

skulle se, »det man här i Sverige menade honom något godt».[1] Men konungen fäste ej stort afseende vid hertigens råd. Dennes budskickningar till Danmark 1574 och de täta skrifvelserna mellan honom och Fredrik väckte till den grad Johans misstankar, att han i febr. 1575 fann sig föranlåten att varna Karl för själfständiga underhandlingar med främmande makter.[2] Misstankarna mot Karl för förrädiska stämplingar med danskarne sakna emellertid, så vidt man kan se, all grund.

Något närmande mellan de båda grannregenterna ägde sålunda icke rum under åren 1573—74, utan snarare aflägsnade de sig från hvarandra och i följd däraf äfven deras riken. Än mera tilltogo misshälligheterna 1575, framför allt genom de danska försöken att komma i besittning af de svenska områdena i Livland på andra vägar, än fredsfördraget kände till. Försöken väckte förtrytelse i Sverige, och till förtrytelsen sällade sig farhågor för ett anfall från Danmark. Dançay talar oupphörligt under den tidigare delen af året om rustningarna i detta land och om bristen på vänskap mellan Fredrik och Johan. Han ansåg Sverige sväfva i största fara, ty Fredrik hade satt sig före, påstod han, att antingen genom underhandlingar eller genom våld lägga under sig dess besittningar i Livland, och Elisabeth i England uppmanade honom ifrigt att ingå förbund med sig. Med hänsyn till de inre förhållandena i Sverige, där det rådde nöd och söndring, trodde han det icke blifva möjligt för Johan, som var föga älskad, att behålla de eftersträfvade områdena.[3] Rustningar förekommo också verkligen i Danmark, ehuru de ej hade någon synnerligen stor omfattning.[4] Det oaktadt väckte underrättelsen därom fruktan i Sverige.

Den 10 mars 1575 skref hertig Karl till rådet, att den franska legaten Pinart i förtroende meddelat honom, det han nyligen fått bref från konungen i Frankrike, att nämn-

[1] Memorial f. Sv. Elofsson t. Johan d. 23 nov. 1574. Söderqvist, anf. arb., s. 130.
[2] Se Söderqvist, anf. arb., s. 131.
[3] Br. fr. Dançay d. 23 jan., 24 mars, 12 o. 20 april, 31 maj 1575. Handl. r. Skand. hist., II, s. 7, 39, 58, 88, 97.
[4] 1575 års utgift för sjömakten 41,000 daler — var dock större än vanligt. Lind, anf. arb., s. 180.

da rustningar voro riktade mot Sverige och att Fredrik II stämplade med ryssarne i afsikt att bemäktiga sig Reval.[1] Tydligen är det Dançays antaganden, som på denna omväg kommo till Sverige. Men redan förut hade man där fått varningar från annat håll. Detta kan man bland annat se däraf, att ett rådslag d. 8 mars 1575 uppmanade till god vakthållning vid gränsen, »som, såsom tidenderna voro, Danmarks rustningar åsyftade Sverige». Därjämte inskärptes nödvändigheten af enighet mellan Karl och Johan, eftersom fara syntes hota ej blott från Danmark utan ock från andra stater.[2] Man åsyftade England, Skottland och Lybeck. Denna förmaning till endräkt var väl befogad, ty bröderna tvistade gång efter annan med hvarandra och konungen fruktade till och med uppror af hertigen. Därutinnan voro emellertid de båda bröderna ense, att de ansågo det vara av största vikt, att freden med Danmark blefve bibehållen och att uppgörelse komme till stånd angående de frågor. om hvilka man tvistade.

Så beslöt då Johan att taga initiativet till ett gränsmöte. I en skrifvelse d. 14 mars 1575 föreslog han Fredrik. att ett sådant skulle hållas mellan Knäred och Ulfsbäck. och härtill gaf den danske konungen sitt samtycke. Tillika meddelade han, att han såsom sina ombud skulle sända Peder Oxe och Nils Kaas och att dessa skulle infinna sig på platsen d. 15 nästföljande maj.[3] Denna dag kunde förhandlingarna emellertid icke börja, emedan svenskarne efter sin vana kommo för sent. Till svenska ombud hade först utsetts Nils Gyllenstjerna, Erik Sparre och Hog. Bjelke. men som den sistnämnde på grund af ögonsjukdom blef hindrad att resa, förordnades d. 18 maj i hans ställe Gustaf Banér.[4] Sedan svenskarne anländt, hölls första sammanträdet i Sjöryd d. 24 maj. Enighet uppnåddes redan d. 29 maj. sedan Fredrik II närmare instruerat sina legater om hvad han fordrade, och d. 1 juni uppsattes ett »afsked» rö-

[1] Ödberg, Stämplingar, s. 257.
[2] Sv. riksdagsakter, II, s. 510 ff.
[3] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 351.
[4] Kreditiv d. 16 mars 1575 för N. Gyllenstjerna och d. 27 april 1575 f. Hog. Bjelke att vara med N. Gyllenstjerna och E. Sparre. Johan III t. N. Gyllenstjerna d. 18 maj 1575. R. reg. Instrukt. d. 6 maj 1575. Ödberg. Stämpl., s. 260.

rande de fattade besluten, men svenskar och danskar utfärdade särskilda skrifvelser.[1]

De *underhandlingar*, som vid mötet förekommo, rörde 1) tre kronor, 2) Elfsborgs lösen, 3) de svenska besittningarna i Livland, 4) seglationen på Narva, 5) dansk medling mellan Sverige och Ryssland samt 6) ingående af ett närmare förbund mellan de båda nordiska rikena till inbördes hjälp i händelse af angrepp.

I den första frågan synes man utan svårighet blifvit enig. Svenskarne föreslogo, att antingen skulle processen i Rostock uppskjutas några år eller ock en tillfällig öfverenskommelse om de tre kronorna träffas genom en förändring af vapnet. Derefter beslöts, att rättegången skulle uppskjutas i 10 år. Svenskarne höllo dock starkt på att Danmark skulle föra de tre kronorna i annan färg och annat fält än förut. Tvisteämnet sköts sålunda åt sidan och upphörde för en tid att sätta sinnena i svallning.

Mera upprörda blefvo säkert känslorna genom frågorna om Elfsborgs lösen, om de svenska besittningarna i Livland och om Narvahandeln. Som vi i det föregående framhållit, hade Johan synnerligen svårt att få medel till den sista inbetalningen på Elfsborgs lösen. Han lät därför sina sändebud föreslå, att Fredrik II skulle efterskänka återstoden af nämnda lösen mot det att Johan i stället afstode från de panthus i Livland, hvilka hans tyska legotrupper i början af året lämnat i danskarnes händer och om hvilka sedan tvistats. Det vore obilligt, sade svenskarne, om Sverige ej finge något för dessa slott, då det gifvit efter så mycket i Stettin och då de tyska legotrupperna uttryckligen lofvat att vänta på betalningen till d. 10 aug. 1575. De svenska ombuden förklarade dock, att de kunde nöja sig med att halfva återstoden af Elfsborgs lösen eftergåfves eller i nödfall med att betalningen ej behöfde erläggas förrän efter 2 eller 3 års förlopp. Härtill genmälte danskarne, att Ungern inlåtit sig i underhandling med de tyska ryttarne, emedan det varit att befara, att dessa fästen eljes hade fallit i storfurstens våld, och någon ersättning för dem till Sverige kunde icke komma ifråga, då Danmark enligt freden borde

[1] Om mötet se Laursen, Danmark-Norges trakt, II, s. 351 ff.

hafva erhållit dem för intet, men nu måst betala ryttarne en icke liten summa. De begärde, att i afskedet skulle insättas en formlig afträdelse af ifrågavarande slott.

Svenskarne vägrade dock att gifva en sådan, såsom de sade af hänsyn till kejsaren och romerska riket, hvilka gjorde anspråk på direkt öfverhögbet öfver Livland. Slutligen afstodo danskarne äfven från sin fordran och nöjde sig med, att det i afskedet insattes, att Fredrik skulle obehindradt och utan all anfordran af Johan behålla ifrågavarande hus och tillhörande län, »dock Stettinfördraget i all måtto oförkränkt». I hufvudsak hade de dock drifvit sin vilja igenom. De hade fått dessa fästningar i sina händer och fått dem utan att behöfva lämna Sverige någon ersättning. Allt hvad Johans sändebud kunde utverka var, att danskarne ingåfvo förhoppningar om att med återstoden af Elfsborgs lösen skulle få anstå till Mårtensdagen 1575 eller påsken 1576.

Vid mötet förekommo äfven underhandlingar om de öfriga svenska besittningarna i Livland. Motgångarna, som där träffat svenskarne, hade vid denna tid gjort Johan benägen att till Danmark afstå såväl Reval som hvad han eljes innehade söder om Finska viken, om han blott erhölle skälig ersättning, men ej i penningar utan i landområden. Han lät därför sina legater föreslå, att Sverige skulle till Danmark öfverlämna alla dessa besittningar — både dem, som Fredrik skulle erhålla enligt freden, och de öfriga — om Johan i stället finge Jämtland eller Gottland. Underrättad härom svarade emellertid den danske konungen, att han ej ville gifva något landområde såsom vederlag för hvad som bjöds honom, men ville Sverige nöja sig med en penningsumma, ville han taga saken i öfvervägande, när han finge veta det fordrade beloppet. Angående Reval sade han sig dock icke kunna inga någon öfverenskommelse utan med förbehåll af den ryske tsarens samtycke, ty enligt det dansk-ryska förbundet 1562 skulle Reval tillfalla Ryssland, men han hade intet emot, att Reval upplåts åt honom med nämnda villkor. Följaktligen kunde man ej i denna punkt uppnå enighet. Svenskarne förklarade, att de enligt sin instruktion ej kunde gå in på nämnda besittningars afstående, utan att andra områden gåfves i ersättning, danskarne åter bjödo blott penningar. Ville Johan till Danmark öfver-

lämna alla sina besittningar i Livland — Reval under förbehåll af storfurstens samtycke — lofvade de, att återstoden af Elfsborgs lösen skulle efterskänkas. Härtill skulle Johan aldrig samtycka, menade svenskarne. De åtogo sig dock att vid sin hemkomst taga reda på hvad Johan begärde för hvad han hade kvar i Livland och därom underrätta de danska råden, så att underhandlingarna kunde fortsättas i denna fråga.

Angående seglationen på Narva föreslogo svenskarne, att den endast skulle vara tillåten för undersåtarne i de båda nordiska rikena, men de förmådde ej drifva igenom denna önskan. Danskarne sade sig nämligen icke kunna villfara densamma på grund af Fredrik II:s traktater med andra regenter. I afskedet insattes därför, att med nämnda handel skulle förfaras enligt Stettinfredens bestämmelser. Den skulle således vara fri.

Om det af svenskarne föreslagna defensivförbundet yttrades blott, att Fredrik skulle framdeles ge sin vilja tillkänna. Till medling förklarade danskarne sin konung alltid benägen.

På det tydligaste uppenbarade mötet Danmarks öfverlägsenhet öfver Sverige. I allt väsentligt drefvo danskarne sin vilja igenom, så i fråga om Narvahandeln och de tre panthusen. Äfven det öfriga innehållet i afskedet vittnar om Sveriges svaghet. De svenska sändebudens förslag om ett förbund afvisades på höfligt sätt. Ej heller förmådde de utverka något längre uppskof med betalningen af lösesumman för Elfsborg. Att deras yrkande på uppskof med kompromisshandeln om tre kronor och på medling i kriget mellan Sverige och Ryssland ej förkastades, berodde naturligtvis därpå, att danskarne ingen orsak hade att påskynda processen, medan det däremot måste ligga i deras intresse, att lugnet återställdes snarast möjligt i Livland.

Synnerligen betänkligt var beslutet om Narvahandeln, och ej mindre det om panthusen, hvilket senare åt danskarne öfverlämnade en stor del af de svenska områdena i Livland. Utan tvifvel hoppades Fredrik II denna tid, att äfven den återstående delen snart skulle komma i hans händer genom de inledda underhandlingarna med Revals stad och ridderskapet i Harrien, ty kort efter gränsmötet skref han

till kurfursten August i Sachsen, att nu behöfdes ej någon sammankomst med kejsaren angående Livland.[1] Hade hans förhoppningar uppfyllts, skulle han hafva vunnit en dubbel fördel. Han skulle hafva hindrat Sverige att höja sig ur sin obetydlighet genom att vinna inflytande på andra sidan Östersjön, och han skulle hafva ansenligt förstorat sitt eget rike. Några veckor efter mötet skulle han komma ännu närmare målet, men sedan inträffade händelser, som korsade alla hans beräkningar.

[1] Fredrik II t. kurf. August d. 24 juni 1575. Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 273.

# Strödda meddelanden och aktstycken.

## Om »saxeskottet» till Uppsala skola.

På 1550-talet var en finländare vid namn Hans Fordel en tid fogde öfver Ångermanland. Han hörde till en burgen släkt i Österbotten, och om han äfven själf hade mycket af denna världens goda, så kan man med kännedom om hans sätt att förvalta sitt ämbete i detta landskap ej undra därpå.

Efter föregångna klagomål skickade konung Gustaf I en kommission till Ångermanland för att undersöka hans förvaltning. Denna bestod af tre personer, däribland den bekante Ture Persson (Bielke) på Salsta i Uppland. Deras berättelse af år 1552 om den hållna rannsakningen[1] vittnar nogsamt om att de dåliga tankar, som kung Gustaf i allmänhet hade om sina fogdar, i detta fall alls icke voro utan grund. Fordel framstår nämligen där som en mycket otrogen fogde, den där på allehanda sätt hade riktat sig på de underlydandes och konungens bekostnad. Efter att det i rannsakningen omtalats, hurusom han öfver hela Ångermanland uppburit 2 öre af hvar man till uppförande af sågekvarnar, ålhus och laxebyggningar, tillhopa 551 1/2 mark, som resterade, finner man följande anteckning: »Item så hafver skolmästaren i Uppsala haft till ränta 4 penningar af hvar man öfver allt Ångermanland, som kallas *saxe skåtett:* och samma 4 penningar hafver Hans Fordel uppburit öfver allt landet, och vet den menige man intet, om de komme Kungl. Maj:t till gode.»

Vid slutet af berättelsen finnes summan på det uppburna, som saknades i fogdens räkenskap, och bland de många posterna finnes en af följande lydelse: »Af hvar man 4 penning *saxeskott* öfver allt Ångermanland 45 mark 7 öre 16 pgr.»

Till hvad ändamål skolmästaren i Uppsala uppburit detta belopp, är ej kändt. Man kunde tänka, att det utgjort en del af hans aflöning: men då räntan, som tydligen utgått årligen, har ett namn, som alls icke tyder på något sådant, måste man antaga, att därmed afsetts något annat. Den enda ledning, som man härvid har att hålla sig till, ligger i ordet *saxeskott.* Att dettas senare led är subst. *skott* i betydelsen af tillfällig afgift, är tydligt; men

[1] Finnes i original i Sandbergska samlingarna, Y Y, s. 23961. K. A.

den förra leden är dunkel. Enklast synes oss vara att här se folknamnet *sachsare*, då saxeskott skulle utmärka en afgift, som erlagts för att underlätta studerande teologers besök vid sachsiska läroanstalter. I första rummet får man då tänka på universitetet i Wittenberg. Att detta åtnjutit särskildt stort anseende i Ångermanland, synes däraf, att många mycket litet boksynta män därstädes ännu i författarens ungdom talade därom. Ehuru utan allt tvifvel alldeles okunniga om Wittenberg och dess betydelse, sade många om forna präster, att de voro »wittenbergslärda» eller »gått i Wittenbergsskolan». Därmed betecknade man, att vederbörande voro under af lärdom och icke minst — i trolldomskonsten. Att minnet af teologers studieresor till Wittenberg lefvat kvar så länge bland allmogen kan vara ägnadt att väcka förvåning; men har en årlig palaga utgått för ändamalet, så är detta alls icke underligt.

Det skulle vara af stort intresse att erfara, om något sådant resestipendium utgått äfven i andra landskap. Skulle det visa sig, att detta varit något egendomligt för Ångermanland eller kanske Norrland i allmänhet, då kan man förstå, hvarför den lutherska reformationen hade så många och hängifna försvarare just i denna del af ärkestiftet.

*J. Nordlander.*

## En svensk arméorder af den 19 september 1708.

Rörande ingen af det stora nordiska krigets epoker gör sig bristen på svenskt arkivmaterial så kännbart gällande som i fråga om fälttaget i Severien och Ukraina 1708—1709. Den omständigheten, att hufvudarméns fältkansli och de denna tillhörande regementenas handlingar gingo förlorade under och efter Poltavaslaget, har åstadkommit en oersättlig lucka i våra från denna tid bevarade arkivalier, och gjort, att vi, alla de samtida dagböckerna och memoarerna till trots, i många betydelsefulla detaljer stå frågande inför sagda fälttågs händelserika förlopp. Med så mycket större intresse kunna vi därför hälsa hvarje nytt arkivfynd, som är ägnadt att belysa någon af dessa detaljer, och det är med hänsyn härtill, som vi tacksamt begagnat oss af det tillfälle, som erbjudits att i tryck återgifva nedanstående i original bevarade aktstycke. Detsamma tillhör friherre Otto Taube von der Issen och har från familjearkivet i Estland vid den ryska revolutionens utbrott jämte andra detta arkiv tillhörande handlingar förts till Tyskland och sålunda räddats undan den förstörelse, som beklagligt nog öfvergått talrika, ja antagligen flertalet af den baltiska adelns familjearkiv.

Vi stå här inför en kunglig order närmast jämförlig med hvad man i modern terminologi menar med arméorder. Den är daterad

den 19 september 1708 i Lobse (skall vara Lobza) och innehåller som synes en del detaljföreskrifter för den förestående inmarschen i Severien. Efter att fyra dagar tidigare ha lämnat Tatarsk beläget ungefär 7 mil söder om den befästa ryska staden Smolensk och lika långt norr om Soz-floden, befann sig svenska högkvarteret som sagdt nu i Lobza strax söder om nämnda flod vid ingången till de 10 mil breda och synnerligen svårframkomliga skogs- och sumpmarker, som uppfylla området mellan floderna Soz och Iput. Viktiga och brådskande uppgifter väntade på andra sidan sistnämnda flod Karl XII och hans armé och redan af detta skäl torde skyndsamhet varit af nöden.[1] Passerandet af det ifrågavarande svårframkomliga terrängområdet kräfde emellertid redan i och för sig såväl ur underhållssynpunkt som med hänsyn till den fara, de olika kolonnerna löpte att hvar för sig bli anfallna och upprifna, ökad marschhastighet och stridsberedskap. Att Karl XII insåg behofvet häraf och gjorde hvad i hans makt stod för att utan tidsförlust och med minsta möjliga marschförluster nå sitt närmaste mål, Severiens bördiga nejder, därom får man visshet i sagda armé-order den 19 september 1708, som lyder:

1:o. Såssom marchen bör gå det skyndesammeste man kan igenom denne skogzmarcken, hvarföre måste öfversten jempte regementzofficerarne sielfve öfversee alla com(p)agniers pagagie, att inttet onödigt bagage är vijd regementet, och sedan tillse enär bagaget är lättat att för de siuka må skaffas god förspan, tillseendes för all ting att bussarne eij hafva i sine R . . . d (?) seckar eller hafre seckar nogot onödigt mehr än dess skor och strumpor.

2:o. Hvad angår dhe dödas gevär och monderingar, så delas ett gevär på hvar vagn för den karl, trosspoike, cronkusk eller officeraredreng att föra den på sin vagn, der med att försvara sig med för nogot fienteligit anfall.

3:o. När alt bagagie är lätt gjort och minskat sampt förspan förbättradt, commenderas nödig manskapp med öfver officer sampt under officer som gifva noga acktning att bagage ingalunda stannar, om någon vagn går sönder eller upttröttnar så måste den skaffas på sijdan, emedlertijd måste den bagagen som kan gå skyndes fort och eij ophållas af den som opttröttnar eller söndergången är, då arriergardie har omsorg med det commenderade manskapet att fortskaffa den effterblefne.

4:o. Som igenom de dödas afgång en hop munderingar af liverie och annat lerer vara i förvar, hvarföre måste för alt liverie som bussarne hafva förbettras och gifvas det besta åth dem. Det bussarne och (!) kunna nyttia, gifves åth tråssdrengar, cronkutskar; sadlarne låter man leggia på hestarne som draga vagnar, om det låter giöra sig, tvillandes eij att icke hvart regemente lerer sökia i acht

[1] Se härom Stille, Karl XII:s fälttågsplaner 1707—1709, s. 100 o. fl.

taga hvad giörligit är lätta all bagage och derjempte conservera alt hvad möijeligit är.

Datum Hufvudqvart. Lobse d[u] 19 Sept: 1708.

Carolus.

*H. Uddgren.*

## Arvid Posses efterlämnade papper.

Till Lunds Universitetsbibliotek har på grund af testamentariskt förordnande öfverlämnats en samling bref och handlingar utgörande den enda förefintliga återstoden af framlidne f. d. statsministern Arvid Posses privata arkiv. Enligt uppgift af de efterlefvande var denna — kvantitativt föga betydande — samling den del af Posses papper, vid hvilken han själf fäste särskild vikt; den förvarades i en blecklåda, som han alltid förde med sig. Att hans öfriga papper blifvit tillintetgjorda, vare sig af honom själf eller hans efterlefvande änka, sedermera Lady Gosling, lider intet tvifvel. Under den tid, de nu till L. U. B. öfverlämnade papperen voro i Lady Goslings vård, har samlingen genomgåtts och ordnats af publicisten J. G. Renholm, som af henne fått sig anförtrodt uppdraget att på grundvalen af denna författa en biografi öfver Posse. En förteckning öfver samlingen jämte en kort promemoria för huru Renholm tänkt sig arbetet utfördt är det enda synbara resultatet af hans verksamhet.

Sådan samlingen nu föreligger, innebär den naturligtvis för forskningen en stor besvikelse. Af det rikhaltiga material till kännedomen om 1870- och 80-talens politiska historia, som ett fullständigt bevaradt Possearkiv skulle ha erbjudit, finnas här endast enstaka partier i behåll, och det man kunde ha väntat att finna, handlingar till landtmannapartiets och den Posseska ministärens »hemliga historia», saknas så godt som fullständigt. Det som Posse funnit anledning att lämna åt eftervärlden berör hufvudsakligen episoder af hans lif, då hans roll varit särskildt betydelsefull; tyvärr är det självfallet också de tillfällen, då uppmärksamheten varit så starkt riktad på honom, att vi ur andra källor ganska väl kunna följa händelseförloppet. Dessutom är att märka, att samlingens utan tvifvel intressantaste del, de till ett 50-tal uppgående brefven från Oskar II, ännu icke äro för forskningen tillgängliga; deras försegling får först brytas på 30-årsdagen af Posses död d. 24 april 1931.

Äfven i sitt nuvarande ringa omfång erbjuda emellertid Arvid Posses papper tillräckligt af intresse för att förtjäna en kortfattad redogörelse.

De handlingar af historiskt värde, som samlingen innehåller — därjämte finnes en så vidt man kan se fullständig samling af Posses betyg och fullmakter samt kallelser till ledamotskap i föreningar och sällskap — gruppera sig i hufvudsak kring förhandlingarna om

Posses kallelse till andra kammarens talman hösten 1874, det misslyckade försöket till ministärbildning 1875 och den Posseska ministären 1880—83. Från tidigare år finnes knappast annat anmärkningsvärdt än ett längre bref från J. Holmbergsson 1840 angående hans betygsättningsprinciper, ett intressant bref från K. F. A. B. von Blixen-Finecke 1865 om dennes syn på representationsreformen och ett för sin författare synnerligen typiskt bref från Bj. Björnson af okt. 1871. Bj. föreslår ett närmande mellan Sveriges och Norges »folkepartier», så att unionspolitiken måtte »blive samarbejde mellem Nordens store folkepartier til frigörelse af folkeånden og ikke alskens foreningslove eller strid om slige lapperier som en statholderpost på papiret».

I talmansförhandlingarna 1874 föreligga såväl brefven från de kungliga ombuden, V. Ankarcrona och O. M. Björnstjerna, som Posses svarskoncept och en hans egenhändiga »species facti». Det var endast »under vissa förutsättningar», som platsen erbjöds åt Posse. Med hänsyftning på landtmannapartiets bekanta försök vid 1872 års riksdag att genom gemensam votering genomdrifva mantalspenningarnas afskaffande, hvilket strandade på talmännens propositionsvägran, önskade man göra sig förvissad om att »den tradition, som vunnit häfd på talmansstolen alltsedan år 1809, komme att följas». Posse afböjde bestämdt, någon kompromiss med spillrorna af 1871 års ministär ville han ej vara med om, och f. ö. ansåg han »nödigt att ett så ansvarsfullt uppdrag icke lemnas åt någon annan än den, som åtnjuter och äfven förtjänar K. M:ts förtroende». Största intresset vid dessa förhandlingar knyter sig emellertid till trenne vidlyftiga bref från Albert Ehrensvärd, hvari hela den politiska situationen grundligt genomdiskuteras. Posse har begärt Ehrensvärds råd i den ömtåliga situationen, och denne har nästan verbalt dikterat afslaget.

Om det energiska, men till slut misslyckade försöket till ministärbildning mars—april 1875 föreligger en egenhändig dagboksartad P. M. sträckande sig från d. 7 mars, då Posse emottog konungens program för den nya ministären, intill d. 13 april, då Posse definitivt uppgaf ansträngningarna och L. De Geer tog vid. Promemorian kompletterar på vissa punkter den framställning, De Geer lämnat i sina Minnen (II, s. 181—184), och fullständigas ytterligare af bref från några af de påtänkta ministerkandidaterna, L. Almqvist, G. J. Edelstam och C. Ekman. Äfven vid detta tillfälle erhöll Posse ingående råd af sin vän A. Ehrensvärd.

Från åren 1875—80 finnes f. ö. icke mycket. Det viktigaste torde vara en serie bref från H. Forssell (jämte svarskoncept) angående Posses inträde i den stora skatteregleringskommittén 1875 och tvenne bref från S. A. Hedlund 1878 med ett äfventyrligt förslag till en privat sammankomst i Karlstad mellan svenska och norska riksdagsmän för uppgörande af en gemensam plan till försvarsfrågornas ordnande. Hedlund var entusiastisk för planen, som utgått från Sverdrup: som svenska delegerade tänktes framförallt

Posse och E. Key. Den senare afböjde i ett grundligt motiveradt svar, som föreligger i afskrift och synbarligen äfven accepterats af Posse.

Om den Posseska ministärens tillkomst i april 1880 finnes en egenhändig promemoria af intresse; några skriftliga förhandlingar med ministerkandidaterna föreligga däremot icke. De bevarade papperen från statsministertiden — af särskild vikt en samling koncept — röra framförallt de norska frågorna; som brefskrifvare återfinnas L. M. Bentzen, R. Kierulf och C. A. Selmer. Till denna period hör också hufvudmassan af Oskar II:s redan omnämnda bref.

*Gunnar Carlquist.*

# Underrättelser.

— Den 10 juni afled archdeacon William Cunningham i Cambridge (f. i Edinburgh 1849). Hans yttre verksamhet förefaller vid första påseendet ha haft föga gemensamt med det forskningsområde han ej blott gjort till sitt utan nästan skapat, ty alltifrån slutet af sina universitetsstudier ända till sin död var han vid sidan af sin akademiska och vetenskapliga verksamhet en som både predikant. kyrkopolitiker, kyrkohistoriker och religiös författare verksam och nitisk präst. Öfvergangen härifrån till den ekonomiska historien är emellertid i verkligheten ej svar att förklara, ty studiet af de ekonomiska företeelserna i deras historiska sammanhang hade sin utgångspunkt främst i de kristligt socialas reaktion emot den på en gang oetiska och ohistoriska klassiska nationalekonomien (se uppsatsen Ekonomisk historia i denna tidskrift 1904, sid. 177 f.). På detta sätt blef Cunningham föga mindre än grundläggaren af en ny vetenskaplig disciplin i England, den ekonomiska historien. Han tillförde det nya studiet främst ett mycket starkt sinne för växelverkan mellan samhällslifvets alla olika sidor, i synnerhet statens betydelse för det ekonomiska lifvet men äfven inverkan därpå från allmänna tidsströmningar och samhällsbildningar på andra omraden. Hans behandling af det ekonomiska lifvets utveckling blef därför i grund och botten densamma som Schmollers, så främmande dessa bada vetenskapsmän än voro för hvarandra: och mer än några andra enskilda forskare ha de två gifvit den senaste mansalderns ekonomisk-historiska studier deras prägel. Naturligt nog gick detta studium för bada parallelt med politiska intressen, som hos Cunningham voro mycket positiva, i imperialistiskt och tariffreform- (d. v. s. tullskydds)vänlig riktning. Men i

motsats till Schmoller lyckades Cunningham redan mycket tidigt (1882) samla sitt och andras vetande till en pa primärkällor grundad öfversikt af hela den engelska ekonomiska historien; och sedan detta arbete svällt ut och formellt delats i två (*The Growth of English Industry and Commerce during the Early and Middle Ages*, 1890, 1896, 1905, 1910, *The Growth etc. in Modern Times* 1892, i två band 1903, 1907) har det i en rad upplagor blifvit en af utgångspunkterna för flertalet senare forskningar pa området. Arbetet lider visserligen af stora ojämnheter, som framträda starkare ju längre fram i tiden man kommer, men för studiet af Englands ekonomiska historia kan intet annat verk ens närmelsevis täfla därmed; för Frankrike föreligger däremot ett motstycke i Levasseurs bekanta fyra band öfver *Histoire des classes ouvrières et de l'industrie en France*, visserligen behärskade af en helt annan anda än Cunninghams. Den senares produktion inskränker sig emellertid ej på långt när till hans magnum opus utan har varit ytterst mångsidig; för en större krets intresserade utgör hans öfversikt af den allmänt ekonomiska historien, *An Essay on Western Civilization in its Economic Aspects* (*Ancient Times*, 1898, *Mediaeval and Modern Times*, 1900), en ovanligt fängslande läsning, som har få medtäflare, och i den senare af de två små volymerna framträda författarens förtjänster ovanligt väl. Gemensam för allt hvad Cunningham skrifvit liksom för det mesta af den ekonomiskt historiska litteraturen är den starka begränsning, som ligger i att de ekonomiska företeelserna behandlas så att säga utifrån, utan tillräcklig kännedom om ekonomisk teori och följaktligen utan egentligt intresse för de rent ekonomiska orsakssammanhangen. Men detta hindrar ej, att hela disciplinen till stor del skulle ha varit obefintlig utan hans insats. (*E. Hkr.*)

— I Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie för 1917 publicerar Lauritz Weibull en undersökning om *Erik den helige*. Efter en kort, kanske något mycket förenklad öfversikt öfver hufvudlinjerna af den diskussion i frågan, hvartill Stjernas bekanta undersökning på sin tid gaf uppslaget, sammanställer förf. det äldsta materialet för vår kunskap om konung Erik. Dit räknar han tvenne bref från Knut Erikssons tid, det ena, odateradt, från konungen själf, det andra en bulla af Coelestinus III (1191—1192), vidare uppgiften i Vallentunakalendariets helgonlista, ett bref af Erik Knutsson (1210—16) rörande en af Erik den helige för Nydala kloster gjord donation, den från 1100-talets sista eller 1200-talets första år härstammande cisterciensuppteckningen om grundläggningen af klostret Vita Scholæ, Vestgötalagens konungalängd, tvenne indulgensbref (af 23 okt. 1256 och 21 okt. 1266) samt slutligen notiser i Sverre- och Knytlingasagorna. Däremot häfdas, att det bekanta brefvet af Alexander III från 1171—1172 eller 1180 icke kan läggas till grund för vår kunskap om Erik, då det »hvarken nämner honom vid namn eller har ett enda honom tillagdt drag gemensamt med andra källor»,

Hvad som kan pressas ur detta äldre material summerar förf. så, att »Erik omkring 1200 såsom ett ännu ranglöst helgon uppförts i ett kalendarium från Mälarlandskapen och att järtecken ett halvt århundrade senare berättades ske vid hans graf i Uppsala, att vid samma tid, mitten av det trettonde århundradet, hans dag firades såsom festdag därstädes, och att hans helgonrykte då trängde även ut över landets gränser, till Norge och Danmark».

Därefter öfvergår förf. till Erikslegenden: tidigast förekommer densamma i Registrum Upsalense, senare mer eller mindre fullständigt i olika nordiska breviarier, uppdelad på de i Eriksofficierna ingående lektierna. Efter en sammanträngd redogörelse för legendens innehåll ger förf. därefter en allmän karakteristik af den medeltida legenden: den afser icke att ge autentiska skildringar af de händelser och personer som där tecknas, utan att enligt vissa traditionella schemata och i enlighet med den härskande världs- och historieuppfattningen framställa helgonen såsom upphöjda och uppbyggliga föredömen för folket. Därvid skydde man ingalunda lån från de bibliska berättelserna eller från äldre legender. I det följande göres sedan i detalj gällande, hurusom legendens teckning af Erik nära ansluter sig till den alltsedan Augustinus och Pseudo-Cyprianus traditionella bilden af en helgonkonung. Vidare betonas den i vissa punkter rent verbala öfverensstämmelsen med Olof den heliges och Knuts legender; förf. anser dessa ha legat till grund för »utpenslingen af detaljerna» beträffande Eriks död. Af sin granskning drager förf. den slutsats, att hufvuddelen af Erikslegenden icke blott hvad framställningssättet utan ock hvad innehållet angår är ett konglomerat af från olika håll hopplockade, mer eller mindre gängse motiv, af hvilka icke få helt enkelt öfverflyttats på Erik från legenderna om de båda andra nordiska nationalhelgonen Olof och Knut. Slutligen upptagas till pröfning vissa i legenden förekommande specificerade uppgifter, af förf. resumerade på följande sätt: Erik har efter att vid en tronledighet valts till konung bestigit den af honom sedan obestridt innehafda svenska tronen, företagit ett framgångsrikt korståg till Finland och i sitt tionde regeringsår den 18 maj 1160 blifvit dödad i Uppsala af den danske prinsen Magnus Henriksson. Beträffande dessa uppgifter göres gällande, att Erik icke varit allmänt erkänd konung i Sverige, att legendens kronologi är gripen ur luften, att historien om Eriks korstag icke har annan hemul än legenden själf. Äfven uppgifterna om Eriks förhållande till Uppsala kyrka dragas i tvifvelsmål och förklaras af önskan att knyta honom till kyrkan i Uppsala, liksom Olof var knuten till Trondhjems domkyrka och Knut till S:t Albans kyrka i Odense. Hvad som med någon visshet kan konstateras om Erik sammanfattas så, att denne redan af sin son Knut Eriksson omtalas såsom svenskarnes konung, att han dock ej varit allmänt erkänd såsom sådan, att han blef dödad af sina ovänner och omsider fann sin graf i kyrkan i Uppsala, att han redan omkring 1200 hölls för helgon och vid 1200-talets midt, då hans dag, den 18 maj, firades

såsom stor festdag i Uppsala, var allmänt erkänd såsom sådan. Legenden kan för Eriks historia ej tillerkännas något som helst vitsord; den visar, att man, då den skrefs, så godt som intet visste om Erik: dess historiska värde ligger i första hand däri, att den visar, hur bilden af detta tredje och sista nordiska nationalhelgon diktades.

Weibulls uppsats är som vanligt präglad af lärdom och kritiskt skarpsinne. Särskildt intresse förtjänar analysen af den medeltida helgonlegendens allmänna karaktär och den från denna utgångspunkt företagna bortskalningen af de typiska eller annorstädes ifrån lånade dragen i Erikslegenden. Men man kan å andra sidan ej värja sig för det intryck, att förf. i vissa fall gjort sig kritiken något för lätt. Det kategoriska afvisandet af vissa uppgifter motsvaras ej alltid af öfvertygande sakskäl, och från rent principiella grunder kunna vägande invändningar riktas mot det konsekventa förnekandet af att legenden gömmer en tradition, därför att dess bevarade litterära utformning ligger på ett afsevärdt tidsafstånd från händelserna och rör sig med genrens häfdvunna uttryckssätt. I kritiken af legendens kronologi synas bindande skäl icke presteras för det låt vara tveksamma utmönstrandet af Magnus Henriksson ur Eriks historia Likaledes är det svårt att fatta, att det förhållande, att Erik ej varit obestridd härskare öfver hela Sverige, skulle bortrycka grunden för traditionen om hans finska korståg, och bevisföringen för att det bekanta påfvebrefvet af 1171—72 ej kan åberopas till stöd för uppgiften, torde näppeligen vara så öfvertygande, som förf. anser. Kritiken af uppgifterna om Eriks förbindelse med kyrkan i Uppsala saknar ej en viss anstrykning af upplysningstidsrationalism. Det är ej utan, att när man slutar studiet af Weibulls eleganta och skarpsinniga undersökning, man frågar sig, huru författaren vill förklara, hur det kom sig, att just denne Erik redan så tidigt som omkring 1200 obestridligen fått helgonglorian kring sitt hufvud. Den frågan är näppeligen besvarad med Stjernas hänvisning till mäster Adams Hericus eller till den svenska nationalguden Frö.

— I *Statsvetenskaplig Tidskrifts* två första häften för 1919 — de första under redaktion af Fahlbeckska stiftelsen — har professor Martin P:n Nilsson under titeln *Dyrtid och dyrtidsorganisation i forntiden* lämnat en fyllig och fängslande redogörelse för särskildt sådana bland hithörande antika företeelser, som ha analogier med förhållandena under världskriget, och han har därvid nyttjat tillfället att äfven uttala många uddigt formulerade omdömen om vår nyligen afsomnade lifsmedelspolitik. För Grekland flyta källorna tydligen sparsamt, och ej heller republikens tid i Rom tillåter någon detaljerad behandling, utan framställningens tyngdpunkt koncentreras på den romerska kejsartiden. Här föreligger i främsta rummet jätteproblemet att finna förklaring till hela den antika materiella kulturens undergång, och i den mån en ickekännare af antikens historia kan döma ligger det viktigaste vetenskapligt nya i förf:s grepp att sätta tvångskorporationerna — yrkes-

föreningarna, de ärftliga ämbetsuppifterna, kolonatet o. s. v. — i samband med »dyrtiden». Författarens stora anseende som kännare af antikens historia utgör en tillräcklig borgen för riktigheten och värdet af det material han här framdragit. Och eftersom hithörande viktiga företeelser till stor del förbigås i vanliga framställningar samt i hvarje fall mycket sällan där ses ur de ifrågavarande synpunkterna, har man att med tacksamhet mottaga alla de faktiska upplysningar förf:s studie innehåller.

Tyvärr kan detta icke sägas om tolkningen af materialet. Äfven frånsedt att förf. gifvit sig in på frågor, som ligga alldeles utanför hans ämne och där insikter i antik historia icke skydda mot misstag, har förklaringen af själfva de antika fenomenen blifvit otillfredsställande på grund af brist på kännedom om de ekonomiska företeelsernas sammanhang. Denna svaghet genomgår nästan hela framställningen, af naturliga skäl, eftersom förf. ej gjort klart för sig hvad han vill inlägga i själfva det grundläggande begreppet »dyrtid». Däri ingå nu två alldeles olikartade företeelser, å ena sidan en genom ökning af penningmängden skapad försämring af penningvärdet eller stegring af den allmänna prisnivån, å andra sidan en ökad knapphet på vissa särskilda varor, närmast lifsmedel, och en däraf vållad prisstegring på dessa varor — väl att märka — i förhållande till andra varor. De två företeelserna behandlas genomgående som alldeles identiska, t. ex. sid. 87 f., där »en katastrofartad försämring af penningen och ökning af penningmängden» anses framkalla »leveransplikt och fördelning af lifsmedeln, som aldrig ger tillräckligt för alla», medan »den enda verkliga hjälpen mot dyrtiden är att skaffa fler varor, fler lifsmedel». Hvarken historiskt eller teoretiskt äro de två fenomen förenade som här sammanblandats, de skilja sig fundamentalt till både orsaker och verkningar. Följden är att det i och för sig intressanta försöket till ny förklaring af den antika kulturens undergång i hvarje fall ej får erforderlig klarhet och knappast ens får sannolikhet. I detaljer framträda samma slags svagheter, såsom då fallet i myntmetallens värde relativt till varorna anses bevisa varubrist (sid. 79 f.), medan det i verkligheten är en följd just af den ökade penningmängden, o. s. v. Analogierna med nutiden äro ofta mer hårdragna än man kunnat önska, på grund af att den regel »distinguendum est», som nästan är den viktigaste vid jämförelser mellan skilda tider, knappast har följts tillräckligt; så t. ex. likställas ofta det senaste krigets blockadåtgärder mot fienden med antika försök att framtvinga tillförsel till eget land. Slutligen har förf:s lifliga stil ofta tagit makten ifrån honom, såsom när det heter: »Sedan romarstaten slaktat hönan, som värpte guldäggen, fick den lefva på naturalia». Man undrar hvad förf. anser att den lefde på förut. (*E. Hkr.*)

— I femte häftet av *Ekonomisk Tidskrift* har professor David Davidson ägnat en längre uppsats (»Sveriges Riksbank 1668—

1918[2]) åt de nationalekonomiskt intressanta sidorna af Palmstruchska bankens och Riksbankens historia under storhetstiden, med anledning af prof. **Brismans** här anmälda arbete (Öfvers. o. Granskn. 1918, sid. 73 ff.). Genom denna skarpsinniga framställning har prof. D. kunnat ge nationalekonomisk förklaring till många förut dunkla punkter i bankens historia under 1600-talets sista fjärdedel och öfver hufvud taget betydligt fördjupat uppfattningen af hithörande sammanhang. För historiker i allmänhet är kanske framställningen af vårt myntsystem före 1776 års realisation särskildt värdefull. (*E. Hkr.*)

— **De la Motrayes** vidlyftiga och innehållsrika skildringar af sina resor i Orienten och Norden under 1700-talets andra och tredje decennier, redan på 1720-talet utgifna på engelska och franska, äro visserligen välbekanta för den svenska forskningen, men ha först nu i sina för oss viktigaste delar genom öfversättning gjorts tillgängliga för en bredare publik. Urvalet och öfversättningen af *Seigneur A. de la Motrayes resor 1711—1725* (Stockholm, Norstedt & S. 1918; XVI + 352 sid.; pr. kr. 12,50) har verkställts af lektor H. **Hultenbergs** vana hand, hvarjämte S. **Bring** och — hvad partiet om Lappland beträffar — K. B. **Wiklund** bifogat sakkunniga anmärkningar. Urvalet har skett med hänsyn till de två synpunkter, ur hvilka verket för svenska läsare har sitt största intresse. Först och främst innehåller det ju en omdömesgill samtidas, stundom ett ögonvittnes, meddelanden om vissa betydelsefulla faser af Karl XII:s historia. Som bekant kom de la Motraye under sin långvariga vistelse i de orientaliska länderna (med vissa afbrott sträckande sig öfver tiden 1697—1714) i tillfälle att besöka Karl XII vid Bender och hade den enastående turen att på nära håll få bevittna två sådana sensationer som händelserna vid Prut och kalabaliken, hvaraf han lämnat utförliga skildringar; äfven under sitt uppehåll i Sverige 1715—20 följde han vid ett par tillfällen konungen i spåren, särskildt under norska fälttåget 1716, då han också har att förtälja om ett personligt sammanträffande med denne. Vidare intar hans arbete såsom historisk resebeskrifning ett mycket framstående rum; det fortsätter i sin försvenskade form på ett lyckligt sätt raden af de under de senare åren på samma förlag utgifna öfversättningarna af dylika skildringar från 1600-talet: Ogiers och Magalottis. Hans femåriga vistelse i Sverige var uppfylld af vidsträckta resor härs och tvärs genom landet, berörande snart sagdt alla dess trakter från Ystad till Kemiträsk, från Åland till norska gränsen. Det är också en erfaren resenär, som skildrar dem, med lika nykter som vaken blick både för allehanda sevärdheter och för folkegendomligheterna, och äfven om hans beskrifningar af städer, bruk och andra orter, som väckt hans intresse, kanske ej kunna bjuda den specielle stads- eller bygdehistorikern många eljes okända detaljer, så finns gifvetvis mycket att taga fasta på bland reseintrycken hos en man

med så god iakttagelseförmåga och så rika möjligheter till jämförelse med förhållandena både annorstädes inom landet och i fjärran trakter. En plats för sig intar hans utförliga och på intresserade observationer särskildt rika skildring af Lappland och lapparne, enligt Wiklunds omdöme »en af de bästa källorna för kunskapen om lapparne i äldre tid».

(*H. B—n.*)

— Af kommendörkapten Arnold Munthes stora sjökrigshistoriska arbete *Svenska sjöhjältar* ägnas senaste delen (VII: 4) *Flottan och ryska kriget 1788—1790, Otto Henrik Nordenskjöld* (Stockholm 1917; 184 s.; pr 11 kr.) åt en skildring af örlogsflottan hösten 1789 men framförallt åt skärgårdsflottan och slaget vid Svensksund den 24 augusti s. å. Arbetet ger i själfva verket den första moderna på omfattande källstudier grundade skildring af en fackman af detta slag, kring hvilket en rätt rik legendbildning spunnit sig. Den svenska flottans läge vid Svensksund var sådant, att den kunde angripas såväl söder- som österifrån. Genom att medelst försänkningar hindra ryssarnas framryckning österifrån tänkte Ehrensvärd använda tillfället och slå den eskader, som ämnade anfalla honom i ryggen. Denna Ehrensvärds plan har högt uppskattats af den ryske krigshistorikern Golovatjev, hvilkens omdöme Munthe delar. Trots framgång i kampen mot den ryska eskader, som anföll söderifrån, kunde Ehrensvärds stridsplan ej genomföras dels därför att försänkningarna — alldenstund de för sent vidtogos — i den största, östra infartsleden, Kungsporten, ej blefvo tillräckligt starka för att i längden kunna hindra ryssarnas framryckning, dels därigenom att de, främst den skicklige Giulio Litta, lyckades att taga sig fram genom ett nordligare sund, som man ej försänkt, emedan denna väg ansetts oframkomlig. Ehrensvärds ledning under slaget verkar egendomlig. Någon förklaringsgrund till att han ej lät sina kraftigaste fartyg, sedan den s. k. Aspöeskadern slagits, angripa den ryska hufvudstyrkan, när den sökte tränga sig fram i Kungsporten, synes vara svår att angifva. Munthe tillskrifver denna overksamhet Ehrensvärds väntan, att Gustaf III, som åsåg slaget, skulle anbefalla reträtt. Afslutningen af slaget är ej mindre egenartad. Den högste befälhafvaren afskars från sin flotta, under det han lät ro sig i en slup för att själf påbjuda reträtt. Ehrensvärd begaf sig då till konungens högkvarter i den tanke att flottan förlorats. Flottan räddades visserligen till större delen, förtjänsten häraf tillskrifver Munthe främst öfverstelöjtnant Danckwardt. Munthes skildring af det viktiga Svensksundslaget utmärker sig för stor skärpa och klarhet. Trots sin vidlyftighet är den synnerligen öfverskådlig. Hans omdömen om öfveramiralen Ehrensvärd äro skarpa men väl motiverade.

(*E. N.*)

— Under redaktion af N. Erdmann har utgifvits femte bandet af *Amiral Carl Tersmedens Memoarer* med undertitel *Gustaf III*

*och flottan* (Stockholm, Wahlström och Widstrand 1918; 252 sid.; pr. 6,50 kr.). I likhet med föregående band är äfven föreliggande af stort kulturhistoriskt intresse. Ur allmän historisk synpunkt är detta värdefullare än de föregående. Från 1769 års riksdag föreligga några ej alltför betydande skildringar. Af större värde är berättelsen om 1772 års revolution, hvarvid Tersmeden för öfrigt deltog genom att för konungen vinna Skeppsholmen. Memoarernas skildring öfverensstämmer i hufvudsak med den, som Tersmeden meddelade Sinclair i ett bref af d. 15 september 1772, hvilket Ridderstad publicerade i »Gömdt är icke glömdt» 1849. Memoarernas skildring är vidlyftigare. Det berättas bl. a. om huru Tersmeden lyckades genom Fredrik Horn få inblick i hvad som förehades, och huru han meddelade konungen sekreta utskottets afsikter. I detaljerna, t. ex. om Tersmedens audienser och konungens uttalanden till honom, öfverensstämma ej de båda skildringarna. Tersmeden befordrades efter statshvälfningen till varfsamiral. För Gustaf III:s flottpolitik redogöres rätt utförligt. Tersmeden var deciderad motståndare till Chapman och underkände dennes fartygstyper. Tersmedens försök att t. ex. i 1780 års certkommission genom en vidlyftig deduktion stödja Sheldon mot Chapman misslyckades. Utnämningen af Trolle till generalamiral kom som en obehaglig öfverraskning för Tersmeden, ej minst därför att denne stödde Chapman. Tersmeden såg ej den senares befordran med blida ögon: att »artister upphäfvas till karaktärer uti deras stånd ovanliga», fann han skadligt. Tersmedens memoarer få ett visst värde genom den ståndpunkt af rätt illvillig kritiker som han intog till reorganisationen af flottan. Af intresse är t. ex., huru han ser generalamiralsämbetets tillkomst i planer, som hystes af Sinclaire, men ej hunnit förverkligas på grund af dennes bortgång.

Beträffande detaljerna förefinnas ej få onöjaktigheter. Dateringarna äro ej exakta. Namnformerna äro stundom oriktiga. Preussiska envoyén Dönhoff benämnes Dainhoff, spanske ministern Il Liano i stället för Llano. Sekreta utskottet och sekreta deputationen sammanblandas. Vid redogörelsen för den nya rådkammaren 1772 synes författaren tänka sig en förslagsrätt från ständernas sida. I fråga om adelns beslut 1762 om begränsning af riddarhuset uppges antalet ätter, som fixerats innan introduktion skulle beviljas, till 900 i stället för 800. Som ett önskemål, om ej förr vid verkets afslutande, vill anm. framhålla behöfligheten af personregister. Arbetets förseende med någon kommentar skulle säkerligen öka dess värde.

(*E. N.*)

— Som första del af en ny serie »Svenska memoarer och bref» har af fru Augusta Katarina Bergh utgifvits Kjell Christopher Barnekows *Dagboksanteckningar under fälttågen 1806 och 1813—1814* (Stockholm, Bonnier 1918; 160 s.; pr. 7,50 kr.). Anteckningarna från de olika fälttågen synas vara af olika natur.

De från 1806 torde på grundval af dagbok ha nedskrifvits betydligt senare att döma t. ex. af ett citat af Lilliecronas biografi öfver Toll. De omdömen, för öfrigt starkt nedsättande, som gifvas om Gustaf IV Adolf, äro därför ej med säkerhet uttryck för den unge kavalleriofficerens uppfattning 1806. Dagboksanteckningarna från kriget 1813—14 erinra i rätt hög grad om fänriken S. F. Siösteens Minnen från tyska fälttåget 1813. Båda skildra lifligt lifvet i fält och de tyska kvarteren. Barnekow ger några situationsbilder från Grossbeeren, Dennewitz och Leipzig efter det stora slaget. Förf. uppskattar högt Carl Johans fältherreskicklighet och uttalar stark förtrytelse öfver de preussiska generalerna, som tillskrefvo sig förtjänsten och framgångarna. Barnekows sinne för naturskönhet framlyser äfven ur de laveringar, som pryda arbetet. Utgifningen är något valhändt. Ett personregister finnes med ofta onödigt rikhaltiga uppgifter om vederbörande, med omdömen såsom om Hans Henrik von Essen: »en af Sveriges ädlaste män, om hvilken kan sägas att han förtjänade att äras» o. s. v. Däremot upptager registret ej sidhänvisning.

(*E. N.*)

— Bibliotekarien Carl Magnus Stenbock har i arbetet *Strövtåg i Linköpings stiftsbibliotek* (Linköping 1918; 84 sid.; pr. 2,25 kr.) sammanfört ett antal tidningsartiklar rörande detta vårt främsta stiftsbibliotek. Stenbocks syftemål med arbetet synes vara att framlägga för en större allmänhet, hvilka skatter biblioteket förfogar öfver, och verka för att det måtte utrustas med rikligare medel till såväl bokinköp som böckernas vård. Biblioteket har alltid lefvat på gåfvor. För några af de märkligaste redogöres, så t. ex. för Axel Banérs af böcker från ett kloster i Pelplin nära Danzig och Erik Benzelius' storartade bibliotek och manuskriptsamling. Stenbock uttalar sig i samband härmed för utgifvande af Benzelius' ur lärdomshistorisk synpunkt utomordentligt viktiga brefsamling. Beträffande bibliotekets betydande samling af Elsevierer och Visingsborgstryck lämnas intressanta upplysningar. Om Johannes Bureus' filologiska studier är Stenbock i tillfälle att lämna några nya uppgifter. För manuskriptsamlingen lämnas ej någon redogörelse; endast i förbigående beröras några manuskript såsom vid skildring af konst- och kuriositetskabinettet.

(*E. N.*)

— Under titeln *Ur skomakareyrkets historia. En studie över skråväsendet* har Sigfrid Hansson utgifvit en skrift, som enligt hans egen uppgift i förordet söker sin läsekrets närmast bland »värnare af yrkets traditioner», d. v. s. skomakarmästare och gesäller, men också bland andra, främst den moderna skoindustriens arbetare (Sthlm. Tidens förlag 1919; 218 sid.; illustr.; 6,50 kr.). Efter några korta kapitel om skomakeriets tekniska historia ägnas hufvuddelen af framställningen åt yrkesorganisationerna, med sär-

skild uppmärksamhet åt gesällernas ställning och föreningslif. Förf. söker i allmänhet anknytning till skråväsendets allmänna utveckling, särskildt med stöd i Gunnar Hazelius' afhandling om handtverksämbetena under medeltiden, men någon i egentlig mening planmässig framställning tycks ej ha varit åsyftad. Tidstypiska handlingar aftryckas här och där, bl. a. 1638 års gesällartiklar in extenso, och belysande detaljer meddelas; hvad man förvånar sig öfver är närmast, att tillfällena till analogier och kontraster med nutiden ej nyttjats i större utsträckning, men det har kanske varit till fördel för framställningens objektivitet. Att misstag i detalj ej alldeles fattas, ligger i sakens natur; de gälla särskildt den allmänna utvecklingen af skråväsende och näringslagstiftning, men äfven textcitat äro på sina ställen mindre exakta. Källor äro den vanliga, hufvudsakligen svenska, litteraturen; men särskildt i fråga om gesällskapen har otryckt urkundsmaterial kommit till användning närmast ur Nordiska Museets och Skomakaremästareföreningens samlingar. Skriften vittnar i sin helhet om ett glädjande intresse för yrkesorganisationernas historia hos en representant för den nutida arbetarrörelsen.

(*E. Hkr.*)

— Af föreningen för svensk kulturhistoria har en bokserie börjat utgifvas, hvaraf som första del utkommit *Dokument rörande de äldre pappersbruken i Sverige*, utgifna af Sune Ambrosiani (Stockholm, Svenska teknologföreningens förlag 1919; 80 s.; pr. 7,50 kr. för föreningsmedlemmar). Om ett antal äldre pappersbruk såsom i Uppsala, Arboga, Uddby i Tyresö socken, Östanå i Njutångers socken, Korndahl i Fässbergs socken meddelas ett antal aktstycken bestående af privilegier, ansökningar, arrendekontrakt, syner m. m. hämtade från olika håll, privilegierna ur riksregistraturen. För att anskaffa lump till pappersbruket i Uppsala utgick 1612—1613 en rad med kungl. bref, däri undersåtarna uppmanades att leverera en viss kvantitet slitet linne per gård. Regeringen sökte i privilegierna genom lättnader i tullen, frihet från utskrifning o. s. v. understödja företagens tillkomst och utveckling. En viss indelning af landet i olika distrikt, inom hvilka ett bruk hade uteslutande rätt till insamling af den behöfliga lumpen, synes ha företagits. I några af handlingarna beröres den helt naturliga strid om drifkraften i vattnet, hvari pappersbruken kunde råka med andra industrigrenar. Af intresse äro de redogörelser för pappersbruken och deras tillverkning under åren 1755—1757 och omkring 1790, som meddelas. Ett helt program rörande pappersindustrien afgaf bankokommissarien, ägaren af Hargs pappersbruk Peter Momma 1766 till kommerskollegium. Momma gör stark skillnad mellan tvenne slag af pappersbruk efter holländsk och tysk metod, af hvilka de förra borde gynnas. Belysande för de enkla former, under hvilka papperstillverkningen bedrefs, är en skildring af ett 1884 nedlagdt pappersbruk Gullsby i

Värmland. Afsikten är att låta nu ifrågavarande häfte följas af flera, förmodligen mera direkt belysande ett visst företags öden.

(*E. N.*)

— För en del år sedan utgafs i svensk och dansk upplaga under redaktion af numera professor Aage Friis och med biträde af ett betydande antal nordiska vetenskapsmän ett sexbandigt arbete med titeln *Världskulturen*, afsedt att i populär form gifva en öfversikt öfver hufvudlinjerna och hufvudfaserna i den mänskliga odlingens allmänna utveckling, särskildt på det politiska och ekonomiska området.

Såsom en självständig ny edition af detta verk har nu under samma ledning och fortfarande i svensk och dansk upplaga börjat utgifvas ett arbete med serietiteln *Det nittonde århundradet*. Detta nya arbete är inskränkt att allenast omfatta utvecklingen under 1800-talet, men det är å andra sidan lagdt på en bredare bas än sin föregångare. Det kommer icke att hufvudsakligen inskränka sig till behandlingen af de politiska och ekonomiska företeelserna, utan är afsedt att innefatta framställningar af utvecklingen öfverhufvud på kulturens viktigaste områden: af naturvetenskaperna, den religiösa och kyrkliga utvecklingen, uppfostran och undervisning, rättskipningens och läkarvetenskapens inflytande på samhällsutvecklingen, filantropiens former och utveckling, språkvetenskapens och historieforskningens metoder och resultat, krigsväsendets tekniska utveckling, kolonialpolitiken, den sceniska konsten, musiken o. s. v. Fullständighet är icke åsyftad och meningen är ej att belysa enstaka företeelser eller mindre väsentliga utvecklingsled utan att framhålla hufvudfaserna, uppdraga hufvudlinjerna, fastslå utvecklingsgången och skildra de väsentliga metoderna och resultaten. I de flesta afdelningarna skola försök göras att låta skildringen utmynna i en framställning af hvad som inom vidkommande område uppnåtts före världskrigets utbrott för att därigenom skapa en grundval för uppfattningen af de förändringar, den nu pågående omhvälfningen medfört.

I motsats till det äldre verkets uppställning är framställningen i det nya arbetet uppdelad på ett tjugutal fristående mindre band, med omfång växlande från sex till ett tjugutal ark och möjliga att förvärfva hvart för sig. Verket kommer att afslutas med ett registerband, innehållande ett utförligt sak- och personregister.

Medarbetareförteckningen upptager ett stort antal nordiska vetenskapsmän; bland svenskar märkas docenten G. Bagge, prof. A. G. Högbom, d:r Alfr. Jensen, general H. Jungstedt, professorerna B. Karlgren, O. Nordenskjöld och C. Sundberg samt d:r K. Åmark. Dessutom torde ytterligare ett antal svenska vetenskapsmän, däribland flera historiker, ha varit vidtalade men af olika anledningar lämnat afböjande svar.

Af serien ha hittills tvenne band utkommit. I slutet af förra året förelåg en rikt illustrerad nybearbetning af museumdirektör E. Hannovers för det äldre verket skrifna framställning af *Det nittonde århundradets konst* (Stockholm, Norstedt 1918; VII + 352 sid.; pr. 20 kr.). Numera föreligger dessutom i ny upplaga framlidne professor J. A. Fridericias äfvenledes för det gamla verket författade öfversikt öfver *Franska revolutionen och Napoleonstiden* (Stockholm, Norstedt 1919; VII + 148 sid.; pr. 8 kr.). Med hänsyn till författarens frånfälle har ingen omarbetning kunnat företagas; utgifvaren har emellertid i betraktande af öfversiktens höga värde ansett sig kunna omtrycka densamma, hälst de sedan förf:s död förflutna åren endast obetydligt riktat litteraturen i ämnet eller medfört någon väsentlig förändring i den historiska uppfattningen af perioden i fråga. Professor Fridericias eminenta förtrogenhet med tidsskedets historia torde vara tidskriftens läsare väl bekant genom hans 1912 i omarbetad upplaga utgifna handbok *Revolutionen og Napoleon.*

— Öfverrabbinen d:r M. Ehrenpreis och d:r Alfred Jensen ha startat serien *Nationernas bibliotek* (Stockholm, Norstedts förlag), hvaraf under 1918 utkommit volymerna *Bulgarerna* (302 sid.; pr. kr. 9,50) och *Polackerna* (256 sid.; pr. kr. 9,50) och snart äro att vänta *Judarna* och *Ukrainarna.* Företaget afser att låta i främsta rummet författare tillhörande resp. nationer själfva gifva en framställning af deras förgångna och nuvarande lif. Redaktionens intresse har härvid tydligen varit mera allmänt kulturellt än politiskt-historiskt. Inom ett begränsadt utrymme ger emellertid i boken om bulgarerna prof. V. N. Zlatarski en mycket god och innehållsrik sammanfattning af Bulgariens historia intill dess nyskapelse som stat 1879; dess senare skiftande öden skildras öfversiktligt af diplomaten A. Grekov. I den polska volymen utfylles prof. W. Konopczynskis särskildt för tiden före Polens delningar tämligen summariska historik på ett förträffligt sätt af professorn i slavisk filologi i Berlin A. Brückners öfvervägande historiska framställning af »den polska kulturen», där inom den begränsade ramen ges en både fyllig och lättläst framställning af de olika främmande inflytelser och självständiga bildningar, som den polska kulturutvecklingen under sin genom seklerna starkt växlande bana har att framvisa.

*(H. B—n.)*

— Ett bibliografiskt arbete af mera ovanlig typ föreligger i polacken d:r Stanislas Wedkiewicz' *La Suède et la Pologne. Essai d'une bibliographie des publications suédoises concernant la Pologne* (Stockholm, Iduns tryckeriaktiebol. 1918; 112 sid.; pr. 3 kr.). Boken utgör en frukt af förf:s under hans vistelse i Sverige såsom delegerad från det nyskapade Polen i våra bibliotek bedrifna studier i svensk litteratur af alla slag, i den mån den kun-

nat äga intresse ur synpunkten af Sveriges och Polens inbördes relationer. Den är indelad i två hufvudafdelningar, en historisk med kronologiskt uppställda underafdelningar, en gällande den moderna tiden, hvilken i sin ordning sönderfaller i ett antal specialkapitel. Förf. har sammanfattat sina anteckningar i form af resonerande text med hänvisningar till den af honom förtecknade litteraturen i noter, uppgående till ett antal af nära 500; författarnamnen äro dessutom sammanförda i ett alfabetiskt register. Skriften vittnar om en synnerligen omfattande och mångsidig läsning. Visserligen kan man erinra sig ett eller annat specialarbete, som saknas, men å andra sidan måste man konstatera en förvånansvärdt vaken blick för hvar något varit att uppspana ur den valda synpunkten, äfven i verk eller inom periodiska publikationer förstuckna uppsatser, där själfva rubrikerna knappast kunnat leda förf. på spåren; mycket har därigenom framdragits, som eljest lätt skulle kunnat undfalla den för ämnet intresserade särskildt bland förf:s landsmän, till hvilkas tjänst arbetet i främsta rummet är afsedt.

(*H. B—n.*)

— I första delen af *Olympen. En framställning af den klassiska mytologien* (Sthlm, H. Geber 1918—19; pris 24 kr.) har professor M. P:n Nilsson gifvit alla, som inom antik och modern litteratur möta den grekiska och romerska gudasagan, en värdefull handledning. Andra delen behandlar hjältesagorna. Det är självffallet och säges redan i bokens titel, att det ej är ett i första hand religionshistoriskt arbete, som föreligger. Hufvudsaken däri är sagan, såsom den, med tiden allt friare från sin religiösa grund, lefde ett eget lif berättad i ord, med pensel och i sten. Kapitel efter kapitel skildra de klassisk vordna sagokretsarne, olympierna hvar och en med sin krets, vidare romerska gudar, främmande gudar och religioner. I kapitlen om olympierna behandlas ock deras identifikation med mer och mindre opersonliga romerska gudaväsen, den oss bekanta sammanställning alltså, som gifvit en Mars, en Venus grekiska gudars personligt präglade drag. Men — och däri ligger något nytt för Nilssons framställning — i anslutning till sagan hänvisas till dess grund i kulten och dess gudar, framhäfves dess mångskiftande proveniens ur skilda byars gudavärld och dess sammansmältning genom den stora gudadiktningen. Denna historiska syn på mytologien, som samlad kommer fram dels i inledningen om källorna, dels i kapitel som Dionysosskildringen, ger jämte framställningens bredd och sakliga styrka Nilssons bok ett självständigt intresse och gör den till något helt annat än ett mytologiskt repertorium af äldre typ.

(*Ax. Bs.*)

— I Festskrift utgifven af Lunds universitet vid dess tvåhundrafemtioårsjubileum 1918 har professor M. P:n Nilsson publicerat en synnerligen klargörande öfversikt öfver den grekiska kalenderns

uppkomst och utveckling. *Die Entstehung und religiöse Bedeutung des griechischen Kalenders.* I samma publikation ägnar doc. Axel W. Persson de s. k. exegeterna i de hellenska städerna under klassisk tid, främst i Athen under 5 och 4 årh. f. Kr., en ingående undersökning, *Die Exegeten und Delphi*, första delen i en planerad serie: *Vorstudien zu einer Geschichte der attischen Sakralgesetzgebung.* De här åsyftade exegeterna voro statliga ämbetsmän, tolkare af gudaspråk och gammal sed, rådgifvare i det enskilda och offentliga lifvets sakrala och allmänt religiösa angelägenheter. De uppburo, som förf. uttrycker saken, en god del af det delphiska oraklets arbetsbörda i skilda städer. Också stodo de athenska exegeterna i nära förbindelse med Delphi. Doc. Persson ger, som sagdt, företrädesvis en skildring af exegetämbetet i Athen och fastställer yttre bestämmelser och ämbetsåliggganden därför. Därjämte lämnas emellertid äfven en öfversikt af exegeter utom Athen, en redogörelse för det delphiska oraklets verksamhet inom de områden, som också voro exegeternas, och för exegeternas ställning till Delphi.

(*Ax. Bs.*)

I det tjugosjunde häftet af Svenska humanistiska förbundets skrifter publicerade docenten Gunnar Rudberg en populärt hållen sammanfattning af undersökningar, som han ägnat den senklassiske polyhistorn Poseidonios. I Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala (20:3) föreligger nu *Forschungen zu Poseidonios* (Uppsala och Leipzig 1918) af samme författare. Läsaren återfinner här de resultat och uppfattningar, som den populära skriften gaf, utökade, ställda i en rikare belysning och vetenskapligt diskuterade. Af största *allmänna* intresse är måhända det första kapitlet: här har Rudberg samlat och sofrat materialet till kännedomen om Poseidonios' personlighet, han behandlar hans uppfattning om universalforskning och specialforskning, hans förhållande till empirisk metod, han skildrar honom som kritiker och polemiker o. s. v. De följande fyra kapitlen om urtid och utveckling hos Poseidonios, om Poseidonios som filolog och litteraturhistoriker, om hans bildspråk, om jämförelser, som han gör med naturföreteelser, med konst, samhällsförhållanden o. s. v., om Poseidonios som teknisk konstruktör, som etnograf, om hans uppfattning af konsten — alla dessa undersökningar ge en märklig rekonstruktion af denne mans lärdom, dubbelt intressant därför att Poseidonios i så hög grad verkade bestämmande för följande tiders utveckling. — Jfr Rudbergs uppsats i Svensk Humanistisk tidskrift III (1919): 1: »Ett led i platonismens historia» (med anledning af Albert Nilssons »Svensk romantik»). — Ett sista kapitel sammanställer observationer angående Poseidonios' språk och ordförråd.

(*Ax. Bs.*)

# Sveriges förhållande till Danmark från freden i Stettin till Fredrik II:s död (1571—1588).

AF

FREDRIK WESTLING.

## II.

Gränsmötet 1575 gjorde ingalunda slut på stridigheterna mellan Sverige och Danmark. Snarare blefvo dessa bittrare än förut på grund af händelser, som inträffade efter mötet, och emedan Johan ej ville underkasta sig besluten i fråga om panthusen och handeln på Narva. Vi måste alltså fortsätta vår redogörelse för tvisterna mellan de båda grannrikena, och alldenstund striden om tre kronor uppskjutits på 10 år, återupptaga vi berättelsen om betalningen af *Elfsborgs lösen*.

Strax efter gränsmötet medgaf Fredrik II verkligen uppskof med erläggandet af de 45,000 daler, som återstodo på lösesumman, men ej längre än till Mårtensdagen 1575. När den tiden kom, var dock skulden fortfarande obetald. Fredrik II erbjöd då i början af 1576, att om Johan ville till honom öfverlämna Padis kloster och det, som för öfrigt tillkom honom enligt Stettinfreden, skulle han efterskänka nämnda belopp. Trots sin stora penningebrist ville Johan dock icke offra så mycket för nämnda förmån. Endast Padis kloster förklarade han sig benägen att afstå för densamma, men då detta anbud gjordes d. 30 mars 1576, hade ryssarne redan intagit slottet, hvarföre anbudet icke erhöll någon betydelse.[1] I stället började Fredrik ifrigt fordra,

[1] Fredrik t. Johan d. 1 mars o. 18 april 1576. Johan t. Fredr. d. 30 mars 1576: Laursen. Danmark-Norges trakt., II, s. 498 f.

att den resterande summan skulle genast erläggas, »för att vänskapen ej måtte försvagas».[1] Johan erkände ock sin skyldighet att betala med penningar, då Padis kloster ej längre kunde användas som betalningsmedel, men först, sade han, måste han ha någon ersättning för de tre pantslotten i Wieck, som han förlorat. De tyska ryttarne hade efter hans mening ej haft rätt att lämna dessa slott till Ungern, då tiden, inom hvilken de skulle få betalning, ej var utlupen vid öfverlämnandet. Vid gränsmötet 1575 hade väl svenskarne gått in på att afstå slotten till Danmark, men det hade ej varit Johans mening, att det skulle ske utan vederlag. Fredrik kunde ej med större rätt än kejsaren begära att få slotten fritt. Vidare hade Johan försträckt nämnde ryttare 75,000 daler, och dem hade de danske kommissarierna afkortat i den summa, ryttarne skulle få af Danmark. Också för Sonnenburg, som gått förloradt efter gränsmötet, borde Johan erhålla ersättning. Med hänsyn till allt detta bad han Fredrik upphöra med kraf på den resterande summan. På Johans yrkanden ville dock Fredrik ingalunda gå in. Frågan om pantslotten, sade han, vore afgjord genom öfverenskommelsen vid gränsmötet. Att ej någon ersättning för dessa slott kunde fordras, hade de svenska legaterna då erkänt genom att samtidigt begära uppskof med betalningen af det, som återstod af lösesumman för Elfsborg.[2] Fredrik var nu högst missbelåten och fordrade häftigt att få sina penningar, och då måste man som alltid visa sig eftergifven i Sverige.

I ett rådslag d. 14 maj 1577 yttrades det, att ehuru man väl kunde framställa berättigade invändningar mot den danske konungens kraf, borde Johan handla vänskapligt och antingen till honom öfverlämna Dagö, hvarpå han enligt Stettinfreden ansåg sig hafva rättsanspråk, eller ock till honom afstå arfsrätten efter Katarina Jagellonicas syster, änkehertiginnan Sofia af Braunschweig-Lüneburg, som aflidit 1575.[3] Som konungen ej gärna ville förminska sitt rikes område, tilltalade det senare alternativet honom mest.

---

[1] Fredr. t. Johan d. 12 aug. 1576: **Resen**, anf. arb., s. 296.
[2] Det föregående ur **Laursen**, anf. arb., II, s. 499. Där citeras Johans bref d. 16 sept 1576 o. Fredriks d. 17 mars 1577.
[3] Meddel. fr. svenska riksarkivet, V, s. 105.

Då han sommaren 1577 skickade Åke Bengtsson (Ferla) till Danmark med åtskilliga uppdrag, ålade han därföre sitt sändebud att föreslå, det Fredrik skulle af nämnda arf taga det resterande beloppet å Elfsborgs lösen. Emedan Sofia utlånat stora summor till Leipzig, Magdeburg och andra städer, medskickade han en af drottning Katarina utfärdad fullmakt för den danske konungen att lyfta penningarna. Af flera skäl fann emellertid Fredrik det föreslagna betalningssättet mindre tilltalande, ja »sällsamt», hvarföre han förkastade detsamma, och det hjälpte ej, att Johan något senare lofvade, att han själf skulle infordra penningarna och förära Fredrik 20,000 daler öfver det, han var skyldig, eller ock lämna Dagö i pant.[1]

År 1578 blef emellertid tvisten om Elfsborgs lösen ändtligen bragt till slut och samtidigt därmed tvisten om skeppskanonerna. Som Fredrik II väl misstänkte, att han aldrig skulle kunna få sin fordran betald med silfver, föreslog han d. 18 nov. 1577, att likviden skulle kunna ske med koppar eller kopparskytt, och ville han gifva 24 daler för skeppundet, ehuru kopparn kunde på annat håll fås billigare. Härpå gick Johan in men sökte få betala i flera terminer under tre år, hvilket dock afslogs. Fredrik fordrade att få allt på en gång vid Mikaelistiden 1578, då han så ofta medgifvit uppskof och Sverige vore så rikligt försedt med koppar, att Johan utan svårighet borde kunna skaffa det erforderliga förrådet. Johan utfäste sig ock d. 28 febr. 1578 till att betala skulden vid den begärda tiden och att då också leverera koppar och järn för de skeppskanoner, som man ej förut återställt. Denna gång blef löftet verkligen hållet. I Kalmar mottog Jörgen Daa d. 9. okt. 1578 koppar till ett värde af 15,213 daler och silfver till ett värde af 14,349 daler samt därjämte 15,437 daler i silfvermynt.[2] Då betalning samtidigt gafs för de kanoner, på hvilka danskarne gjorde anspråk, behöfde grannsämjan ej längre störas af dessa ersättningsfrågor, hvilkas bedröfliga historia till fullo ådagalägger, huru fattigt Sverige den tiden var.

---

[1] Fredrik t. Johan d. 18 nov. 1577: Bref fr Fr. II o. Krist. IV t. sv. kon. 1572—1632. R. A.

[2] Laursen, Dan.-Norges trakt., II, s. 499 f. Lind, Fra kong Frederik den andens tid, s. 196.

Samtidigt med att underhandlingarna om nämnda ersättningar pagingo, fortsattes äfven tvisterna om *de svenska besittningarna i Livland.*

Efter gränsmötet blefvo dessa tvister till och med bittrare än förut, och därtill bidrog i icke ringa mån Johan III:s sorgligt ryktbare svåger, hertig Magnus af Sachsen, som man i Sverige gärna ville blifva af med men måste på något sätt försörja. Förmodligen var det för att vinna båda dessa syften, som konungen d. 18 juni 1575 åt sin syster Sofia, Magnus' gemål, förlänade Sonnenburgs slott och län på Ösel med all årlig ränta.[1] Enligt hertigens egen uppgift var området afsedt att blifva lifgeding,[2] men därom nämnes intet i förläningsbrefvet. Magnus skickades ofördröjligen åstad till ön för att å sin gemåls vägnar öfvertaga slottet och länet, och som han skulle »där någon tid förhalla sig», uppmanades slottslofven och krigsfolket att i allt vara honom lydige. Vid denna tid hoppades Johan också, att svågern skulle få tillbyta sig Arensburgs slott och län på Ösel, ty d. 17 juni 1575 gaf hertigen honom fullmakt att i stället till Fredrik II öfverlämna sina andelar af Sachsen.[3]

För att utverka Fredrik II:s bifall härtill sändes Erik Sparre till Danmark. Enligt instruktionen för honom d. 7 aug. skulle han äfven söka utverka åtskilligt annat rörande Livland, såsom att de tyska ryttare, som haft del i panthusen och förblifvit trogna mot Sverige, måtte antingen erhålla betalning för sin återstående fordran eller ock få behålla något af sin pant samt att Fredrik ville tillhålla sina ämbetsmän att ej drifva stämplingar för att inbekomma flere af Johans orter i landet.[4]

Förflyttningen af hertig Magnus till Sonnenburg var synnerligen olämplig och förorsakade Johan ej blott förargelse utan också stor skada. För den danske konungen var denne Magnus en mycket misshaglig person, ty då han 1572 förklädd reste genom Danmark, hade han farit så våld-

[1] Öppet bref för furstinnan af Sachsen d. 18 juni 1575. R. reg.

[2] Fredr. t. Johan d. 26 juli 1575. Br. fr. Fredr. II o. Krist. IV t. sv. kon. 1572—1632. R. A. D. 23 jan. 1578 befallde Johan, att Magnus skulle lämna ifrån sig de förskrifningar han hade af Johan på Sonnenburg. R. reg.

[3] Erik Sparres instr. d. 7 aug. 1575: Förhandl. mellan Sv. o. Dan. 1568—92. R. A. Johan III:s ingående diarium. R. A.

[4] Odberg, Stämplingar mot Johan III, s. 263 f.

samt fram, att man fängslat honom, och då han sedan befriats, hade det skett mot förbindelse, att han aldrig skulle företaga något mot Danmark och att han vid anfordran skulle åter inställa sig i fängelse.[1] Ehuru man tycker, att han därefter bort taga sig till vara, åtminstone gentemot danskarne, gjorde han detta visst icke. Efter sin ankomst till Ösel inlät han sig genast i tvister med dessa, tog befälhafvaren på Arensburg Klas von Ungern till fånga, bemäktigade sig ön Moon, som de tyska legotrupperna fått i pant jämte slotten i Wieck och lämnat till Danmark, uppfordrade besättningen på Hapsal att till sig öfverlämna denna fästning och brukade därjämte enligt danskarnes påstående »många hånliga, skändliga och försmädliga ord» om Fredrik II.[2] Detta handlingssätt ådrog honom genast fientligheter från motpartens sida. Ungern, som snart frigifvits, bemäktigade sig i aug. 1575 Sonnenburg, hvarifrån Magnus förut flytt, och begick därmed en uppenbart fientlig handling mot Sverige. Men icke nöjd därmed sökte Ungern äfven få Padis kloster och Reval i sitt våld. Vid ett möte mellan honom och Pontus de la Gardie, vid hvilket äfven ett par rådsherrar från Reval voro närvarande, ställde han till svenskarne uppmaningen att ej därefter befatta sig med Padis. »Men», säger Resen, »fastän Fredrik II var så nådig, förmente de sig ej kunna ge besked.» Mötet aflopp utan resultat, men antagligen fortsatte danskarne äfven därefter att i hemlighet bearbeta opinionen i Reval och framhålla, att staden ej vidare kunde få någon hjälp från Sverige.[3]

På grund af de nu omtalade händelserna inträdde en stark spänning mellan de nordiska rikenas både regenter. Fredrik blef vid underrättelsen om hertig Magnus' uppträdande högligen förbittrad. Hans vrede ökades därigenom, att man från Livland skickade honom kopia af ett bref, som Johan d. 29 maj — således blott ett par dagar före öfverenskommelsen på årets gränsmöte — skrifvit till de affallna tyska ryttarne, ett bref, hvari dessa dels fingo veta, att Johan tänkte med det första skicka till dem en summa

[1] Magnus' obligation d. 6 okt. 1572: Dalin, Svea rikes hist., III, s. 64. Fredr. II t. sv. riksrådet d. 5 okt. 1575: Br. fr. Fr. II o. Kr. IV t. sv. kon. 1572—1632. R. A.

[2] Laursen, Dan.-Norges trakt., II, s. 497. Resen, s. 283.

[3] Rüssow, Liefl. Chronik. s. 215.

penningar, och dels uppmanades att återgifva pantslotten till Sverige. Då den danske konungen ansåg detta okloka handlingssätt »mer än sällsynt» och stridande ej blott mot Stettinfreden utan ock mot beslutet vid gränsmötet, begärde han att få ett bestämdt besked af Johan, så att han kunde veta, hvad han hade att vänta.[1] Med anledning af dessa klagomål skref Johan till Fredrik och framförde sin ursäkt. Han bad den senare hafva öfverseende med hertigens obetänksamhet. Denne hade före sin afresa från Sverige förbundit sig att ej företaga något i Livland, som kunde vålla oenighet med Danmark, och hade däremot handlats, så hade det skett utan Johans vetskap och vilja. Vidare påstods, att förläningen af Sonnenburg ej, såsom Fredrik antydt, strede mot fredsfördraget, då densamma gifvits på behaglig tid och skulle återgå, så snart Johan utan någon annans tillskyndelse begärde det. Hvad angick skrifvelsen till de tyska ryttarne, skyllde konungen sig undan med att den affattats före aftalet på gränsen.[2]

Efter affattandet af detta bref och Sparres afresa ankom emellertid till Johan underrättelsen om Ungerns anfall på Sonnenburg. Nu var det Johans tur att blifva förgrymmad. Han skref då genast till Fredrik II och yrkade, att slottet samt ön Moon, som Ungern också bemäktigat sig, skulle återlämnas liksom äfven kanonerna på de förlorade fästena i Wieck. Sonnenburg tillhörde nämligen svenska kronan och icke Magnus, och hvad Moon angick, lydde ön under Sonnenburg. Sparre fick sig ålagdt, att om han vore hos den danske konungen, när detta bref ankomme, skulle han upptaga äfven dessa ärenden till förhandling och ej blott de angelägenheter, hvarom han förut fått befallning.[3] Att han så gjort, kan man se af Fredrik II:s d. 25 sept. 1575 afgifna svar »på Erik Sparres värf, som han med märklig flit och största beskedenhet andragit». Trots dessa berömmande ord var dock konungens hållning i allmänhet afvisande. Han lät väl nöja sig med den gjorda ursäkten för det förut omtalade

[1] Fredrik t. Johan d. 26 juli 1575: Fr. II:s o. Kr. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A.

[2] Resen, s. 284. Pira, Sv.- danska förh. 1593—1600, s. 11.

[3] Johan t. E. Sparre d. 13 sept 1575. R. reg. Den 23 sept. omtalas ett svenskt sändebud — säkerligen Sparre — såsom kommet t. Köpenhamn. Kanc. brevb.

brefvet, men förläningen af Sonnenburg förklarade han otillåten, då enligt fredsfördraget Sveriges livländska besittningar ej finge lämnas till någon annan än först till kejsaren och sedan till Danmark. Han erkände, att han befallt Ungern angripa Magnus på grund af dennes uppträdande. Moon, sade han, hade Ungern haft rätt att bemäktiga sig, då ön var uttryckligen upptagen i pantförskrifningen till de tyska ryttarne och dessa till Danmark öfverlämnat allt, hvad de hade i pant.[1]

Härmed upphörde emellertid icke den obehagliga brefväxlingen mellan de båda monarkerna rörande hertig Magnus af Sachsen och de af honom vållade förvecklingarna i Livland, utan fortfor densamma länge. Framför allt yrkade Johan på Sonnenburgs återlämnande, framhållande, att Sverige ej för Magnus' skull borde förlora sina fästen och att, då kejsaren ej betalt honom hvad som var utlofvadt, hade Sonnenburg bort förblifva under hans skydd, tills kejsaren uppfyllt sina förpliktelser.[2] Om något återgifvande af slottet ville Fredrik dock icke höra talas, men anfallet, sade han, finge icke fattas som en fientlighet mot Johan. Det vore ej företaget för att med svärdet kräfva hvad som med tiden borde vänligen efterlåtas Fredrik utan för att afskaffa en skadlig granne.[3] Men fastän denne granne nu var »afskaffad», aktade sig den danske konungen väl för att lämna tillbaka hvad ett lyckligt tillfälle skänkt honom. Han hade åter tagit ett steg framåt mot sitt mål — förvärfvandet af de svenska områdena i Livland och upprättandet af ett betydande danskt välde därstädes — ett välde, som han trodde sig kunna få besitta i lugn på grund af sin förbindelse med den ryske tsaren. Men plötsligt förmörkades de lofvande utsikterna just genom hans gode vän Ivan IV, som var en snarstucken och alldeles oberäknelig herre.

Förhållandet var följande. År 1574 hade Fredrik sändt en sekreterare till Ivan för att anmoda honom att ej angripa de områden i Livland, som enligt Stettinfreden skulle öfverlåtas åt Danmark, och han hade också erhållit försäkran om

[1] Resen, s. 285. Fredr. t. Johan d. 25 sept. 1575: Fr. II:s o. Kr. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A.
[2] Resen, s. 286.
[3] Resen, s. 292

att ryssarne ej skulle göra det, då dessa områden komme i danskarnes våld. Följande år skref han d. 1 juni till tsaren i syfte att medla fred mellan Sverige och Ryssland, men nu var denne förargad på Fredrik, påstod, att den sistnämnde spelade under täcke med Johan, och yrkade, att de tre pantslotten skulle öfverlämnas till konung Magnus, hvarefter tsaren ville betala hvad de kostat den danske konungen. Om någon medling mellan Sverige och Ryssland ville han ej höra talas. Han ville icke ens erkänna Johan som en riktig konung.[1] Dançay berättar visserligen i sept. 1575, att ett förut under året till Ryssland affärdadt sändebud från Danmark nyligen återkommit med det hugnesamma budskapet, att Ivan lofvat fortsätta förbundet med Fredrik och ville låta honom i ro besitta hvad han ägde i Livland,[2] men om denna uppgift är riktig, visar den blott, huru opålitlig Ivan var. Under påstående, att Ungern understödde Rysslands fiender,[3] lät han sina trupper i början af 1576 infalla i Wieck och på Ösel. Nästan utan motstånd bemäktigade de sig ej blott Padis kloster utan äfven de tre panthusen, hvilkas besättningar gåfvo sig godvilligt, retade genom det sätt, varpå Ungern betalat dem den penningsumma å 45,000 daler, som enligt öfverenskommelsen skulle lämnas dem vid midsommartiden 1575. De hade nämligen beräknat att utfå sin fordran i klingande mynt, men däruti bedrogo de sig. Likviden verkställdes hufvudsakligen med deras gamla skuldebref och förskrifningar till Revals borgare, och därjämte afdrogos ersättningar för hvad de på ett eller annat sätt förskaffat sig från bönderna, så att de kände sig helt besvikna.[4] Vid det ryska infallet togo de sin hämnd.

Den brytning mellan Danmark och Ryssland, som blef en följd af detta infall, fördärfvade i hög grad utsikterna för Fredrik att kunna förvandla Estland till en dansk provins. Såsom vi berättat, hade han förut känt sig så säker på att

[1] Laursen, Dan.-Norges trakt., II, s. 390.

[2] Dançay t. Henrik III d. 27 sept. 1575: Handl. rör. Skand. hist., II. s. 107.

[3] Hvad som föranledt detta påstående, är mig obekant, men enligt bref från P. de la Gardie t. Johan hade Ungern på Fredr. II:s vägnar begärt att vara i förbund med honom mot ryssen. Johan ansåg, att P. de la Gardie ej skulle alldeles afslå, men då skulle Sonnenburg återges. Joh. t. P. de la Gardie d. 28 nov. 1575. R. reg. Ungern blev kort därefter afsatt.

[4] Laursen, anf. arb., II, s. 274.

lyckas därmed, att han efter gränsmötet 1575 skrifvit till kurfursten August i Sachsen, att nu behöfdes ej längre den i fredsfördraget föreskrifna kongressen. Som emellertid kejsaren fortfarande velat, att densamma skulle komma till stånd, hade det beramats, att mötet skulle hållas i Rostock vid pingsttiden 1576, men den ryska eröfringen gjorde denna öfverenskommelse om intet. Kejsaren föreslog väl, att sammankomsten i stället skulle äga rum i sept. 1576, men de båda konungarne afböjde förslaget. Fredrik II ansåg äfven nu ett möte öfverflödigt, dock af andra skäl än förut,[1] och i Sverige tänkte man på samma sätt. Redan i febr. 1576 uttalade rådet därstädes den meningen, att det tillämnade mötet ej vore synnerligen af nöden, helst som kompromisshandeln om tre kronor uppskjutits några år.[2] Efter denna tid hör man ej heller af några förhandlingar om en sammankomst mellan sändebud från kejsaren och de nordiska regenterna för den livländska frågans skull. Kejsaren gjorde icke längre något försök att upprätthålla Stettinfredens bestämmelser i detta fall och lika litet Fredrik II. Ej heller sökte den sistnämnde genom våldsamma åtgärder upprätta ett danskt välde i Estland, ty därigenom skulle svåra förvecklingar uppstått såväl med Sverige som med Ryssland, ja, kanske äfven med Polen, och i några farligheter hade han ej lust att kasta sig. En tid hoppades han väl genom fredlig underhandling med tsaren kunna återfå sina fästningar i Wieck, men hans förhoppningar slogo fel. Efter Ulfeldts beskickning 1578 ville Ivan endast unna danskarne Ösel.[3] Så afstod Fredrik från tanken att skaffa sig områden på fastlandet och beslöt att nöja sig med nämnda ö, som lättare kunde försvaras genom hans starka flotta och som hade stor betydelse, emedan dess besittning myeket bidrog till att trygga Danmarks herravälde i södra delen af Östersjön.

Att Fredrik på detta sätt drog sig tillbaka från Estland, var utan tvifvel en stor fördel för Sverige, ty Johan ansåg sig ej längre behöfva taga någon hänsyn till fredsfördragets bestämmelser rörande detta område. Nu förklarade han 1577 de svenska besittningarna därstädes för en omedelbar del

[1] Laursen, Dan.-Norges trakt., II, s. 273 f.
[2] Rådslag d. 6 febr. 1576: Sv. riksdagsakter, II, s. 532 ff.
[3] Laursen, Dan.-Norges trakt, II, s. 394.

af Sverige, eftersom kejsaren och tyska riket hvarken gjorde något för den olyckliga provinsen eller visade benägenhet att betala de svenska utgifterna. Och två år senare sade han sig vara trött på att försvara landet så att säga för tyska rikets räkning och lät sina legater hos kejsaren upprepa nyssnämnda förklaring.[1] Än mindre föll det kejsaren och Fredrik II in att yrka på verkställighet av Stettinfredens stadganden, sedan ryssarne utdrifvits ur Estland genom de svenska vapnens framgångar. Att slutet blef för Sverige så fördelaktigt, att af dess besittningar endast Sonnenburg gick förloradt, får man förnämligast tillskrifva ryssarnes uppträdande och den däraf vållade brytningen mellan Danmark och Ryssland.

Som vi finna, bortdog redan under 1570-talet den ena efter den andra af de tvister, som efter Stettinfreden åstadkommit söndring mellan de nordiska rikena. Frågan om tre kronor sköts 1575 åt sidan och spelade sedan ingen roll under det skede, vi behandla. Lösesumman för Elfsborg slutbetalades 1578, och samma år fingo danskarne ersättning för de icke återlämnade kanonerna. Ungefär samtidigt begrofs i tysthet det livländska stridsämnet. Den angelägenhet, som allra längst upprörde sinnena, var *frågan om Narvahandeln*, och till den vilja vi nu återkomma.

Med det på gränsmötet 1575 fattade beslutet om denna handels frihet var Johan III synnerligen missbelåten, och det dröjde ej många dagar, innan sjöfarten på Narva åter föranledde meningsutbyten mellan honom och Fredrik II. Johan III påstod sig nämligen hafva med förvåning förnummit, att den danske konungen erbjudit lybeckarne pass för segling till förenämnda stad mot erläggande af tull för det gods, som de förde därifrån, och att han lofvat försvara detsamma.[2] Fredrik II å sin sida förklarade denna beskyllning vara osann. Någon sådan öfverenskommelse hade aldrig begärts af lybeckarne, »och han vore ej heller sinnad att inlåta sig i någon

[1] K. Hildebrand, Johan III och Europas katolska makter, s. 271. 275. 314 ff. År 1577 föreslog Johan t. o. m., att han skulle få byta till sig Ösel och hvad mera Fredrik innehade i Livland mot det stora arfvet i Braunschweig. Instr. f. Åke Bengtsson d. 18 juni 1577: Förh. mellan Sv. o. Dan. 1568—92. R. A.

[2] Johans instruktion f. E. Sparre d. 7 aug. 1575. Ödberg, Stämplingar. s. 264.

handel, som kunde vara hans käre nabo till hinder eller skada».[1] Säkerligen var hans uppgift också riktig, ty vänskapen mellan Danmark och Lybeck hade vid denna tid redan upphört. Något förbud för Fredriks egna undersåtar att handla på Narva kunde Johan däremot aldrig utverka, men hvad han ej förmådde åstadkomma, det åstadkom i stället tsaren själf, då han i början af 1576 bemäktigade sig de tre pantslotten i Wieck. Förbittrad häröfver påbjöd nämligen den danske konungen, att hans undersåtar ej längre finge segla till nämnda stad.[2] Naturligtvis måste underrättelsen härom hafva mycket fröjdat Johan, som på sitt håll försåg sin amiral Henrik Arvidsson med en lika sträng instruktion[3] som den, hvilken han för honom utfärdat föregående år. Blockaden borde sålunda hafva blifvit synnerligen fördärflig för ryssarne, men beklagligtvis blef den hvarken långvarig eller noga uppehållen.

Johan III kunde nämligen icke afstå från sin vana att sälja pass, och detta förhållande stötte ej litet konung Fredrik, som af sina borgare öfverhopades både med klagomål öfver stängningen och med berättelser om huru Johan utfärdade pass, hvilka såldes af den ene köpmannen till den andre. Redan d. 12 aug. 1576 gaf Fredrik tillkänna för sin granne, att han fann det synnerligen egendomligt, att denne sålunda understödde sin egen fiende, medan Fredrik förbjöd sina undersåtar att drifva samma handel, och d. 8 juni 1577 förklarade han, att han ej längre tänkte upprätthålla förbudet. Hvad Johan angår, förnekade han ej sitt handlingssätt men försäkrade, att han endast gifvit några enskilda tillåtelse att föra medgifna varor till Narva. Såldes hans pass, vore det emot hans vilja.[4] Sedermera påstodo svenskarne, att förfarandet 1576 berodde på att man först uppsnappat tre danska pass i sjön och först långt efteråt upptäckt, att de voro falska. Äfven föregafs, att man så handlat, emedan Johan ville skaffa

[1] **Resen**, s. 284 f. Fredrik II:s res. d. 25 sept. 1575 på E. Sparres värf: Br. fr. Fr. II o. Kr. IV t. sv. kon. 1572—1632. R.A.

[2] Fredr. t. Johan d. 2 maj 1576: Fr. II:s o. Kr. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A.

[3] Instr. f. Henr. Arvidsson d. 16 juni 1576. R. reg.

[4] Fredr. t. Johan d. 12 aug. 1576 o. d. 8 juni 1577 o. Johan t. Fredr. d. 16 sept. 1576 o. d. 1 okt. 1577. Dansk Hist. Tidsskr., R. VII, B. II, s. 546, och **Laursen**, Dan.-Norges trakt., II, s. 501.

sig underrättelser om fienden och häfda sin kungliga öfverhöghet på sina egna farvatten.[1] Huru olämpligt Johan än förhållit sig, är det dock icke troligt, att Fredrik blott för den orsakens skull upphäfde sin handelsspärrning, utan därtill bidrog väl också, att ryssarne, hvilkas vänskap han i det längsta ville bevara, skola hafva bett om ursäkt för det af dem företagna anfallet.[2]

Antagligen var det väl denna fråga om passen, som i juni 1577 kom Johan att skrifva till Henrik Arvidsson, som äfven detta år förde befälet på hans flotta, att därefter skulle alla Narvafarare uppbringas — äfven de, som hade hans eller Fredrik II:s pass — och oplundrade skickas öfver till Sverige. Han ville nämligen själf hålla förhör om tillståndsbevisen, ty både hans och den danske konungens pass missbrukades, och flere seglare släpptes fram, hvilka icke voro försedda med föreskrifna handlingar.[3] Sedermera medgåfvos ett par undantag från denna regel, nämligen för de skepp, som tillhörde Fredrik II personligen, och för dem, som hade Johan III:s pass och därtill bevis af köpmannen Arent Hofslager, med hvilken konungen stod i handelsförbindelse. Dessa skepp skulle få komma fram utan hinder, men alla andra — äfven de danska fartygen — skulle skickas till Stockholm, hvilka tillståndsbevis de än stödde sig på.[4]

Tydligt är, att dylika påbud skulle åter rifva upp den gamla tvistefrågan om danskarnes fria segelfart på Narva. När Åke Bengtsson (Ferla) i aug. 1577 skickades till Danmark med hvarjehanda uppdrag, möttes han af klagomål öfver svenskarnes förfarande i Finska viken. I sin resolution på hans ärenden d. 16 aug. yttrade Fredrik, att han väl kunde lida, att de danska skeppen blefvo undersökta, men ej att de uppehöllos eller arresterades, och som flere danska fartyg blifvit under året kvarhållna, begärde han, att »dylik arrest måtte en gång för alla afskaffas».[5] Härpå genmälte Johan, att han befallt sina utliggare undersöka dem, som färdades

[1] Yttrande vid gränsmötet 1580: Laursen, Dan.-Norges trakt., II, s. 505.
[2] Dansk Hist. Tidsskr., R. VII, B. II, s. 546.
[3] Johan t. H. Arvidsson d. 10 juni 1577. R. reg.
[4] Johan t. Henr. Arvidsson d. 3 o. 7 juli 1577. R. reg. Naturligtvis framsläpptes icke alls något fartyg, som förde krigsförnödenheter.
[5] Resen, s. 300 f. Fred:s resol. t. Åke Bengtsson d. 16 aug. 1577: Fredr. II:s o. Kr. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A.

till Narva och bese deras bevis, men hans mening hade icke varit, att Fredriks undersåtar skulle utan orsak uppehållas,[1] en uppgift, som ingalunda öfverensstämmer med de befallningar, som han förut under året utfärdat och som vi nyss anfört. Den 1577 gifna föreskriften, att Narvaseglare skulle skickas öfver till Sverige för undersökning, torde emellertid ej sedan hafva upprepats. Åtminstone finner man det 1579 vara föreskrifvet för den då kommenderande amiralen Bengt Söfringsson, att han af Narvafararne skulle upptaga tull, alldeles som Fredrik II i Öresund. Sen skulle de få obehindradt passera, såvida de ej medförde förbjudna varor. Dock skulle tull ej fordras af dem, som vore Fredriks II:s undersåtar och hade hans pass, men de, som ej vore hans undersåtar och dock hade hans pass, »skulle snarare betala dubbelt».[2]

Om andra nationers handel på ett eller annat sätt försvårades, bekymrade det den danske konungen icke mycket, blott de danska och norska skeppen fingo fritt passera och ej besvärades med tull eller annan pålaga. Sedan Ulfeldt återkommit från sin misslyckade beskickning till tsaren, blef han emellertid mindre angelägen om Narvahandelns uppehållande och befallde slutligen d. 13 dec. 1579 för andra gången sina undersåtar att afhålla sig från densamma.[3] Såsom skäl uppgaf han för Dançay, att fursten af Siebenbürgen, konungarne i Polen och Sverige, hertigarne af Preussen och Kurland m. fl. låtit honom höra så mycket om ryssarnes grymheter, att han känt sig tvungen att vidtaga nämnda åtgärd.[2] Säkerligen lät dock icke konungen sitt handlingssätt bestämmas af hänsyn till de ryska grymheterna, ty dem hade han nog länge känt till, utan snarare af tsarens mindre vänskapliga hållning. För Johan var naturligtvis denna ändring af Fredriks ståndpunkt i frågan om Narvahandeln synnerligen välkommen, så mycket mer som England och Lybeck följde

[1] Johan t. Fredr. d. 1 okt. 1577: Förh. mellan Sv. o. Dan. 1568—92. R. A.
[2] Johan t. B. Söfringsson d. 5 o. 16 juni 1579. R. reg. De danska fartygen skulle naturligtvis alltid vara tullfria, när de innehade Fredrik II:s pass. Hade de någon gång fått betala, fingo svenskarne erlägga tull i Öresund. Se afskedet till Åke Bengtsson (Ferla) d. 16 aug. 1577: Förh. mellan Sv. o. Dan. 1568—92. R. A.
[3] Fr. II. t. borgm. o. råd i Köpenhamn o. 9 andra städer. Kanc. brevb.
[4] Dancay t. Henrik III d. 8 dec. 1580: Handl. rör. Skand. hist., 11, s. 127 ff.

Danmarks exempel,[1] men detta oaktadt uppstod icke ett bättre förhållande mellan de båda konungarne, ty kort före stängningen hade nämnda handel uppväckt en strid, som alstrade mycken bitterhet å ömse sidor.

Under sommaren 1579 hade nämligen den svenske amiralen Bengt Söfringsson vid Narva »hardt under fästningen» uppbringat två med sill lastade skepp, som tillhörde Fredrik II personligen, ehuru skepparen företedde dennes eget pass och intyg, att sillen var konungens.[2] Båda skeppen togos och fördes till Sverige, medan lasten användes till det svenska krigsfolkets bespisning. Öfver denna tilldragelse tog Fredrik mycket illa vid sig, ty han såg däri en stor ringaktning för sin kungliga värdighet. Han begärde, att skeppen skulle lösgifvas och sillen betalas. Skedde ej detta, skref han hotande, kunde Johan förlita sig på, att han ej skulle finna sig i sådant hån utan söka sin ersättning på annat vis. Han ville ej vara den förste konung, som teg stilla till sådant. Som alltid måste Johan nu uppträda undfallande. Efter att hafva inhämtat amiralens förklaring svarade han, att denne ej handlat alldeles orätt i att taga skeppen, då de påträffats i hamnen vid Narva, där största delen af lasten redan var urlastad och såld. Han hade dock alltid tänkt återgifva dem och hade ej väntat, att Fredrik skulle bli så häftig för en så ringa sak. Sådana skrifvelser kunde ej uträtta något godt. När danskar eljest anhållits på det narviska farvattnet, hade det varit god grund därtill, emedan de förde krigsförnödenheter till ryssarne. I många fall hade dock Johan på grund af Fredriks anhållan återgifvit det konfiskerade godset eller lämnat betalning. Johan måste emellertid nu förbinda sig att på egen omkostnad skaffa de båda skeppen tillbaka till Danmark och därjämte att betala Fredrik 4.740 daler för den sill, som fråntagits honom dels 1579, dels vid ett tillfälle 1573, då förlusten tyckes hafva bifvit buren med största jämnmod.[4] I Sverige föranledde de skarpa skrifvelserna och ryktena om danska rustningar stor uppståndelse. Men för att fullt förstå detta för-

---

[1] Lind, Fra kong Frederik den andens tid, s. 198.
[2] Amiralen t. Johan d. 28 juli 1579: Handl. rör. Skand. hist., 36, s. 173.
[3] Fredr. t. Johan d. 28 sept. o. 8 dec. 1579; Johan t. Fredr. d. 29 okt. 1579 o. 5 febr. 1580: Laursen, Dan.-Norges trakt., II, s. 501.
[4] Johan t. ståth. i Stockholm d. 11 febr. 1580 o. t. Erik Gustafsson d. 30 aug. 1580. R. reg.

hållande måste vi åter ägna någon uppmärksamhet åt *stämningen* inom de båda grannrikena, men denna gång hålla vi oss till tiden efter 1575.

I Sverige lämnade gränsmötet nämnda år ej efter sig någon vänlig sinnesstämning mot Danmark, och under de följande åren kunde någon sådan ej uppkomma, då Fredrik II hvarken ville medgifva ändringar i mötets bestämmelser eller inlåta sig med Sverige i förbund mot Ryssland, ehuru framställningar med dylika syften gång efter annan gjordes af Johan genom bref eller genom beskickningar. Så kunde Erik Sparre ingenting uträtta, då han 1575 affärdades till den danske konungen, och bättre framgång hade ej heller Åke Bengtsson (Ferla) på sin sändning 1577. Härigenom underhölls misstron i Sverige, hvilken ökades genom uppkomsten af nya tvisteämnen, såsom om Sonnenburg och om de danska fogdarnes uppträdande i Lappmarken, öfver hvilket Åke Bengtsson hade att anföra klagomål.

Ett sådant tvisteämne blef ock Johans bedröflige svåger hertig Magnus af Sachsen, om hvilken vi redan berättat, att han genom sin framfart 1572 och 1575 ådragit sig kung Fredriks bittra fiendskap och att han 1572 måst lofva att vid anfordran infinna sig som fånge i Danmark. Nu kräfde Fredrik hösten 1575 detta löftes uppfyllelse och lät enligt Resens berättelse äfven ett öppet bref utgå till Sveriges riksråd, adel och menige innebyggare om hertigens förpliktelse därtill, bifogande, att han vore ärelös, om han ej komme. Likaledes skref han till Johan en uppmaning att tillhålla svågern att resa. Åtlyddes ej tillsägelsen, borde Johan »akta honom för en skälm och bösewicht».[1] Det var en obehaglig sak att röra i för den svenske konungen. Säkerligen kände denne sig djupt generad öfver släktskapen med Magnus, men å andra sidan ville han väl icke tvinga en frände att kasta sig i fördärfvet, ty Fredrik var ursinnig och skulle utan tvifvel låtit Magnus hårdt umgälla sina försyndelser, om denne kommit i hans våld. Om tvistens följande förlopp veta vi, att hertigen uppsatte ett förslag till svar på den danske konungens skrifvelser, men att detta kasserades af Johan, som fordrade, att svaret skulle utgå efter ett koncept, som

[1] Resen, s. 285 f. Fredr. t. Johan d. 6 okt. 1575 o. t. sv. rådet d. 5 okt. 1575: Fr. II:s o. Kr. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A.

han själf låtit författa. Missbelåten skref han till sin svåger: »Vill Ni svara på annat sätt, så vilja vi intet ha att beställa med samma handel, och Eders Kärlighet skall sedan hvarken åtnjuta protektion eller underhåll i Sverige».[1] Af dessa stränga ordalag kan man föranledas att tro, det hertigens förslag till skrifvelse var föga lämpligt. Följden af det onådiga brefvet synes emellertid hafva blifvit, att hertigen alldeles urakt-lät att till Fredrik framföra någon ursäkt för sitt handlingssätt eller någon förklaring. Än mindre begaf han sig personligen till Danmark. Äfven häraf hade Johan obehag, ty från Fredrik fick han flere gånger höra, att Magnus »sökte besmycka sin brist på ordhållighet med att Johan förbjudit honom att resa och att svara», hvilket påstående var alldeles osant. Lyckligtvis lämnade hertigen Sverige 1578. Vid denna tidpunkt hade Fredrik förklarat, att han i hertigens sak ursäktade Johan.[2]

Af det föregående hafva vi kunnat inhämta, att tvisterna mellan Sverige och Danmark stundom antogo en ganska bitter prägel under de senare åren på 1570—talet. Också var Johan dessa år föga vänligt stämd mot sin granne[3] och lefde i snart sagdt ständig fruktan för att anfallas af denne ej blott för de förut omtalade tvisternas skull utan ock för sina katoliseringsplaner. Frekrik II sades hafva yttrat, att han ej ville tåla Johans öfvergång till katolicismen,[4] och detta trodde tydligen den svenske konungen, ty enligt det spanska sändebudet Erasos berättelse 1578 förklarade denne vid första audiensen, att det bedröfvade honom, att han ej kunde låta den sanna religionen iakttagas i sina stater af fruktan för Danmark, som ej skulle dröja 8 dagar med krigsförklaring, om en ändring skedde i religionen.[5]

Andra vittnesbörd om denna fruktan för Danmark möter man mycket ofta i handlingar från ifrågavarande år.

[1] Johan t. Magnus af Sachsen d. 8 nov. 1575. R. reg.

[2] Fredr. t. Johan d. 28 april o. 16 aug 1577: Fr. II:s o. Kr. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A. Instr. f. Åke Bengtsson d. 18 juni 1577: Förh. mellan Sv. o. Dan. 1568—72. R. A. Resen, s. 300.

[3] Se t. ex. Eraso t. Filip II d. 30 sept. 1578: Hist. Tidskr. 1886, s. 31.

[4] Kloster-Lasse t. ordensgeneralen Mercurianus d. 26 mars 1577: Odberg. Lorich, s. 47.

[5] Eraso t. Filip II d. 23 juni 1578: Hist. Tidskr. 1886, s. 14.

Så skrifver Johan i början af 1576, medan diskussionen om de livländska mellanhafvandena var som hetast och innan ännu underrättelse framkommit om det ryska anfallet på de danska besittningarna:[1] »Vi hålla fullkomligt före, att om ej Gud allsmäktig hindrar danskarnes onda uppsåt, så ämna de anfalla oss med det krigsfolk, som de samlat.» På hösten samma år hör han dagligen berättas om deras stämplingar,[2] och så är äfven fallet 1577. I mars detta år omtalar han danska rustningar till både lands och vatten och att Fredrik II ämnade med det snaraste skicka ut sin krigsflotta, som han under vintern med all flit i hemlighet utrustat. Han fruktar, att den danske konungen stod i samförstånd med ryssarne och hade för afsikt att antingen förhindra undsättning till det då belägrade Reval eller ock att bemäktiga sig samma fästning.[3] Ännu större mått får faran i ett samtidigt bref från Kloster-Lasse, i hvilket det säges, att Johan vore orolig, ty dansken stode rustad med en stor här för att möjligen göra ett infall i Sverige, och med honom befarades hertig Karl stå i förbindelse. Därjämte troddes kejsaren skola ingå förbund med ryssen mot Polen och Sverige och dansken vara med i samma förbund.[4] Äfven senare på året ansågs ställningen till Danmark vara osäker, hvarför Åke Bengtsson (Ferla) på sommaren ditskickades med åtskilliga uppdrag, af hvilka vi i det föregående omtalat flere, men han återkom med otillfredsställande svar på nästan alla de propositioner, han framburit. Fredrik ville ej ens taga likviden för Elfsborg ur det stora braunschweigska arfvet, som hörde till Johans många osäkra tillgångar, mycket mindre mot detsamma byta bort Ösel. Men då menade också Johan, att man ej hade att vänta något godt af honom.[5] Samma nervösa ängslan hos konungen iakttager man under åren 1578 och 1579. Redan af öfverskrifter och hälsningar i ett par bref från Fredrik, hvilka han mottog i början af 1578,

[1] Enligt Johans bref t. Fr. II d. 12 april 1576 hade han nyss fått kännedom om detta anfall. Förh. mellan Sv. o. Dan. 1568—92. R A.
[2] Johan t. Kr. Gabrielsson (Oxenstjerna) d. 2 mars o. 26 sept. 1576. R. reg.
[3] Johan t. Klas Åkesson o. Herm. Fleming d. 24 mars 1577, t. E. Stenbock d. 27 mars 1577. R. reg. Att belägringen nyss upphäfts, visste Johan ej ännu.
[4] Kloster-Lasse t. ordensgeneralen Mercurianus d. 26 mars 1577: Ödberg, Lorich, s. 47.
[5] Johan t. E. Stenbock d. 20 sept. 1757. R. reg.

märker han, att denne icke var så till sinnes mot honom som förut.[1] Gång efter annan förnimmer han »underliga tidningar» om rustningar i Danmark, och 1579 får han äfven höra, det Fredrik skulle yttrat, att han mycket ångrade återlämnandet af Elfsborg.[2] Han var alltid benägen att sätta tro till de täta ryktena om stora, mot Sverige riktade rustningar i Danmark, och ofta utfärdades därför befallningar om spejares utskickande och försvarsanstalters vidtagande, framförallt vid gränsfästena i Småland och Västergötland.[3]

Hvad angår Fredrik II:s känslor mot Johan, voro de förmodligen denna tid ej så välvilliga, som man af uttryckssättet i hans bref skulle kunna tro. Den senares katoliseringsplaner väckte hos den förre en ovilja, som han ej dolde. Vid gränsmötet 1580 klagade svenskarne, att Fredrik brukat »spotskt tal» om Johan och uppfört ett »spotskt spektakel» i Köpenhamn, i det att han där tillställt ett fyrverkeri, hvilket framställde ett kloster med abbot och munkar i. Äfven lät han på de kanoner, som stöptes af den från Sverige 1578 erhållna kopparen, sätta följande försmädliga rim:

»Als dem andern kunich Friderich
kunig Johann aus Schwedenreich
anstadt des resten friedesgeldt
fur silber kupfer zugesteldt,
Wardt draus diss gemacht
in weniger zal siebenzig und acht.»

Men om än Fredrik på sådant sätt gaf luft åt sitt missnöje med Johan personligen, får man icke därföre hos honom antaga några planer att anfalla Sverige. De rustningar, som i detta land framkallade så stor oro, synas ingalunda varit riktade mot detsamma. År 1576 skickades t. ex. en mängd fartyg till Ösel för att hindra ryssarne gå öfver till ön, och vid andra tillfällen affärdades af skilda orsaker sjöexpeditioner till Danzig eller till Nordsjön.

Som vi hafva sett, var man emellertid lätt uppskrämd i Sverige, och därför väckte de hotande brefven från Fredrik

[1] Johan t. Kr. Gabrielsson d. 1 mars 1578 o. t. P. Brahe d. 2 mars 1578. R. reg.
[2] Johan t. E. Stenbock d. 24 aug. 1579. R. reg.
[3] Alla åren 1576—79 ägde befästningsarbeten rum vid gränsfästena i nämnda provinser.

angående de borttagna sillskeppen och de utspridda ryktena om rustningar i Danmark så stor oro. Man trodde, att grannen sökte efter orsaker att begynna ett nytt krig.[1] Man fruktade, att han möjligen tänkte öfverraska Åbo.[2] I början af 1580 utfärdades därför ånyo befallningar om gränsfästenas förstärkande och höllos ifriga öfverläggningar. Att man i Danmark tänkte på krig, yttrar hertig Karl i ett utlåtande från denna tid, därom vittnade ej blott tonen i Fredrik II:s bref utan äfven danskarnes uppträdande för öfrigt. Därpå tydde ock de underhandlingar mellan Danmark och Polen, om hvilka hertigen fått kännedom och hvilka enligt hans antagande afsågo att medla fred eller stillestånd mellan Polen och Ryssland, så att Sverige skulle stå isoleradt gentemot Ryssland och Danmark hafva så mycket större utsikter till framgång, om det angrepe. Man borde därför enligt Karls mening söka hindra fred mellan Polen och Ryssland samt söka stärka Sveriges ställning genom underhandlingar om förbund med Polen samt med tyska furstendömen och hansestäderna. Kunde man åstadkomma förbund med dessa makter, skulle danskarne nog icke våga angripa. Gärna ville hertigen söka hindra ett krig med Danmark, och därför ville han också, att ett möte mellan svenska och danska ombud skulla anställas, vid hvilket alla tvistepunkter skulle diskuteras och överenskommelse träffas, så att fast vänskap sedan blefve rådande mellan rikena. Han trodde ej, att undanröjandet af misshälligheterna vore omöjligt. Skulden för dessa låge ej hos svenskarne utan i hufvudsak hos danskarne, som under svensk-ryska kriget drifvit handel på Narva. Därom borde man kunna öfvertyga de senare, och när detta skett, komme de väl att förhålla sig vänskapligt.[3]

Af ett i Vadstena d. 19 febr. 1580 afgifvet rådslag se vi, att också rådet delade hertig Karls meningar. Bland tyska furstar, som man skulle söka vinna, nämnas kurfursten af Pfalz och landtgrefven. I fråga om Narvahandeln heter det, att »eftersom konungen haft föga nytta af kaperierna, men riket genom dessa ådragit sig många ovänner,

[1] Johan t. hertig Karl d. 2 nov. 1579. R. reg.
[2] Johan t. Kl. Åkesson d. 27 mars 1580. R. reg.
[3] Bref fr. hertig Karl i jan. o. febr. 1580: Södcrqvist i Hist. Tidskr. 1904, s. 11 ff.

borde alla sjöbeställningar igenkallas och inga narviska pass vidare utdelas».[1] Trots hvad som tidigare passerat, hade Johan således icke upphört att anställa kapare.

Innan konungen fattade något beslut angående de i rådslaget behandlade frågorna, skickade han till hertigen Hog. Bjelke och Erik Gyllenstjerna för att ännu en gång inhämta hans åsikter. Karl lade då särskildt vikt vid att det af honom föreslagna gränsmötet komme till stånd och vid att alla tvistefrågorna där blefve lösta, ty eljest skulle krig komma att utbryta. Tillika betonade han, att de svenska legaterna borde tidigt utses, så att de hunne grundligt sätta sig in i frågorna, och att man måste försöka att vinna lybeckarne på sin sida, ty eljest skulle dessa snart sluta sig till danskarne.[2] Icke utan orsak fruktade han ett sådant steg, ty kort förut hade lybeckarne anfört klagomål öfver alla de oförrätter, som de af svenskarne lidit.

Mycket af hvad hertigen och rådet föreslagit vann ej Johans bifall. Så brydde han sig ej om att få till stånd ett förbund med Polen mot Rysland eller att förskaffa sig bundsförvanter i Tyskland.[3] Däremot var han med om gränsmötet och föreslog d. 23 april 1580 konung Fredrik, att sex riksråd från hvardera sidan skulle i juli eller augusti sammanträffa vid gränsen för att undersöka de ömsesidiga klagomålen, och då, menade han, skulle det nog blifva uppenbart, att Johan haft mest orsak att beklaga sig. Den danske konungen hade nämligen förut hos andra furstar klagat öfver sin grannes uppförande. Fredrik II:s svar, hvilket afgafs d. 15 maj, bär vittne om hans fortfarande misstämning. Han erinrade bl. a. om huru han ofta begärt, att de ständiga röfverier, för hvilka hans undersåtar voro utsatta, måtte förbjudas, men han hade ingenting kunnat uträtta. Han antoge därför, att ett möte skulle blifva till föga nytta, men för att icke blifva beskylld för att handla mot fördraget i Stettin vore han villig att vid Mikaelis skicka trenne råd till gränsen mellan Knäred och Ulfsbäck. På detta förslag gick Johan in, ehuru han påstod, att hvarken tiden eller

---

[1] Rådslag d. 19 febr. 1580; Sv. Riksdagsakter, II, s. 572 ff.

[2] Hog. Bjelkes o. E. Gyllenstjernas berättelse d. 26 mars 1580: Sv. Riksdagsakter, II, s. 580 ff. Söderqvist i Hist. Tidskr. 1904, s. 14 f.

[3] Söderqvist i Hist. Tidskr. 1904, s. 16 ff.

platsen passade honom. Äfven han sade sig nu vilja skicka trenne riksråd.[1]

Efter denna tid kände sig väl Johan åter lugn för ett anfall, men helt visst hade han äfven förut gjort sig onödiga bekymmer. Sant är nog, att vissa krigiska anstalter ägt rum i Danmark, i det att man där antagit en hop båtsmän och hakskyttar och som vanligt utsändt krigsfartyg i Östersjön, hvarest man ville vara lika stark som svenskarne, men rustningarna hade icke alls haft den omfattning, som varit af nöden, om man tänkt på ett angrepp mot Sverige. Konung Fredrik försäkrar också uttryckligen i ett bref d. 24 mars 1580 till sin mycket anlitade rådsherre Kristoffer Valckendorff, för hvilken han väl icke dolde sina afsikter, att sådana planer hade han ej i sinnet.[2] Snarare voro rustningarna riktade mot hans gamle bundsförvant Ryssland, ty de danska skeppen hade i uppdrag att hålla strömmarna rena och särskildt hindra seglationen till Pernau, Narva och andra ställen, som ryssarne innehade.[3]

Sedan man väl blifvit enig om ett möte, beredde man sig å ömse sidor till detsamma. I Sverige sökte man efter bästa förmåga samla bevis för rättmätigheten af svenskarnes fordringar, och synnerligen verksam därvid synes hertig Karl hafva varit. Redan d. 20 febr. hade han författat en framställning af de orsaker, för hvilka handeln på Narva ej kunde medgifvas under kriget med Ryssland. Därefter hade han efter konungens önskan utarbetat ett utlåtande angående de ärenden, om hvilka man skulle underhandla vid gränsen, och slutligen diskuterade han frågorna med sekreteraren Erik Mattson. Detta oaktadt fruktade han, att de svenska sändebuden ej voro »fast underviste» om de argument, som de skulle frambära, och föreslog därföre, att mötet skulle uppskjutas.[4] Något uppskof blef dock icke ifrågasatt. För de svenska sändebuden, som blefvo Nils Gyllenstjerna, Hogenskild Bjelke och Erik Sparre samt sekreteraren Erik Mattsson, utfärdades d. 29 aug. fullmakt och kreditiv, och på det att de skulle hafva några flera af rådet

[1] Laursen, Dan.-Norges trakt, II, s. 501 f.
[2] Kanc. brevb.
[3] Beställningsbref d. 9 aug. 1580: Kanc. brevb.
[4] Söderqvist i Hist. Tidskr. 1904, s. 18 f.

i närheten och med dem kunna rådgöra, medan underhandlingarna pågingo, befalldes Per Brahe begifva sig nedåt gränsen, så att legaterna kunde få bud till honom en eller två gånger om dagen.[1]

Äfven i Danmark sysselsatte man sig med förberedelser till mötet. Särskildt var Fredrik II besluten att göra en ände på ingreppen i den danska handelns frihet. Narvafrågan sköts därföre fram i förgrunden. Från städerna infordrades en del upplysningar, ty konungen ville vid gränsmötet framlägga en redogörelse för alla de förluster, svenskarne tillfogat hans undersåtar efter freden i Stettin.[2] Den 20 sept. utfärdade han fullmakt och instruktion för kanslern Nils Kaas, räntmästaren Kristoffer Valckendorff och riksrådet Mandrup Parsberg. De skulle begära, att svenskarne först framlade sina besvär, då Johan påstått, att skulden till misshälligheterna mera låg på dansk än på svensk sida. Sedan skulle de framställa de danska klagomålen, särskildt hindren för Narvahandeln. De skulle erinra om att man t. o. m. »uppbringat Fredrik II:s egna skepp, plundrat dem i utlänningars närvaro och med stor pomp och triumf fört dem till Stockholm, där främmande gesanter sett dem till stor spott för konungen»[3] — detta, under det att Johan ständigt utfärdade pass för dem, som seglade till Narva. Naturligtvis skulle de för alla lidna förluster kräfva ersättning.

Förhandlingarna öppnades d. 1 okt. i Sjöröd, och d. 8 okt. aflämnade de svenska ombuden sina besvär, hvilka voro af ganska växlande beskaffenhet. Bland annat beskyllde man Fredrik II för grofva förnärmelser mot det svenska konungahuset och anförde som bevis, att han hånat Johan III och vägrat hertig Kristoffer af Mecklenburg lejd genom Danmark för att hindra hans giftermål med prinsessan Elisabeth. För öfrigt klagade man öfver tullar och krigskontrabands befordrande samt begärde ersättning för Sonnenburg, för kanonerna på de tre pantslotten i Wieck och för den penningesum-

[1] Fullmakt o. kreditiv d. 29 aug. 1580, Johan t. N. Gyllenstjerna d. 28 juli 1580, t. E. Sparre d. 26 juli 1580. R. reg.

[2] Fredr. II t. borgm. o. råd i åtskilliga städer d. 20 maj 1580: Kanc. brevb. Enligt uppgift fr. 5 städer hade svenskarne under åren 1571—75 och 1577 tagit 10 skepp.

[3] Laursen, Dan.-Norges trakt., II, s. 502.

ma, som Johan gifvit de opålitliga besättningarna på dessa. En fråga, som svenskarne nu framdrogo och som längre fram skulle blifva brännande, var Finnmarksfrågan, om hvilken må nämnas, att Johan 1577 meddelat sin granne, att norska lappfogdar under några år förbjudit de lappar, hvilka från urminnes tid utgjort sin skatt såväl till Sverige som till Norge, att betala något till Sverige. Härpå hade Fredrik då svarat, att han vore okunnig härom, men att han ville afskaffa möjligen befintliga missförhållanden.[1] Emellertid har säkerligen ingenting gjorts åt saken, ty vid gränsmötet 1580 framkommo svenskarne med klagomål mot fogden öfver Saltens län, som förbjöd lapparna i Ofoten och Selanger att till Sverige utgöra sin årliga skatt och som sökte tränga bort dem genom norska bönder.

Danskarne å sin sida aflämnade sina besvär d. 9. okt. Äfven de beskärmade sig öfver hvarjehanda hinder för sin handel, och för öfrigt refvo de upp en mängd gamla tvister, såsom om infallet på Ösel 1572, om brefvet till de tyska ryttarne d. 29 maj 1575, om öfverlämnandet af Sonnenburg till Magnus af Sachsen, om den långsamma betalningen af Elfsborgs lösen och det sena återställandet af de felande kanonerna på krigsskeppen samt framför allt om hindren för deras handel på Narva.[2]

Många frågor blefvo sålunda föremål för öfverläggningar, men mest tvistade man om den sistnämnda. Då freden hade föreskrifvit, att Narvahandeln skulle vara fri för båda rikena »wie von Alters», påstodo svenskarne, att dessa ord inneburo, att Narvafärderna icke skulle vara fria under krig med ryssarne utan blott under fredstid, emedan så varit brukligt under äldre tider. Detta förnekades af deras motpart, som till stöd för sin åsikt bland annat anförde, att vid tiden för fredsslutet hade kriget mellan Sverige och Ryssland redan brutit ut, hvarför det vore klart, att hänsyn tagits till förhållandena i krigstid.[3] Danskarne höllo hårdt på sin mening och sade, att om ej sjöfarten till Narva lämnades dem fri och ersättning gåfves för det gods,

[1] Laursen, Dan.-Norges trakt. II, s. 499 ff. Pira, Svensk-danska förhandlingar 1593—1600, s. 25 f.
[2] Laursen, anf. arb., II, s. 503 f.
[3] Pira, anf. arb., s. 16. Söderqvist i Hist. Tidskrift 1904, s. 19.

som fråntagits dem, kunde de ej gå in på någon vänlig öfverenskommelse. Gåfve svenskarne återigen med sig, skulle man lätt blifva enig om de andra tvistepunkterna.[1] Slutligen följde också svenskarne denna uppmaning, och sedan blefvo danskarna litet mera medgörliga, åtminstone i mindre betydande frågor. Man sökte verkligen bringa ur världen de många tvisterna mellan rikena, men nog synes det, att danskarne i nästan allt bestämde besluten. D. 12 okt. 1580 uppsattes och undertecknades af kommissarierna ett afsked och ett biafsked, för hvilkas viktigare punkter vi nu vilja redogöra.

Först och främst bestämdes angående seglationen på Narva, att den skulle vara fri för båda rikenas undersåtar, »så vidt det Stettinska fördraget innehölle och förmådde», men någon förklaring af hvad dessa ord innebure blef icke gifven, ehuru danskarne yrkade därpå. Tydligen ville icke svenskarne binda sig genom fullt klara bestämmelser. Från dansk sida åter försäkrades, att om någon främmande eller utländsk man af Fredrik II begärde pass till Narva, ville denne så förhålla sig, att Johan ej skulle hafva anledning att klaga öfver någon af honom lämnad tillåtelse.[2] Äfven lofvade de danska sändebuden, att de skulle söka förmå sin konung att gifva ett välvilligt svar, om Johan anhölle om seglationens stängning, ett löfte, hvilket väl ej hade mycket att betyda, då nämnda sjöfart den tiden var förbjuden i Danmark.[3]

Hvad det från danskarne under åren 1571—79 tagna godset angick, bestämdes, att det skulle betalas efter en viss prislista. Däremot underkändes alla anspråk för frakt, täring, omkostnader och skada, hvilka utgjorde en stor del af de danska fordringarna. För hvad som upptogs 1580, skulle ingen ersättning gifvas, efter all tillförsel till Narva var det året förbjuden, och lika litet skulle de personer få något, som brukat falska pass eller mot Fredriks förbud seglat åstad till nämnda ort men uppbringats af svenskarne. De hade förverkat sitt gods såsom de, hvilka fört främmande varor under danskt namn, och de, som fört krigsförnödenheter till

[1] Girs, s. 80.
[2] Afskedet d. 12. okt 1580 i Laursen. Dan.-Norges trakt., II, s. 505 ff.
[3] Bang i Dansk Hist. Tidsskr., R. VII, B. II. s. 553.

ryssarne, sedan Fredrik några år förut förbjudit sina undersåtar detta. Med dem, med hvilka förut gjorts afräkning, skulle ingen ny afräkning göras. Betalningen skulle ske före Mikaelis 1581.[1]

Beträffande andra tvistefrågor må nämnas, att medan somliga klagomål förklarades oberättigade[2] eller blott framkallade en ursäkt, föranledde andra viktiga bestämmelser. Så öfverenskoms, att alla tullar och afgifter, som blifvit pålagda grannstatens undersåtar efter Stettinfreden, skulle afskaffas, att besvär rörande gränserna — väl äfven i Finnmarken — skulle afgöras af fogden i förening med goda dannemän och att svenskar och danskar skulle utan hinder få resa genom hvarandras länder. För att hindra sådana tvister, som förekommit och som lätt kunde uppstå, när svenska och danska krigsskepp mötte hvarandra, fastställdes, huru då skulle tillgå. Mötte enskilda svenska krigsskepp enskilda danska krigsskepp på danska strömmar, skulle svenskarne skjuta svensk lösen, visa sina sjöbref och underrätta om sitt förehafvande men ej fälla något segel. Träffade ett enstaka svenskt krigsskepp en hel dansk flotta på danskt farvatten, då skulle det stryka toppsegel och förhålla sig, som brukligt varit. På samma sätt skulle danskarne skicka sig på svenskt farvatten. Ville någon af konungarne sända en hel krigsflotta genom den andres strömmar, då skulle anmälan därom först göras, såsom af ålder brukats, dock Stettinfreden oförkränkt. Samma höghetsrättigheter, som Danmark skulle äga på sina strömmar, tillerkändes således uttryckligen Sverige på sina, men hvilka farvatten som skulle räknas till den ena eller den andra maktens intressesfär, nämnes icke och var väl icke heller noga bestämdt.[3]

För öfrigt bekräftades Stettinfreden och intogs i afskedet den allmänna bestämmelsen, att alla tvister, som efter densamma uppkommit mellan Sverige och Danmark, skulle betraktas såsom fullkomligt förlikta och aldrig få rifvas upp igen.[4]

---

[1] Biafsked d. 12 okt. 1580: Laursen, Dan.-Norges trakt., II, s. 510. D. 6 dec. 1581 skrifver danska riksrådet t. det svenska, att efter hvad det senare meddelat hade danskarne t. största delen nu fått ersättning. Fr. II:s o. Kr. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A.

[2] Beträffande hånet mot Johan var danskarnes förklaring ganska skrufvad.

[3] Se härom Fridericia, Danmarks ydre pol. hist. 1629—60, s. 23.

[4] Afskedet d. 12 okt 1580: Laursen, anf. arb., II., s. 505 f.

Lätt är att finna, att besluten vid mötet hufvudsakligen lände till danskarnes förmån. De drefvo igenom sin vilja i fråga om Narvahandeln, och det betydde för dem litet att afstå från sina öfriga klagomål. Sonnenburg hade de ju i sina händer, och för Elfsborg och skeppskanonerna hade de redan uppburit sin betalning. För svenskarne åter innebar medgifvandet angående Narvahandeln en svår uppoffring, och den öfverenskomna nedläggelsen af besvär, att de uppgäfvo sina anspråk på ersättning för Sonnenburg och andra lidna förluster. Ej underligt då, att de svenska sändebuden vid sin hemkomst blefvo utsatta för hårdt klander. De beskylldes ej blott för efterlåtenhet utan äfven för öfverträdelse af instruktionen, men såsom vi förut framhållit, kunde de till sitt försvar anföra, att Sverige var för svagt för att upptaga en strid med Danmark, men de synas äfven varit underlägsna i diskussionen.[1]

Störst var naturligtvis missbelåtenheten med stadgandet om Narvahandeln. Hertig Karl fruktade, att när frihet att drifva denna handel beviljats danskarne, skulle äfven andra nationer fordra att få åtnjuta samma rättighet. Han föreslog därför, att Johan skulle hos Fredrik anhålla, att denne »såsom en god vän och nabo» icke skulle begära fri seglation på Narva under kriget med Ryssland, och därjämte uppmanade han sin broder att söka utverka, det äfven den tyska sjöfarten på nämnda stad blefve för samma tid förbjuden.[2]

Hvad Johan III angår, höll han naturligtvis i teorien fast vid handelsspärrningens behöflighet. I juni 1580 hade han förklarat, att han det året ej ville meddela ett enda pass samt att hans amiral skulle uppbringa alla, som seglade till eller från denna stad, och behålla skepp och gods i godt förvar.[3] Gärna framställde han därför i bref den 24 mars 1581 en anhållan till Fredrik II, att denne måtte fortfarande förbjuda sjöfarten på Narva. Säkerligen hyste han också godt hopp om bifall till denna begäran, ty under 1580 hade den danske konungen noga sett till att förbudet blef iakttaget. Gång efter annan hade han befallt, att man skulle väl passa på de

[1] Söderqvist i Hist. Tidskr. 1904, s. 20 f.
[2] Ibidem.
[3] Johan t. Klas Åkesson (Tott) d. 30 juni 1580. R. reg.

lybska skeppen,[1] och ännu i mars 1581 ålade han sin amiral att uppbringa alla fartyg, som gingo till och från Narva.[2] Svaret på Johans skrifvelse blef emellertid ett afslag, och därtill synes Johan själf till god del varit skulden. Ofta nog stämde icke hans handlingar så noga med hans teorier. Dançay försäkrar, att han under år 1580 för betalning utfärdade pass i sin gemåls och sons namn med villkor, att befälhafvarne på skeppen skulle återvända till Stockholm, återge passen, betala tull och få intyg, att varorna voro köpta i Sverige.[3] Att denna uppgift icke kan vara gripen ur luften, framgår af Fredrik II:s svar d. 20 april på Johans förut omtalade begäran. I detta heter det nämligen, att den danske konungen ej varit obenägen att lyssna till Johans önskan, om densamma framställts i tid och han ej förnummit, att hans granne hade själf utdelat pass. Några af de danska städerna hade tillskrifvit honom, att i dem funnes till salu pass, som Johan utfärdat, och Fredriks egna undersåtar ville ej vara sämre ställda än andra. Han hade därför redan meddelat några pass och kunde således ej villfara den gjorda framställningen.[4] I början af april synes Fredriks förbud för Narvafärder blifvit återkalladt.[5]

När detta skett, dröjde det ej länge, förrän dessa färder åter gåfvo anledning till oenighet. Ehuru det vid gränsmötet hade föreskrifvits, att kung Fredriks undersåtar ej skulle få föra utländska köpmäns varor till Narva, åtlydde dock ej alla denna bestämmelse. Ja, det hände äfven, att utlänningar förskaffade sig konungens pass. Dessa förhållanden blefvo snart från svensk sida observerade och gjorda till föremål för anmärkning. De skyldiga danskarnes förfarande väckte då så stor vrede hos Fredrik, som alltid noga höll på traktaternas efterlefnad, att han ifrågasatte, att de skyldiga skulle dömas som menedare och deras skepp och gods hemfalla till kronan.[6] Hvad åter angick de åt utlänningar gifna passen,

[1] Fredr. II t. Kr. Valckendorff d. 25 o. 30 okt. 1580 o. d. 7 jan. 1581. Kanc. brevb.
[2] Fredr. II t. amiralen A. Durham d. 12 mars 1581. Kanc. brevb.
[3] Dançay t. Henrik III d. 8 dec. 1580: Handl. rör. Skand. hist., 11, s. 127 ff.
[4] Fredr. II t. Johan III d. 20 april 1581: Fr. II:s o. Kr. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A.
[5] Fredr. II t. Hans Mogensen d. 2 april 1581. Kanc. brevb.
[6] Fredr. II t. borgm. o. råd i flera städer d. 19 juli 1581. Kanc. brevb.

sökte man i Danmark göra gällande, att de endast afsågo de danska farvattnen,[1] och efter denna tolkning blefvo innehafvarne äfven efter en tid behandlade i Sverige. Amiralen Erik Bertilsson, som i början hade framsläppt alla, hvilka kunde förete Fredrik II:s pass, fick nämligen d. 1 juli 1581 befallning af Johan, att alla Narvafarare skulle undersökas. De, som då befunnos innehafva den danske konungens pass men ej voro hans undersåtar, skulle oplundrade skickas till Sverige, ty passen afsågo endast Danmarks strömmar. Danskarne skulle däremot blott undersökas, för att man skulle förvissa sig om att de på sina fartyg ej medförde främmande varor.[2]

Äfven efter gränsmötet 1580 fortfor sålunda frågan om Narvahandeln att inverka störande på förhållandet mellan Sverige och Danmark, och allt mer och mer blef det klart i Sverige, att enda medlet att få bort ur världen detta ämne till ständiga tvister vore Narvas eröfring. Redan d. 9 dec. 1580 skref Johan till Pontus de la Gardie med tanke på hvad som lofvats danskarne vid gränsmötet: »Så, efter vi ej kunna taga tillbaka, hvad de danska är tillsagdt, finnes intet annat sätt att beröfva fienden tillförsel än att angripa Narva på allvar eller, om lägenheten det ej nu medgifver, att ett fast blockhus slås därutanför, så att seglationen hindras.»[3] Lyckligtvis såg sig Pontus de la Gardie också i stånd att intaga staden i sept. 1581. Därmed upphörde tillsvidare striden med Danmark om handeln i Narva, där danskarne sedan hade samma rätt att handla som i andra svenska städer, men där de ej längre voro utan konkurrens.

Alldenstund tvisten om tre kronor förut skjutits åt sidan, Sverige betalat sina skulder till Danmark och Fredrik II upphört att fika efter de svenska besittningarna i Estland, fanns det efter Narvas eröfring icke längre någon större fråga, som söndrade de båda nordiska rikena från hvarandra. Också började en förbättring i förhållandet dem emellan snart visa sig, om än den gamla misstänksamheten, som underhölls genom prat och skvaller, ej genast försvann. Redan i slutet

[1] Danska rådet t. det svenska juli 1581 o. 26 sept. 1581: Fr. II:s o. Kr. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632. Sv. rådet t. d. danska i aug. 1581. R. reg.
[2] Johan t. Erik Bertilsson d. 1 juli 1581. R. reg. 1581—83.
[3] Lossius, Die Urkunden der Grafen De la Gardie, s. 49.

af 1581 kan man iakttaga denna förbättring, i det att de båda regenterna då åter började att byta gåfvor med hvarandra, något, som de ej gjort på 10 år. Vi finna nämligen Fredrik II, som var en ifrig jägare, då anhålla »hos sin synnerligen gode vän» om en eller två »jaktklippare». Och då Johan med anledning häraf förärade honom »många sköna hästar», kände han sig djupt tacksam och försäkrade sig däraf förmärka sin grannes »benägenhet och godvillighet».[1] Han besvarade gåfvan med två buffeldjur[2] och sökte på åtskilliga sätt ådagalägga sitt vänskapliga sinnelag. Så förbjöd han t. ex. 1582 bönderna i Skåne, Halland och Blekinge att bruka skällsord mot de svenska bönder, som kommo ned till dem med sina varor, eller att besvära dem med olagliga afgifter, såsom en del af dem förut gjort, ty sådant kunde förorsaka strid och vore ej nabovänligt.[3]

Äfven i viktigare frågor uppenbarade sig 1582 en mera vänskaplig hållning hos de båda regenterna, än man förut kunnat iakttaga. På grund af Polens ovänliga uppträdande och Rysslands fortfarande fiendskap gjorde nämligen Johan detta år ett nytt försök att anknyta närmare politiska förbindelser med Danmark och ditsände i sådant syfte Klas Bjelke. Denne skulle söka utverka dels att tillförseln till Ryssland norr om Norge måtte förhindras och dels att Fredrik skulle neka konungen i Polen hjälp mot Sverige, om sådan begärdes. Beträffande Johans första begäran svarade den danske konungen tillmötesgående, att han enligt Johans önskan ville nästa sommar liksom den innevarande utsända fartyg till Västersjön för att hindra seglationen till Ryssland, ehuru företaget både var besvärligt och förbundet med stor kostnad. För öfrigt vore han fortfarande benägen att söka medla mellan Sverige och Ryssland. I fråga om Polens afsikter rådde full öfverensstämmelse mellan de båda konungarna. Johan hade framhållit, att dess syfte tydligen var att skaffa sig en hamn vid Östersjön för att kunna utrusta krigsskepp därstädes och blifva herre öfver nämnda farvatten. Det borde emellertid hvarken Johan eller Fredrik finna sig uti,

[1] Fredr. II t. Johan III d. 4 dec. 1581: Fredr. II t. Johan d. 28 maj 1582: Fr. II o. Kr. IV t. sv. kon. 1572—1632. R. A.
[2] Linköpings Bibl. handl., II, s. 263.
[3] Fredr.:s skrifvelse d. 28 sept. 1582: Kanc. brevb.

då ingen annan potentat än de hade någon rättighet i Östersjön. Häri instämde Fredrik och lofvade, att om någon annan makt ville tillvälla sig sådan rätt, skulle han hjälpa till att afvärja det. Han hade länge märkt, hvad Polen hade för mål, och skulle därför, om detta rike föreslog ett förbund eller begärde hjälp och tillförsel, förhålla sig afvisande.

Johans planer gingo emellertid än längre. Efter att hafva mottagit den danske konungens svar inlämnade Klas Bjelke ett nytt memorial, hvari han föreslog ett förbund mellan rikena till skydd för deras besittningar i Livland, särskildt med hänsyn till den från Polen hotande faran. Att Johan dock icke afsåg blott försvar, synes däraf, att i förslaget äfven talas om de eröfringar, som de båda vännerna kunde göra, i händelse att de angrepos. Af dessa eröfringar ville Johan ädelmodigt afstå ²/₃ åt Danmark och endast behålla ¹/₃ för egen räkning. Han tänkte sig till och med möjligheten af att hela Livland blefve intaget af de förbundna.[1]

Omedelbart efter denna skrifvelses inlämnande synes Klas Bjelke hafva återvändt till Sverige, ty d. 29. aug. affattade Fredrik ett bref till Johan, i hvilket han sade sig hafva »ett synnerligen nådigt behag» till Klas Bjelke »för hans tro och flit i legation och umgängelse», och hvari han äfven ordar ej blott om vänskap utan äfven om broderskap mellan sig och Johan.[2] Han hade nämligen genom Klas Bjelke tillsagt sin förre fiende broderskap för lifvet, och härför hembar Johan honom sin tacksägelse d. 6 jan. 1583.[3]

Hvad angår det genom Bjelke framburna förbundsförslaget, säger sig Fredrik hafva med rörelse erfarit sin grannes tvist med den polske konungen. Han skref ock genast till denne och erbjöd sin medling men kunde intet uträtta. För öfrigt medförde förbundsplanen ej några följder. Fredrik lofvade gifva Johan besked, när han till våren haft möte med riksrådet,[4] men om svar någonsin gifvits, är mig obekant. Har ett sådant aflåtits, har det utan tvifvel varit

---

[1] Fredr. II:s resol. t. Klas Bjelke d. 20 aug. 1582: Fr. II:s o. Kr. IV:s bref t. sv. kon. 1572—1632. Laursen, Dan.-Norges trakt., III, s. 53.
[2] Fredr. II. t. Johan III d. 29 aug. 1582: Fr. II:s o. Kr. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A.
[3] Link:s Bibl. handl., II, s. 263.
[4] Fredr. t. Johan d. 18 jan. 1583: Br. t. sv. kon. 1572—1632. Laursen, anf. arb., III, s. 54.

afböjande, ty säkert hade hvarken Fredrik eller hans riksråd lust att inlåta sig på några äfventyr i Livland. Tanken på att förvärfva besittningar därstädes hade danskarne ju redan öfvergifvit.

Trots denna tillbakadragenhet och trots de ännu förekommande krafven på ersättning för förluster, som svenskarne förorsakat Narvafarare, fortfor dock den nya vänskapen mellan de båda rikenas regenter. Den stördes ej ens genom det gamla tvisteämnet tre kronor, om hvilket nu åter blef tal. Det hade ju icke begrafts genom beslutet vid gränsmötet 1575. Två år därefter anhöll Johan hos kejsaren, på hvilken han fortfarande tänkte som skiljedomare, att denne ej skulle gifva svenskarne mindre rätt, därföre att frågan uppskjutits, men denna begäran framkallade endast svaret, att på grund af den mellan de båda konungarne träffade öfverenskommelsen fann kejsaren ej anledning att vidtaga någon åtgärd rörande nämnda ärende.[1] Sedan hvilade detsamma, tills de 10 åren voro nära slut. Då var man i Sverige benägen för ytterligare uppskof. Ett rådsmöte i Västerås i mars 1585 tillstyrkte ett sådant,[2] och Johan delade dess mening. I dec. 1585 föreslog han Fredrik, att man skulle vänta ännu 6 à 8 år med frågans återupptagande och att man under den tiden skulle försöka blifva enig utan utländsk rättegång. Häri förklarade sig den danske konungen instämma, och man kom öfverens om ett uppskof på ytterligare 8 år.[3] Men när dessa år voro ute, hade både Johan och Fredrik gått ur tiden.

Huruvida enighet skulle vunnits genom ett nytt möte under de båda konungarnes lefnad, måste ju anses mycket tvifvelaktigt, men säkert voro förutsättningarna för en öfverenskommelse då bättre, än de vanligen voro. Fredrik II:s välvilja förefaller att hafva varit fullt uppriktig. När något för »hans gode nabo och broder» angenämt inträffat, lyckönskar han; efter Katarina Jagellonicas död kondolerar han i de vänskapligaste uttryck. Tilltalande är verkligen hans i ett bref till Johan d. 11 jan. 1586 uttalade försäkran, att han skulle gärna se, att alla irringar mellan de nordiska

---

[1] K. Hildebrand, Johan III o. Europas kat. makter, s. 271 och 276.
[2] Sv. riksdagsakter, II, s. 659 ff.
[3] Laursen, Dan.-Norges trakt., III, s. 54.

rikena blefve afskaffade i de båda konungarnas lifstid liksom allt, som möjligen gäfve anledning till missförstånd, så att deras efterkommande och undersåtar kunde lefva i god endräkt.[1] Skada, att så icke skedde. På tänkesätten i Sverige inverkade emellertid denna välvilja lugnande. I svenska rådet framkommo nu planer på en giftermålsförbindelse mellan de svenska och danska furstehusen. Man tänkte då antingen få en sådan till stånd mellan Johans dotter Anna och Fredriks son Kristian[2] eller ock mellan Sigismund och den äldre af Fredrik II:s döttrar, »hvilken sades vara en däjlig fröken».[3] Till och med Johan ändrade sinnelag. Vi finna honom nu tillönska sin granne »ett långvarigt, lyckosamt, roligt och fredsamt regemente samt all annan evig och timlig välfärd», och då det i början af 1587 utspriddes, att Fredrik II samlat en stor hop folk och låg på gränsen, yttrade den förr så misstänksamme konungen till rikets i Vadstena samlade ständer, att det var »löng. kärlinga skvaller, och hofmän, som rida öfver land, föra sådant ut.» De båda regenterna hade nu gjort broderskap sig emellan, och hoppades Johan, att så länge de lefde, skulle fred råda mellan deras riken.[4] Det var ett annat tal, än man fordom hade hört från konungens läppar.

Tyvärr blef Fredrik II:s lefnad efter denna tid ej lång. Han afled d. 4. april 1588. I den skrifvelse, hvari det danska riksrådet för Johan tillkännagaf dödsfallet, gafs åt den döde det eftermälet, att efter freden hade Johan i honom haft en trogen vän, broder och granne.[5] Dessa ord äro sanna åtminstone om åren 1582—1588, om hvilka det kan sägas, att endast få år under 1500-talet kunna uppvisa ett så godt förhållande mellan Sverige och Danmark som dessa. Snart skulle åter afund och misstänksamhet skilja de båda rikena åt.

[1] Anf. br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A.
[2] Ahlén, Ryska krigets hist., II, s. 11.
[3] Rådslag i mars 1585: Sv. riksdagsakter, II, s. 659 ff.
[4] Redogörelse f. förhandl. i Vadstena d. 2. febr. 1587: Sv. riksdagsakter, II, s. 743 ff.
[5] Skrifvelse d. 11 apr. 1588: Anf. br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A.

# Julius Andrássy och Österrike-Ungerns utrikespolitik.

AF

GEORG WITTROCK.

EDUARD VON WERTHEIMER, *Graf Julius Andrássy. Sein Leben und seine Zeit. Nach ungedruckten Quellen. I. Bis zur Ernennung zum Minister des Äussern.* Stuttgart 1910. XXII + 650 s. — *II. Bis zur geheimen Konvention vom 15. Januar 1877.* Stuttgart 1913. XX + 420 s. — *III. Letzte Lebensjahre. Charakteristik Andrássys.* Stuttgart 1913. XIV + 373 s.

Föreliggande öfversikt grundar sig i främsta rummet på Eduard von Wertheimers stora tyska biografi öfver grefve Julius Andrássy, hvars första band utkom 1910, det andra och tredje 1913. Man har skäl att lyckönska den historiska vetenskapen till att detta den ungerske historikerns grundliga och värdefulla verk kom till stånd och nådde sin fullbordan före världskrigets utbrott. Hvem vet, huru länge det eljest dröjt, innan det kommit till utförande, om detta öfver hufvud skett, och i hvarje fall hade det efter 1918 knappast kunnat skrifvas så, som det nu är skrifvet — ensidigt visserligen, men på samma gång tilltalande och imponerande som ett fullödigt uttryck af magyarisk nationalstolthet öfver Ungerns vunna maktställning och dess statsmäns lysande insatser i den habsburgska dubbelmonarkiens utveckling under nära ett halfsekel. Framställningar, som fylla luckorna och belysa händelserna ur andra synpunkter, torde väl däremot icke komma att saknas, sedan alla de folk fått själfständighet, på hvilkas tillbakahållande den magyariska välmakten hvilade.

Utmärkta källor hafva stått till buds för Wertheimer, som utfört sitt arbete på den ungerska vetenskapsakademiens uppdrag. Han har icke blott fått rätt att nyttja familjen Andrássys papper; han har därjämte till det österrikisk-

ungerska utrikesministeriets hela verksamhet både under Beust och under Julius Andrássy ägt en särdeles gifvande kommentar i baron Béla Orczys dagbok och i samme mans bref till sin mor. Orczy var tjänsteman i departementet, där han under Beusts tid intog en säregen ställning som den ungerska regeringens förtroendeman, som ett slags kunskapare och öfvervakare af den ledande statsmannens åtgöranden. Wertheimer borgar för att hans uppgifter äro fullt tillförlitliga, och bokens citat ge heller ingen orsak att tvifla därpå, hvilket ju icke hindrar, att man ändå gärna skulle vilja veta litet mera om saken, särskildt om brefven till modern, som måtte hafva varit en dam med ovanlig politisk bildning och intresse, så framt de till henne ställda skrifvelserna icke i verkligheten hafva haft en vidsträcktare adress. — Men ej nog med detta. Wertheimer har haft synnerligen fritt tillträde till de officiella arkiven både i Wien och Budapest — ett tydligt tecken till att hans arbete sågs med blida ögon af därvarande makthafvare före världskriget med utrikesministern grefve Aehrenthal, ministerpresidenterna Wekerle och Beck och kejsaren själf i spetsen. Allt detta hade tillsammans varit tillräckligt som grundläggning för en märklig bok, men en ovärderlig kontroll och komplettering har ytterligare bjudits därigenom, att äfven tyske rikskanslern furst Bülow funnit ändamålsenligt att understödja Andrássys biograf i hans utredning af trippelalliansens förhistoria med öppnad tillgång till det preussiska statsarkivets diplomatiska akter rörande Österrike, i främsta rummet tyska sändebudens bref från Wien och Bismarcks svar.

Om sålunda Wertheimers bok äger ett mycket stort sakligt intresse, är däremot kanske någon invändning att göra i fråga om dess form. Jämför man hans trebandiga verk med Heinrich Friedjungs mest kända arbeten, får man nog vidgå, att ungrarens nyktra redogörelse hvarken äger den ungdomliga friskhet, som utmärker *Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland* och som där gör äfven vidlyftiga krigshistoriska utredningar fullständigt njutbara, icke heller den mogna stil, hvarmed österrikaren i sin bok om *Österreich von 1848 bis 1860* kommer tillrätta med ett material, som han själf till god del har känt som jämförel-

sevis torrt och motsträfvigt. Wertheimers skildring har onekligen en ej ringa bredd och tyngd. För den som blott har knapp tid att ägna studiet af hans ämne, blir den därför oundvikligen svårtillgänglig; för den åter, som önskar grundligt tränga in i det gamla habsburgska rikets egendomliga yttre och inre förhållanden, bjuder den en ovärderlig hjälp. Intresset ökas gifvetvis i de senare delarna, då synkretsen vidgas från Österrike-Ungern till den europeiska politikens skådebana i sin helhet.

Det vore omöjligt att i en kort uppsats gifva en tillfredsställande redovisning för hela det kunskapsmaterial, som rymmes i föreliggande lefnadsteckning, som för öfrigt medvetet är lagd mera som en tidshistoria, samlad kring Andrássys insats, än som en verklig biografi. Det vore äfven olämpligt därför, att innehållet då skulle blifva alltför splittradt och vidtomfattande. Det är nödvändigt att taga ut ett större parti till granskning, och det ligger ju då för en utländsk läsare afgjordt närmast till hands att samla uppmärksamheten på höjdpunkten af Andrássys bana — hans utrikespolitiska insats, började då han ännu var ungersk ministerpresident i 1870 års kris, fullföljd under en nära tioårig bana som utrikesminister. Hufvudämnena för framställningen blifva då Österrikes nyorientering vid Frankrikes nederlag, trippelalliansens förberedelse och icke minst de för rikets hela ställning i mycket afgörande Balkanfrågorna.

* *
*

Det var som Deáks förtrogne och närmaste man inom det moderata nationella partiet, som Andrássy i februari 1867 trädde i spetsen för det ungerska kabinettet, då Deák, nationens erkände ledare, icke önskade påtaga sig bördan. Andrássy hade själf på ungersk sida ledt de sista afgörande underhandlingarna i Wien och icke utan svårighet vunnit »den gamle herrns» samtycke till resultatet. Som ministerpresident hade han med framgång häfdat sin ställning och bragt till lycklig lösning efter ungerska kraf de stora frågorna om försvarets organisation med en viss självständighet för det magyariska landtvärnet (honvéd), Kroatiens anslutning och Fiumes införlifvande, militärgränsens upphäfvande och slutligen — på formernas och titlarnas område — »kej-

sardömet Österrikes» aflösning genom den österrikisk-ungerska dubbelmonarkien. Med full auktoritet kunde han således gripa in i den utrikespolitiska krisen 1870, då det gällde om Österrike-Ungern, troget det gamla kejsardömets minnen och traditioner, skulle gå med Frankrike mot Preussen eller söka en ny väg genom tidens brytningar.

Grefve Julius Andrássy var icke diplomat af facket: hans enda rön på denna bana var hans färd till Turkiet 1849 som Kossuthregeringens utsände till Serbien och den ottomanska Porten. Men under sin följande åttaåriga landsflykt hade han i Paris lefvat i god ställning i en af den europeiska politikens brännpunkter, och hans magyariska patriotism var ingalunda ensidigt inriktad på de inre tvistefrågorna; tvärtom hvilar redan hans verksamhet för »utjämningen» 1867 på hans uppfattning af Österrike-Ungerns europeiska uppgift, på hans öfvertygelse om nödvändigheten att för Ungerns egen skull värna rikets stormaktsställning. Mot allmänna meningen i landet och till och med mot Deák, som blott ville tala om »gemensam trygghet», hade han redan 1861 understödt kronans kraf på dess upprätthållande. Och hans program var från början i sina grunddrag klart: Rysslands uppträdande mot Ungern 1849, Preussens indirekta medverkan till den ungerska själfständighetens skapande, som ju närmast var en frukt af det habsburgska nederlaget vid Königgrätz — detta var erfarenheter, som afgörande påverkat utvecklingen af hans och många magyarers åsikter. Den ryska agitationen på Balkanhalfön, de ryska rublernas vandring till själfva Ungern och tsarkulten bland kroaterna voro företeelser, som ständigt höllo känslan af den ryska faran lefvande, och endast i *ett* fall kunde han finna det påkalladt att som fiende vända sig mot Preussen: om Bismarck i Orienten velat understödja Ryssland mot Österrike-Ungern. Här skulle monarkiens makt sättas in för att dämpa farliga rörelser, för att trygga dess inflytande och inre styrka både mot slaviska grannar och undersåtar; hämnd för nederlaget 1866, återvinning af Österrikes ställning i Tyskland var däremot intet mål för en nationell ungersk politik. Hvad det framför allt gällde att hindra var ett förbund mellan Ryssland och Preussen.

Det är sålunda lätt att inse, att rikskanslern Beusts

revanchetörstande och fransk vänliga statskonst icke vann Andrássys gillande. Om blott Alexander II afhöll sig från att bistå Preussen med väpnad hand mot Napoleon, då ju den fruktade fullständiga sammanslutningen mellan de båda nordiska hofven hade varit en verklighet, fanns det för den magyariske statsmannen intet skäl att låta Frans Josefs härar draga i fält till fransmännens hjälp. När Beust på en tysk skyttefest i Wien i augusti 1868 talade om »Österreichs Fühlung mit Deutschland», ådrog honom redan detta en skarp tillrättavisning i Deákpartiets hufvudorgan (»Pesti Napló»), som icke yttrade sig utan känning med ministerpresidenten. Här häfdades med kärf öppenhet, att i den österrikisk-ungerska statens yttre och inre politik tyngd- och medelpunkten numera måste ligga i Ungern, hvarför alla sträfvanden i annan riktning måste kraftigt afvisas. I januari 1869 fick Andrássy tillfälle att personligen inför monarken utveckla sin mening; han fann det icke lätt att rubba Frans Josefs stortyska åskådningar, men han trodde sig dock hafva öfvertygat honom om nödvändigheten af en ren neutralitetspolitik, i synnerhet så länge dubbelmonarkiens krigsmakt genomgick den efter sista kriget nödvändiga reorganisationen. Denna framgång var dock i hvarje fall icke afgörande; och öfver hufvud var Ungerns gifna öfvervikt i utrikespolitiken ett anspråk, hvars genomdrifvande ännu hängde på händelsernas utveckling. Ett starkt parti med stöd vid hofvet och inom själfva dynastien verkade fortfarande för ett nytt vapenskifte med Preussen i förbund med Frankrike och Italien; det är nog att blott påminna om utbytet af handbref mellan monarkerna i Wien, Paris och Florens i september 1869 och ärkehertig Albrekts resa till Paris i mars 1870. Men då man icke kom till full enighet och bindande aftal, stod möjligheten öppen för Andrássy att lägga sitt ord i vågskålen, då den hohenzollernska tronkandidaturen i Spanien utlöste spänningen mellan Paris och Berlin i krig och för Napoleons tilltänkta bundsförvanter ställde saken på sin spets.

Af stor vikt blef därför kronradet i Wien 18 juli 1870.[1]

[1] Skildringen af kronrådet hvilar hos Wertheimer på »fullkomligt tillförlitliga otryckta samtida uppteckningar», om hvilkas ursprung dock intet fått meddelas.

I detta deltogo jämte kejsaren ärkehertig Albrekt, Beust, ministerpresidenterna Andrássy och Potocki, krigsministern Kuhn, som i ett utförligt memorial uttalat sig för krigisk aktion, samt den gemensamme finansministern Lónyay. Andrásssy talade här för en neutralitet, som icke fick heta »väpnad» för att icke oroa grannarne, men som dock skulle vara åtföljd af nödtorftiga rustningar: tills vidare skulle mobiliseras 300,000 man. Omedelbart inträde i kriget kunde komma i fråga blott om Ryssland inblandade sig, och i så fall *måste* det ske. Mot denna framställning yttrade sig ärkehertigen, Kuhn och äfven kejsaren, som trodde läget och arméns organisation kräfva fullständig mobilisering eller ren passivitet, och rikskanslern kämpade till det yttersta mot en förklaring, som skulle binda Österrikes handlingsfrihet. Då Beust icke dess mindre slutligen måste vika och Frans Josef sålunda godtog den ungerske ministerpresidentens linje, är grunden uppenbarligen att söka dels i ovissheten om Frankrikes utsikter i kriget, dels däri att i ett så osäkert läge ett afgörande mot Ungern tedde sig omöjligt. Men neutralitetsförklaringen afgafs icke på det sätt som Andrássy önskat: den kungjordes på öfligt vis genom en cirkulärnot till beskickningarna i utlandet, men det direkta förtroliga meddelande till Berlinhofvet, som ministerpresidenten yrkat och hvarmed han ville hos preussiska regeringen väcka verklig tillit, uteblef.

I själfva verket stodo ju också Beust och Frans Josef i själ och hjärta alltjämt afvaktande. Först de stora tyska framgångarna i augusti och september stängde fullständigt de gamla vägarna och gjorde Andrássys program på fullt allvar till riksledningens. Det vägde mindre, om denne därvid blef i viss mån bönhörd öfver höfvan — hans innersta önskan lär hafva varit, att Preussen och Frankrike skulle ömsesidigt kväsa hvarandra och därigenom Österrikes ställning stärkas. I hufvudsak hade han fått rätt i sin uppskattning af lägets kraf, och det blef en naturlig följd, att just han blef Beusts efterträdare, om också något senare än han själf både väntat och önskat. Först i november 1871 föll denne på sitt misslyckande både i den yttre politiken och i den inre, där han miste sin härskares förtroende, då han vände sig mot Hohenwarts federalistiska ministär.

sedan han från början själf bidragit att rikta kejsarens tankar på en uppgörelse med tjeckerna.

Andrássys inträde i utrikesministeriet vid Ballplatz mottogs naturligtvis af det cisleithanska Österrikes partier med blandade känslor. Tysk-österrikarne kunde ej undgå att däri se ett slags förödmjukelse och sade sig med allt skäl, att de magyariska synpunkterna därmed uppnått ett tryggadt inflytande på den yttre politiken. Tjeckerna och de feodala — alltså Hohenwarts anhängare — hälsade »mongolen» med förbittring som »Österrikes dödgräfvare». Han hade varit deras motståndare i den inre striden; han var det äfven på sitt nya arbetsfält, ty deras önskan var — som Hohenwarts inflytelserike handelsminister Schäffle uttryckte saken — att »öfvervintra» Österrike, tills Frankrike åter vunnit nog styrka för att fylla sin plats i Europa; icke i Ryssland utan i Preussen sågo de den aggressiva makt, som Österrike hade att frukta. Men Hohenwarts afgång var en redan uppfylld förutsättning för Andrássys öfverflyttning till Wien; med de liberala tyskarne åter var samarbete möjligt, och bakom Andrássys ledning af utrikesärendena stodo under de följande åren två nationellt frisinnade ministärer: en ungersk af Deákpartiet, som först 1876 lämnade plats för Koloman Tisza, och en konstitutionell tysk med furst Adolf Auersperg i spetsen.

I det yttre gällde det nu att genomföra den nödvändiga nyorienteringen. I ett samtal med den engelske ambassadören Lytton Bulwer i slutet af december 1871 yppade Andrássy sina tankar på en sammanslutning mellan England, Tyskland, Österrike-Ungern och Italien, riktad mot ryska eller franska angrepp och först och främst ägnad att hindra en allians mellan Preussen och Ryssland. Häri ligger redan, som man finner, en uppränning till den utveckling, som i sinom tid ledde till trippelalliansen och äfven dess relativa sämja med England under Salisburys dagar. Men visserligen kunde planen hvarken genomföras med ens eller utan ändring, ty den österrikiska politiken bröt sig med en annan, som var stödd af starkare makt och ledd af ett öfverlägset statsmannasnille. Bismarck lät från början den nye ambassadören i Berlin grefve Károlyi veta, att han icke hyllade sig till furst Felix Schwarzenbergs lära

om otacksamhet i politiken, om ock å andra sidan Preussens erkänsla för Rysslands stöd mot Österrike 1870 icke ginge så långt, att man kunde tåla ett ryskt anfall på denna stat. Emellertid hoppades han, att det skulle lyckas tsaren att tygla den panslavistiska strömningen och på detta sätt göra det möjligt för Preussen att återställa den forna hjärtligheten mellan Petersburg och Wien. Det var denna tanke, som närmast nådde sin fullbordan i trekejsarförbundet af 1872. Frans Josefs magyariske utrikesminister måste afstå från att skilja de ryska och tyska härskarne åt; han fick nöja sig med att i möjligaste mån neutralisera deras vänskap genom att låta sin egen kejsare inträda som tredje man. Det är onekligen den tyske rikskanslerns statskonst, som är den ledande i dessa års centralmaktspolitik; men för Andrássy återstår alltid förtjänsten att klart hafva fattat sitt mål, att hafva sträfvat därefter med klok hänsyn tagen till omständigheternas kraf och att hafva uppnått det i den utsträckning, att åtminstone det habsburgska dubbelrikets lifsintressen skyddades för fara.

Möjlighet att uppnå endräkt både med Bismarck och med Gortjakov hade Andrássy öppnat redan genom sin rundskrifvelse 23 november 1871, då han däri starkt framhöll Österrikes fredskärlek och t. o. m. häfdade, att hvarje utvidgning i område endast kunde göra monarkien svagare — uttalanden, som vunno de båda kanslerernas fulla gillande. Man misstänkte eljest i Petersburg redan nu afsikter på Bosnien och oroade sig lifligt öfver Österrikes polska politik i Galizien, som följdes med stor uppmärksamhet äfven i Berlin; skarpt stötte också de ryska och österrikiska intressena tillsammans i Serbien; öfver hufvud var ju Orienten alltid den mörkaste punkten vid synranden. Det kan vara ovisst, om Andrássy under dessa förhållanden i själ och hjärta med nöje såg Alexander II:s inbjudande till Frans Josefs besök i Berlin 1872, som skedde på Alexanders egen hemställan; officiellt visade han sig å sin kejsares vägnar fullkomligt tillfredsställd. Och så långt som tsarens resa var en missräkning och en motgång för det gammalryska, panslavistiska partiet, liksom för ryssvännerna i Österrike-Ungern, kunde den ju anses gagnelig för den andrássyska politiken. Mötets vikt intygades ytterligare däraf, att

de tre regenterna alla voro åtföljda af sina utrikesministrar, ehuru ingen skriftligt uppsatt öfverenskommelse där träffades och man till och med lär hafva undvikit konferenser på tre man hand. Det samförstånd, som eftersträfvades, gällde fred och status quo, äfven i fråga om Turkiet, i hvars öden stormakterna i alla händelser icke borde inblanda sig; därmed trodde man sig å rysk sida vinna bland annat ett undanskjutande af ungerska planer på landvinning i Donaufurstendömena.[1] Tillika röjer sig nu en ändring i Gortjakovs sinnesstämning mot Rysslands grannar i väster: missnöjet med Tysklands makttillväxt och väl äfven personlig afund mot Bismarck kom honom att mer och mer öfverflytta på denne sin förra misstro till Österrike-Ungern; det var nu, som han och tsaren läto höra det uttalande om Europas behof af ett starkt Frankrike, som för Bismarck var en opåräknad och föga välkommen frukt af mötet i Berlin. För regeringen i Wien var naturligtvis denna första upprinnelse till en framtida söndring mellan de båda kanslererna och deras hof intet skäl till ledsnad. Tills vidare låg emellertid en tillräcklig borgen för enighet i den gemensamma önskan om fred och samverkan mot den revolutionära internationalens agitation. Om Andrássys hållning yttrade sig ryssarne mycket gynnsamt; de funno hans språk öppet, ärligt och förtroendeväckande; samma intryck hade Bismarck, som lyckönskade kejsar Frans Josef till att ha fått en rådgifvare med sådana egenskaper — i kanslerns ögon så olika föregångaren Beust.

De i Berlin knutna förbindelserna upprätthöllos och utvidgades vid monarkernas följande sammanträffanden särskildt genom den tysk-ryska öfverenskommelsen i Petersburg maj 1873, undertecknad af Moltke och marskalk Barjatinskij — Schamyls besegrare — och den rysk-österrikiska i Wien juni s. a., hvarigenom parterna å ömse håll lofvade hvarandra bistånd mot angrepp från tredje makt. Dessa båda aftal motsvara ögonskenligen hvarandra, och om man i maj ännu kunde tänka på Österrike-Ungern som en stat, mot hvilken vissa skyddsåtgärder trots den officiella vänskapen borde vidtagas, så blir denna tolkning omöjlig,

[1] Jfr Goriainow, Le Bosphore et les Dardanelles, s. 307 f. (Paris 1910).

när man ser bägge i sammanhang: endast Orienten, Frankrike och internationalen kunna komma i åtanke. Med afseende på de inre franska utsikterna afvek eljest Andrássys uppfattning rätt skarpt från Bismarcks: medan denne fann en restauration af monarkien hotande för Tyskland, hyste den förre inga farhågor för grefven af Chambord, som sannolikt af inre oro skulle hindras att vända sig utåt: mer misstrodde han de orléanska prinsarne, men farligast och revanchelystnast syntes honom Gambetta, som i ett nytt krig kunde vara man att taga revolutionen till hjälp.

Att vänskapen mellan Petersburg och Wien hvilade på ett undanskjutande af i grunden icke öfvervunna motsatser är utan vidare klart. Fullständig var naturligtvis icke heller endräkten mellan Wien och Berlin. Till den bismarckska kulturkampen stod Andrássy skäligen likgiltig; läget i Österrike och Ungern var ju helt annorlunda än inom det nya Tyska riket, och Bismarcks farhågor för en koalition mot den tyska enheten mellan alla ultramontana element i Tyskland, Rom, Frankrike och Polen rörde ej hans kollega. Kanslerns försök att på detta område vinna förmånen af österrikiskt understöd misslyckades, ehuru Andrássy som liberal statsman och afgjord häfdare af statens rättigheter lika litet var sinnad att kapitulera för Roms kraf och tillåta en återgång till 1855 års konkordat eller medverka till återställande af påfvens världsliga makt.

Ett närmande mellan Tyskland och Österrike och en i motsvarande mån ökad kyla mellan Bismarck och Gortjakov medförde däremot den kända krigsrykteskrisen 1875. Hvad Wertheimer har att meddela om denna uppseendeväckande episod i decenniets utrikespolitiska förvecklingar är snarast ägnadt att styrka den uppfattningen, att ett verkligt krigsuppsåt hos den tyska riksledningen icke förelåg och att fastmer den franske utrikesministern, hertig Decazes, och den ryske kanslern hafva skickligt nyttjat ett gifvet tillfälle för att bereda Bismarck ett diplomatiskt nederlag. Grefve Károlyis åsikt var den, att Bismarcks skuld endast låg däri, att han genom ovarsamma och lidelsefulla yttranden gifvit upphof till alarmrykten och inspirerat varningar till Frankrike i de regeringstrogna tidningarna, icke ämnade att inleda ett tyskt fredsbrott, utan att afvärja ett franskt.

som tycktes honom förebådadt framför allt genom beslutet om franska härens stärkande med 144,000 man (12 mars).[1] Andrássy trodde aldrig på någon öfverhängande krigsfara; han hade emellertid tydligen ingenting emot att Rysslands och Englands föreställningar afkylde stämningen i Berlin, utan såg däri en fredsgaranti. Själf ställde han sig fullständigt utanför och lyckades därmed vara bägge parter till lags; men den sida af saken, som intresserade honom mest, var den genom Gortjakovs bryska uppträdande stegrade osämjan mellan honom och Tyska rikets kansler; med pojkaktigt uppsluppen glädje lär han ha hälsat ett telegram från Petersburg, som gaf underrättelse om den ryske furstens uttalanden till franska sändebudet, general le Flô: »Detta», utbrast han, »kommer Bismarck aldrig att förlåta honom.»

* * *

Sådan var alltså ställningen, då den orientaliska frågan än en gång seglade upp och för den återstående delen af Andrássys verksamhet som utrikesminister tog hufvudparten af hans uppmärksamhet i anspråk. Det är den magyariske aristokratens mästerprof som diplomat och statsman, och han arbetar under dessa år med problem, som stått kvar aktuella intill den stora omstörtningen genom det gångna världskriget. Här är det således framför allt, som det gäller att granska hans åtgärder och planer, om man vill komma till ett omdöme om hans framsynthet liksom om hans förmåga att genomföra sina önskemål — eller åtminstone göra det bästa möjliga af tingens läge.

Resningen i Hercegovina och Bosnien sommaren 1875 tedde sig för Andrássy till en början som en inre turkisk fråga, som Turkiet alltså på egen hand borde få ordna, men denna ståndpunkt kunde icke länge vidhållas. Det framgick, att upproret var af allvarlig natur och Porten icke i stånd att hastigt komma till rätta med det; och särskildt oroande var den snart vunna insikten, att orsaken icke blott låg i tunga skatter och muhammedanska jordägares hårda

[1] Oncken, Das alte und das neue Mitteleuropa (Gotha 1917), s. 12, sätter i fråga, att Bismarck framkallat krisen »zum Zwecke einer Sondierung aller europäischen Grossmächte auf ihre letzten Absichten».

framfart mot kristna »kmeter», utan också i revolutionär slavisk agitation. En f. d. serbisk öfverste Oresković och den pensionerade österrikiske generalmajoren Stratimirović, som först hade framträdt som kejsartrogen folkledare för serberna i Banatet 1848, men numera enligt ungersk uppfattning spelade en misstänkt dubbelroll — män som dessa båda voro visserligen i och för sig föga att frukta; men bakom den slaviska propagandan stod det stormäktiga Ryssland.[1] Om tsarens egen ärliga goda vilja trodde sig visserligen Andrássy viss, men denna borgade ju icke för tillräcklig motståndskraft mot det »moskovitiska» partiets påtryckningar. Icke heller Gortjakovs hållning var lugnande; han hyste redan nu tankar på att inrymma de bosniska provinserna en autonom ställning, motsvarande Rumäniens — ett förslag, som Andrássy fann fullständigt orimligt, emedan det för en furste med välde endast öfver Bosnien näppeligen skulle vara möjligt att hålla fred och jämvikt mellan 600,000 muhammedaner och 500,000 kristna, och framför allt därför, att en sådan lösning af frågan måste uppmuntra bulgarerna till samma sträfvan och äfven verka eggande å andra håll.

Det fanns emellertid inom själfva Österrike en stark strömning, som önskade en ändring i Bosniens och Hercegovinas yttre läge, men en ändring af helt annat slag: man ville helt och hållet införlifva dem med dubbelmonarkien. Redan Radetzky (1856) och senare Tegetthoff, segraren vid Lissa, hade till Istriens och Dalmatiens tryggande pekat på en sådan åtgärd som önskvärd, och krigsministeriet hade grundligt låtit studera och kartlägga landet.[2] Frans Josef själf blef vunnen för planen och företog närmast på framställning af ståthållaren i Dalmatien, fälttygmästaren baron Rodić, en resa till hans ståthållaredöme

[1] Stratimirovićs verksamhet under revolutionsåret, som beredde honom inträde i hären, omtalas lofordande i Friedjungs Österreich von 1848 bis 1860.

[2] Radetzky hade äfven nämnt Belgrad — detta liksom Bosnien dock endast i förbigående, ty hans memorial rör egentligen Italien. Det är aftryckt hos Sosnosky, Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866, I. s. 289 ff. (Stuttgart 1913) — ett värdefullt arbete, men fylldt af stark krigisk patriotism (»Jeder historische Erfolg ist letzten Endes doch nur der blutige Wiederschein des Glanzes siegreicher Bajonette und Schwerter») och omildt i omdömena om de österrikiska statsmännen.

samma sommar, som de bosniska oroligheterna började; han mottogs där af Hercegovinas katolska biskopar som räddare ur träldomen och återvände med den öfvertygelsen, att man icke kunde dröja länge med de bägge provinsernas ockupation. Denna uppfattning delades *icke* af den österrikisk-ungerske utrikesministern. Ockupationen kunde genom omständigheternas tvång blifva en nödvändighet för att förebygga landets förening med Serbien och Montenegro; men eftersträfvansvärd var den för honom icke; Österrike-Ungern hade ju enligt Andrássy egentligen icke bruk för något nytt land, och i alla händelser kunde fördelen för det habsburgska riket knappast uppväga den förlust, som låg i ett däraf vålladt försvagande af Turkiet. Turkiet, så länge det själft kunde kvarhålla och sköta sina slaviska länder, var en oskadlig, ja i grunden en nyttig granne, emedan det höll den slaviska rörelsen nere och därmed också hindrade europeiska förvecklingar. I främsta rummet gällde det därför enligt Andrássys öfvertygelse att understödja turkarne, att med goda råd och reformförslag söka upprätthålla deras välde; först om detta misslyckades, gällde det att i rätt tid träda i deras ställe, ty i hvarje fall måste man hindra uppkomsten af ett Storserbien och ett Stormontenegro. Denna åskådning är nyckeln till hela Andrássys politik i den följande Balkankrisen; så stark var nämligen alltjämt hans ställning under de yttre förhållandenas tryck, att det var hans råd som kejsaren i det yttre följde, ehuru hans sympatier från början tillhört militärpartiets program.

För att förekomma Ryssland skyndade Andrássy att bringa å bane en medlingsaktion i Konstantinopel genom samtidiga noter från alla stormakter (augusti 1875), hvarvid Wien gjordes till utgångspunkt så till vida, som där höllos inledande öfverläggningar mellan Österrike-Ungerns utrikesminister samt ryska och tyska ambassadörerna. Därmed underströks, att dubbelmonarkien i dessa orientaliska förvecklingar tillmätte sig rätt att tala som närmast intresserad part, som icke ville lämna en annan makt företrädet, äfven om denna kunde vädja till ras- och trosgemenskap med sultanens kristna undersåtar. Porten godtog efter någon gensträfvighet de framställda förslagen och utnämnde en kommissarie i de upproriska områdena (Server pascha).

Andrássy hade vunnit en dubbel framgång; Rodićs tilltänkta företag var afstyrdt, och å andra sidan voro likaledes Rysslands planer tills vidare tillbakavisade. Men detta var endast ett första steg till problemets lösning. De kristna bosniakernas förtröstan till tsaren kunde endast öfvervinnas genom verksamma åtgärder till deras båtnad. Därtill syftade Andrássys berömda reformnot af 30 december 1875. Sultanen hade å sin sida sökt förebygga dylika åtgärder genom en ferman af 12 december med de vanliga löftena om allahanda önskliga förbättringar, men med den ringa tilltro, som detta slags utfästelser af gammalt åtnjöto, kunde de icke vara något hinder för uppställandet af ett österrikiskt program. Häri ingingo kraf på full religiös och borgerlig frihet för de kristna, omläggning af skatteväsendet, lättande af böndernas ekonomiska läge och utväljande af en blandad kommission af muhammedaner och kristne till reformverkets öfvervakande. Wertheimer vill hålla före, att med dessa på verklig sakkunskap byggda förslag också en verklig bättring af de kristnas lott kunnat uppnås — om nämligen Ryssland varit sinnadt att lämna sin ärliga medverkan. Då detta icke var fallet, har det aldrig på erfarenhetens väg blifvit utrönt, hvad planen dugde till. Att den icke för någon lång framtid skulle mäktat lösa eller undanskjuta de stora Balkanfrågorna bör väl dock för eftervärlden stå skäligen klart; men det vore också för mycket begärdt, och däri ligger ej ovillkorligen en dom öfver Andrássy. Endast sällan har ju en statsman möjlighet att i ett slag gå till botten med svåra och sammansatta uppgifter; i regel måste hans verksamhet inskränka sig till det närmast trängande.

Den ryska politiken leddes af Gortjakov, men under stark påverkan af den ifrigt nationella och slavofila riktning, som hade en fullblodig representant i general Ignatiev, sändebudet i Konstantinopel, med de orientaliskt färgade binamnen »Lögnens fader» eller »Menteur pascha» — en energisk och icke öfver höfvan samvetsgrann diplomat af i Rysslands historia icke okänd typ. Om man ännu icke ville krig, så hade man dock redan fattat i sikte en rörelse i Bulgarien; och ryskt inflytande spårade man däri, att de bosniska insurgenterna icke nedlade vapen, emedan de sade

sig icke kunna lita på löften, som de eljest funno i och för sig tillfredsställande — en misstro, som ju visserligen var välgrundad, om borgen skulle ligga blott i Portens goda vilja. Hvad Gortjakov åsyftade torde hafva varit att låta Wienregeringens bemödanden leda till ett negativt resultat för att sedan kunna säga, att dessa strandat utan hans åtgörande och att det nu allenast återstode att fresta mera genomgripande medel efter ryskt recept.

För öfverläggningar i detta ämne åvägabragtes ett möte i Berlin mellan Bismarck, Andrássy och Gortjakov, som dit följde sin kejsare (maj 1876). Ett ombyte på den tyska sändebudsposten i Wien hade någon tid förut undanröjt vissa svårigheter för fullgodt samförstånd mellan den österrikiska utrikesledningen och Berlin. General Schweinitz, som dittills representerat kejsar Wilhelm, var icke blott genom sitt strama och »tillknäppta» väsen mindre lämplig för umgänge med den liflige och impulsive Andrássy; han var öfver hufvud böjd för att se de österrikiska förhållandena väl mycket i svart, att öfverskatta de ryssvänliga strömningar, som härskade i vissa höga militärkretsar, att tyda slitningarna mellan nationaliteterna och andra dylika företeelser som hotande sjukdomstecken. Han aflöstes nu af det preussiska herrehusets president grefve Otto Stolberg-Wernigerode, ett val som allmänt ansågs lyckligt, och som också tilltalade Frans Josefs minister. — Om de ledande statsmännens samtal i kejsarstaden vid Spree äger man inga direkta uppgifter, men hvad Bismarck tänkte kan kanske slutas af en artikel i Norddeutsche Allgemeine Zeitung, som öppet förordade en österrikisk ockupation af Bosnien och Hercegovina. Gortjakov åter lär (enligt baron Orczys bref och anteckningar) nu öppet hafva framträdt med yrkande på en uppgörelse om Turkiets öde för det fall, att dess upplösning visade sig oundviklig — enklare sagdt alltså om delning af sultanens länder; i detta ämne framlade han ett fullt utarbetadt memorandum. Det lyckades Andrássy att väsentligt omdana detta genom ihärdigt motstånd, blandadt med det rikligt tilltagna smicker, som Gortjakov älskade. Resultatet blef en hemställan till sultanen om ett två månaders vapenstillestånd, som skulle nyttjas till underhandlingar mellan Porten och de upproriske. De

nödvändiga reformernas öfvervakande skulle öfverlämnas åt makternas konsuler, och skulle fristen förgå, utan att lugn och frid inträdde, ställde de tvenne kejsarhofven i utsikt verksammare mått och steg.

Man har en gång i denna utgång sett ett afgjordt nederlag för Andrássy.[1] Ostridigt är, att han tvangs att jämka sina planer, att han måste pruta af på Österrikes anspråk och tillåta, att den ryske statskanslern nu framträdde som fredsarbetets ledare. Men det hade dock lyckats att därmed någorlunda binda dennes händer, och var Österrike-Ungerns maktställning sådan, att den egentligen tillät dess företrädare att göra mer? Det är en fråga, som snart skall återkomma.

Närmast hängde emellertid utsikterna för fredsmäkling på Englands mer eller mindre villiga och dådkraftiga medverkan. Och nu röjde sig med full klarhet fortvaron af den gamla motsatsen mellan engelska och ryska intressen i Orienten: Disraelis toryministär afböjde (19 maj) att tillsammans med de andra stormakterna frambära de nya krafven i Konstantinopel, emedan detta skulle innebära ett ingrepp i sultanens myndighet. Hela denna brittiska politik blir i ljuset af den senare utvecklingen skarpt klandrad af nyare engelska författare; men i hvarje fall är det icke nödigt att söka grunden till premierministerns handlingssätt i fientlighet mot kristen frihet och planer på Egyptens förvärf.[2] Det var uppenbarligen nog för denne, att han genom ett annat uppträdande kunde frukta att stärka Rysslands inflytande vid Bosporen och tillika nedsätta Portens höghet och makt inför en stor mängd af dess undersåtar — ett sådant förfarande stred alltför skarpt mot en redan af den yngre Pitt grundlagd tradition, som senast gjort sig gällande med full styrka i Krimkriget, och som snart skulle visa sig alltjämt råda ej blott öfver premierministerns uppfattning, utan också öfver

[1] Beer, Die orientalische Politik Österreichs seit 1774 (Wien 1883). s. 643 ff. — ett arbete, som för öfrigt i denna del numera endast är af värde som vittnesbörd om samtida stämningar. En god sammanfattning af hvad man visste före Wertheimer gifver däremot Fournier, Wie wir zu Bosnien kamen (Wien 1909).

[2] Morley, The life of William Ewart Gladstone, II (London 1903). s. 551 (Gladstone till hertigen af Argyll). Jfr Rose, The development of the European nations 1870—1900. s. 155 ff. (London 1905), Walpole, The history of twenty-five years 1856—1880. IV, s. 1 ff. (London 1908).

allmänna meningen i England. Med Serbien och Montenegro, som nu hotade med brytning, trodde man väl turkarne ännu starka nog att reda sig på egen hand.

Inre hvälfningar i Konstantinopel kommo emellertid att gifva händelsernas gang en ny vändning. Abdul-Asis' ryssvänliga ministär störtades (10 maj); ett ungturkiskt kabinett bildades, i hvilket Midhat pascha snart intog en inflytelserik ställning; ej långt därefter måste Abdul-Asis själf lämna plats för Murad V (30 maj) och vardt få dagar senare röjd ur vägen. Frågan blef alltså, huru man skulle ställa sig till den nya turkiska regeringen. Andrássy fann skäligt att gifva denna tid att visa, hvad den gick för, och motsatte sig därför öfverlämnandet af de tillämnade identiska noterna, och Gortjakov måste, ehuru med starkt missnöje, foga sig. Om motsatsen mellan Ryssland och Österrike härigenom kunde sägas mildrad för ögonblicket, var detta dock endast tillfälligt och skenbart. De båda staternas intressen voro alltför vidt skilda och tillika alltför närliggande, medan de tyska statsmännen kunde se med ganska stor likgiltighet, om bosniaker och hercegoviner styrdes en smula bättre eller sämre och i grunden endast voro måna att hindra brandens utbredning. Serbiens och Montenegros krigshot satte genast den ytliga enigheten på prof. Gortjakov gaf Ignatiev i uppdrag att varna Höga Porten för att ofreda Serbien; Andrássy däremot ville rikta interventionen mot den verklige fridstöraren, regeringen i Belgrad, och när statskanslern för den förestående kampen mellan sultanen och hans vasallstater åstundade Österrikes godkännande af non-interventionsprincipen, förklarade sig Andrássy villig därtill endast under förutsättning, att makternas beslut hölles hemligt, emedan det i annat fall måste verka som en uppmuntran för de stridslystna småstaterna. Ett sådant tillvägagående stämplades åter å rysk sida som stormakterna ovärdigt. Det egentliga syftet var härvid gifvetvis att afhålla Österrike från ingripande i områden, som voro ämnade som lön åt Montenegro och Serbien: furst Milan kräfde i juni 1876 af Porten Bosniens afträdelse, och de upproriske hyllade dels honom, dels fursten i Cettinje.

I detta läge hade Österrikes ställning varit starkare, om det varit möjligt att åstadkomma en effektiv samverkan

med England. Förutsättningar för en dylik saknades icke: gemensamt var ju intresset för Turkiets upprätthållande mot Ryssland, och äfven en österrikisk inryckning i Bosnien störde icke nödvändigt sämjan, ty för de engelska statsmännen stod det från början klart, att det osmanska rikets integritet för dem var af mindre vikt än Konstantinopels frihet. Denna synpunkt gjorde sig till och med gällande med så öfvervägande styrka, att den å andra sidan utgjorde ett hinder för samarbetet, emedan brittiska regeringen ställde sig alltför likgiltig till alla andra frågor och därmed uppmuntrade turkarnes motsträfvighet mot hvarje reform. Därtill kom ytterligare, att man i England vid denna tid hyste ganska låga tankar om grefve Andrássy själf och hans statskonst. Disraeli, som senare genom personlig kännedom under Berlinkongressen kom till en annan mening om denne, gjorde honom ansvarig för kejsarens dalmatiska resa 1875, som ju i verkligheten skett mot ministerns önskan, såg i hans reformnot endast ett slag i vattnet och fann äfven hans följande mått och steg olämpliga; Derby och Salisbury uttalade likaledes sin åsikt, att han alltför mycket skötte sin syssla efter ungerska synpunkter och därmed dref Österrikes slaver i Rysslands armar. Dessa ogynnsamma föreställningar närdes otvifvelaktigt af ingen mindre än österrikiska sändebudet i London, grefve Beust, som hade fått denna tjänst som reträttpost vid sin afgång från rikskanslersämbetet och hvars föregående tjänster, trots den ringa framgång som krönt dem, tyckas hafva skyddat honom för efterräkning.[1]

I saknad af engelskt stöd var sålunda ledaren af Österrike-Ungerns orientpolitik hänvisad till att på bästa sätt vårda den skröpliga endräkten med Ryssland. Häraf förklaras öfverenskommelserna vid mötet i Reichstadt (juli 1876), där tsar Alexander och Gortjakov, kanske på tysk tillskyndan, sammanträffade med Frans Josef och hans minister. Öfver de punkter, hvarom man här uppnådde enighet. uppsattes en résumé, efter Andrássys egen diktamen nedskrifven af ryske ambassadören Novikov och meddelad ryska kabinettet. Man utgick i denna från ett dubbelt antagande:

[1] Om Beusts verksamhet i London jfr Sjuvalovs vittnesbörd hos Hanotaux, Histoire de la France contemporaine, IV, s. 314 (Paris 1908).

Turkiets seger eller nederlag. I det förra fallet var man ense om att skydda Serbien och Montenegro för inskränkning i sina friheter, som, hvad den senare staten vidkom, till och med borde vidgas till fullt oberoende; därjämte borde reformerna i Bosnien i alla händelser genomföras. I det senare syntes för vinnande af samförstånd ingen annan utväg stå öppen än en uppdelning af vidsträckta osmanska områden. Serbien skulle sålunda få en tillökning i Bosnien och Novi Bazar, Montenegro i Hercegovina, men återstoden af den bosniska enklaven mellan Dalmatien, Kroatien och Slavonien skulle till Österrikes tryggande öfverlämnas åt denna makt.[1] Ryssland skulle som ekvivalent mottaga vissa i omskrifvande ordalag nämnda gränsförbättringar, som åsyftade Bessarabien och Batum med omgifning vid Svarta hafvet. Bulgarien, Rumelien och Albanien skulle äga att inrätta sig som självstyrande stater, Thessalien och Kreta slås till Grekland, Konstantinopel med omgifning förklaras för fristat. Öfverenskommelsen skulle enligt rysk önskan tills vidare hållas helt och hållet hemlig, till och med för Bismarck, som först någon tid senare fick mera ingående kunskap därom. Det gafs blott tillkänna, att man beslutit fasthålla vid noninterventionsprincipen och om så kräfdes träda i förtrolig öfverläggning med andra kristna stormakter — onekligen upplysningar, som icke gåfvo någon synnerligen noggrann föreställning om aftalets sannskyldiga innebörd.

Sammanställer man Reichstadtmötets vidtutseende planer, som ställa i utsikt en fullständig styckning af det europeiska Turkiet, med grefve Julius Andrássys ursprungliga sträfvan: Turkiets orubbade tillvaro som värn mot tsarismen och borgen för Europas fred, så är ovedersägligen motsatsen så stark som gärna möjligt. Man ser den ungerske statsmannen villig att skrida till en radikaloperation, mer genomgripande än till och med San Stefanofreden och vida öfverskridande Berlinkongressens senare föreskrifter. Det är lätt att med sådana fakta för ögonen formulera en ogynnsam dom öfver den andrássyska politiken; men det vore tydligen icke dess mindre orättvist. Ty det kan knap-

[1] »Le reste de la Bosnie et de l'Hercegovine serait annecté à l'Autriche-Hongrie». Wertheimer, Andrássy, II, s. 324 not 1. Annorlunda Goriainow, Le Bosphore et les Dardanelles, s. 318 ff.

past på allvar göras honom en förebråelse däraf, att han från början uppställde som mål, hvad han trodde för Österrike förmånligast, och lika litet däraf, att han ändrade sina tankar, när han fann den första omöjlig att genomföra. Det må så vara, att han från början dömde alltför optimistiskt om läget; han kom i så fall snart till en riktigare insikt. Österrike-Ungern intog faktiskt icke den maktställning i Europa, att det kunde sätta sin vilja som lag eller sina önskningar som ledstjärna för samtliga makter. Hvarken Tyskland eller England var redo att stödja en sådan politik, som ett parti i Österrike visserligen kräfde. Lika farligt och omöjligt var uppenbarligen det uppträdande, som yrkades af en annan riktning, nämligen ett fullständigt samgående med Ryssland. Det återstod således blott att genom kompromisser efter måttet af de verkliga maktförhållandenas kraf söka trygga dubbelrikets mest närliggande intressen. Om därvid en annexion af Bosnien och Hercegovina — i Reichstadt talades endast om en »annexion», icke om den senare genomförda »ockupationen» — om en sådan annexion visade sig oundviklig för att hålla obekväma grannar på afstånd, var det ju en gifven sak, att allmänna meningen i Ryssland icke kunde afspisas utan kompensationer. Men det får visserligen medges, att denna motivering icke täcker Reichstadtprogrammet i hela dess omfång, icke den ifrågasatta upplösningen af Portens hela välde på västra sidan om Sunden. Här måste den tanken ligga bakom, att i händelse af ett fullständigt turkiskt nederlag en dylik lösning vore lika lätt att genomföra och ägde större utsikt till varaktighet än en, som stannade vid halfva mått och steg. Och var detta tanken, hvilket äfven med hänsyn till Andrássys orädda karaktär förefaller rimligt, så torde det numera kunna vidgås, att det i själfva verket fanns åtskilligt, som talade till dess förmån.

* * *

Den 2 juli 1876 afgaf furst Milan Obrenović sin krigsförklaring mot sultanen. Illa ledda, hade hans 110,000 soldater ingen framgång vare sig under hans eget eller under den ryske generalen Tjernajevs befäl: seraskeren Abdul-Kerim slog denne 1 september i en tolf timmars drabbning

vid Alexinac och kastade honom tillbaka norrut. Dagen förut hade i hufvudstaden vid Gyllene Hornet den sinnessvage Murad V öfverlämnat tronen åt sin broder Abdul-Hamid II, hvars sluga och sega uppskofspolitik väl icke fullt ut hann göra sig gällande i den då pågående krisen, men som dock genast röjde sin motståndskraft i fråga om ett vapenstillestånd med de slagna serberna, hvilket han, eggad af de vunna segrarna, ville medgifva endast på förödmjukande villkor. Men samtidigt växte krigsstämningen i Ryssland: trosfrändernas fara blef en ytterligare maning till kraftig handling. Tsaren intog i det yttre alltjämt en fredsvänlig hållning, men den panslavistiska rörelsen ägde nitiska främjare i de högsta kretsarna och en beskyddarinna i hans gemål; man samlade sjukvårdsartiklar och penningar och värfvade frivilliga till tjänst på Balkanhalfön. Gortjakov var vunnen: det misshagade honom, när hans medhjälpare och senare efterföljare Giers trodde sig böra dämpa tidningarnas ifver. Det var icke att vänta, att kejsaren skulle kunna motstå dessa inflytelser från alla håll; hans öfvergång till samma läger var på sin höjd en tidsfråga

Utvecklingens gång markeras under de sista månaderna af året 1876 af generaladjutanten grefve Sumarokov-Elstons sändning till Wien och den därtill knutna brefväxlingen. I den handskrifvelse från Alexander II, som han hade i uppdrag att framlämna till Frans Josef, föreslog tsaren rent ut en samtidig inmarsch af österrikiska trupper i Bosnien och ryska i Bulgarien, dit de kunde föras vare sig land- eller sjövägen. Kunde man tillika förmå stormakterna att låta sina flottor inlöpa i Bosporen, så borde denna demonstration vara tillräcklig för att tvinga turkarne att böja sig. I strid med gängse bruk blef innehållet i detta bref omedelbart från Petersburg telegrafiskt meddeladt alla kabinett. Af dessa förslag godkände Frans Josef endast ett: flottdemonstrationen i Bosporen; för en intervention i de turkiska provinserna vore tiden icke mogen, innan sultanen omisskännligt för hela Europa visat sin motvillighet mot en uppgörelse i godo. Svaret var således afvisande; hvad man i Reichstadt gått med på som en yttersta enventualitet — Turkiets upplösning — ville man åtminstone icke utan nödtvång pådrifva. I Petersburg

låtsade man emellertid, som om man icke fattat detta: i ett nytt bref afhandlade Alexander redan förutsättningarna för ett samfälldt krig med Porten instundande vår. Denna tolkning blef emellertid med fasthet tillbakavisad; och ehuru Porten sökte förekomma Ryssland genom att gifva furst Milan en två månaders vapenhvila (1 november), tillkännagaf nu tsar Alexander, att det ej längre var honom möjligt att afvakta händelsernas gång, att han utan uppskof måste skynda till sina kristna trosbröders bistånd (3 november).

Först vid denna tidpunkt fann man i Ryssland skäligt att meddela kejsar Wilhelm full kännedom om sina öfverenskommelser med Österrike; huruvida man i Wien möjligen tidigare gifvit Bismarck någon förtrolig upplysning, lämnar Wertheimer oafgjordt. Ehuru Ryssland och Österrike stodo elden närmast, kunde det ju icke förbises, att särskildt med hänsyn till spänningen mellan dessa båda förbundna makter Tysklands hållning var af största vikt, och detta ej minst för Österrike. Den ryska regeringen hade visserligen gifvit Frans Josef vissa löften; men till hvem skulle man lita, om hon till äfventyrs bröte sitt ord?

Från båda sidor vände man sig till Bismarck. Känd ur dennes »Gedanken und Erinnerungen» är den episod, da tsaren lät till honom ställa ett direkt spörsmål, om Tyskland ärnade halla sig neutralt vid krig mellan Ryssland och Österrike-Ungern. Sedan kanslern till en början sökt undvika den ogrannlaga frågan, lät han genom sändebudet general Schweinitz gifva kejsaren till svar, att Tysklands första behof vore upprätthållandet af vänskap mellan grannarne, som båda hade mer att mista genom en eventuell revolution än att vinna genom inbördes kamp — ett uttalande, som onekligen kan förefalla ganska aktuellt i närvarande stund. Skulle emellertid detta icke lyckas, kunde Tyskland visserligen tillåta, att dess vänner vunne och förlorade drabbningar, men icke att någondera lede sådan skada, att dess oberoende stormaktsställning sattes på spel. Det var, som Bismarck yttrade till lord Salisbury, hans egentliga syftemål att genomgå krisen utan att råka i ett sämre förhållande till grannmakterna i öster och sydöst än förut, och att det icke var rådligt att därvid lägga för

mycken vikt vid *Rysslands* välvilja, framgick tydligt af det nekande svaret på Bismarcks motfråga till Gortjakov: om han ville köpa understöd i Orienten med en garanti för Elsass-Lothringen.[1] Samma upplysning lät han gifva sin kollega vid Donau, hvarvid han tillika lät säga honom, att han hvarken hade bundit sina händer genom löften till Ryssland eller ärnade göra det, och för öfrigt afsade sig hvarje förmynderskap öfver andra makter med den förklaring, att han aldrig kunde tänka på att för Tyskland taga i anspråk den öfvermäktiga ställning i Europa, som en gång för tsar Nikolaus burit så bitter frukt. Grefve Károlyi fann sig genom samtal med kanslern öfvertygad om att denne aldrig skulle tåla något ryskt anfall på Österrike-Ungern, men att han ville undvika att genom ett alltför tydligt språk drifva Ryssland i Frankrikes armar. Och Bismarck stannade ej vid detta: genom ett af sina stora bordstal vid en särskildt tillställd parlamentarisk middag och genom ett yttrande i riksdagen — mindre frispråkigt men likväl klart nog genom den förut gifna kommentaren — framlade han för offentligheten sin uppfattning af hela läget på ett sätt, som särskildt innebar en tydlig varning med adress till Petersburg. Österrike-Ungerns integritet finge icke röras, och kanslern gaf uttryck åt sin fasta tro, att de tvistande folkens lojalitet icke skulle svika, när kejsaren vädjade till hvart och ett på dess språk och efter dess sedvänjor: i Ungern i husaruniform, i Tyrolen som gemsjägare, i Prag på tjeckiskt tungomål. I riksdagen kom han visserligen i polemik mot Eugen Richter att skenbart framträda som advokat för Rysslands politik, som han tog i hägn mot tillvitelsen för eröfringslystnad. Men man kunde näppeligen tveka om meningen i hans ord, att Tysklands goda sämja med Ryssland, Österrike-Ungern och England endast kunde störas, om någon af dessa vänner kräfde bevis på rådande vänskap i fientligt uppträdande mot en af de andra två.

Andrássy kunde alltså vid sina fortsatta underhandlingar med tsarens regering trygga sig till vissheten om ett fast stöd i händelse af verklig våda. Det var påkalladt, ty

[1] Wertheimer, Andrássy, III, s. 249. Jfr Oncken, Das alte und das neue Mitteleuropa, s. 13 f.

stormaktsambassadörernas konferens i Konstantinopel vid årsskiftet 1876—77 visade sig vara bortkastad möda, då Porten, som vid de officiella konferensernas början (23 december) låtit under kanonsalut förkunna en konstitutionell författning, afvisade sändebudens hufvudyrkanden, guvernörer tillsatta för fem år med makternas samtycke dels i Bosnien med Hercegovina, dels i västra och östra Bulgarien, som borde delas i två provinser, samt europeisk kontroll genom öfvervakande kommissioner.[1] Det hjälpte föga, att ambassadörerna som protest lämnade Stambul. Minst orsak till missnöje hade general Ignatiev, som såg krigsutbrottet uppskjutet och ändock freden hindrad, hvarigenom hans regering fick tid att fullborda sina rustningar.

För det förestående fälttåget tarfvades emellertid efter afvisandet i Berlin ovillkorligen en närmare öfverenskommelse med Österrike — det blef den hemliga konventionen af 15 januari 1877. Ryssland hade där fått slå af väsentligt på sina ursprungliga anspråk. Gortjakovs önskan att få nyttja Serbien och Montenegro som operationsbas för de ryska trupperna hade Andrássy utan tvekan afvisat; han kräfde ovillkorligen en neutral zon mellan Österrike-Ungern och krigsskådeplatsen; han ville också hindra en direkt och öppen samverkan mellan ryssar, serber och montenegriner, ägnad att gifva den slaviska propagandan i det hela ny fart. Härutinnan måste ryssarne gifva vika; och en ny framgång för Andrássy innebar den tilläggskonvention, som kom till stånd två månader senare (18 mars) och närmare fastställde de redan tidigare diskuterade framtida landvinningarna. Af särskild vikt var det, att de båda makterna utfäste sig att understödja hvarandra i de territoriella spörsmål, som kunde komma att framläggas vid en gemensam rådplägning mellan stormakterna. Det kunde visserligen alltid tänkas, att Ryssland kunde komma att bryta äfven dessa löften; men i så fall skulle det sätta sig självt i ett så ogynnsamt läge, att Österrike och England borde kunna stäfja dess kraf.

[1] Ambassadörernas förslag modifierades under konferensens lopp, men det må påpekas, att den jämförelsevis utförliga framställningen hos Debidour, Histoire diplomatique de l'Europe 1814—1878, II, s. 499 f. (Paris 1891), icke stämmer med handlingarna i den engelska blå boken (Correspondence respecting the conference at Constantinople and the affairs of Turkey: 1876—77).

Vi skola ej här uppehålla oss vid Londonprotokollet af 31 mars och dess tillbakavisande från sultanens sida, hvarpå följde den ryska krigsförklaringen i Konstantinopel den 24 april (1877). Det torde icke vara nödvändigt för vårt ändamål att i enskildheter följa den diplomatiska stridens fortsatta skiften under det rysk-turkiska kriget eller att närmare gå in på Berlinkongressens förhandlingar. Här åsyftas blott ett klarläggande af den österrikiska politikens hufvudsyften och en värdesättning af Andrássys förmåga; för en genomförd teckning af hans verksamhet och andra därmed sammanhängande förvecklingar finnes ej utrymme Problemen äro dessutom ständigt, om ock i nya skiftningar, i stort sedt desamma. Den officiella vänskapen med Ryssland sättes på allt starkare prof i den mån som ryssarnes mod växer med de visserligen senvunna krigiska framgångarna; stöden i den under ytan dolda konflikten äro alltjämt på olika vis Tyskland och England, hvilket icke hindrar, att den engelska särpolitiken skarpt klandrades af Andrássy, som på denna lade hufvudskulden till att fredssträfvandena strandat. Å andra sidan är det naturligt, att man i London önskade full klarhet om Österrikes ingångna förbindelser; men utrikesministern lord Derby sökte fåfängt upplysning om den hemliga januarikonventionen. Ett offentliggörande var omöjligt äfven med hänsyn till den allmänna meningen i dubbelmonarkien, som var afgjordt turkvänlig — en stämning, som turkarne icke voro sena att underblåsa särskildt i Ungern genom att sända osmanska softas till Budapest och genom att högtidligt återställa handskrifter, bortröfvade fyra hundra år tidigare ur Mattias Corvinus' bibliotek. Äfven ett formligt aftal (ett undertecknadt protokoll) om gemensam aktion mot Ryssland, när så kräfdes, stridde mot Andrássys åtaganden å andra sidan; men han föreslog och genomdref en annan utväg att i hufvudsak uppnå samma syftemål, nämligen ömsesidiga deklarationer, som fastställde de eventualiteter, som England och Österrike-Ungern voro ense om att hindra. Hit hörde självklart Sundens öppnande och ett ryskt välde i Konstantinopel, men också danandet af en stor slavisk stat på Balkanhalfön — en möjlighet, som äfven januariaftalets tilläggskonvention velat förebygga såväl genom direkt förbud som genom sina

föreskrifter om det europeiska Turkiets eventuella styckning provinsvis i mindre delar.[1] Man hade därmed åtminstone uppnått en entente eller hvad Disraeli kallade »a moral understanding» — så mycket värdefullare för honom, som han hyste en stark misstro till Bismarck och misstänkte denne för att uppmuntra Ryssland i syfte att själf få fria händer mot Frankrike.

San Stefanofreden (3 mars 1878) och redan dess preliminärer sannade fullständigt farhågan, att ett segerrikt Ryssland icke skulle låta binda sig af tidigare gjorda utfästelser. Det nya Bulgarien var just den slaviska storstat, som man i Wien räddes för, och Österrikes intresse i Bosnien och Hercegovina sattes kallblodigt åsido; ej heller ville man tåla, att ryska trupper i ända till två års tid skulle stå kvar i den nya bulgariska staten. Med full klarhet hade Frans Josef strax vid årets början gifvit till känna, att den uppdelning af Portens länder, som tsaren nu med sina vapens öfvermakt framtvang, ingalunda enligt hans åsikt hvilade på den grundval, som i januarikonventionen enligt österrikisk tolkning var förutsättningen för en dylik operation: det osmanska väldets sönderfallande på grund af egen svaghet och bristande lifskraft — att alltså Österrike-Ungern på intet vis kunde tro sig bundet vid den lösning af Balkanfrågorna, som Ryssland på detta sätt ensidigt framdrefve.

Med tanke på folkstämningen i dubbelmonarkien skulle man tycka, att Andrássy åtminstone nu, när det gällde att med kraft uppträda mot ryska öfvergrepp, skulle hafva åtnjutit förmånen af enhälligt understöd inom landet. Det var dock icke så. Man hade i Wien på många håll trots allt icke förstått Bismarcks ofta citerade riksdagstal den 19 februari, där han påtog sig den ärlige mäklarens roll; de ledande parlamentarikerna togo fastmer för gifvet, att Tyskland i händelse af krig skulle stödja Ryssland. Mot de ryska planerna hade man enligt dessa kretsars upp-

[1] Tredje artikeln i tilläggskonventionen af 18 mars 1877 lydde: »En cas d'un remaniement territorial ou d'une dissolution de l'empire ottoman l'établissement d'un grand état compact slave ou autre est exclu; en revanche la Bulgarie, l'Albanie et le reste de la Roumelie pourraient être constituées en états indépendants». Wertheimer, Andrássy, III, s. 91 noten (jfr II s. 390 ff.).

fattning bort med större kraft uppträda redan från början; nu vore det för sent. Af andra skäl hade kejsaren själf och hans närmaste militära omgifning svårt att finna sig i tanken på ett eventuellt vapenskifte med tsarens härar; särskildt verkade på Frans Josef i ryssvänlig riktning militärattachén i Petersburg, baron Bechtolsheim. Andrássy såg sig till och med nödsakad att ställa sin portfölj till förfogande. Men konsekvenserna af den dittills följda politiken gjorde sig med styrka gällande; kejsaren intygade ånyo sitt fulla förtroende, och de flesta högre militärer, till och med ärkehertig Albrekt, ställde sig på samma sida (februari). Af delegationerna — Andrássys egen skapelse[1] — erhöll denne en krigskredit af 60 millioner gulden, och på hans ställning vid Berlinkongressen inverkade det också gynnsamt, att den länge omstridda förnyade finansuppgörelsen mellan Österrike och Ungern (»Ausgleich») ändtligen kom till stånd i juni 1878.[2]

Vi veta, att Andrássy från början *icke* hade önskat Bosniens och Hercegovinas förening med Österrike-Ungern. Så hade emellertid ställningen ändrat sig, att dessa provinsers förvärf vid Berlinkongressen kom att te sig som en pröfvosten på hans skicklighet och på den österrikisk-ungerska monarkiens lifsduglighet. Kongressens hufvuduppgift var afvärjandet af ett ryskt förmynderskap öfver Balkanhalfön, återställandet af den europeiska jämvikten vid nedre Donau och Bosporen, och äfven för Österrike var denna uppgifts lösning framför allt annat ett lifsvillkor. Men

[1] Wertheimer, Andrássy, I. s. 171 ff., 311 ff. Andrássys insats låg däri, att han frigjorde de af Deák föreslagna deputationerna från beroendet af instruktioner från riksdag och riksråd: Deák genomdref återigen mot Andrássy, att meningsskiljaktigheter i sista hand skulle kunna lösas genom gemensam omröstning. Jfr Louis Eisenmann, Le compromis austro-hongrois de 1867 (Paris 1904), s. 605 f., 629 f. Detta förtjänstfulla arbete, som går tillbaka ända till 1848 och är byggdt på både tjeckisk och ungersk litteratur i ämnet jämte den tyska, förtjänar att nämnas här särskildt på grund af dess värdefulla redogörelse för det dualistiska systemets tillämpning och utveckling efter 1867.

[2] I fråga om de kraf, som Andrássy framställde vid Ignatievs besök i Wien i slutet af mars 1878, lämnar Wertheimer, III, s. 93, viktiga rättelser till den framställning, som man finner hos Debidour, Histoire diplomatique de l'Europe 1814—1878, II, s. 515, och hos Hanotaux, Histoire de la France contemporaine, IV, s. 341. Om ett österrikiskt tullförbund med de västliga Balkanländerna ända ned till Saloniki var sålunda enligt hans framställning intet tal.

skulle Frans Josef hafva nöjt sig med detta, skulle han, som ryssarne ville, hafva öfverlåtit de mellan hans ärfda gränsländer inskjutna områdena åt Serbien och Montenegro eller till äfventyrs mot löfte om självförvaltning lämnat dem och 200,000 flyktingar i osmanernas händer, så skulle detta nu af Europa fattats som ett svaghetstecken, som genast blifvit ödesdigert för hans utrikesminister och hvars återverkan äfven skulle träffat monarkien hårdt.[1] Visserligen var den allmänna meningen i Österrike-Ungern emot en inryckning med väpnad makt. Liksom man förut äskat af Andrássy, att han skulle stäfja Rysslands framfärd utan att själf gripa till vapen, så kräfde man också nu, att han skulle stänga Serbien och Montenegro från de omtvistade provinserna utan att ockupera dessa. Detta var uppenbarligen ogörligt. Kongressen öfverlämnade skenbart enhälligt åt Österrike-Ungern Bosniens och Hercegovinas förvaltning; i stället för den ursprungligen tilltänkta annexionen sattes dock en ockupation, som lämnade sultanen i åtnjutande af den formella suveräniteten. I sak var skillnaden ringa; Österrike tog makten med oinskränkt handlingsfrihet och visade sig på det ekonomiska och äfven det kulturella området sitt uppdrag till fullo vuxet genom en fyrtioårig energisk och framgångsrik verksamhet för landets och folkets förkofran.

Med den serbisk-österrikiska motsatsens slutliga upplösning för ögonen kan man ju likväl äfven nu sätta i fråga, om det icke trots allt varit klokare att från första början frivilligt gå serbernas nationella önskningar till mötes. Men man måste då i hvarje fall minnas, att det serbiska spörsmålet icke hade varit löst med *Bosniens* utlämnande. Detta hade allenast varit en uppmuntran för den storserbiska patriotism, som redan grydde, att sträcka sina kraf längre och att äska afträdelser af Österrikes gamla område sedan sekler, Kroatien, Banatet och som utgangen lär till och med det slovenska Krain. Men sådana eftergifter har ännu

[1] De bosnisk-hercegovinska flyktingarna uppgifvas till nära 200,000 af von Sax, Geschichte des Machtverfalls der Türkei, s. 447 noten (Wien 1908), omkring 200,000 af Sosnosky, Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866, I, s. 182 not 1. Wertheimer har en något högre siffra eller 230,000.

ingen mäktig stat gjort utan tvånget af lidna nederlag. För statsmän, som trodde på Österrike-Ungerns framtid, voro de uppenbarligen otänkbara.

* * *

Det återstår egentligen endast att nämna tvenne data ur Andrássys öfriga politiska bana: hans afgång från utrikesministerposten 1879 och hans medverkan till afslutandet af det tysk-österrikiska förbundet s. å. Den förra hade icke sin grund i ett personligt politiskt nederlag; den berodde icke heller därpå, att Andrássy mist sin härskares förtroende; tvärtom gaf denne endast motvilligt sitt samtycke och tänkte sig till en början afskedet endast som en kortvarig tjänstledighet. Förklaringen är alltså främst att söka hos grefve Julius Andrássy själf. Trots en i många hänseenden lysande statsmannabegåfning var denne icke en alltigenom politisk personlighet af det slag som t. ex. Bismarck, för hvilken det i grunden var otänkbart att frivilligt lämna en framskjuten och mäktig ställning i det offentliga lifvet. Grefve Andrássy var fastmer den politiskt intresserade aristokraten, med tillräcklig patriotism och ärelystnad för att vilja spela en roll och göra en stor insats, men på samma gång plågad och tröttad af det tvång och de strider, hans kall medförde, och af ämbetsgöromålens tryck, huru litet han än skötte dem på gängse byråkratiskt manér. Efter en trettonårig verksamhet på den österrikisk-ungerska monarkiens högsta poster och vid en ålder mellan femtio och sextio — han var född 1823 — kände han sig tarfva hvila och tog den utan att akta på vänners afrådanden.

Påtagligt bidrog det dock i väsentlig mån till hans beslut, att det hade kostat hård strid att vinna parlamentens och delegationernas godkännande af Berlintraktaten och den bosniska ockupationen, och framför allt var det af vikt, att de inre förhållandena i den västra rikshalfvan sedan någon tid voro stadda i en utveckling, som Andrássy icke kunde gilla.[1] Hans politiska system var byggdt på magyarernas och tyskarnes ledande ställning i hvar sin af de båda

[1] Det konstitutionella förloppet i hela den bosniska krisen kritiseras träffande af Eisenmann, Le compromis austro-hongrois, s. 635 f.

rikshälfterna öster och väster om Leitha. Men den författningstrogna tyska ministären Adolf Auersperg störtades i början af 1879 genom söndring inom det egna lägret: dess främste män i österrikiska riksrådet med Herbst och Giskra i spetsen ställde sig oförsonligt fientliga mot utrikesministerns skötsel af ärendena, som tycktes dem äfventyrlig och kostsam, och därmed också mot monarkens politik. Oppositionen blef slagen i den afgörande omröstningen, men ministären hade mist sin parlamentariska grundval, och Frans Josef såg sig nödgad att vända sig till sin ungdomsvän grefve Taaffe, som efter åtskilliga svårigheter slutligen bildade ett nytt varaktigt kabinett. Detta bådade tillmötesgående mot tjeckerna, och därmed börjar en ny epok i Österrikes inre historia — en vändning, vid hvilken Andrássy icke var hågad att medverka.[1] — Däremot nekar Wertheimer, att den militära oppositionen mot hans bosniska politik med sina yrkanden på en framryckning ända till Saloniki på allvar vunnit kejsarens öra eller ägt direkt inflytande på ministerns beslut. Det europeiska läget tillät icke ett dylikt företag; det hade eljest möjligen kunnat bringa en säkrare lösning af den serbiska frågan än Berlinkongressens, ifall det nämligen förr eller senare ledt till en samling af *alla* serbiska stammar under Habsburg, då ju åtminstone enheten varit uppnådd.

Att Andrássy gick af fri vilja och ännu vid sitt tillbakaträde var i full ägo både af sin härskares tilltro och af den tyske rikskanslerens tillit, framgår tydligt af förloppet vid tillkomsten af försvarsförbundet med Tyskland 7 oktober 1879. Det var Andrássy, som på Österrike-Ungerns sida ledde underhandlingarna, delvis i personligt meningsutbyte med Bismarck, och det var han, som jämte prins Reuss undertecknade fördraget — den sista urkund, som han i tjänsten underskref. I själfva verket var ju detta förbundsaftal, till hvilket för öfrigt kejsar Wilhelm på grund af sina ryska sympatier först efter långvarigt motstånd gaf sitt samtycke, en naturlig följd af den föregående

[1] Det må lämnas därhän, om man vid hofvet oberoende af tyskarnes opposition skulle funnit ett närmande till tjeckerna påkalladt af expansionspolitiken bland slaverna i sydost. Jfr Eisenmann, Le compromis austro-hongrois, s. 677 f., som tror detta moment afgörande.

utvecklingen under Balkankrisen.[1] Mer och mer hade denna aflägsnat icke blott Österrike, utan äfven Tyska riket ifrån tsar Alexander, ådragit kejsar Wilhelm och Bismarck förebråelser af denne och därmed gjort en närmare inbördes förbindelse till en nära liggande skyddsåtgärd. Senare utvidgad genom Italiens tillträde, är denna förbindelse i sin ordning upphofvet till trippelalliansen, som därpå i decennier förblef en hufvudfaktor i den internationella politiken, och till dennas grundläggare bör således med allt skäl näst Bismarck framför andra räknas Julius Andrássy.

Andrássys historiska gärning tål sålunda att mätas med ganska stora mått.[2] Med järnkanslerens är den visserligen icke jämförlig; så som denne mäktade han icke styra händelsernas gång och gifva tidens sträfvanden och riktningar sin personlighets prägel. Men det bör ej förbises, att han som Frans Josefs utrikesminister ej heller hade bakom sig den fasta militära och nationella makt, som var eller blef Bismarcks stöd i kampen med från början större vanskligheter. Mer kanske än denne måste Andrássy jämka sina planer efter omständigheternas tvång; mindre än han förmådde han utåt och inåt genomdrifva sin vilja. Men grundlinjerna i hans åskådning och verksamhet ligga tydliga och visa trots skiftande medel en klar och konsekvent uppfattning af den österrikisk-ungerska dubbelmonarkiens utsikter och problem. Den lösning, han bidrog att gifva Balkankrisen, hade visserligen ingen lång framtid för sig, men om detta skall räknas som en svaghet, delade han ansvaret med hela det samtida Europa; den var en kompromiss mellan stridiga intressen, hvarmed i hvarje fall vanns, att Ryssland trängdes tillbaka, och dess stora misstag, Bulgariens styckning, tvekade icke Andrássy själf att beteckna som en rent provisorisk åtgärd, när det visade sig, att bulgarerna ägde en egen vilja och icke voro hågade att blifva verktyg för ryska syften. Den statsbyggnad, Andrássy bidrog att uppföra och genom sin för-

[1] Jfr Oncken, Das alte und das neue Mitteleuropa, särskildt s. 18 f. Onckens kritik af Wertheimer, s. 16 not 2 och s. 18 not 2, tager knappast tillräcklig hänsyn till att dennes hufvuduppgift dock är att skildra Andrássys politik, icke Bismarcks.

[2] Detta framhålles med rätta af Seton-Watson, The rise of nationality in the Balkans, s. 103 (London 1917) — en författare, som på intet vis kan kallas partisk för centralmakterna.

bundspolitik stadga, har efter en mansålder störtat samman, ytterst på grund af den spänning mellan nationaliteterna, som dualismen icke kunde undanrödja och endast till en viss grad förmådde att kufva. Den har dock i femtio år fyllt sin uppgift, och den hade efter allt utseende kunnat fylla den längre, om ock i ändrade former, om den icke fått drapslaget som det vill synas af allierade tyska krigares bristande förmåga af begränsning som statsmän. Det dualistiska systemet hade utan tvifvel sina brister; för att vinna fred, samverkan och makt måste det trots alla eftergifter och kompromisser mångenstädes lägga hinder i vägen för en obunden nationell utveckling hos slaviska och rumäniska folkstammar, och det är kändt, att magyarerna därvid visat en ganska hård hand. Men det återstår att se, om den nya lösning, som nu skall genomföras på grundval af nationaliteternas fullständiga frigörelse och oinskränkta maktutöfning — om denna förmår att skänka en rikare nationell blomstring utan att i sin ordning leda till samma tvång mot de förut gynnade och utan att i det hela upplifva de gamla slitningarna i nya och förhända icke mildare former.[1]

[1] Uppsatsen återgifver ett föredrag, hållet i april 1919.

# Strödda meddelanden och aktstycken.

---

## Vadstena klosters jordebok.

Som del 16:1 af »Historiska handlingar» utgaf C. Silfverstolpe 1897—98 Vadstena klosters sista jordebok jämte utdrag ur klostrets äldre jordeböcker (af 1447, 1466, 1480). I sitt förord till upplagan framhåller den högtförtjänte utgifvaren att tidsbestämning af den sista jordeboken saknas, men att ledning för tidens bestämmande icke saknas. Med stöd av vissa data kommer Silfverstolpe till det resultatet att man bör benämna den: 1500 års jordebok, och årtalet 1500 har följaktligen också införts i titeln på arbetet. På vissa grunder som nedan skola anföras har jag kommit till den uppfattningen att jordebokens tillkomst måste skjutas ett par år fram i tiden.[1] Skillnaden kan synas obetydlig, men ett bidrag till en exakt datering af den viktiga urkunden torde likväl kunna påräkna intresse.

Utgifvarens hållpunkter för sin datering äro följande:

1. Jordeboken upptar gården Joarstorp i Hällestads socken, Bråbo härad, som skänktes till klostret 15 okt. 1498.

2. Den »brodher Niels screffware» som skrifvit boken är enligt S. utan tvifvel identisk med Nils Laurensson, som invigdes 28 dec. 1498 och dog 23 april 1509. — Om denna identifikation är riktig, hvarpå jag ingen grund har att tvifla, skulle alltså jordeboken ha tillkommit något af åren 1499—1508.

3. Jordeboken omtalar herr Nils Erikssons (Gyllenstierna) gods; han dog 1495, men då anteckningen är ordagrant återgifven efter 1480 års jordebok kan herr Nils ha varit död då den senare jordeboken skrefs.

4. Jordeboken omnämner »herr Anders i Skedvi», hvilken dog 1501. — Utgifvaren drar tydligen häraf den slutsatsen att jordeboken bör vara tillkommen före 1501 och kommer så till året 1500 (ehuru efter ofvanstående väl år 1499 ej heller borde vara uteslutet). Detta omnämnande återfinnes i upplagan s. 230, där vi finna: »hustrv Margit, her Anderssa forsia ['hushållerska'] i Skædwi, haffver ena tæliojordh aaker oc ængh i Qwistada; thet köppthe hon aff Niels Benetsson oc haffuer the jordh giffwith tiil clostrid epther sin dödh.» Såvidt jag förstår kan häraf ingen slutsats dras om herr Anders lefde eller var död då jordeboken upplades.

---

[1] I Silfverstolpes Klosterfolket i Vadstena (1899) s. 147 heter det att jordeboken »härleder sig från år 1500, möjligen något år senare.»

Hittills ha vi alltså kommit till något af åren 1499—1508 som bokens tillkomsttid. Nu innehåller emellertid jordeboken (uppl. s. 213) följande uppgift: »tiil Noordhankær [=Nordkärr i Holms socken, Nordals härad, Dalsland] ligger oc tessin ödhatorp: Vaglen, Snarastiigh, Smedboodh; hær tiil liggia godh fiskewarp i Vænir; thetta gaff Arne Biörnsson til clostrid.» Dessa tre ödetorp skänktes ej förrän 20 juli 1502 till klostret — något som också utg. (i not till s. 212) nämner. Gåfvobrefvet finnes aftryckt efter orig. i Riksarkivet hos Lignell, Grefskapet Dal. 1, s. 247, not 1.

Häraf framgår väl otvetydigt att jordeboken icke kan ha varit färdig före 20 juli 1502. Något som talar emot detta kan jag icke finna. Å sid. 280 f. har utg. gjort en sammanställning af gårdar som efter 1500 kommit i klostrets besittning. Den första af dessa är en gård i Vallerstads kyrkoby, Bobergs härad. skänkt 23 juli 1502. Då denna gård är belägen väster om Stångån — »westan Stang(abro)» — har det emellertid ingenting att betyda att den saknas i jordeboken, enär, såsom utg. (s. 265) framhåller (jfr äfven s. II), en mängd där belägna gårdar (alltså i klostrets omedelbara närhet) ej upptagits i jordeboken trots att de säkert tillhört klostret. »Anledningen, hvarföre de uteslutits ur 1500 års jordebok, torde vara, att de stått särskildt under gårdsmästarens uppsigt och förvaltning, såsom ursprungligen varit föreskrifvet om alla gårdar i häradena vester om Stångån.» Nästa på s. 280 anförda gårdar äro de ofvan omnämnda i Nordals härad. Härefter följer: Krogen i Törnevalla socken, Åkerbo härad, jämte en gård i Söderköping, skänkta 29 juli 1502 af Nils Krögare. Nu ligger Törnevalla socken »östan Stanggabro» (s. 48) och denna donation af 29 juli bör följaktligen ej ha kommit klostret tillhanda då ifrågavarande parti af jordeboken nedskrefs. I den omständigheten att en donation af 20 juli 1502 är upptagen men en donation af 29 samma månad och år icke är upptagen ligger i själfva verket ingenting besynnerligt, eftersom boken börjar med Östergötland (klostrets egendomar i Törnevalla stå i uppl. på s. 48 f.) under det att Dal kommer först långt fram (Arne Biörnssons donation står i uppl. på s. 213). Vi torde alltså våga dra den slutsatsen att jordebokens första parti (åtminstone så långt som till Törnevalla socken i Östergötland) varit färdigskrifvet 29 juli 1502, men att partiet om Dal icke varit skrifvet 20 juli samma år. Under förutsättning att nedskrifvandet af boken icke dragit allt för lång tid (ett år eller mera) torde vi följaktligen vara berättigade att benämna den icke 1500 års utan *»1502 års jordebok.»*

***Erik Noreen.***

[1] Märkligt är jordebokens: »hær tiil liggia godh fiskewarp i Vænir.» då Arne Biörnsson uttryckligen bestämmer: »min fiske wand takir jak wndan, swa mang som ther tiil ligher.»

# De nordiska regeringarna och studentmötet 1843.

Det har varit en gängse uppfattning, att de skandinaviska studentmötena rönt starkt motstånd från regeringarna, hvilka också därför fingo uppbära mycket klander. Man har vetat, att Ryssland varit intresseradt i denna angelägenhet, men arten af dess ingripande har hittills ej varit närmare undersökt. Efterföljande utredning torde visa, att förhållandena ligga något annorlunda, än man hittills varit benägen antaga.

När 1843 den stora danska resan till Uppsala planerades, synes den till en början ej väckt någon större uppmärksamhet på högsta ort, åtminstone såvidt man kan döma af den diplomatiska skriftväxlingen. Den omnämnes första gången så sent som d. 19 maj. En viss betydelse fick det, att det ordinarie svenska sändebudet i Köpenhamn, Lagerheim, just då hade tagit tjänstledighet. Hans vikarie, grefve Mörner, visade sig benägen att tillmäta företaget större betydelse än hvad fallet var med regeringarna. Han berättar i sin nyssnämnda rapport, att han »comme une réflexion individuelle de ma part» framhållit för danske utrikesministern Reventlow-Criminil, att det måhända vore lämpligt, att några professorer öfvertoge ledningen. Det berättas ej, att Reventlow svarat något som helst på denna invit. Ännu mera belysande är det, när han i rapporten framhäfver möjligheten af att resan ej komme till stånd. Han tillägger nämligen: »Je ne me sais permis d'énoncer quelque désir à cet égard, ni pour, ni contre.» Detta torde tämligen tydligt bevisa, att svenska regeringen för sin del ej a priori tagit ställning mot studentmötena. Ett sådant hade ju gått af stapeln året förut, och det var ingen hemlighet, att man redan då tänkte på ett nytt i Uppsala.

I sin nästa rapport, d. 25 maj, har Mörner alldeles öfvergifvit denna neutrala ståndpunkt. Ehuru han ej fått några instruktioner, förklarar han sig i ett följande samtal med Reventlow öppet ha poängterat »le peu d'opportunité de l'invasion». I stark motsats mot tveksamheten förut angående svenska regeringens hållning heter det nu: »Je crois ne pas me tromper sur les principes si constamment suivis par le Gouvernement du Roi.» Uppenbarligen ha cirkulären 1837 och 1842 fallit honom i tankarna. Han hade t. o. m. vidtagit den åtgärden att anmoda svenske konsuln i Köpenhamn att förehålla resenärerna olägenheterna och kostnaderna af en sådan resa. Han ansåg det nu säkert, att resan ej öfverensstämde med danska regeringens önskningar, och hoppades, att det skulle bli möjligt afstyra densamma. I detta fall gick han emellertid händelserna något i förväg, liksom äfven hans framställning af danska regeringens hållning synes något färgad af hans egen uppfattning. I en senare redogörelse[1] för detta samtal berättar han, att Revent-

[1] Mörners rapport d. 14 juli.

low visserligen i allmänhet godtagit hans invändningar, men att denne undvikit att uttala någon bestämd mening och framhållit saken som en bagatell. Sedan beslöts faktiskt i danska statsrådet att låta expeditionen försiggå, »comme n'offrant rien d'illégal et ayant peu d'importance», för att använda Mörners referat (ibid.). Det torde sålunda vara alldeles klart, att danska regeringen ej velat lägga några hinder i vägen utan att motståndet uteslutande emanerat från Mörner, hvilken också sedan, när förvecklingar inställde sig, belåtet kunde framhäfva sin skarpsynthet i motsats mot danska regeringens (ibid.).

Under hela denna tid kommo inga förhållningsregler af något slag från utrikesdepartementet, trots Mörners ofvannämnda uttryckliga påpekande, att han saknade sådana och trots hans sedermera på eget bevåg igångsatta aktion.[1] Detta ger anledning misstänka, att »les principes si constamment suivis», som Mörner åberopar, ej längre så orubbligt vidhöllos. Mörner synes själf ha blifvit något betänksam inför den fortsatta tystnaden, ty i en rapport d. 12 juni efter studenternas återkomst, innan ännu konsekvenserna af färden blifvit bekanta, har han intet förklenande att förmäla; tvärtom berättar han, med en viss belåtenhet, hurusom deltagarna »ne cessent d'exprimer leur admiration enthousiaste pour Notre Auguste Maison regnante» äfvensom »les sympathies les plus vives pour la Suède».

Vid denna tidpunkt var aktionen från rysk sida redan satt i gång. Rysslands chargé d'affaires i Stockholm, Glinka, afgaf i omedelbart samband med mötet två rapporter, $\frac{27 \text{ maj}}{8 \text{ juni}}$ och $\frac{31 \text{ maj}}{21 \text{ juni}}$, hvilka ställde detsamma i en för svenska regeringen allt annat än behaglig dager. Ungefär samtidigt alarmerades den äfven af ståthållarskapet i Finland, hvilket land haft två representanter vid mötet. Så kom det sig, att svenska sändebudet i Petersburg, Palmstierna, d. 27 juni öfverraskades af en kallelse till kejsaren, som frågade honom efter notiser från studentmötet, under framhållande af att hans (kejsarens) underrättelser vore mycket ogynnsamma. Palmstierna kunde blott svara, att han ingenting ondt hade sig bekant, hvarpå kejsaren genmälde, att han särskildt fäst sig »au ton qui avait regné et à l'esprit qui s'était manifesté à l'égard de l'union Scandinave», tillfogande att han skulle önskat, att svenska regeringen ej uraktlåtit att ingripa vid detta tillfälle. Palmstierna menade, att enhetssträfvandet blott hade kulturell innebörd, men kejsaren förklarade detta blott vara en förevändning.[2] Efter detta

[1] U. D:s enda åtgärd bestod i två cirkulärskrifvelser af d. 6 och 9 juni, hvari helt objektivt redogöres för resans förlopp med tillfogande, att rapporterna om ungdomens uppträdande i allmänhet vore tillfredsställande. Denna färglösa ståndpunkt måste sägas vara ganska signifikativ vid jämförelse med de stora åthäfvorna i cirkuläret 1837, som egentligen hade mycket mindre reellt underlag. Redan i cirkuläret 1842 var tonen betydligt mildare: man nöjde sig med en blott hänvisning till det förra, och nu hade man kommit därhän, att regeringens sinnelag närmast synes vara neutralt.

[2] Palmstiernas rapport d. 29 juni.

samtal begärde Palmstierna audiens hos Nesselrode, hvilken framhöll som sin åsikt, att de nordiska regeringarna borde enas om att afstyra vidare företag af denna art. Palmstierna hänvisade till Sveriges egenskap af konstitutionell stat och försökte göra gällande, att de offentliggjorda talen i allmänhet hade en rätt oskyldig prägel. Han hade då ej reda på Plougs Kalmartal, hvilket i hans ögon i hög grad bidrog till att rättfärdiga Rysslands uppträdande.[1]

Redan samma dag, som detta samtal ägde rum, d. 3 juli, utfärdade ryska regeringen i hufvudsak likalydande depescher till beskickningarna i Stockholm och Köpenhamn, hvilka ålades underrätta resp. regeringar om innehållet. Detta återgifves delvis ordagrant i U. D:s skrifvelse till Palmstierna d. 18 juli och efter denna källa må några utdrag här citeras.

»— — D'abord la jeunesse universitaire, quoique jouant ostensiblement le principal rôle, ne semble avoir été que l'instrument docile d'individus connues pour leurs principes et leur tendance révolutionnaire. Les veritables Coryphées de cette réunion — c'etait des journalistes, des folliculaires qui depuis longtems font métier de prêcher le bouleversement de l'ordre des choses existant. Ce qui s'est passé ne saurait donc être envisagé comme provenant simplement de l'effervesconce momentanée d'une jeunesse inconsiderée et plus ou moins présomptueuse. C'est bien au contraire l'effet prémédité d'une intrigue ourdie et executée par des hommes versés dans l'art d'intrigues. Elle ne semble avoir eu d'autre but pour le moment que de semer des germes de troublis, non seulement dans les trois Royaumes, mais même dans une des provinces de l'Empire et de commettre les Gouvernemens entr'eux, sauf à exploiter en tems et lieu, ce qui aura été si habilement preparé. Cette tactique s'est trahie par les discours qui ont été prononcés. Ils offrent en quelque sorte le programme de ce qu'il faut attendre de l'activité malfaisante de ces démagogues.»

Efter denna svartmålning af studentmötena följde ett stycke, »la plus pénible pour le Gouvenement du Roi» enligt utrikesministerns förklaring. Det lydde som följer:

»Que ces machinations aient pu se dévélopper sous les yeux du Gouvernement Suédois; que les plus violentes diatribes aient pu être lancées contre la Russie et contre le Danemarc en présence des hauts fonctionnaires, sans qu'un seul mot de leur part, sans qu'une seule manifestation de la part du Gouvernement eut annoncé l'intention de réprimer ces excès, ou les eut subséquemment, au moins, frappés de la reprobation qu'ils méritent, voilà ce qui a dû surprendre le Cabinet Impérial et ce qu'il déplore sincèrement.» I fortsättningen erinrades om Wartburgfesten 1817 och Hambachmötet 1832 och om de tyska furstarnas däraf föranledda åtgärder med tillfogande, att kejsaren trodde sig uppfylla »un devoir d'amitié, en appelant la plus sérieuse attention du Cabinet de Stockholm sur les menées, dont la

[1] Palmstiernas rapport den 6 juli.

réunion des étudians Danois et Suédois a révélé l'existance et sur les graves conséquences qui peuvent en résulter».

Denna kraftiga läxa, hvars innehåll, som nämndt, i allt väsentligt torde återfinnas i den för danska regeringen afsedda skrifvelsen, slog ned nästan som en bomb både i Köpenhamn och Stockholm. Mörner fick så godt som genast reda därpå och kunde nu triumfera gentemot de båda nordiska regeringarna, hvilka ej skänkt hans varningar något beaktande. Danska regeringen tog rätt rundlig tid på sig för svaret, hvilket afläts först d. 4 aug. Dess innehåll är ej kändt men torde till stor del ha öfverensstämt med de synpunkter, som den svenska utrikesledningen utvecklade i sin korrespondens med Palmstierna.[1] Under tiden hann danska regeringen med åtskilligt annat: förbud mot »Skandinavisk Samfund», inskridande mot pressen m. m., hvilka åtgärder synas vara att tillskrifva direkt rysk påtryckning.[2] Just nu var stämningen mot Ryssland ytterligare uppjagad på grund af den nyss bekantgjorda förlofningen mellan prins Fredrik af Hessen och den ryska storhertiginnan Alexandra.[3] Sådana missnöjesutbrott voro naturligtvis ur regeringens synpunkt högst malplacerade och måste nedtystas. Man tyckes t. o. m. ha fruktat oroligheter och ökade med anledning däraf Köpenhamns garnison rätt betydligt.[4]

I detta sammanhang blef emellertid Mörner benägen att tillägna sig en ny syn på den skandinaviska rörelsen. I en tidigare rapport (d. 10 juli) hade han uttalat sin förvåning öfver den ringa sympati, som den danska allmänheten visade sin konung. Han uttryckte t. o. m. naivt nog den förmodan, att detta vore att tillskrifva konungens egen önskan. Den nyss nämnda förlofningens komplikationer gåfvo honom hastigt en riktigare bild af läget. Han omtalar nu,[5] hurusom flera ansedda personer för honom framställt sina bekymmer rörande Danmarks framtid, därvid särskildt påpekande Danmarks ofördelaktiga ställning gentemot Sverige i fråga om regentfamiljen. Något senare[6] har han fått klart för sig de spirande konsekvenserna af dessa stämningar. Han försäkrar, »qu'il existe nombre de personnes réflechies qui verraient volontiers un rapprochement vers la Suède; mais tel qu'il pourrait se faire sans crime et sans bouleversement, en laissant les choses aller leur train, non tachant de les dévancer». Strax efteråt talar han om »les sympathies Scandinaves loyales et honorables». En sådan moderat och konventionell skandinavism innebar i hans ögon ej längre något förkastligt; det var endast den politiska radikalismen hos de unga studenterna, som dittills gjort själfva rörelsen misstänkt i hans

[1] Utrikesministerns skrifvelse till Lagerheim d. 6 okt. 1843.

[2] Enligt Lagerheims rapport d. 8 sept. utöfvade Ryssland sedan någon tid tillbaka »une surveillance toute particulière sur les affaires du Danemarc».

[3] Mörners rapport d. 24 juli apost. 1.

[4] D:o d. 18 aug.

[5] D:o d. 24 juli apost. 1.

[6] D:o d. 7 aug.

ögon. Med detta uttryckte han säkerligen tämligen noggrant sin regerings åsikt.

Låt oss nu se, hur man i Stockholm red ut stormen från Petersburg! Redan innan Nesselrodes skrifvelse meddelats den svenska regeringen, var den genom Palmstiernas berättelse om sitt samtal med kejsaren förberedd på hvad som komma skulle. Den utvecklade genast en anmärkningsvärd aktivitet och lät på samma dag, d. 7 juli, skrifvelser afgå både till Köpenhamn och Petersburg. I hänvändelsen till Mörner möter för första gången ett gensvar af alla hans uttalanden om studentmötet. Man förteg omsorgsfullt, hvad som var å färde, och uttryckte blott den önskan att nu omsider, mer än en månad därefter, få veta, hvad den danska regeringen yttrat för mening om studentmötet vid de samtal, Mörner haft med Reventlow i slutet af maj. Mörner hade nämligen, tydligen på grund af det bristande intresse, hans förmän i Stockholm visade för hela angelägenheten, underlåtit att rapportera mer än början af dessa öfverläggningar, bestående i de förut refererade påpekanden han själf riktade till Reventlow. Detta bref till Mörner var tillkommet endast och allenast för att Sverige skulle kunna uppträda med mera pondus gentemot den förestående attacken från Petersburg. Instruktionerna till Palmstierna denna samma dag, d. 7 juli, äro i detta afseende synnerligen betecknande. Han skulle meddela den kejserliga regeringen bl. a. följande:

»— — du moment où le Chargé d'affaires de Suède et de Norvège à Copenhague eut acquis la certitude du projet de voyage des étudians Danois, il s'empressa de témoigner confidentiellement et à deux reprises à M. le Comte de Reventlow-Criminil, combien leur expedition paraissait peu opportune et combien il serait à désirer qu'un empêchement quelconque les rendit a leurs études au lieu de se livrer à des démonstrations dont ils ne pouvaient eux-mêmes déterminer ni la portée ni les résultats. Voyant néanmoins se diriger vers les côtes de la Suède une foule de jeunes étrangers avec l'intention manifestée d'avance de faire en corps une visite aux étudians d'Upsal, le Gouvernement de Sa Majesté, justement étonné de ce qu'il y avait d'insolite dans une pareille entreprise, mais ne voulant pas dévier des préceptes du droit des gens, et reflechissant que le Gouvernement Voisin pourrait trouver peu amical qu'on élévât la moindre difficulté à leur débarquement, se borna à ordonner aux autorités locales de s'assurer scrupuleusement de la régularité de leurs passeports. Ceux-ci ayant été trouvés en bonne et due forme et aucune communication préalable ne nous ayant été faite par le Cabinet de Copenhague ni directement par la Mission Danoise à Stockholm qui disait n'en avoir reçu aucun avis de Sa Cour, ni à la Mission du Roi en Danemarc, sur la manière du dit Cabinet d'envisager l'importation susmentionnée, on ne refusa point aux visiteurs, dont le point de départ était précisement la Capitale de leur patrie, l'accueil accordé aux sujets des Puissances amies, duement légitimés et voyageant ainsi du consentement de leurs Gouvernemens respectifs.»

Efter denna intressanta framställning af resans antecedentia betonas det, att man hållit noga uppsikt öfver hvad som tilldragit sig på svensk mark och varit särskildt angelägen om att allt måtte ske i den största offentlighet, så att inga hemliga manifestationer vore möjliga. Denna metod hade varit af stort värde och mera tillförlitlig än undertryckningsåtgärder, som blott skulle uppeggat den ungdomliga entusiasmen. Då nu ledsamma konsekvenser visat sig, vore det att önska, »qu'on parvint à séparer de ces réunions littéraires l'élément politique». Om detta vore omöjligt, borde Danmark, hvars styrelseform i det fallet erbjöde större möjligheter, för framtiden afstyra sådana expeditioner till de svenska universiteten. Det är ganska remarkabelt, att studentmötena, för så vidt de vore »litterära», sålunda uttryckligen tillerkännas existensrätt. Afsvärjandet af all politisk skandinavism torde ej heller böra tagas alltför allvarligt, då man vet, att den svenska regeringen redan långt förut var underrättad om stämningen inom vissa kretsar för en skandinavisk union.[1] Det har därför föga betydelse, att cirkuläret 1837 för säkerhets skull ännu en gång åberopas som den orubbliga grundvalen för svensk politik i detta stycke.

I en ny skrifvelse till Palmstierna d. 18 juli, föranledd af att utrikesministern nu fått taga kännedom om Nesselrodes depesch med dess delvis rätt kraftiga uttalanden, uppehåller han sig utförligare vid saken. Synpunkterna äro emellertid i allt väsentligt desamma som i den förstnämnda skrifvelsen. Anmärkningsvärdt är dock, att svenska regeringen öppet bestrider riktigheten af den ryska uppfattningen om talen under resan, hvilka ingalunda varit så farliga som påståtts. Det framhålles uttryckligen, att detta måste bero på oriktiga, kanske t. o. m. medvetet falskt färgade framställningar.

Samma dag, som detta aktstycke affärdades, talade Palmstierna med kejsaren om Ihres första skrifvelse.[2] Palmstierna fick det intrycket, att man nu önskade låta det förflutna vara glömdt men att man lade stor vikt på att förebygga ett upprepande. Det svenska sändebudets vidare utläggningar i denna rapport äro af stort intresse, i det de låta skina igenom, att den traditionella rysk-svenska vänskapen här riskerade att få en törn. Han framhåller, att kejsarens mottagande af honom »ne me laisse rien à désirer» och att Nesselrode visat »toute sa bienveillance habituelle». Han fortsätter sedan:

»Je n'en tire aucune induction; mais cela suffit pour éloigner celles qu'on aurait pu être tenté de tirer du contraire. Mais, sans avoir aussi à regretter le moindre refroidissement, occasionné par l'incident en question, j'ôse me permettre, Monsieur le Baron, d'énoncer, quant à l'avenir, une opinion identique avec celle de Monsieur

[1] Lagerheims rapport d. 21 april 1837. Hist. Tidskr. 1914, sid. 208.
[2] Palmstiernas rapport d. 20 juli.

le Comte de Nesselrode et sans la moindre doute avec celle de Votre Excellence. Il importe, dans les intérêts communs que cela ne soit plus. Il importe, que les rues ne rétentissent de déclamations politiques qui n'en sont pas moins indues, si la Russie peut les mépriser. Il importe surtout, et le Comte de Nesselrode s'est entièrement associé à cette observation de ma part, que la jeunesse, dont la vocation est encore l'étude, ne prenne l'habitude de l'abandonner pour s'occuper d'intérêts au-dessus de sa portée, pour s'échauffer par le bavardage politique et finir par s'entrainer et entrainer les autres à des trâmes, nécessairement possibles de la vindicte des lois.»

Det är alldeles tydligt, att Palmstierna trots sin försäkran i motsatt riktning ej var öfvertygad om att detta betraktelsesätt äfven var svenska regeringens. Hvarför eljest denna föreläsning om den politiska klokhetens fordringar, med dess kategoriska betoningar, hvilka snarare liknade instruktioner till en underordnad än motsatsen? Palmstierna hade ej för ro skull suttit i Petersburg i många år. Han var en ifrig anhängare af de svensk-ryska förbindelserna, hvari han såg ett stöd för Sverige gentemot den framträngande »rabulismen», och han såg nu ett tillfälle att slå ett slag för denna politik, hvars bestånd han trodde vara hotadt. Följaktligen synes han utan någon större förtjusning ha mottagit utrikesministerns andra bref af d. 18 juli. Han meddelade det enligt order men utan tillfogande af några som helst egna reflexioner och framhöll i sitt svar d. 27 juli ifrigt, att den kejserliga regeringen endast tänkte på framtiden och att man därför borde låta det förflutna vara. Det fanns f. ö. en annan omständighet, som vid denna tidpunkt störde stämningen mellan Sverige och Ryssland. Man var i Stockholm förstämd öfver att den ryska sändebudsposten därstädes stod obesatt sedan nära två år tillbaka. I ett anmärkningsvärdt bref d. 30 maj till Palmstierna förklarar utrikesministern, att detta kunde uppfattas som tecken på en mindre vänlig stämning mellan de båda hofven (»un refroidissement entre les deux Cours»). Man synes också i Stockholm ha varit mindre belåten med ställföreträdaren, chargé d'affaires Glinka, som lämnat de enligt svensk mening öfverdrifna och missledande rapporterna om studentmötet. Först fram i november blef ryska regeringen efter ytterligare påstötningar färdig att besätta posten med ordinarie innehafvare, baron Krüdener.

För denna gång var den ryska aktionen till ända, men det kan ju ej i minsta mån betviflas, att den spelat en afsevärd roll vid förhindrandet af den påtänkta svarsvisiten i Köpenhamn 1844 liksom att den äfven varit verksam i fortsättningen. Det anmärkningsvärda ligger nu i att svenska regeringens politik gentemot skandinavismen redan under Karl Johans sista år synes ha undergått en förändring. Olikheten mot 1837 är alltför påfallande för att utan vidare kunna affärdas. Då hade svenska regeringen blott alltför villigt efterkommit de ryska önskningarna, churu ingen-

ting annat förgripligt förekommit än ett par pressuttalanden.[1] Nu däremot, vid studentmötena, som ovillkorligen måste betraktas som långt mera betydelsefulla och respektingifvande skandinaviska demonstrationer, undviker svenska regeringen i det längsta att ta ställning, försöker så mycket som möjligt släta öfver hvad som förekommit och framhäfver svårigheten för Sverige att vidtaga några restriktiva åtgärder. Anledningen till denna växling må t. v. lämnas därhän. Kanhända var Karl Johan intresserad af de allt ljusare utsikterna till en skandinavisk dynastisk union, hvarom hans sändebud i Köpenhamn hade att förtälja. Sådana intentioner måste nödvändigt ställa Sverige i motsats till Ryssland och nödga det till orientering åt annat håll. Möjligen var Karl Johan — tecken saknas ej alldeles därtill — ej främmande för tanken på den omsvängning, som sonen i sinom tid fullbordade genom — novembertraktaten.

*Theodor Blomqvist.*

---

## Underrättelser.

— Den 4 dec. 1919 afled en af den finska historieforskningens främste, f. d. professorn vid universitetet i Helsingfors, friherre Ernst Gustaf Palmén. Född den 26 nov. 1849, blef Palmén 1877 docent i nordisk historia och utnämndes 1884 till professor i finsk, rysk och nordisk historia, från hvilken professur han 1911 erhöll afsked. Palméns doktorsafhandling utgjordes af det gedigna arbetet *Historisk framställning af den svensk-finska handelslagstiftningen från Gustaf Vasas regering till 1766* (1876). I *Sten Stures strid med konung Hans. Kritisk öfversikt* (1883) gaf han en framställning af och intog ståndpunkt till de olika uppfattningar, som uttalats af svenska och danska forskare. *Anders Chydenius' Politiska skrifter* utgafvos 1880 af Palmén och försågos med en vidlyftig och värdefull inledning, vittnande om författarens stora intresse för frihetstidens historia. Att anteckna äro dessutom flera uppsatser och smärre urkundspublikationer i Historiallinen Arkisto, behandlande ämnen från nämnda tid, såsom *Anteckningar ur inrikes rådsprotokollen om finska tjänstemäns tillsättning på 1740-talet* (1878) samt de på finska skrifna uppsatserna om landtbrukets tillstånd under midten af 1700-talet (1886), om Sinclairska mordet (1908) och om prästerskapets växande politiska inflytande under 1700-talet, den sistnämnda tryckt (1910) i kyr-

[1] Hist. Tidskr. 1914, s. 198 o. ff.

kohistoriska samfundets publikation. Om hans intresse för 1808—09 års krig vittnar editionen af *G. Hauswolffs Journal öfver Sveaborgs belägring* (1881) och af Jägerhorns förslag till regeringsform (1884). I texten till *Atlas öfver Finland* (1910) behandlade Palmén såväl den administrativa och juridiska indelningen som kommunikationerna. I det på historisk grund hvilande uppslagsverket *Oma Maa*, som han bragte till stånd, finnas många artiklar af hans hand. Finska litteratursällskapets utveckling 1831—1881 skildrade han 1881 på finska. Palméns mest omfattande arbete är biografien öfver hans fader, senatorn och vice kanslern, ingående i publikationen *Till hundraårsminnet af Johan Philip Palmén 1811* $^{3}/_{10}$ *1911* (Helsingfors 1915—1917; 1174 + 39 s.). Arbetet, som torde vara en af de utförligaste skildringarna af någon finsk personlighet, hvilar på autentiskt material, som i ej ringa grad meddelas i verket. På grund af den insats, som J. Ph. Palmén gjorde som professor och ledamot i olika kommittéer, som senator, prokurator och vice kansler, vidgar sig framställningen till en skildring af stora delar af Finlands nyaste historia. I viss mån i samband med detta stora arbete stodo de i Historiallinen Aikakauskirja 1914 och Historiallinen Arkisto 1915 publicerade uppsatserna om planen på en finsk lagkodifiering på 1830- och 1840-talen och om tillkomsten af 1852 års universitetsstatuter. På svenska historiker- och filologmötet i Göteborg 1912 höll Palmén ett föredrag om tillgodogörandet af kameralpolitiska urkunder från Vasatiden, i hvilket han redogjorde för sina studier rörande 1500-talets och det tidigare 1600-talets ekonomiska förhållanden och framlade ett program för bearbetning af det storartade urkundsmaterialet. Tyvärr synas de studier, som Palmén drifvit på ifrågavarande område, ej ha burit någon litterär frukt. Palmén hedrades på sin 60-årsdag af sina kolleger och lärjungar med en festskrift. I Finlands politiska lif tog Palmén en synnerligen liflig del såsom landtdagsman och ledamot af flera kommittéer.

*(E. N.)*

— En centralhärd för den alltmer omfattande stadshistoriska forskningen har 1919 kommit till stånd i det *Svenska stadshistoriska institutet*, som utgör en afdelning i det Svenska Stadsförbundet. D:r Nils Ahnlund framkastade i uppsatsen *Svenska stadshistorier och svensk stadshistoria* i Stadsförbundets tidskrift 1917 tanken på bildandet af en särskild organisation för utforskande af de svenska städernas historia. Vid närmare öfverväande befanns det vara lämpligast att inrätta ett institut inom Svenska Stadsförbundet. För institutets tillkomst torde man i väsentlig grad ha att tacka fil. d:r Yngve Larsson och de mecenater, som ställde afsevärda penningmedel till buds. Det konstituerande sammanträdet hölls d. 7 juni 1919 (jfr Svenska stads-

historiska institutet i Stadsförbundets tidskrift 1919), hvarvid stadgar antogos. Institutets uppgift angafs vara åstadkommandet af ett »målmedvetet, vetenskapligt forskningsarbete med svensk stadshistoria som föremål», grundadt på förtecknande och i lämplig mån edition af källmaterial. Syftet vore att verka för en bearbetning af den svenska stadshistoriens hufvudproblem. En stadshistorisk nämnd utsågs, bestående af såväl historiker som arkiv- och kommunalmän med riksarkivarien S. Clason som ordförande och justitierådet A. Borgström som v. ordförande. Till institutets sekreterare valdes docent N. Herlitz. Vid det konstituerande sammanträdet höll d:r Herlitz ett föredrag: »Några ord om den stadshistoriska forskningens närmaste uppgifter» (tr. i Stadsförbundets tidskrift 1919). Klart framhölls här, huru stadshistorien för att få verkligt vetenskapliga uppgifter ej kunde endast begränsas till behandlingen af en stad och dess öden och institutioner, utan att man måste i väsentligt högre grad än hittills behålla sambandet med den allmänna utvecklingen. Öfversiktligt redogjordes för Odhners banbrytande insats på området liksom för den följande litteraturen. En mångfald viktiga problem hade ännu knappast behandlats. Efter Gustaf Adolfs tid är t. ex. de svenska städernas författning och förvaltning ej närmare utredd. Inom den ekonomiska och sociala historien vänta stora olösta uppgifter, såsom t. ex. om den inre handelns öden eller om borgarståndets tillkomst och utveckling. Ett arbetsprogram för 1920 fastställdes vid sammanträde 15 dec. 1919. Den närmaste uppgiften är åstadkommande af en allmän öfversikt öfver källor och litteratur för den svenska stadshistorien genom en inventering af arkivmaterialet och påbörjande af en bibliografi öfver hithörande litteratur. Öfver ett antal viktigare arkivserier ha specialförteckningar planerats. Institutet äger ännu ingen möjlighet att skrida till urkundspublikationer. Som närmaste önskemål har angifvits en edition af borgarståndets protokoll och af städernas besvär och resolutionerna därpå. Vid sammanträdet höll d:r Herlitz föredrag om »Ett förslag om stadsförvaltning under landsrätt från Gustaf III:s tid», därmed belysande från äldre tid en nu aktuell organisationsfråga. Efter allt att döma kommer institutet att göra en betydande insats för utforskande af en viktig del af vår inre historia.

*(E. N.)*

— Amanuensen vid statsarkivet i Helsingfors fil. mag. Gunnar Sohlberg har öppnat en byrå under namn af Helsingfors arkivbyrå (adress Bergsgatan 20 E), som åtager sig utförande af alla slags arkivforskningar såväl i Finland som i utlandet.

— Af *Meddelanden från Svenska Riksarkivet* föreligger ett nytt häfte (Ny följd I: 45—47), främst innehållande riksarki-

variens årsberättelse för 1917. Årets märkligaste uppslag på arkivväsendets område var tillsättningen af den s. k. kammararkivkommittén, hvars betänkande som bekant numera föreligger — man ville hoppas förberedande en snar och tillfredsställande lösning af den viktiga och segslitna arkivpolitiska fråga, som de sakkunniga haft sig förelagd. — Bland riksarkivets accessioner märkes en ny leverans af arkivalier från flottans arkiv i Stockholm, mestadels från åren 1789—1815. Vidare har, hufvudsakligen genom utomstående mäcenaters välvilliga understöd, förvärfvats den Rosenstein-Tersmedenska samlingen, innehållande bref och handlingar förbundna dels med Nils von Rosenstein och hans systersöner af släkten Tersmeden, dels med den förstnämndes systerdotterson kammarherre Nils Tersmeden. En ökad möjlighet att på dylikt sätt åt en statens samling och därmed för all framtid åt forskningen rädda i enskild ägo eller på den under de senare åren endast alltför lifliga autografmarknaden förekommande arkivalier innebär den donation af 10,000 kronor från direktör Gunnar Svensson i Malmö, hvarom årsberättelsen också har att förmäla. — Arbetena i riksarkivet under året utgöra till stor del fortsättning af förut påbörjade. Bland slutordnade och förtecknade samlingar äro att nämna justitiekanslersämbetets omfattande arkiv samt vissa grupper af handlingar rörande militära ämnen. En betydande mängd kommitté- och sakkunnighandlingar, som införlifvats genom den kungl. kungörelsen från 1916, har förtecknats och inordnats. En välkommen hjälpreda för forskningen utgör den tabellariska öfversikt, som utarbetats till underlättande af studier i rådsprotokollen 1660—1718, hvilka för denna tid lida af en viss oöfverskådlighet, förda som de äro af olika sekreterare i jämnlöpande serier. Påbörjadt är ett annat, omfattande registreringsarbete af största vikt för den rättshistoriska forskningen, nämligen utarbetandet af ett detaljeradt kortregister öfver Svea hofrätts domar från 1600-talet; arbetet, som bekostas genom särskildt anslag från statens sida, utföres af jur. d:r C. W. U. Kuylenstierna. Resultat af riksarkivets verksamhet föreligga vidare i de under året utgifna publikationer, som annorstädes omnämnts i denna tidskrift: del 3:1 af andra serien af Svenska riksdagsakter samt början af Almquists uttömmande redogörelse för den civila lokalförvaltningen 1523—1630. Utanför riksarkivets ordinarie arbetsuppgifter ligga såväl riksarkivariens genom kungl. uppdrag föreskrifna deltagande i förberedandet och verkställandet af 1917 års undersökning af Karl XII:s kvarlefvor som det biträde, hvilket på hemställan från utrikesdepartementet och med Kungl. Maj:ts medgifvande lämnats från riksarkivets sida till ordnande af departementets arkivalier från krigstiden — handlingar hvilka ju emellertid i sinom tid komma att utgöra en del af riksarkivets samlingar.

Som bekant medförde den opinionsstorm, som föreskrifter-

na om de äldre kyrkoarkivaliernas aflämnande till landsarkiven på sin tid väckte i Dalasocknarna, att landsarkivorganisationen på denna punkt icke fullständigt genomfördes, utan åtskilliga församlingar på särskild framställning fått behålla sina arkiv mot vidtagande af vissa säkerhetsåtgärder för deras förvaring. I sistnämnda afseende har man på olika håll förfarit olika: antingen ha arkivlokaler anordnats i kyrkorna eller andra jämförelsevis eldfasta byggnader eller ha brandfria hvalf inbyggts i eller tillbyggts till prästgårdarna eller också ha fristående arkivbyggnader uppförts. För första gången hafva nu dessa behållna kyrkoarkiv, hvad Kopparbergs län beträffar, underkastats inspektion från riksarkivets sida. Denna förklaras i årsberättelsen ha bidragit att stärka tvifvelsmålen om det lyckliga i anordningen. Åt den på de kostsamma byggnadsåtgärderna och arkivaliernas ordnande och vård nedlagda omsorgen lämnas visserligen erkännande, men fuktfaran har icke öfverallt undanröjts och ordnings- och förteckningsarbetena voro i vissa fall icke fullt tillfredsställande, hvarför på några håll biträde från sakkunniga arkivmän skulle anlitas. — De från landsarkivens sida utöfvade inspektionerna af de yngre kyrkoarkiven ha fortgått och i stort sedt gifvit samma resultat som förut. Mest tillfredsställd med förhållandena i sitt distrikt synes landsarkivarien i Lund vara; i både Uppsala och Vadstena arkivdistrikt framhålles leverans af arkivalierna ända fram till 1860 såsom i alle eller i stor utsträckning önskvärd.

Bland landsarkivens nyförvärf märkas skånska hofrättens arkiv för tiden 1821—1850, hvilket i samband med hofrättens förflyttning till Malmö på dess eget initiativ öfverförts till landsarkivet i Lund, samt några gårdsarkiv eller dylika samlingar: från Krusenberg och Bjelkesta till Uppsala, från Löberöd och Häckeberga till Lunds landsarkiv. — Det sistnämnda slaget af accessioner är särskildt att med tillfredsställelse annotera; i dessa tider, då egendomar i så stor utsträckning byta ägare, vore det utan tvifvel betryggande, om deras arkiv, i den mån de ej längre äga betydelse för gårdens skötsel, vare sig som gåfva eller deposition eller i nödfall genom försäljning öfverflyttades i de offentliga arkivens förvar.

Häftet innehåller dessutom en för forskare i ifrågavarande tids historia säkerligen ytterst välkommen fortsättning på den i föregående häfte påbörjade publikationen af förste arkivarien P. Sondéns detaljerade förteckning öfver den s. k. Stegeborgssamlingen i riksarkivet, gällande *arfprinsen Carl Gustafs arkiv* — alltså Carl Gustafs arkiv under perioden intill tronbestigningen — och på sina 125 sidor bl. a. upptagande bref från en mångfald af denna tids mera framträdande personligheter.

*(H. B—n.)*

— *Af den norske historiske Kildeskriftkommissions* publikationer äro för de senare åren att anteckna: *Eirspennil* — *AM* 47

*fol.* — *Nóregs Konunga Sogur. . Magnús góð.* — *Hákon gamli,* h. 4—5, udg. ved Finnur Jónsson, Kristiania 1916; *Akerhusregisteret af 1622. Fortegnelse optaget af Gregers Krabbe og Mogens Høg paa Akershus slot over de derværende breve,* udg. ved G. Tank, Kristiania 1916; *Aktstykker til de norske stændermøders historie 1548—1661,* h. 2, udg. ved Oscar Albert Johnsen, Kristiania 1917.

— I det Norske Videnskabers Selskabs Skrifter 1916 (Trondhjem 1917) har af professor Alexander Bugge och stiftsarkivarie Fredrik Scheel utgifvits *Liste over dem som betalte Leding i Trondhjems By i aaret 1548* (20 + 15 s.) och *Regnskab over Skibsskatten aar 1563* (24 + 26 s.). Editionerna af de båda skattelängderna äro försedda med värdefulla inledningar och anmärkningar, de förra innehålla i själfva verket bearbetningar af de utgifna urkunderna. Bugges inledning till ledingsregistret sammanställer dess uppgifter med en mantalslängd från 1520, hvaraf framgår en tydlig utveckling af staden. Folkmängdsökningen har vållats genom inflyttningar. Ur svensk synpunkt är af intresse den rätt starka inflyttningen icke blott från Jämtland utan äfven från Helsingland. Jämtlands ekonomiska uppsving under 1500:talets tidigare hälft framhålles. Registret öfver skeppsskatten, som utgick under 1560: och början af 1570:talet, har betydelse främst genom den bild det ger af handeln med fisk i det nordliga Norge. Denna handels utomordentliga betydelse för Bergen och Trondhjem framgår af skatteregistrets uppgifter. I inledningen redogöres härför äfven med stöd af annat material liksom för Nordlands och Finnmarkens egen sjöfart. De båda editionerna ådagalägga tydligt, hvilket värdefullt och hittills i stort sedt ganska ringa utnyttjadt material, som de norska äldre länsräkenskaperna innehålla.

(*E. N.*)

— I »Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung» (bd 37: hft 4, 1916) har professor Oswald Redlich publicerat en uppsats *Das Tagebuch Esaias Pufendorfs, schwedischen Residenten am Kaiserhofe von 1671 bis 1674.* I inledningen till sin uppsats ger förf. en kortfattad biografi af Esaias Pufendorf. På grund af obekantskap med svenska framställningar, t. ex. Tegnérs biografi i Biografiskt lexikon och Riksarkivets Meddelanden, äro uppgifterna om Pufendorfs diplomatiska karriär ej fullt exakta. Den dagbok, som Pufendorf 1668—1669 förde i Paris och hvilken Grauert kunde i Wien använda för sin uppsats »Über die Thronentsagung des Königs Johann Casimir von Polen und die Wahl seines Nachfolgers» (1851), har senare försvunnit. Efter sin beskickning till Wien affattade Pufendorf en slutrelation, som efter en afskrift utgafs af Helbig under titeln »Esaias Pufendorfs Bericht über Kaiser Leopold, seinen Hof und die österreichische Politik 1671 —1674» (1862). Den i statsarkivet i Wien förvarade omfångs-

rika dagbok på öfver tusen sidor, i hvilken Pufendorf dag för dag införde sina intryck, har ej i högre grad tidigare beaktats. Ehuru Pufendorf ej erhållit i uppdrag att söka genomföra den allians mellan Sverige och kejsaren, som slutits 1668 men ej ratificerats, kom hans politik dock att få ett dylikt syfte. De gamla svårigheterna om subsidierna gjorde sig åter gällande. Kejsarens främste minister Lobkowitz var nu liksom 1668 motståndare till ett förbund mellan de båda staterna. Mellan kejsaren och Frankrike hade genom det hemliga fördraget 1671 åter ett nära förhållande knutits. Förgäfves sökte Pufendorf framhålla, att en svensk-österrikisk förbindelse kunde blifva af särskild betydelse, om Polen anknöts härtill, hvarigenom den kejserliga orientaliska politiken kunde stärkas. Sveriges förbund med Frankrike 1672 vållade nya svårigheter, så mycket mer som det franska sändebudet i Wien motarbetade Pufendorfs politik. Öfverhufvud ringaktade man vid denna tid i Wien den svenska förmyndarregeringen och dess växlande politik. För Pufendorfs omdömen om de ledande politikerna såsom den franskvänlige furst Lobkowitz, hofkansleren Hocher, Lisola, militärerna Montecuccoli och Karl af Lothringen redogöres utförligt. Några lärdomshistoriska notiser meddela bl. a. om tillkomsten af den bekanta under pseudonymen Severinus de Monzambano utgifna skriften De statu Imperii Germanici. Något tvifvel att Samuel Pufendorf är arbetets författare kan numera ej finnas. Esaias Pufendorf biträdde blott vid utgifningen. Af intresse är att lära känna, huru kurfursten Karl Ludvig af Pfalz låtit sin kansler kritisera arbetet före dess utgifning. (*E. N.*)

— Af kommendörkapten Arnold Munthes stora sjökrigshistoriska arbete *Svenska sjöhjältar* föreligger en ny del med något ändrad titel, *Flottan och ryska kriget 1790. Otto Henrik Nordenskjöld* (Stockholm, Mariningenjörsföreningen 1919; 240 s.; pr 15 kr.). Arbetet ger inledningsvis en intresseväckande skildring af örlogsflottans utrustning, hvilken ombesörjdes af en i Karlskrona verksam utredningskommitté, bestående af Munck, Toll, Chapman och Nordenskjöld. Trots de stora svårigheterna, som vållades särskildt af bristen på medel, och hvarom några af förf. vidlyftigt refererade skrifvelser af Toll bära vittne, lyckades kommittén att snabbt fullgöra sin uppgift. En operationsplan framlades af Nordenskjöld för Gustaf III, hvari framhölls önskvärdheten af, att den svenska flottan kunde ingripa, innan de ryska eskadrarna i Reval och Kronstadt förenats. Om detta ej lyckades, skulle man i stället för att följa efter den ryska flottan in i Finska viken söka draga denna utåt. Nordenskjölds uppfattning gillades ej af Gustaf III. I instruktionen för hertig Karl föreskrefs bl. a., att flottan skulle tränga så långt som möjligt in i Finska viken. Befälsförhållandet på flottan var rätt egendomligt. På flaggkaptenen Nordenskjöld lades genom ett särskildt kungl. bref ansvaret, för den händelse instruk-

tionen ej följdes. Han hade sålunda rätt att självständigt ingripa oberoende af högste befälhafvaren. Nordenskjölds protest föranledde ingen förändring. De märkliga skrifvelserna trycktes 1906 af G. Unger i Tidskrift för sjöväsendet. Anfallet på Baltischport, som enligt Munthes framställning förorsakades genom ett ingripande från Gustaf III, ogillas af förf., emedan det kungjorde för ryssarna, att den svenska flottan tidigt skulle gå till sjöss. Redogörelserna för de olika sjöslagen vid Reval, Fredrikshamn och vid Styrsudden i bukten utanför Kronstadt äro klara och öfverskådliga. Misslyckandet vid Reval förorsakades enligt förf:s uppfattning af, att det svenska angreppet ägde rum för sent och att man ej förnyade försöket. Flottans seglande långt in i Finska viken efter Reval betraktas af förf. som ett strategiskt missgrepp, så mycket större som man ej lyckades att göra gällande sin öfvermakt öfver Kronstadteskadern. Däremot försvaras inseglingen i Viborgska viken såsom betingad af situationen sådan den utvecklat sig. Sidney Smiths försök att ingripa såsom rådgifvare till konungen och hertigen vållade de svenska militärerna vissa svårigheter. Arbetet afslutas med följande del.

*(E. N.)*

— *Lewenhauptska arkivet på Sjöholm. Bref och handlingar* (Stockholm, Norstedt 1919; 128 s.; pr. 25 kr.) är titeln på en nystartad publikation, utgifven af grefve Adam Lewenhaupt, i hvilken utgifvaren afser att meddela viktigare brefserier ur de rika samlingarna på Sjöholm. I ett kåserande förord gifves en intressant skildring af, huru samlingarna åstadkommos af öfverkammarherren grefve Adam Lewenhaupt. En viktig beståndsdel af autografsamlingen utgöres af den Bourbon-Clermontska samlingen, bestående af bref till den såsom fältherre under sjuåriga kriget kände prinsen af Bourbon-Clermont. Samlingen, som bl. a. innehåller bref från Ludvig XIV, marskalken af Luxembourg och marskalk Villars, medfördes af Karl Johan till Sverige och öfverlämnades af Karl XV till Sjöholm i utbyte mot gyllenläderstapeter. Från Näsby skänktes af general Fredrik af Klercker vid ett tillfälle trenne tunnsäckar, bl. a. innehållande bref till riksrådet Otto Fleming. Af excellensen Stiernelds änka sändes i slutet af 1860:talet tvenne sälskinnskoffertar, hvilka innehöllo såväl Anders Johan von Höpkens papper som stora delar af det Gyldenstolpeska släktarkivet, däribland bref till kungl. rådet Nils, hans söner Edvard och Carl samt till Nils Philip Gyldenstolpe. Andra Gyldenstolpepapper ha genom arf kommit till Sjöholm. Af landshöfdingen Johan Magnus af Nordins papper öfverlämnades en mycket betydande del från Forsbacka af en broder till samlaren. Den Nordinska brefväxlingen torde särskildt genom det stora antalet bref från biskop Carl Gustaf Nordin till brodern vara af stort historiskt värde. Från Fogelvik förskrifver sig en mindre Possesam-

ling. Den Lewenhauptska samlingen åter utgöres till stor del af ur Svea hofrätts arkiv gallrade akter.

Det föreliggande första bandet innehåller de på Sjöholm befintliga brefven från skalden Johan Gabriel Oxenstierna till Nils Philip Gyldenstolpe. Utgifvaren har på ett elegant sätt till svenska öfversatt de på franska skrifna brefven med bevarande af tidsstämningen. Brefväxlingen, som sträcker sig öfver perioden 1780—1796, innehåller hufvudsakligen bref t. o. m. 1791. Oxenstiernas bref till Gyldenstolpe, hvilka hafva användts såväl af Odhner som senast af Martin Lamm, äro af betydande intresse. Hoflifvet, icke minst det särskildt vid vissa tillfällen, såsom 1783 på Gripsholm, starkt grasserande teaterintresset, får en rik belysning. Ur rent politiskt-historisk synpunkt hafva brefven ej lika stor betydelse. Det utomordentligt viktiga bref, som Oxenstierna skref från Lovisa d. 14 aug. 1788 till Gyldenstolpe och hvilket utförligt refererats af Odhner och utgifvits i denna tidskrift 1906, s. 49 o. f. af Emil Hildebrand, har ej medtagits, då det ej tillhör Sjöholmsamlingen. Intressanta omdömen om personer lämnas ofta. Om Liljencrantz t. ex. meddelas i dec. 1782, att han står illa till boks, därför att han velat härma Necker med en compte rendu. Om Ulrik Scheffers längtan att draga sig tillbaka talas såväl i samma bref som i jan. 1783. Scheffer fann sina råd öfverflödiga. Gustaf III var trött på hans kritik och på den hänsyn, som måste visas honom. Creutz' bortgång kändes mycket smärtsam för Oxenstierna. Han begråt »hans snille och hans godhet», »hans själ, hans utmärkta karaktär». Om J. M. af Nordin uttalar sig Oxenstierna mycket vänligt. Ryktena om att amiral Lilliehorn var förrädare synes Oxenstierna ha trott på. Han meddelar t. ex. en sådan uppgift, som att den österrikiske ministern Stadion skulle ha betalt honom för att uppgifva hela flottan. Flera bref lämna bevis på det kända förhållandet, att Oxenstierna, trots sin ställning som chef för kansliet, ej var invigd i utrikespolitiken. Han kan sålunda den 27 juli 1788 meddela, att Danmark på grund af engelsk påtryckning skulle hålla sig stilla. Det vidlyftiga brefvet d. 26—27 juli 1788 ger en liflig skildring af missnöjet inom armén, hvilket Oxenstierna synes tänka sig kunna vara framkalladt från ryskt håll. Slaget vid Hogland kunde, enligt Oxenstiernas mening, blifvit afgörande, om skärgårdsflottan fått ingripa. Brefven från 1789 äro starkt patriotiskt och rojalistiskt stämda. Beklämmande äro uppgifterna om den svåra ställning, som brefskrifvaren intog, särskildt svår ej minst på grund af hans usla ekonomi. Landtlifvet och dess behag aflocka honom ständigt känslofulla uttryck. Ett förträffligt personregister och ett fåtal noter af utgifvaren underlätta arbetets användning. Den vackra boken prydes af ett porträtt af Gyldenstolpe efter en pastell på Sjöholm och ett af Oxenstierna. Nästa del af arbetet torde afse att omfatta början af C. G. Nordins bref till brodern.

*(E. N.)*

— *Israelitiska ynglingaföreningen, en historik till 100-årsdagen.* är titeln på en liten, af lektor H u g o V a l e n t i n utarbetad skrift (Sthlm, Isaac Marcus' tr. 1919, 117 sid.), som visserligen närmast är afsedd att för en trängre krets hugfästa minnet af en liten judisk understödsförening med redan respektabel ålder, men som förtjänar uppmärksamhet äfven af andra, såsom belysning af den förvandling det svenska samhället undergått sedan förra århundradets början. Framställningens bakgrund utgör de svenska judarnas ställning vid tiden för föreningens tillkomst 1819. Enligt 1782 års judereglemente var då ej blott handtverket i stort sedt stängdt för judar, utan äfven judiska handlande, som ej voro grosshandlare, begränsades till en särskild stadsdel, där de enligt lag både måste bo och drifva sin handel; medborgerliga uppgifter liksom statstjänster lågo naturligtvis alldeles utanför deras tillåtna verksamhetsområde. Genom lektor Valentins följande framställning kan man iakttaga den tysk-judiska koloni, som lagstiftningen på detta sätt bidrog till att isolera, i en sida af dess utveckling till en integrerande del af den svenska samhällskroppen. Förf. påpekar den mer allmänbildade prägel, som utmärkte redan föreningens ungdomliga stiftare i förhållande till Stockholms mosaiska församlings dåvarande föreståndare, och föreningens verksamhet betecknar sedan en ständig sträfvan att närma de svenska judarna till landsmännen af inhemsk härstamning. Sålunda öfvergick man 1840 från tyskt till svenskt språk, och själfva understödsverksamheten inriktades från början på att söka uppmuntra judiska ungdomar att ägna sig åt handtverk, visserligen som regel med ganska klent resultat. Hur ifrig man varit att råda bot på de svenska judarnas ensidiga inriktning på handel framgår af ett sådant drag som att föreningen till det sista har afböjt att understödja alumner för den egentliga handelsutbildningen. Så mycket ifrigare har den judiska ungdomens högre bildning eljest uppmuntrats i alla riktningar, och här med både kvantitativt och kvalitativt betydelsefulla resultat. Den respekt för kunskaper och intellektuella värden, som genomgår hela den skildrade verksamheten, är liksom mycket annat däri äfven ett typiskt och traditionellt judiskt drag, hvilket säkert spelat sin roll vid sidan af tanken på att trygga de svenska judarnas andliga likställighet med det svenska samhället i öfrigt.

Lektor Valentins nu ifrågavarande skrift kan delvis anses såsom förarbete till en större undersökning af de svenska judarnas historia, så långt tillbaka den kan följas, hvilken för närvarande sysselsätter honom; och tillfället må begagnas att ge offentlighet åt en anmodan från honom till dem, som äga eller känna till material för denna historia, att välvilligt gifva honom del däraf (under adress Odensgatan 12, Upsala).

*(E. Hkr.)*

— Den af numera aflidne danske riksarkivarien V. A.

Secher utgifna urkundspublikationen *Corpus constitutionum Daniæ. Forordningar, Recesser og andre kongelige Breve Danmarks Lovgivning vedkommende 1558—1660* har afslutats med sjätte bandets tredje häfte (s. 321—514, Köpenhamn, Gad 1918). Häftet. hvars redaktion på grund af Sechers sjukdom uppdragits åt rådhusarkivarien Villads Christensen, innehåller författningar för åren 1657—1660 äfvensom ett supplement till föregående band för åren 1619—1655. Många författningar ha ett eller annat samband med kriget med Sverige, såsom kaperiordningen 1657, stadgandet i febr. 1658 om ödeläggande af kvarnarna och att invånarne på Själland skulle föra sin lösegendom till Köpenhamn, Frederiksborg eller Kronborg, de kungliga brefven af 24 febr. 1658 och 20 mars s. å. om Skånes, Bohusläns, Trondhjems län och Bornholms öfverlämnande till Sverige. Det senare kriget beröres t. ex. i ett patent af sept. 1658 till den svenska soldatesken i Danmark om att den svenske konungen utan orsak brutit freden, och i uppmaningen i nov. s. å. till Bornholms invånare att befria sig från den svenska öfverhögheten. Privilegiebrefvet för Köpenhamn 1659, för att ej tala om missivet till biskop Svane följande år om tacksägelse från predikstolarne för »arveregeringens» införande, utgöra uttryck för den nya tid, som inbrutit. Arbetets afslutning under år 1660 är betingad äfven af rent formella skäl: upphörandet af kansliets gamla »brevböger» och ersättandet med enväldets serier. Ett som vanligt förträffligt register till det nu afslutade sista bandet underlättar arbetets begagnande. (*E. N.*)

— Af den viktiga urkundspublikationen *Kabinetsstyrelsen i Danmark 1768—1772* (jfr denna tidskr. 1917, s. 316), som utgifves af danska riksarkivet genom arkivsekreteraren Holger Hansen, har andra bandet utkommit (Köpenhamn, Reitzel 1919; 648 sid.; pr. 5 kr.). I föreliggande band meddelas kabinettsorder affattade på tyska, ställda till rentekammeret, toldkammeret och kommerskollegiet, finanskollegiet och ett stort antal öfriga finansiella myndigheter äfvensom till Köpenhamns magistrat. Frågor af de mest skilda slag behandlas, såväl vanliga förvaltningsärenden af ringa betydelse som utnämningar och afslag, stundom äfven rena remisser, men äfven viktiga organisationsfrågor såsom om geheimekonseljens upplösning och om finanskollegiets omdaning. I noter lämnas ingående upplysningar rörande de olika ärendena. Som bilagor till kabinettsordern 29 maj 1771 om finanskollegiets omdaning meddelas förslag till dess organisation. Svenska förhållanden beröras blott i ett par skrifvelser, såsom 1771 rörande import af svensk boskap och en plan att vid inrättandet af statslotteriet söka få inkomster från Sverige. (*E. N.*)

— Tvenne arkeologiska afhandlingar föreligga, som för antik historia äga det största värde: den ena af B. Schweitzer bär titeln *Untersuchungen zur Chronologie der geometrischen Stile in Grie-*

*chenland, I* (Diss. Heidelberg, Karlsruhe 1917), den andra af K. Friis Johansen bär titeln *Sikyoniske Vaser* (Köpenhamn 1918). För båda är det metodiskt sedt utmärkande, att den typologiska undersökningen så långt som möjligt underordnats — korrigerad och fullständigande — under absoluta kronologiska hållpunkter. Sådana stå äfven för de behandlade områdena att erhålla (genom grafvar i Palästina, Italien o. a.) och de vunna tidsbestämningarna måste alltså anses som särskildt noga grundade. Sammanställda ge de båda afhandlingarne följande kronologiska schema: Mykenska tidens slut omkr. 1200. Protogeometrisk stil 1200—900. Geometrisk stil till omkr. 800. Protokorinthisk (sengeometrisk) öfvergångsstil omkr. 800—725. Protokorinthisk stil omkr. 725—650. Efter 650: Protokorinthisk och korinthisk keramik.

För den, som ej sysslat med denna den grekiska sagans och sångens stora tid och hvad nyare forskning kan sprida af ljus öfver den, torde några förklarande ord vara af nöden. De må på samma gång gifva en föreställning om de anförda afhandlingarnas *historiska* innehåll. — Homeros' tal om en gången stor och guldrik sagoålder är ej allenast berömmet öfver den gamla, goda tiden, som ljudit så länge världen stått. När hellenerna kommo till Hellas, funno de söderut, på Kreta, ett högtstående kulturfolk. Där bestod en sjömakt, som sagan talar om under Minos' namn, och som varit en af de viktigare faktorerna i statssystemet kring östra medelhafvet under andra årtusendet före Kristus. Kretensisk kultur mötte och vann grekerna, när de under andra årtusendet f. K. fingo fast fot i Hellas. I byarna rundt kring herreborgarna har man fortsatt med nedärfd *geometrisk* slöjd och nedärfdt lefnadssätt, men i palatsen, som Homeros besjungit, i Mykene, Tiryns o. s. v. ha öfverallt påträffats ojäfviga och rika vittnesbörd om kulturinflytandet söderifrån. Östra medelhafvets kuster ha sammanhållits af en stark, enhetlig odling — den kretensisk-mykenska — och af lifliga handelsförbindelser så som senare först långt fram i tiden. Århundradena före år 1000 rasa våldsamma strider och folkvandringar. Omkring 1200 har förödelsen gått ut öfver de gamla kulturorterna. Det yttre sammanhanget inom den kretensiska odlingens område består ännu några hundra år — så som det senare skedde vid romerska rikets fall — fastän det inre, lifgifvande kulturinflytandet förarmas och dör ut. Detta kan man följa genom fynden av krukmakarvara. Öfver hela den äldre kulturens område påträffas i skikten från omkr. 1200—900 en enhetlig typ av keramik, som ärft mycket af teknik och något af ornamentik från den kretensisk-mykenska industrien. Stilistiskt sedt betyder den emellertid ett tvärt afbrott. Den kretensisk-mykenska stilen som sådan är uppgifven, i stället ha vasmålarna gripit tillbaka efter äldre folklig dekoration och måla geometriskt. Det kretensisk-mykenska kulturinflytandet försvann tydligen i och med herreborgarnes fall på viktiga lån när.

Omkring 900 f. K. är denna öfvergångstid efter den kreten-

sisk-mykenska odlingens utdöende till ända. Den har af prof. Sam Wide erhållit det allmänt vedertagna namnet: den *protogeometriska* tiden. Benämningen gafs i samband med att den nämnda framstående forskaren fixerade epokens geometriska stil (på hvilken f. ö. prof finnas i Nationalmuseum, inv. 1262, 1270). Protogeometrisk är emellertid, som Schweitzer framhåller, ej denna stil i den meningen, att de rika hellenska geometriska stilarna organiskt kunna härledas därur. I dem lefver en annan, en större anda, rikare stilsträfvanden. Denna senare stora geometriska stil behandlas nu af Schweitzer i ett större arbete (Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts. Athenische Abteilung 33, 1918, Berlin 1919, sid. 1 ff.). Läsaren finner här äfven en grundlig utredning af den antika traditionen om de grekiska koloniernas grundande i Syditalien och på Sicilien. — Grekland sönderföll så småningom efter 1000-talets slut språkligt, statligt, konstnärligt sedt efter nästan lika många kulturgränser, som landet har skiljande bergland. Så ana vi Hellas, när vi först möta landet i historisk tid. Den gamla kulturenheten är borta: där lefves ett mangfaldigt skiftande lif allt efter folkets och landets art, i hela sin starka växling återspeglad äfven i krukmakarnes enkla gods. I Attika, i Beotien, på Thera, Sydargolis — öfver allt målar man på sitt eget vis. Fabrikationen af lerkärl på en dylik ort är det, som Friis Johansen velat påvisa och följa i sin ofvan nämnda bok. Med sikyoniska vaser menar han dels en viktig, begränsad grupp geometriska vaser (äldre än c:a 800, jfr hans planscher I—III), dels hvad som vanligen kallas *protokorinthiska* vaser (arkaiska kärl och småkärl af gröngul lera med enkla band och linjer, då och da omslutande vårdslöst tecknade djurfriser, ex. Nationalmuseum, inv. 838, 1,360, 868 B) samt till sist en grupp, som till tiden otvifvelaktigt stod mellan de bada nämnda (protokorinthisk öfvergångsstil). Hela detta krukmakarœuvre antager han ha härstammat från Sikyon. Den saken synes emellertid ej bevisad (jfr sid. 18), och så tillvida är måhända benämningen förhastad. Från trakten af nordöstra Argolis, troligast från *en* ort, synes i alla fall keramiken ifråga stamma och utvecklingen inom de nämnda stilperioderna utredes af Johansen på ett glänsande sätt på samma gång som kronologien fixeras. Detta sistnämnda blir historikerns säkra vinst af arbetet. Och den är desto större, som den protokorinthiska stilen var en viktig exportvara. Tack vare undersökningarna af den kunna vi redan under åttonde och sjunde århundradena följa hellenerna från Italien i väster, till Mindre Asien i öster och Cypern, Kreta i söder (jfr kartan i Johansens arbete). Genom studierna angående det protokorinthiska krukmakargodset röjes den grekiska handelns allt fastare grepp kring länder, som efter den kretensisk-mykenska tidens slut länge måste ha tett sig som sannskyldigt Odysseiska sagotrakter.

(*Ax. Bs.*)

# Öfversikter och granskningar.

---

**Gustaf Philip Creutz.** Af GUNNAR CASTRÉN. Helsingfors 1917. 443 s.

Gustaf Philip Creutz, Atis och Camillas skald och Sveriges uppburne ambassadör i Paris, har länge saknat en biograf, som med samma intresse skildrat såväl hans litterära som diplomatiska verksamhet. I vår fosterländska odling är hans litterära insats stor och beståndande. Att även diplomatens verksamhet förtjänade en närmare undersökning, påpekades först af friherre R. F. von Willebrand i ett föredrag vid Svenska Litteratursällskapets i Finland årsmöte 1900. Han hyser höga tankar om Creutz äfven som statsman, fäster uppmärksamheten på att hans diplomatiska korrespondens till stor del låg outnyttjad, och betonar det stora kulturhistoriska värdet af Creutz' stilistiskt mästerliga depescher.

Willebrands föredrag gaf också uppslaget till den första större levnadsteckningen af Creutz: Arvid Hultins.[1] Byggd på grundligare källforskning och mer kritisk till sin anläggning är emellertid docenten Gunnar Castréns nya bok om Creutz, den första fullständigt genomarbetade skildringen af den betydande gustavianska kulturpersonligheten. Castréns arbete ger ej blott nya bidrag till Creutz' biografi, det lämnar äfven en följd lifliga miljöskildringar på grundvalen af hans diplomatiska korrespondens, och det är ej minst märkligt genom författarens förmåga att genom ett skickligt grupperande af stoffet låta huvudpersonen framträda.

Här skola endast beröras de partier, som direkt röra den historiska forskningen.

Till sin politiska åskådning var Creutz utpräglad hatt, och genom sina släktingar stod han partiledningen nära. Morbrodern, Henrik Wrede, var ordförande i rannsakningskommissionen efter hofvets revolutionsförsök, och af 1756 års ständer utsågs Gustaf Philip att såsom det härskande partiets förtroendeman vara guvernör hos prins Fredrik Adolf. De politiska förhållandena bli afgörande för Creutz' framtid. Ursprungligen hade han tänkt ägna sig åt den civila ämbetsmannabanan. Men på 1760-talet lutade hattarnas välde mot sitt fall. Creutz misströstade om partiets framtid. Men med hattarnas öde var hans eget förbundet. Hans tjänstgöring vid hofvet närmade sig sitt slut; hans ekonomi var dålig, med en partihvälfning

---

[1] Skrifter utg. av Sv. litt. sällskapet i Finland, CXI (1913).

i Sverige kunde framtiden vara stängd. I denna situation är det han mottager Ekeblads anbud om ministerposten i Madrid. Med lätt hjärta lämnade han ej sina vänner och sina litterära intressen. men han hade intet annat val att slippa ifrån de nästan förtviflade förhållandena i hemlandet.

I Spanien stannade Creutz ej länge. Redan 1765 utnämnes han till Ulrik Scheffers efterträdare i Paris. Valet måste synas öfverraskande. Ministerposten i Frankrike var ju Sveriges viktigaste. och under sin korta diplomatiska bana hade Creutz ej blifvit i tillfälle att visa några mera betydande diplomatiska talanger. Det har väckt förvåning äfven därför, att utnämningen sker af mössrådet. och Creutz hade ingalunda stuckit under stol med sina hattsympatier. Castrén har klarlagt förhållandena vid hans utnämning. Sannolikt redan före Creutz' afresa hade Ekeblad gifvit honom förhoppning på ministerposten i Paris. Äfven på Ulrik Scheffer gjorde Creutz ett godt intryck och förtjänade — enligt Scheffers depesch till Ekeblad — måhända någon mera betydande post än den i Madrid. 1765 skedde partihvälfningen i Sverige. Mössorna genomdrefvo såsom en demonstration mot Frankrike och mot Scheffer, som rest hem till riksdagen, att Sveriges minister i Frankrike ej längre skulle ha ambassadörs titel och lön, samt bestämde dessutom, att alla ministrar i utlandet. som kommit hem till riksdagen, genast skulle återvända. För Scheffer. som redan förut funderat på att afgå, blef detta avgörande: hellre än att degraderas tog han afsked. Så länge Ekeblad kvarstod som kanslipresident, gjorde han allt för Creutz' utnämning. När mössorna segrat, syntes utsikterna mörka, så lierad med hattledningen som Creutz hade varit. Men den nye kanslipresidenten, Löwenhjelm. lofvade att understödja hans kandidatur, och när Creutz' ansökan att bli förflyttad till Paris, föredrogs, blef den bifallen. Orsaken ser Castrén — liksom Malmström — ligga däri, att Löwenhjelm icke hörde till dem, som afgjordt ville bryta med Frankrike, och att posten i Paris ej var begärlig för mössorna, som där endast kunde vänta obehag.

Gynnsamma konjunkturer hade alltså fört den 34-årige diplomaten till Sveriges ansvarsfullaste ministerpost. De närmast följande åren med deras genomgripande hvälfningar äro kanske de för Creutz' politiska utveckling mest händelserika.

För hans harmoniska natur lågo de stora kriserna och de stora afgörandena fjärran. Nu tvingas han att taga position och drifves så småningom att med öfvergifvande af sina gamla åsikter bli en förkämpe för en stark konungamakt. Öfvergången underlättas visserligen därigenom att den sker parallellt med hattledningens hemma i Sverige.

Castréns framställning af åren 1766—71 hör till bokens intressantaste partier. Förf. söker där, i den mån det är görligt, fixera Creutz' hållning vid olika tidpunkter. Det är hans dubbeltillvaro som diplomat, formellt mössregeringens representant, i verkligheten hattpartiets och konungens. I samförstånd med Choiseul och hattled-

ningen motarbetar han sin mössregerings planer och var troligen fullt inne i de underhandlingar, som ledde till Adolf Fredriks tronafsägelse i dec. 1768. Efter mössornas seger 1771 framträdde Creutz mer såsom Gustaf III:s särskilda ombud än såsom sin regerings officielle representant. Hans dubbeltillvaro såsom diplomat är under Dübens tid skarpare accentuerad än någonsin, och under det han officiellt i enlighet med kanslipresidentens skrifvelser sökte lugna d'Aiguillons farhågor för den planerade alliansen med Ryssland, voro han och d'Aiguillon i själfva verket ense om att den skulle begagnas såsom förevändning att inställa utbetalningen af de svenska subsidierna, tills den revolution ägt rum, som de båda väntade på.

Under 17 år, 1766—83, var Creutz svensk ambassadör i Paris. Odhner har i sitt arbete om Gustaf III gifvit en framställning af den allmänna politiken under dessa år, Sveriges relationer till Frankrike och de inre förhållandena i detta land. Med denna skildring som bakgrund har Castrén närmare tecknat Creutz' diplomatiska verksamhet, hans ställning till de skiftande konjunkturerna, hans eventuella uppslag och insatser, hans egenskaper som diplomat.

Några synpunkter skola framhäfvas, främst Creutz' förhållande till Gustaf III. Han var under sin långa Paris-tid sin konungs specielle förtroendeman. Såsom sådan fattar han som sin främsta uppgift att göra Gustaf III uppburen i Frankrike och skapa en gynnsam opinion för honom och Sveriges sak. Han begagnar alla tillfällen att på andra öfverföra sin egen hänförda beundran för konungen såsom den snillrike och upplyste fursten. Med förkärlek dref han denna propaganda i de filosofiska kretsarna och i damernas salonger. Han brukade bära på sig något bref eller tal af Gustaf III, lämpligt att läsa upp och hade konungens bragder ingraverade i sitt bordssilfver. Otvifvelaktigt bidrog han härigenom till att skapa en gynnsam stämning för Gustaf III. Honom har konungen till stor del att tacka för den hänförelse, hvarmed Frankrike hälsade revolutionen. Så t. ex. var Creutz ej främmande för tillkomsten af Voltaires bekanta hyllningsdikt till konungen. Creutz' förstod också att göra Gustaf III:s besök i Paris till verkliga upplefvelser. Beundran för konungen kom äfven Sverige medelbart till godo. Härigenom och genom sina hänförda skildringar från Sverige fullgjorde han otvifvelaktigt en af diplomatiens främsta uppgifter: att skapa välvilligt intresse och sympati för det land han representerade.

Men å andra sidan försummar han heller intet tillfälle att sända konungen och ledande kretsar här hemma nyheter från Frankrike. Utom vanliga depescher finnas en massa enskilda bref och apostiller (inalles 2,000 skrifvelser), behandlande allt af intresse; nyheter rörande hofvet, äfven de intimaste skildringar i den välgrundade uppfattningen, att allt, äfven bagatellerna, kunde få en viss betydelse; skildringar från diplomatien, societeten, litterära och konstnärliga kretsar, allt serveradt med en elegans och ett stilistiskt behag, som enbart det göra dem läsvärda. Creutz' rapporter voro

tydligen i Gustaf III:s smak, men de gingo inte alls i den vanliga diplomatiska stilen. Gamle Höpken skref vid ett tillfälle till G. J. Ehrensvärd, utnämnd minister i Holland: »Skrif roliga depescher. de äro välkomnare än nyttiga och väl utarbetade ... skaffa er roliga underrättelser om hvad vid ståthållarens hof händer, intriger och trakasserier inberäknade, gör målningar på hofmän och damer. dela detta på alla depescherna, så blir ni en lycklig och berömd man.» Syftningen på Creutz är omisskännelig. I sin helhet äro Creutz' rapporter en värdefull, särskildt kulturhistorisk, källa. Ja Castrén anser, att de näst den österrikiske ambassadören de Mercys depescher gifva den mångsidigaste bilden af det franska hofvet. De vittna äfven om Creutz' olika intressen och framför allt om de mångsidiga förbindelser, han skaffat sig inom de ledande kretsarna. Och därmed äro vi inne på den mest omtalade af Creutz' egenskaper som världsman och diplomat: hans virtuositet i konsten att göra sig uppburen öfverallt. Detta torde väl delvis kunna förklaras af hans förmåga att naivt och okritiskt beundra dem han mötte. Men att den lille svenske ambassadören ofta gjorde sig en smula löjlig, därpå finnas bevis i spirituella damers elaka anteckningar. Exemplen på hans tjusningsförmåga äro dock många och ofta anförda. Nog af, mästerligt loverar han mellan hofvets sinsemellan täflande kotterier. Sin stora popularitet och ovanliga smidighet utnyttjar han äfven diplomatiskt. »Hans taktik blir den att ha förbindelser på alla håll. att vara vän med dem, som äro vid makten, och med dem, som kunna komma till makten. Den taktiken lämpade sig utmärkt för hans mjuka, artiga och afslipade personlighet.» I början går det ej alldeles lätt: det var, när den beundrade Choiseul måste lämna rum för d'Aiguillon. Men snart prisar Creutz den förut så föraktade d'Aiguillon lika varmt, som han förut prisat Choiseul: »d'Aiguillon är den man Frankrike behöfde och Europa väntat på för att återskänka Frankrike dess förtroende», skrifver han till Gustaf III. Lika god vän blir han med d'Aiguillons efterträdare Vergennes. den forne, föga omtyckte ministern i Stockholm, och de diplomatiska slitningar, som uppstodo mellan Sverige och Frankrike under Vergennes' ministertid, grumlade aldrig deras personliga goda förhållande. Och dock: samtidigt som Creutz skryter med att Vergennes skänker honom sitt innersta förtroende, räknar han ut, hvilken som skall bli hans efterträdare. Castrén framhåller, att i detta finnes inte dubbelspel i egentlig mening, det är blott ett ypperligt sätt att tillgodogöra sig sin för alla afpassade natur

Crutz är i början af sin ministertid mer hänförd upplysningsfilosof än realpolitiker. Hans bedömande t. ex. af de inre spanska förhållandena utgår helt och hållet från upplysningens synpunkt och filosofernas ovilja mot »fördomar» I sitt näst sista bref från Spanien till kanslikollegium prisar han varmt det förbud att bära den vida spanska manteln och runda hatten, som den ledande ministern. italienaren Squilace, utfärdat. Det vore, säger han, ett tecken på konungens vilja »att utrota de såväl fördärfweliga som löjliga miss-

bruk, hvilka ännu skilja denna nation från de öfriga europeiska folkslag.» Han insåg ej förbudets verkningar: spanjorernas nationalkänsla sårades djupt, och inom en månad utbröt det uppror, som ledde till Squilaces fördrivande.

Äfven under de första åren i Frankrike behärskas han fullt af tidens moderna upplysningsidéer. Han betraktar jesuiternas fördrivande som ett tecken, att en ny tid stundar, och han konstaterar utan missbag, att religionen synes vara i utdöende i Frankrike. Han delar tidens modeåsikt inom nationalekonomien och korresponderar med C. F. Scheffer om fysiokraternas läror. Han svärmar som sin tid för friheten, d. v. s. den frihet, som är förenlig med den upplysta despotismen. Men Creutz var ytterst känslig för personliga och litterära inflytelser och ryckes småningom med af den allmänna reaktionen mot filosofernas läror.[1]

Han är upprörd öfver parlamentens kamp mot konungamakten och beklagar djupt, att Ludvig XVI icke med tillräcklig kraft häfdar sin myndighet gentemot dem. Öfverhufvudtaget klandrar han nu allt, som kan verka upplösande på auktoriteten, och han är ej längre den obetingade vän af tryckfriheten, han förut varit. I ett bref till Gustaf III 1780 gör Creutz en reflexion om det märkvärdiga i att alla talangfulla franska författare nödvändigt skulle angripa religionen eller administrationen. Nu inser han agitationens faror för staten.

Hindrade honom hans exklusiva upplysningssynpunkter under de första åren att se klart, så leddes han äfven af sin medfödda optimism och naivitet till felbedömning af personer och händelser. Creutz har en viss barnsligt självbelåten tro på sitt eget inflytande. Missräkningar i den vägen inverkade dock ej på honom, och i viss mån var det Creutz' styrka, påpekar Castrén, att han aldrig visade sitt missnöje genom bitter kritik. Man förvånar sig också öfver att Creutz ej visar större skepsis emot vissa diplomatiska projekt, t. ex. mot d'Aiguillons förmenta planer på ett förbund mellan de bourbonska makterna, England, Sverige och Ryssland. Målet vore att återupprätta Polen. Skulle Ryssland verkligen gå med på det?

Litterär skolning mer än diplomatisk blick gör sig äfven ofta gällande, när Creutz tecknar personligheter. Det sker efter mönstret af den franska litterära genren «porträttet» med hufudvikten lagd på att ge en bild af den moraliska individen. Han beräknar, huru de regelrätt analyserade personligheterna under gifna omständigheter skulle reagera. Människorna betraktas således af honom såsom krafter i intrigspelet. Men Creutz saknade förmågan af rask och intuitiv uppfattning. Han fyller långsamt i drag efter drag, allt efter hvad hans psykologiska studier af personerna i fråga ge vid handen. Hans älskvärda optimism gör, att han i början målar idel

[1] Se härom Lamms framställning i Upplysningstidens Romantik, I, ss. 23—25.

ljusgestalter. Först så småningom kommer han underfund med deras begränsning.

Ofta får hans psykologiska analys formen af allmänna sentenser och slutsatser. Så t. ex. i en karakteristisk skildring af Ludvig XV:s kärlek till M:me du Barry: »Den kärlek, som konungen hyser till henne, tillväxer om möjligt dag för dag, ty konungen är i den ålder då de lifligare njutningarna, les plaisirs vifs, vika för en enda känsla, då denna känsla kan ytterligare stärkas genom skicklighet hos den person, som lägger oss under sitt välde, och då man så mycket mer uppskattar det man äger, som man har allt att förlora och intet att vinna. Då ville man ytterligare stärka de band, som tyckas dess ljufvare, emedan de äro de enda, genom vilka vi knytas vid lifvet, som håller på att glida undan oss. Blott ungdomen, hos hvilken lifvet öfverflödar, är flyktig och obeständig, man känner som äldre, att man sjönke i det tomma intet, om dessa band brötes. Man kan därför antaga, att konungens passion för M:me du Barry skall bestå, så länge hans hälsa är oförändrad; men skulle han sjukna, så är det all sannolikhet för, att gudligheten trädde i stället för kärleken.» Ofta äro — framhåller Castrén — dessa analyser nog så träffande, men man kan dock ej annat än finna genren väl mycket litterär.

Creutz' största talang som diplomat var hans förmåga att försona och utjämna motsatser. Den kom särskildt till sin rätt under den spänning, som uppstod, då Vergennes ej ville understödja Gustaf III:s storpolitiska planer. Castrén anser, »att det till stor del berodde på Creutz, att Gustaf III:s missnöje med Frankrike under 1770-talets senare del icke fick sådana uttryck, som skulle ha ledt till en ohjälplig brytning mellan Sverige och Frankrike». Det torde dock vara öfverdrift, om han därmed menar, att det var Creutz' förtjänst, att alliansen mellan de båda rikena ej brast. Efter 1772 års händelser i Polen hade Frankrike ett alltför ögonskenligt intresse af att upprätthålla ett starkt Sverige. Förbundet hvilade därför på politiska realiteter, som ej kunde upphäfvas genom starka ord i en diplomatisk depeschväxling.

Stora svagheter, närmast framträdande såsom bristande sinne för realiteter och allt för stor osjälfständighet, vidlådde Creutz som diplomat. De få sin förklaring genom hans poetiska natur. Men skalden Creutz hade äfven egenskaper, som kommo diplomaten till godo. Dit hörde den fantasi, hvarmed han lätt tänkte sig nya kombinationer och lefde in i andras tankegång, den smidighet, hvarmed han sökte utnyttja konjunkturer, när han ej hade kraft att skapa sådana. Allt detta gjorde honom sällsynt skickad att representera en konung som Gustaf III vid det franska hofvet under l'ancien régime.

*G. Iverus.*

**Norge gjennem nødsaarene. Den norske regjeringskommission 1807—1810.** Med illustrationer og bilag, oplysninger og anmerkninger. Af JACOB S. WORM-MÜLLER. (8) + 565 sid. text, 55 sid. anmärkningar. Kristiania, Steenske forlag (1917—) 1918.

Svenska historikers uppmärksamhet måste riktas på detta omfångsrika debutarbete af en yngre norsk historiker. Det bygger på — såvidt man kan döma utan tillgång till materialet — ovanligt djupgående och grundliga studier i ett stort norskt och ett betydligt danskt arkivmaterial, som till hufvudsaklig del hittills synes ha fått förbli obearbetadt, nämligen främst handlingarna för den »interimistiska regeringskommission», som med mycket sväfvande befogenhet sattes att närmast leda Norges öden under den tid kriget med Sverige och den engelska blockaden i högsta grad försvårade förbindelsen med de danska regeringsmyndigheterna. Materialets beskaffenhet tycks i första hand ha varit afgörande för framställningens terminus ad quem, som eljest förefaller något godtycklig, men detta minskar ej värdet af hvad som bjudes. Primärkällor ha ej kommit till användning utanför de nordiska förhållandena, men däremot behärskar författaren äfven såväl den svenska som den allmänt europeiska litteraturen, i den mån hans ämne kräfver det, åtminstone så långt man rimligtvis kan vänta och i den mån undertecknad känner.

Hvad författaren afsett med sitt arbete är tydligen att behandla den ifrågavarande brytningstiden i Norges utveckling som en historisk helhet, ej att skildra de särskilda sidorna hvar för sig. Sannolikt afsiktligt har detta gifvit dispositionen något af själfva lifvets formlöshet, hvilket kanske varit oundvikligt. Man skulle möjligen kunna gissa, att den tillägnan till J. A. Fridericias minne, som inleder boken, så till vida utgör äfven något af ett vetenskapligt program.

Emellertid får metoden sin särskilda prägel genom att tillämpas på ett land, som vid denna tid ej egentligen hade någon egen utrikespolitik; det inre har därigenom oundgängligen kommit att bli hufvudsaken åtminstone rent kvantitativt. För den materiella utvecklingens historia lämpar sig emellertid detta behandlingssätt ej fullt lika bra som för för politiska historien. emedan det där som regel är fråga mer om tillstånd än om skarpt afgränsade och individualiserade händelser. En viss enformighet vid metodens tillämpning blir då svår att undvika, såsom när man exempelvis för hvarje särskildt år skall skildra nöden i hvarje särskild landsdel, och åtskilliga trådar skulle dessutom vara lättare att följa, om man finge dem i ett sammanhang. Därtill kommer att materialets rikedom frestat författaren till en bredd, som ibland saklöst kunnat inskränkas något. Arbetet är lika stort som Rubins »1807—14», men omfattar ej hälften så lång tid och blott en del af den dansk-norska staten; visserligen ingå å andra sidan också rent allmänpolitiska partier af långt större bredd än hos Rubin, men däremot icke de social- och

sedehistoriska ämnen, som behandlas af denne. Emellertid har framställningen obestridligen genom denna bredd också fått en färgrikedom och ett lif, som öka dess intresse.

Tyvärr är undertecknad alldeles inkompetent att behandla de delar af boken, som i främsta rummet måste väntas intressera svenska historiker, nämligen de rent politiskt-historiska, som dessutom, äfven om de ej utgöra mer än omkring en fjärdedel af boken, förefalla ha mer af författarens hjärta än något af det öfriga. Svenska historiker ha här i stor utsträckning tagits till råd, och svenska tryckta källor äfven flitigt nyttjats, såsom helt naturligt är i detta sammanhang. I stort sedt befinner sig författaren i god öfverensstämmelse med såväl Clason, Grade och Sjövall som Nils Höjer, och han ställer sig särskildt på den senares sida emot Yngvar Nielsen. Detta sammanhänger med den alltigenom förmånliga uppfattning han har af prins Christian Augusts politik utåt under dessa år; prinsen, som på en gång var regeringskommissionens ordförande och öfverbefälhafvare i sunnanfjällska Norge, är afgjord medelpunkt i denna del af framställningen.

Hufvuduppgift på den politiska framställningens område har förf. tydligen ansett vara att visa, i hvad mån dessa år, då Norge genom nödtvång i stor utsträckning blef hänvisadt till sig själft, banade väg för den fulla självständigheten. I fråga om förhållandet till Danmark är han därvid synbart ifrig att skipa full rättvisa. Han framhåller ständigt, hur regeringskommissionens ängslighet att besluta på egen hand mer än de danska kollegiernas eller Frederik VI:s maktbegär hindrade snabba åtgärder och vållade de allvarligaste förvecklingar, när de norska förslagen eller svaren på dem fördröjdes eller uppsnappades på vägen och därigenom uteblefvo, på grund af den engelska blockadens eller hafvets egna härjningar. Vissa självständighetstendenser skildras visserligen också, men slutsatsen är, att landet ej varit moget för självständigheten. Långt starkare betonas emellertid, att några sympatier för en union med Sverige ej funnos, och behandlingen af Wedel-Jarlsbergs samarbete med Adlersparre och Platen i detta syfte är hvad som förefaller ha minst af författarens sympatier. Men i hvad mån framställningen härvid är träffande, saknar jag som sagdt möjlighet att bedöma.

Skildringen af de inre förhållandena — allvaret, nöden, villrådigheten inför ett läge som man saknade alla möjligheter att ändra, de ständiga bekymren för att spannmål, salt och andra lifvets oumbärligaste förnödenheter skulle ta slut under den allra närmaste tiden, hur man skulle ha tillräckligt att kläda och föda armén och dess hästar — detta är de delar af boken som i första hand vädja till våra dagars läsare, och arbetet vänder sig tydligen trots sin vetenskapliga prägel just därigenom till en vidsträckt läsekrets. I själfva verket företedde Norge nära nog ensamt i Europa under kontinentalsystemet en ställning likartad den som det europeiska fastlandet nästan som helhet intagit under världskriget; och trots att Norge denna senare gång undgått kriget, finns det säkert intet land

som i lika hög grad sett historien på det materiella området upprepa sig. Nära nog ensamt var Norge nämligen redan under Napoleonskrigen vitalt beroende af spannmålsimport; förf. beräknar, att en fjärdedel af konsumtionen, äfven frånsedt behofvet af brännvin, hvilade på import, hvilket ungefärligen var Sveriges läge vid krigsutbrottet 1914. Och därtill kom sedan, att England ganska länge med sin blockad verkade i riktning af Norges »uthungring». Alla förutsättningar för ett läge sådant som det nuvarande voro därför till finnandes. Medan kontinentalsystemet (såsom jag sökt visa i min 1918 utgifna bok med denna titel) eljest ej träffade dessa vitala delar af ländernas näringslif, var detta alltså fallet just i fråga om Norge, och i ovanligt hög grad har man därför här tillfälle att liksom smedsfamiljen i Hostrups »Genboerne» se sina egna fönster. Detta gäller dock mer själfva uppgiften och vissa detaljer än åtgärderna i allmänhet. Redan det att hufvudmedlet bestod i att med spannmålsfartygen genombryta den engelska blockaden visar olikheten mot nu, ty blockadbrytare ha ju under det senaste kriget varit alltför sällsynta att kunna sörja för något lands proviantering — en belysning jämte många andra till statsmaktens och närmast den militära maktens ökade effektivitet. Särskildt på detta område utfördes emellertid i Norge, framför allt af Wedel-Jarlsberg, storverk, som icke egentligen ställa det senaste krigets åtgärder i något smickrande ljus. Åtgärderna inåt förete ej heller många gemensamma drag, ty den reglering (eller det försök till reglering) af konsumtionen, som väl varit den senaste kristidens mest intressanta drag på lifsmedelsförhållandenas område, hör till den ekonomiska nutidspolitikens märkligaste nyheter och hade inga egentliga motsvarigheter för hundra år sedan, då man hufvudsakligen inskränkte sig att sörja för tillförsel, magasinering och utdelning åt de behöfvande.[1]

Det som framför allt påminner om våra egna erfarenheter i den bild förf. tecknar af de inre förhållandena är själfva stämningen, den andliga atmosfären. Äfven många smådrag förete dock stora likheter, främst surrogat-ifvern, som fått en mycket drastisk behandling i boken, men vidare sådant som förbittringen öfver slöseriet med födoämnen, och — bland åtgärderna — exempelvis maximipriserna. I fråga om de sistnämnda möter äfven den för vår tids människor välkända erfarenheten, att »siden maksimalpris (på salt) blev fastsat, hadde det ikke været salt at faa» (sid. 184).

I sin framställning af kontinentalsystemet och licensväsendet bygger förf., som redan antydts, på den nyare litteraturen, utan att ha haft anledning till egna primärstudier. Den alldeles oreserverade anslutningen till Miss Audrey Cunninghams försök att rationellt motivera systemet såsom ett djuptänkt angrepp på Englands kredit-

[1] De »brödmärken» från 1816, hvartill exempelvis von Below hänvisar (Mittelalterliche Stadtwirtschaft und gegenwärtige Kriegeswirtschaft, Tübingen 1717, sid. 45), voro en vanlig välgörenhetsåtgärd, utan någon principiell likhet med den senaste tidens allmänna ransonering.

väsen hör därvid till det enligt min mening mindre lyckliga i framställningen, och det beror utom på frånvaro af egna forskningar inom ett område, där detta ej med skäl kunnat begäras, äfven på en annan sak, som strax skall nämnas. I fråga om Danmark-Norges partitagande i världskonflikten, med hänsyn till Norges möjlighet att få sitt lifsmedelsbehof täckt, har emellertid förf. den så vidt jag vet nya synpunkten, att lifsmedelstillförseln till Norge skulle ha varit ungefär lika svår, på hvilkendera sidan staten än hade ställt sig, men snarast ännu svårare, om den tagit Englands parti, än som nu blef fallet. Motiveringen (sid. 82) är, att i händelse af krig med Napoleon danska kronans länder på fastlandet skulle ha varit i dennes händer och dessutom såväl Östersjöhamnarna som Arkangelsk stängda för engelska fartyg, d. v. s. alla Norges vanliga tillförselskällor tillstoppade. En något farlig problemförenkling föreligger dock här, ty det faktum, att Norges vanliga kornbodar blifvit oanvändbara, hade påtagligen ej utgjort något hinder för den makt som var herre på hafvet att skaffa tillförsel annorstädes ifrån. Möjligen menar förf. detsamma genom sin reservation, att Napoleon hade kunnat tillintetgöra tillförseln »ialfald for en stund». En annan fråga, som förf. ej alls berör, är emellertid huruvida Napoleon skulle ha *önskat* spärra ett fientligt land från lifsmedelstillförsel. I fråga om kejsarens ståndpunkt gent emot England i detta hänseende föreligga några af den ryske historikern Tarle framdragna yttranden (jämte det öfriga materialet citerade i min nyss omtalade bok), som närmast synas tyda på, att det varit svårigheten att genomföra en effektiv blockad från landsidan, som afhöll Napoleon från att söka uthungra England. Huruvida samma synpunkter skulle ha gjort sig gällande äfven i händelse af ett krig med Danmark-Norge, låter sig sannolikt ej afgöras nu, ehuru man torde kunna gå ut ifrån, att Napoleon ej hade kunnat hungra ut ett Norge som var Englands bundsförvant, utan att samtidigt hungra ut England självt. Under alla förhållanden vill det synas, som om synpunkten hade behöft diskuteras.

Detsamma gäller i ännu högre grad beträffande de verkliga motiven till den blockad, som England faktiskt nu utöfvade gent emot Norge under vissa stadier af kriget men som å andra sidan lika faktiskt genombröts under en annan fas af kriget genom vidsträckta engelska licenser för spannmålsfartyg till Norge, mot reciprocitet från dansk-norsk sida i fråga om trävaruexport till England. Hela detta sammanhang är ju händelseförloppets förutsättning, och licensfarten belyses med ett delvis ypperligt material — särskildt fartygsinstruktioner med förfalskade skeppspapper — i förf:s bok; men alla försök att belysa saken från den engelska sidan fattas. Att här föreligger ett problem, kan dock svårligen bestridas, ty verklig blockad i anda och sanning förekom eljest knappast från någondera sidan under Napoleonskrigen, såsom jag också haft tillfälle att belysa i den nämnda boken. Det är fullt möjligt, att syftet närmast bestod i att framtvinga trävaruexport till England, men tänkbart är

å andra sidan också, att de engelska statsmännen ansågo en »utbungringsplan» lämplig mot det enda land, där den hade stora utsikter att lyckas.[1] I hvilketdera fallet som helst hade öfvergången från blockad till licenssystem kräft ganska ingående undersökning, som väl kunnat ansetts tillhöra förf:s ämne.

Hvad skildringen i öfrigt angår, framträder bristen på nationalekonomiska synpunkter ganska ofta. Den förklarar bl. a., hvarför Miss Cunninghams tes godtagits så som nu skett, och behandlingen af mer invecklade ekonomiska sammanhang äfven inom Norge har därigenom ibland kommit att hålla sig väl mycket vid det som för ögonen är. När det exempelvis skildras, hur enormt olikartade lifsmedelsförhållandena voro i olika delar af landet, hade orsakerna härtill väl förtjänat en undersökning; utan sammanhang med själfva faktum omtalas amtmännens lokalegoistiska sträfvanden, men de bidragande faktorerna till läget undersökas ej. Starkare gör sig bristen på nationalekonomiska synpunkter dock gällande på bank- och penningväsendets åtskilligt svårare områden. När förf. exempelvis redogör för saknaden af en norsk bank, hvarigenom stora förluster vid exporten af landets stapelvaror skulle ha uppstått före kriget liksom äfven spannmålsbristen skärpts (sid. 44, 89 m. fl. st.), så saknas alla svar på frågan, hur en bank skulle ha afhjälpt dessa svårigheter. För att göra det behöfde den uppenbarligen kapital, men hvarifrån skulle banken skaffa dem? Funnos de inom landet, ehuru blott ej hos exportörer och importörer, eller skulle en rent norsk bank bättre än den befintliga danska-norska ha kunnat underlätta deras indragning utifrån? Därom får man ej klarhet, utan ordet bank blir ett slags kliché, som befriar från behandling af själfva saken. Än tydligare framträder den nu exemplifierade svagheten, när det gäller sedelutgifningen, valutaförsämringen och stegringen i den utländska växelkursen; här rör sig förf. med rätt oklara föreställningar. Det är t. ex. minst sagdt ägnadt att missförstås, då det heter, att »den generelle aarsak till denne værdiforringelse var selvfølgelig (sic) sedlernes uindløselighed» (sid. 516). Exempelvis de franska sedlarna under och efter fransk-tyska kriget kunde bevara sitt värde oförminskadt i en hel rad år utan inlöslighet; och intet som helst nödvändigt sammanhang råder mellan depreciation och oinlöslighet, lika litet som mellan det förra och det ena eller andra slaget af sedeltäckning. Det är därför också förklarligt, att förf. finner det »meget vanskelig at svare paa», om en täckning af sedlarna med statsegendom, sådan som regeringskommissionen nu åsyftade, skulle ha skyddat dem från värdefall (sid. 80). Hans förklaring (ib.), att detta varit möjligt, om blott ej sedelmängden blef *för* stor och sedlarna ej nyttjades som betalningsmedel utom landet, är allt annat än lycklig; det förra kriteriet saknar all bestämdhet, så länge sedelmängden ej sättes i relation till någon annat storhet, och det senare

[1] Jfr Grade, Sverige och Tilsit-alliansen (1807—1810), sid. 438 f.

skulle endast ha skapat en möjlighet att dölja värdefallet, ej i minsta mån att förekomma det.

Å andra sidan innebär det som nu sagts ingalunda, att ej författarens bok skulle erbjuda behållning äfven på det ekonomiska området, blott att läsaren i rätt hög grad får draga ut denna behållning själf. Ett utmärkt exempel härpå erbjuder moratorielagstiftningen, hvars karaktär skulle ha framträdt med helt annan klarhet, om förf. velat göra sig förtrogen med samma fråga nu under världskriget, men som i alla fall visar läsaren, hur nya kreditmöjligheter kunnat göra behofvet af sådana åtgärder som moratorium obehöfliga. Öfver hufvud taget äro de anmärkningar jag nu framställt sådana som den ekonomiske historikern sällan kan återhålla vid andra historikers behandling af ekonomiska sammanhang, och de afse alltså ingalunda att dölja det myckna värdefulla boken ger.

Arbetet innehåller ett tjugutal utmärkta illustrationsbilagor, hvaribland de från vetenskaplig synpunkt värdefullaste äro licenser, sjöpass och kaparbref från olika länder. Språket är något abrupt, med korta meningar, som ej formellt hopbundits till någon logisk enhet, men saknar ej träffande vändningar, såsom när den rätta formen för anslutning till kontinentalsystemet säges ha varit »suaviter in re, fortiter in modo». De många citaten från svenska äro dock kanske ännu mer korrumperade än samtliga nordiska länders författare pläga låta komma sig till last i fråga om hvarandras språk; stora svårigheter vid tryckningen ha likväl i fråga om bokens senare del utgjort en mer legitim ursäkt än som kan åberopas i motsvarande fall.

*Eli F. Heckscher.*

---

**Geschichte der deutschen Seeschiffahrt.** Von WALTHER VOGEL. Gekrönte Preisschrift. I. Band. Von der Urzeit bis zum Ende des XV. Jahrhunderts. XVII + 560 sid. Berlin, Georg Reimer 1915.

Författaren till ofvanstående arbete har på olika sätt visat sin förtrogenhet med de ämnen, som sammanhänga med den tyska sjöfartshistorien. Efter att han från början sysslat med den tidiga Medeltidens historia, tycks ett af Hansischer Geschichtsverein 1904 uppsatt prisämne ha ledt honom in på den uppgift, hvars första del lösts genom det band, som här skall anmälas. Men vid sidan däraf ha studierna resulterat i flere andra skrifter, hvaribland en liten öfversikt af Hansans historia (»Kurze Geschichte der Deutschen Hanse», Pfingstblätter des Hansischen Geschichtsvereins, Blatt XI, 1915, 99 sid.) här må nämnas som en ovanligt väl afvägd och intelligent teckning af det stora ämnet. Utöfver sin historiska skolning förfogar författaren tydligen öfver två värdefulla rekvisita, dels filologisk bildning och dels vissa nautiska insikter, som ge en endast alltför ovanlig verklighetsprägel åt äfven de tekniska delarna af

framställningen. Ekonomisk träning saknar han däremot efter allt att döma, och den bristen framträder särskildt i att ämnet egentligen icke alls sättes in i den ekonomiska utvecklingens allmänna sammanhang; men å andra sidan har förf. obestridligen ett godt omdöme äfven in oeconomicis, och det sätter honom ofta i stånd att träffande bedöma den ekonomiska innebörden af meddelade fakta äfven på ställen, där denna ej utan vidare ligger i dagen.

Självfva uppgiftens formulering kan visserligen ej anses vidare lycklig, men ansvaret härför ligger tydligen hos andra än författaren. Sjöfart är nämligen mångt och mycket, som svårligen kan sammanföras till en organisk enhet. Redan på det ekonomiska området omfattar det så pass skilda saker som sjöhandel, transportverksamhet till sjöss och företagsorganisation i fråga om sjöfart; men därtill komma sedan sådana icke ekonomiska områden som sjömaktens militära och politiska, sjöfärdernas geografiska och nautikens tekniska historia. Alla dessa uppgifter hänga visserligen ihop, men den första och, åtminstone från recensentens synpunkt, viktigaste hänger också på det närmaste ihop med den landväga handelns historia och blir mycket fragmentarisk utan denna. Under alla förhållanden synes en enhetlig behandling af ämnet förutsätta, att en af de stora uppgifterna sättes i medelpunkten och de öfriga grupperas däromkring. Det har emellertid d:r Vogel knappast gjort utan sökt göra dem alla rättvisa i ungefär lika hög grad. Följden har blifvit mycket tvära öfvergångar samt en rätt stor brist på ledande tråd och öfverskådlighet. Särskildt förefaller det, som om författaren saklöst borde ha kunnat afstå från den öfversikt af Hansans politiska historia, som nu fyller stora delar af tre långa kapitel (4—6 i andra boken), med det öfriga materialet tämligen oorganiskt insprängdt däri. Emellertid är det ingen anledning att längre uppehålla sig vid hvad man fått utöfver det som varit önskvärdt, då hvad som bjudes nästan på alla områden är läsvärdt. Minst gäller detta dock kanske det rent politiska, nämligen för den som är förtrogen med de tidigare hufvudarbetena på området, exempelvis Daenells »Die Blütezeit der deutschen Hanse» (I—II, Berlin 1905—06), utöfver hvars framställning det föreliggande arbetet, åtminstone ej i huvudpunkterna af den politiska utvecklingen, har något väsentligt nytt att erbjuda.

Det nu föreliggande bandet är afsedt att följas af två andra, af hvilka det förra skall gå ungefär till franska revolutionen och det senare stanna vid Nordtyska förbundets tillkomst. Första bandet går så långt tillbaka som öfver hufvud taget är möjligt, och i den arkeologiska delen söker författaren leda i bevis, att germanerna stått i längre beröring med hafvet än något annat europeiskt folk, möjligen med undantag af grekerna. För rena historiker erbjuder den därpå följande framställningen af sjöfarten under den tidiga Medeltiden större intresse, i synnerhet som den är rik på goda synpunkter. De stora roddbåtar från folkvandringstiden, hvilkas typ är den för ett femtiotal år sedan utgräfda Nydam-båten, hade enligt förf:s framställning en utpräglad kollektiv karaktär, det var en ätt-

eller byalagsbåt, afsedd att föra folket till ting, offerplatser och med båda förenade marknader; en sammanställning med kyrkbåtarna på Siljan, hvilka också afbildas, förefaller därvid mycket slående. Kanske väl hastigt konstaterar förf. i motsats härtill segelfartyget som individualfartyg och därmed som stadsväsendets fartyg. Det är bekant och framgår äfven af den följande framställningen, i hur stor utsträckning just Medeltidsstädernas ekonomiska organisation kringskar de särskilda köpmännens själfständighet och inbördes konkurrens, liksom äfven osäkerheten på hafvet tvang till de »amiralskap», konvojeringar och samseglingar, som i stor utsträckning upphäfde de särskilda köpmännens ekonomiska autonomi lika mycket som om de haft gemensamma fartyg.

Ganska utförligt behandlas sjöfarten under folkvandringarna, som kallas den västgermanska vikingatiden (fram till omkr. år 500), med betoning af att förvirringen ej lyckades kväfva denna samfärdselsgren. Den följande perioden, den karolingiska eller, som förf. från sjöfartssynpunkt uttrycker det, den frisiska tiden, hade sin varaktiga betydelse genom att skapa ett sammanhängande sjöfartsområde från det inre af Östersjön till Medelhafvet, i stället för de korta transporterna mellan tätt belägna stapelorter under den föregående tiden, och banade därmed väg för hafvets ställning som trafikleden framför andra, den led man främst och längst följde. Nordmannatågens stora betydelse i sjöfartshänseende framhålles också tillbörligt, medan förf:s skepsis i fråga om deras handelsbetydelse synes ha goda skäl för sig. Det förtjänar också erkännande, att sammanhanget mellan vikingatågen och korstågen ovanligt väl kommer till sin rätt; betecknande är exempelvis ett sådant drag som understödet åt korsfararna (år 1097) från ett sjöröfvarband. Det mest förtjänstfulla i hela denna del af boken är dock kanske, att den ytterst starka begränsningen i handelns betydelse och utsträckning särskildt tydligt framhålles. Det ovanligt förvirrande begreppet »världshandel» afvisas eftertryckligt för hela denna tid, levanthandeln skjutes alldeles tillbaka till förmån för handeln med ländernas egna produkter, och det framhålles som ett stort steg framåt, när Utrecht på 1100-talet befinnes handla med annat än lyxvaror och njutningsmedel, nämligen med spannmål (jämte vin) nedför Rhen, med sill som återfrakt och med frisisk tillförsel af salt.

Emellertid ligger delens tyngdpunkt helt naturligt på Hansatiden. Hvad som här framför allt har intresse och i stor utsträckning tar upp obruten mark är framställningen af den hanseatiska sjöfartens karaktär och inre organisation. Genomgående söker förf. därvid finna kvantitativa uttryck för beskaffenheten, men materialet är ofta så osäkert, att man nästan sätter mer lit till förf:s goda omdöme om det rimliga än till de siffror han framlägger och underkastar en ibland något hårdhändt kalfatring.

Den hanseatiska handelns allmänna prägel är visserligen väl bekant, uppköpen af råvaror och lifsmedel i Östersjön och deras afsättning i Nordsjön samt utbytet mot där framställda industriprodukter äfvensom — såsom enda massgods i den senare riktningen —

»baj-salt» från franska kusten; betydelsen för Norden af den sistnämnda trafiken framgår af de ofta framställda lidanden, som salthandelns spärrning under hansestädernas krig med Erik af Pommern vållade. Men åtskilliga andra viktiga drag komma dessutom fram i dr Vogels framställning. Ett af dem är den slutna karaktären af det hanseatiska handelsområdet, i det att ganska litet därifrån gick till andra områden och ej mer kom därifrån; det är här ånyo levanthandelns faktiska betydelse, i motsats till dess roll i allmänna föreställningssättet, som reduceras, kanske närmast i anslutning till Häpke (bl. a. i »Brügges Entwicklung zum mittelalterlichen Weltmarkt», i Schäfers serie »Abhandlungen zur Verkehrs- und Seegeschichte», 1908). Nytt är såvidt mig bekant det drag i sammanhanget, att sjöfarten till alldeles förvånande stor del omfattade städernas egna produkter och bedrefs mellan närliggande städer. Af Hamburgs export ett visst år (1369) utgjorde sålunda stadens ryktbara öl väsentligt mer än hälften, och inemot 8/9 anses härstamma från staden själf eller den närmaste omgifningen, detta trots att Hamburg som bekant var Nordsjö-etappen i den genom Hansan främst trafikerade Nord-Östersjöförbindelsen öfver Trave. En parallell härtill är, att efter antalet nära 60% af Lübecks fartyg året förut gingo till städerna på tyska nordkusten samt ytterligare 22 % på Skåne; men detta faktum har dock mindre betydelse, då fartygen antagligen togo last västerut i dessa olika hamnar. Af den bekanta rörelsen på Skanör och Falsterbo lämnas en liflig bild, efter Schäfers välkända publikationer; denna sjöfart anses som den största i det atlantiska Europa under 1300-talet.

På verkligt ny mark kommer förf. först när han i andra bokens sjunde till nionde kapitel så att säga inifrån behandlar rederirörelsen, sjöfolket, fartygen och sjöfarten. Det är då också ganska förklarligt, att åtskilliga slutsatser bli något osäkra och sväfvande. Materialets ganska begränsade konkretion har också hindrat en så lefvande bild af verkligheten som man får af Medelhafshandeln under 1100- och 1200-talen i Schaubes beundransvärda bok »Handelsgeschichte der Romanischen Völker des Mittelmeergebiets bis zum Ende der Kreuzzüge» (i Belows och Meineckes »Handbuch der Mittelalterlichen und Neueren Geschichte», 1906) med stöd af notarieprotokoll (s. k. notularier) från Genua och Marseille, eller för Nord-Östersjöområdet, men först i slutet af 1500-talet, i Hagedorns studier öfver Emdens sjöhandel (i »Hansische Geschichtsblätter» 1909 och 1910). Hvad som undersökes i det nu ifrågavarande arbetet är först och främst förhållandet mellan de olika i sjöfartsföretaget medverkande, befraktare, redare, skeppare och manskap. Identiteten mellan de två förstnämnda framhålles som det ursprungliga, och det lider heller intet tvifvel, att uppkomsten af fristående transportföretag öfver hufvud taget är en sen och långsamt framträngande tendens. Med skäl påpekas likväl, att »själfbefraktningen» nödvändigt måste gå tillbaka, i det att exempelvis en varuägare i Westfalen svårligen kunde befrakta ett eget fartyg i Lübeck. I fråga

om skepparens ställning betonas mycket starkt hans egenskap af medredare, hvilket bestyrkes särskildt af att man aldrig hör talas om någon hyra för honom. Författaren anser att förhållandet mellan skepparen och (de öfriga) redarna var ett verkligt bolag (societas), för hvars räkning *en* delägare utan ersättning utöfvade ledningen, ej commenda, hvari en delägare endast tillskjuter sin arbetskraft och en annan endast kapital, mot inbördes vinstfördelning efter en viss norm. Det kan emellertid anmärkas härtill, att frånvaro af särskild lön åt skepparen lika väl kan förklaras under förutsättning af commenda som under förutsättning af societas; och man har kanske också lof att uttala ett stilla tvifvel om riktigheten af antagandet att en af redarna skulle ha lämnat sin arbetskraft gratis, i fall då medredarnas andel var af nämnvärd betydelse. I fråga om förhållandet mellan manskapet å ena sidan samt skeppare, redare och befraktare å den andra framhålles den mycket intressanta synpunkten om ett ursprungligt bolagsförhållande mellan såväl manskapet inbördes och skepparen som redare samt befraktare. Här konstrueras detta bolag som commenda, hvarvid manskapet fick sin andel i fraktvinsten i utbyte mot sin arbetsprestation genom sin rätt till »förning», en viss mängd last, på hvars försäljning vinst skulle uppstå. Full klarhet i detta bolagsförhållande, som man har mycket svårt att tänka sig allsidigt, ger visserligen ej bokens framställning, och den är kanske omöjlig att vinna.

Stor möda har förf. nedlagt på att utröna frakternas och fraktvinstens storlek vid olika tidpunkter, och de så att säga intermediära resultaten äro därvid delvis af stort intresse; någon detaljerad granskning af beräkningarna har jag visserligen ej verkställt, men de äga en prägel af så pass stor tillförlitlighet som rimligtvis kan väntas. Af intresse äro exempelvis sådana uppgifter som att en last hvete eller salt från Preussen till Flandern i frakt kostade en tredjedel af en vanlig daglönares årslön och i genomsnitt motsvarade hälften à två tredjedelar af inköpspriset, medan det i afseende på trävaror förekom fraktsatser upp till tre gånger inköpspriset: nationalekonomiskt intressant är den ringa variationen efter hvad »trafiken tål», d. v. s. i hufvudsak samma fraktsatser oberoende af varans värde. Allt detta är som sagdt mycket läsvärdt, liksom det meddelade materialet har sitt värde redan i sig själft. Men när förf. öfvergår till att på grundval häraf draga slutsatser om nettoräntabiliteten, så förlora resultaten det mesta af sitt intresse, ej blott på grund af den nästan fullständiga ovissheten om driftkostnaderna, utan kanske än mer emedan intet är bekant om hur stor del af lastutrymmet som var taget i anspråk och hur stora förlusterna voro. När resultaten konfronteras med de faktiskt kända vinsterna i Vicko von Geldersens s. k. handelsbok, stämma de därför icke alls, och förf. påpekar därvid själf just de nyss nämnda faktorerna; men gagnet af de vidlyftiga beräkningarna blir då ej stort.

I fråga om sjömanslifvets och människornas allmänna karaktär innehåller boken många upplysande anmärkningar och detaljer.

Det är sålunda i ovanligt hög grad »medeltidsmässigt», då vid stor sjönöd besättningen lofvar en vallfärd, för hvilken sedan upptages en särskild afgift, som fördelas såsom gemensamt haveri. Med allt skäl framhålles det afundsvärda tålamod, som visades inför hur oefterrättliga förhållanden som helst, och den goda tid man alltid gaf sig, det senare åtminstone tills holländarna satte någon fart i konkurrensen. Hamnförhållandena voro efter våra begrepp så olidliga, att fartygen exempelvis i Brügge kunde få vänta en à två veckor på att lossa; och den uppgrundning af hamnarna, som gjorde slut på den ena Medeltidshamnen efter den andra, tvang vanligen till omlastning utanför hamnen i pråmar, medan i Skanör ej ens dessa kunde nå land, utan en andra omlastning på kärror 1/4 eller 1/2 km. från land ytterligare blef nödvändig.

Hvad arbetets källor beträffar, äro de nästan alla tryckta, men ett mycket rikt material i alla de hanseatiska urkundsserierna har naturligtvis stått till buds, för sjöfartsorganisationen dessutom sjörättskällorna, Rôles d'Oléron och Dammes sjörätt. I fråga om litteraturkännedom bör särskildt påpekas den ovanligt rikliga användningen af nordisk litteratur. I afseende på skandinaviska fakta förekomma visserligen ibland något öfverraskande misstag. Att Erik af Pommern flerstädes kallas Margaretas son, har förf. själf anmärkt, men däremot ej, att Valdemar Sejr kallas Erik Menveds farfar i st. f. hans farfarsfar (sid. 220). Varberg har blifvit »Warburg» (sid. 245). Osmund är som bekant ej järnmalm, såsom förf. säger både här (sid. 205) och i den lilla skriften om Hansan (sid. 50), utan smidbart järn framställdt med blästersmide, o. s. v.

Boken är försedd med flere värdefulla afbildningar och kartor, men en förteckning på dem saknar man i hög grad, liksom en detaljerad innehållsförteckning och underrubriker i de långa kapitlen. Ett register till hela verket kunde endast delvis fylla denna brist, men blir gifvetvis behöfligt i ett öfversiktsarbete sådant som en allmän tysk sjöfartshistoria.

Emellertid är detta uppenbarligen obetydligheter, och tillräckligt torde nu ha sagts för att visa det stora intresse och den mångsidiga lärdom arbetet erbjuder.

*Eli F. Heckscher.*

# Öfversikt af tidskrifter

## och andra periodiska publikationer.

**Arkiv för norrländsk hembygdsforskning** utgivet av Föreningen för norrländsk hembygdsforskning **1918.** N. Ahnlund, Karoliner och soldatänkor. Stora ofredens minnen i Umeå socken 1759—85.

**Fataburen. 1918, 3.** Sv. Ekman, Några ålderdomliga fiskemetoder med risbyggnader. — L. Hagberg, Fäbodslif i Medelpad. — A. Lindhagen, Den hel. Julitta och spår af hennes dyrkan i Sverige.

**Karolinska krigares dagböcker** jämte andra samtida skrifter. **D. 12.** Utg. af Aug. Quennerstedt. N. Gyllenstierna, Journal öfver Nils Gyllenstiernas marsch med pommerska armén till Polen 1702. — G. H v. Siegroth, Relationer 1702—1704. — A. Sparre, Rapporter 1702. — M. Stenbock, Journal öfver expeditionen 1702—1703. Med en deduktion och bilagor. — M. Stenbock, Bref och skrifvelser till Carl XII 1702—1705. — Berättelser om generalkrigskommissariatets viktigaste åtgöranden 1702—1704. — G. Lilliehöök, Relationer 1703—1705. — Fyra tjänsteförteckningar af A. Roos, W. L. Taube, S. D. Barohtz och C. M. de Lavall. — A. Sparre, Ett bref från Bender 1710. — C. v. Leutrum, Journal från fälttåget i Norge 1718. — G. W. Marcks v. Würtemberg, Berättelse om kriget 1718. — Br. Rålamb. Tal hållet i Tobolsk på Carl XII:s födelsedag d. 17 juni 1712. — Ett tilläggsblad. — Personregister. — Innehållsförteckning till 1—11.

**Läsning för svenska folket. 1918, 1.** V. Södergren, Västkustens kristendomstyp och Henrik Schartau. Ett bidrag till svensk kyrkogeografi. — **2.** T. Holmberg, Några ord om vår svenska flotta. — **3.** S. Welin, Det första järnvägsförslaget i Sverige och dess behandling i riksdagen.

**Meddelanden av Gestriklands fornminnesförening 1918.** Ein. Hedin. Gefle i kristid för 200 år sedan. Med 2 bil. — [W.] C[arl]g[re]n, Hos en köpmansfurste i Gefle för 100 år sedan. Pehr Ennes' hem och hushåll. Med 1 portr.

**Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd. 1: 42—44.** P. Sondén, Riksarkivets Stegeborgssamling. — B. Boëthius, Förteckning över pergamentsbrev i Stegeborgssamlingen. — P. Sondén, Förteckning över pfalzgreven Johan Casimirs ooh hans gemåls arkiv i Stegeborgssamlingen. 1—4.

**Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1918.** O. Frödin, Alvastra under medeltiden. Undersökningar år 1917. Med 38 fig.

**Meddelanden 22 från föreningen för Stockholms fasta försvar.** E. Zeeh, Striden vid Strömstad den 8 juli 1717 och dess minne.

**Ord och Bild. 1918, 11.** C. Grimberg, Karl XII:s-minnet. Med 17 illustr. — E. Lindberg, Karl XII i svensk vitterhet. En översikt. Med 7 illustr.

**Samfundet S:t Eriks Årsbok 1918.** Utgiven genom G. Upmark. G. Bolin, Johan III:s högskola å Gråmunkeholmen. 2. 1583—1592. — K. K:son Leijonhufvud, Bidrag till Stockholms gators, gränders och torgs historia och livet där tiden 1720—1771. Med 1 bilaga: Förteckning på de hufvudsakligaste förordningarna rörande hufvudstadens gator, gränder och torg och lifvet där 1720—1771. — L. Looström, Johan Tobias Sergels föräldrahem. Med 6 fig. — J. Flodmark, Omkring Köpmantorget — och ett stycke därifrån. Topografiskt-kulturhistoriska anteckningar samt barndomsintryck från 1840-talet. Med 12 fig. — J. Konow, Fältmarskalken greve Erik Dahlbergs stamträd på mödernet. Hans mödernearv. Med 3 fig. o. 1 stamtafla. — Fr. De Brun, Guldsmeder i Stockholm åren 1420—1560.

**Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886. D. 29. 1917 (tr. 1918).** Sv. Hedin, Minne av Bengt Bengtsson Oxenstierna. Med 1 portr. — Bihang: Gustav III:s och Lovisa Ulrikas brevväxling. Utgiven av H. Schück. 1. [—maj 1771.]

**Svensk Intendentur-Tidskrift. 1918, H. 8 o. 9.** K. K:son Leijonhufvud, Bidrag till Kungl. Södermanlands och övriga indelta infanteriregementens tross' historia under förra delen av 1700-talet.

**Svensk Kustartilleritidskrift. 1918, 1.** Alb. Gyllencreutz, Några data ur Älvsborgs fästnings historia. 1—3. Med 11 fig. o. 3 bilagor.

**Tidskrift i sjoväsendet. 1918, 3.** E. Holmberg, Sjökrigsrustningen mot Danmark 1689. — 9. Det andra Svensksundsslaget, sett genom sekreteraren J. A. Ehrenströms glasögon. Medd. av G. Unger. — A. Cyrus, Svenska marinens signalbref från 1700-talet och 1808—1809 års krig. — 10. E. Holmberg, Några blad ur kadettskolans i Karlskrona historia.

**Vårt Försvar.** Skrifter utgifna af Allmänna försvarsföreningen 1918. 1. Åland. Innehåll: Åland — öriket: Ålands befolkning; Kleen, W., Ålands befrielse från den ryska invasionen 1808; Örnberg, A., Ålandsfrågan från marinpolitisk synpunkt.

**Meddelelser fra det danske Rigsarkiv 1918. 1, 9—13.** V. A. Secher, Opdagelsen og Erhvervelsen af Kong Kristiern II:s Arkiv fra hans Ophold i Nederlandene 1523—31.

**Historisk Tidskrift för Finland.** Utgiven av P. O. v. Törne. **1918, 1.** B. Lesch, Ur den gustavianska diskussionen om de finländska jordbrukarnas villkor. — C. M. Schybergson, Frågan om kvänerna. — Översikter och granskningar: A. Rydström, Armfeltarne på Hunnerstad och deras närmaste, anm. af C. v. Bonsdorff. — 2. C. v. Bonsdorff, G. M. Armfelt och R. H. Rehbinder. — Översikter och granskningar: Birgittautställningen 1918, anm. af K. K. Meinander.

**Historiallinen Arkisto 1918. D. 27.** K. Grotenfelt, Paikannimistöaineksia Suomen kansallisuus- ja kaupankäyntiolojen valaisemiseksi keskiajalla. — J. M. Salenius, Lutherilaiset seurakunnat Käkisalmen läänissä ennen isoa Pohjan sotaa. — K. Blomstedt, Horn-suvun alkuhistoria Piirteitä Suomen aateliston oloista keskiajan loppupuolella. — H. Huntuvuori, Piirteitä keskiajan Nousiaisista. — V. Voionmaa, Stolbovan rauha historiallis—maantieteelliseltä kannalta. — Suomen

Historiallisen seuran: A. G. Fontell, Borgå stads återuppbyggande efter branden 1708.

**Åbo akademis årsskrift 1918.** 1655 års universitetskonstitutioner. Utg. af C. M. Schybergson.

**Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte 1918. Bd 22.** W. M. Peitz, Rimberts Vita Anskarii in ihrer ursprünglichen Gestalt.

**The Numismatist. 1918, January.** W. M. Rosen, Mottoes on Swedish coins.

# Öfversikter och granskningar.

---

**Karl XII från europeisk synpunkt.** Af HARALD HJÄRNE. I föreningen Heimdals folkskrifter. 13 sid. Nationalförlaget, Stockholm 1919.

**Karl XII. Till 200-årsdagen af hans död.** Utgifven af SAMUEL E. BRING. 10 opag. + 720 sid. P. A. Norstedt & Söner, Stockholm 1918.

**Karl XII på slagfältet.** Karolinsk slagledning sedd mot bakgrunden af taktikens utveckling från äldsta tider. Utgifven af Generalstaben. I—IV. 1136 sid. samt en portfölj kartor. P. A. Norstedt & Söner, Stockholm 1918—19.

**Konung Karl XII:s banesår.** 1917 års undersökning och i samband därmed gjorda iakttagelser. Utg. af ALGOT KEY-ÅBERG och ARTHUR STILLE. X + 180 sid. samt 34 planschbilagor. P. A. Norstedt & Söner, Stockholm 1918.

Ur den rika flod af Karl XII:s-publikationer, som fjolårets 200-årsjubileum framkallade, äro egentligen trenne större arbeten att ihågkomma: den af bibliotekarien Samuel E. Bring redigerade kollegiala skriften *Karl XII. Till 200-årsdagen af hans död*, vidare Generalstabens stora verk *Karl XII på slagfältet* samt den af professorerna A. Key-Åberg och Arthur Stille gemensamt utgifna undersökningen om *Konung Karl XII:s banesår*. Jämte dessa bör som varaktig behållning äfven nämnas en skrift, hvilken i omfång är deras raka motsats men på sitt dussin små sidor lämnar det rikaste innehåll, Harald Hjärnes på Karolinska förbundets minnesfest d. 30 november 1918 hallna föredrag *Karl XII från europeisk synpunkt*.

Vid åhörandet af sistnämnda föredrag och än mera vid studiet af den tryckta skriften kommo ovillkorligen i minnet tvenne andra anföranden af den svenska häfdaforskningens mästare: hans Gustaf Adolfs-tal d. 6 november 1892 och hans tal över Renässans och reformation d. 7 september 1893. Skiljaktiga till föremål och ut-

formning bilda de tillsammans en ganska märklig enhet, ett tykon af sällsynt styrka. Upsala möte, Gustaf Adolf vid Li och Karl XII:s östeuropeiska kamp — hvar och en af dess Sveriges öden så betydelsefulla situationer har varit utgångsį för ett bland de tre föredragen; i samtliga ha förgrundsfigu knappast mer än skisserats, i stället har den universalhistc bakgrunden utformats med en perspektivets vidd, en detalj rikedom och tillika ett de härskande linjernas klara framhäfv som äro besläktade med målarekonstens store från renässa dagar. Hvad väl mest fängslar, är Hjärnes egenartade kons från det flydda kasta ett skarpt klargörande ljus äfven öfvei tidens problem. Att hos gångna sekler söka precedensfall till egna dagar — för varning eller som eggande exempel — i prisbillig och flitigt odlad lärdomsöfning, hvilken i längden ger en förflackad åskådning af det förflutna. Med den säl djupa vetenskapliga uppfattning, som präglar snart sagt hvarjı af Hjärnes hand, har han aldrig kunnat förfalla till dylik po ytlighet, men när han ger oss sammanhanget i de fordomtima delserna, blottlägger han slaende de i historien verksamma ternas spel, hvilket trots förändringar i skådeplats, agerand kostymer dock alltid och allestädes erbjuder så mycket af bc dande giltighet.

I föredraget om Karl XII betonar Hjärne, huru Europa universalismens bankrutt befann sig i fullständig upplösningspr Medan tanken på en allmän, freden och kulturen häfdande »monarki ännu kvarlefde allenast som ett i mer och mer aflägset fjärran bortträngdt ideal, fylles historien af täflande statsmakters sträfvan att hvar och en i sitt enskilda intresse och till sin förmån skaps ett faktiskt dominerande öfvervälde, en ny monarki om man så vill. Då den efterträdda hegemoniställningen ej längre kunde pretenderas i kraft af någon sorts verkligt eller påstådt beskyddarskap för gemensam rätt, tro och odling, blef det under anlitande af styrkans och den förslagna statskonstens mera brutala maktmedel, som de täflande sökte tränga igenom med sina anspråk. Kampen mynnade ut i det spanska successionskriget, som »öppnade det värsta skedet af kabinettens schackrande statskonst i form af hänsynslösa delningsplaner och ringaktande behandling af äfven de erkända staternas själfständighet. — — — Statsresonens diplomati snärjde sig själf i sina mästerligaste, men oöfverskådligt utspunna ränker». I detta virrvarr »fanns för rätten intet annat val än att utan förkonstling och förklädnad taga makten i sin tjänst», och »såsom målsman för denna rättstanke (den suveräna statsmaktens rätt att häfda sig själf) bröt Karl XII fram i det förvanskade statssystemet». Härigenom stod han visserligen med sin rätklufna konsekvens underligt främmande för det vid helt andra tanke- och handlingssätt vanda tidehvarfvet, men lämnade i stället genom sitt exempel ett arf af bestående betydelse: »för så vidt som rättens värnande till det yttersta är en lifssak även för staterna och stats-

systemen, äger Karl XII:s föredöme, oberoende af utgången, sin själfständiga och fruktbringande betydelse i Europas häfder».

Även i ett annat hänseende, framhåller Hjärne, står Karl XII i denna dag som ett föredöme af sällsynt aktualitet. De rivaliserande makternas redan förut pröfvade konstgrepp att i sin inbördes kamp besolda österns barbariska välden till medtäflares förlamande utvecklades från och med denna tid till en fast politisk praxis. Klarare än någon, vare sig förut eller efteråt, såg Karl den för hela Europa hotande vådan häraf, han och hans Sverige blefvo därför den europeiska odlingens värn mot detta främmande och farliga intrång. Sviken och förrådd af de grannar, hvilka i denna del ytterst hade identiskt intresse med honom, förde han kampen — till sist visserligen olyckligt men ej därför fruktlöst. Ty hans hjältestrid försvagade så segraren, att dennes krafter under lång tid ej tilläto eröfringstågens fortsättning västerut. Men för världsdelens framtid var Karls nederlag ödesdigert, ty Europas politiska utveckling fick genom Rysslands bradstörtade inträde i dess statssystem en skef riktning, som förebådade kommande nya sammandrabbningar och revolutioner i ständigt växande omfång».

De fjärrblickande tankar, som Hjärne i koncentrerad form framlagt i det korta föredraget, har han från en annan sida vidare utvecklat i inledningen till det af Bring utgifna stora Karl XII:s-verket. Synpunkten är på detta senare ställe, som det framgår af rubriken »Karl XII och riksförsvaret», den rent svenska, Sveriges ställning i makternas inbördes täflan. Hjärne framhäfver här, hurusom det begynnande 1700-talets svenska välde lika litet som öfverhufvud något annat dåtida rike utgjorde en färdig afslutad statsbildning, allra minst någon nationalstat efter långt yngre mönster. Kärnlandets efterblifvenhet i materiella resurser kräfde ovillkorligen fullkomnandet af *dominium maris Baltici*, hvilken form sedan man därför lämpligen kunde välja. Sjömakternas fruktan för en verklig storstat i Norden, hvilken hotade att blifva dem en besvärlig rival, försvårade och förhindrade vid hvarje tidpunkt de lösningar af problemet, som syntes möjliga. Den urgamla svensk-danska motsättningen fick sålunda ständig eggelse genom de utanförståendes egoistiska ingripande. Om Nederländerna och England år 1700 af hänsyn till den stundande spanska krisen voro ifriga att snabbt bilägga den öppna konflikt, som närmast utbrutit kring frågan om Holstein-Gottorps ställning, så bjödo deras intressen dem ett decennium senare att i stället öppet gynna Danmark mot Sverige, och till väsentlig del var det deras politik i sådant syfte, som korsade de planer och åtgärder, hvarmed Karl XII sökte vända krigslyckan.

Onekligen gifver denna västeuropeiska sida af det stora nordiska kriget betydelsefulla uppslag särskildt för förklarandet af de sista krigsskedena. Hjärne understryker emellertid, huru nära de österuropeiska problemen därmed sammanhängde. I Ryssland, Polen och Sachsen, i Konstantinopel och Wien skuro den engelsk-

nederländska och den svenska diplomatien som oftast hvarandras banor. Karls ansträngningar att rekonstruera ett lifsdugligt Polen som bålverk mot den moskovitiska eröfrarstaten rönte ingen sympati hos de makter, som funno sin uträkning i söndringens fortbestånd och, efter hvad redan sagts, kalkylerade med Ryssland som ett lämpligt verktyg i obekväma rivalers rygg.

Inom den ram, som denna allmänna åskådning af det politiska läget uppdrager, gifver Hjärne en i all dess ordknapphet mycket konkret bild af Karl XII:s verk och planer — allt präglad af den sats, hvarmed han inleder sin studie: 'att söka begripa, ej att lofprisa eller fördöma, är den uppgift, som häfdaforskningen har att lösa, när det gäller Karl XII liksom hvarje annan historisk personlighet.'

* * *

Man kan med fog säga, att nyss citerade äkta Hjärneska ord angifva själfva programmet för det omfattande af bibliotekarien Bring redigerade arbetet. Detta åsyftar att gifva en allsidig sammanställning af forskningens nuvarande resultat rörande Karl XII. Utgifvaren har för detta arbete lyckats samla en rad förträffliga kännare af tidehvarfvets historia, både den inre och den yttre samt den militära. Den omfattande volymen är snarast att betrakta som ett handbibliotek, en sammanställning af själfständiga afhandlingar eller uppsatser, hvilka ur väsentligen ensartad synpunkt behandla skilda viktigare skeden. Ehuru bidragen äro till sin valör något olika, lämna de hvart och ett samt ej minst alla tillsammantagna mycket betydelsefulla tillskott till det historiska vetandet. I ett hänseende borde likväl ovillkorligen deras värde ha höjts — och det kunde ha skett utan egentligen ökad författaremöda: genom meddelanden om nyttjadt källmaterial. Då svenska förläggares oresonliga och outrotliga förskräckelse för noter naturligtvis hindrade sådanas anbringande, hade väl efter hvarje textafdelning kunnat lämnas en öfversikt, hvilken äfven under all möjlig knapphet skulle varit vägledande nog för andra forskare. Starkast torde man känna afsaknaden vid professor Stilles afhandling om Karl XII och Porten samt vid utgifvarens undersökning om Karls död. Den förstnämnda bjuder på så mycket värderikt nytt, att en exposé öfver studerade arkiv och deras viktigaste rådfrågade serier vore högst önsklig. Vid Brings diskussion om mordteorierna är frånvaron af källhänvisningar en verklig brist: allenast den, som på förhand satt sig in i de på alla möjliga håll förspridda berättelserna om d. 30 november, kan nu utan svårighet följa med författarens framställning och rätt uppskatta hans vidsträckta beläsenhet och nyktra kritik.

Efter Hjärnes redan berörda öfversiktliga skildring följer i det Bringska arbetet en teckning af 'Karl XII:s ungdom och första regeringsår', sakkunnigt gjord af bibliotekarien Gunnar Carlquist.

Den ställda uppgiften är rätt besvärlig att behandla såsom en enda helhet. Låt vara, att äfven de båda första regeringsåren äro att betrakta som en fortsättning af den unge furstens utbildningstid, det blir dock helt andra intressen, som därunder träda i förgrunden, än de som behärskat hans egentliga skolår. Tyngdpunkten i Carlquists framställning ligger också helt och hållet inom skildringen af de sistnämnda. Redogörelsen för Lindschölds och Andreas Nordenhjelms uppfostringsmetod bibringar en bestämd respekt för det system och den målmedvetenhet, som tillämpades vid prinsens undervisning, och som gaf vackra resultat, märkbara hela lifvet igenom i Karls vakna intresse för studier och lärd odling. Beträffande Karls fostran för krigaryrket är förf. dock något knapphändig, men hans korta meddelanden där fullständigas värdefullt genom generalstabsverkets upplysningar om Karl Magnus Stuarts grundliga didaktiska arbete. Måhända hade det varit på sin plats, om författaren utdragit de slutsatser om den vunna allmänbildningens halt, som Karls egna bref möjliggöra; det råder intet tvifvel, att dessa röja icke blott klart hufvud och handlingskraftigt kynne utan äfven en betydande förmåga att skriftligen uttrycka tankarna, vida skild från Karl XI:s otympliga skrifverier. Berättelsen om förmyndarstyrelsen och Karls egen regering fram till krigstiden är vederhäftig men, som oundgängligt måste vara, något krönikeartad, då dessa års betydelsefullaste angelägenheter, förhållandet till främmande makter, behandlats för sig af annan författare.

I tvenne särskilda afhandlingar om tillsammans mer än 120 sidor har docenten Nils Herlitz skildrat först 'Det stora nordiska krigets förhistoria och första år' samt därefter 'Karl XII:s polska politik'. Det måste anses i hög grad ändamålsenligt, att samma hand behandlat bägge dessa uppgifter och någon därför mera lämpad kunde väl svårligen vunnits än Herlitz', hvilken genom sin grundliga gradualafhandling dokumenterat sig som framstående forskare rörande Karls förhallande till August den starke och polackerna. Om Sveriges ställning till sina grannar denna tid kan med någon förändring af ett under de senaste krigsåren fälldt uttryck sägas, att Danmark var hufvudfienden men den omedelbara faran kom från annat håll, först från August, sedan från tsar Peter. Berättelsen om våra yttre förvecklingar 1697—1707 blir därför en historia om, huru den gamla svensk-danska konflikten mognar kriget, huru August och Patkul låta detta bryta löst, samt huru därmed upprullas Östeuropas eviga problem med det aggressiva moskovitiska väldet alltmera ryckande i förgrunden. Att i detta läge skilja de samverkande fienderna och till väsentlig del isolera den östereuropeiska konflikten, var en betydelsefull prestation, som ingalunda blott löstes med djärfva och lyckliga svärdshugg utan äfven kräfde klarsynt diplomatisk ledning. Sant är, att den samtidiga västeuropeiska krisen i viss utsträckning gynnade

detta den svenska politikens sträfvande, men ett mindre mått af fasthet och konsekvens från Karls sida hade lätt nog medfört de båda konflikternas sammanflytande med oöfverskådliga följder.

Den framställning, som Herlitz gifvit af krigets förhistoria, är sakrik, pålitlig och klar, blott vållar förf:s något reserverade uttryckssätt, att han knappast tillräckligt accentuerar den sachsiska politikens insats för krigsutbrottet. Helt och hållet på sin egen mark är han vid skildringen af åren 1701—07. Såväl det egenartade läget i Östereuropa som det nordiska krigets växelverkan med det spanska belyses lyckligt. Med all rätt ägnas en betydande uppmärksamhet åt Preussens hållning — denna krigföring utan politik i väster, politik utan trupper i öster, som J. G. Droysen karakteriserat den, ett varnande exempel för dem, som i sin klokskap helst sett Karl XII trampa liknande stigar. Främst har naturligtvis författaren dröjt vid den polska upplösningen samt vid Rysslands växande betydelse, han klargör de inveckladе underhandlingarna med och mellan adelsfaktionerna och framhäfver med eftertryck, huru härunder Karls tanke att rekonstruera ett livsdugligt och självständigt Polen tar allt fastare gestalt samt i Stanislaus' konungadöme når den utformning, tidsförhållandena tillåto. Trots de betydande förtjänsterna är det likväl ett visst overklighetsdrag öfver skildringen, dock ej genom förf:s fel utan vålladt af verkets allmänna plan att lägga krigshistorien i militära händer. Under nu berörda år hörde krigföring och politik så intimt samman, att försöket till en boskillnad helt enkelt är outförbart utan skada för bägge områdena.

Detta sista säges, utan att därmed åsyfta något förklenligande mot vare sig Herlitz' afhandling eller mot den goda och upplysande redogörelse, som kapten H. E. Uddgren lämnat för Fälttågen 1701—1706. Förf. har gifvit en mycket läsvärd öfversikt af det krigshistoriska förloppet, sakrik utan tyngande detaljer samt förtjänstfull i synnerhet genom det lyckligt betonade sammanhanget mellan operationerna på olika delar af krigsskådeplatsen. Uppgiftens antydda begränsning vållar emellertid honom samma svårighet, som förut berördes: det blir något ofullständigt, halfgånget, i denna berättelse, där det politiska momentet är bortskuret eller rättare förutsättes så pass kändt, att det knappast beröres: som exempel kan pekas på berättelsen om operationerna före och efter slaget vid Kliszow (s. 237). Där själfva sammanhanget nödgat författaren till en diskussion jämväl af de politiska faktorerna, såsom förhållandet varit vid undersökningen om Karl XII:s ställning och planer 1701 (s. 230 f.), är det helt annan bredd och styrka i hans framställning.

Lyckligtvis har denna klyfning af uppgiften icke på något sätt kunnat upprätthållas för de år, hvilka äro de centralaste i Karl XII:s historia eller åtminstone innesluta de viktigaste för när-

varande omstridda problemen, åren 1707—14. Professor Stille har, som naturligt var, öfvertagit detta skede; resultaten föreligga i tvenne högst intressanta afhandlingar, »Tåget mot Ryssland 1707—1709» samt »Karl XII och Porten 1709—1714», hvilka med hänsyn till detaljundersökning nog utgöra det stora verkets märkligaste parti. Omdömet gäller kanske företrädesvis den senare afhandlingen, där Stille framlagt förut ej publicerade upplysningar, den förra åter bygger i allt hufvudsakligt på författarens kända större arbete »Carl XII:s fälttågsplaner 1707—1709». Den nya öfversikt af Karls ryska operationer, som nu gjorts, utvecklar i sammanträngd form författarens väl grundade uppfattning, att Karl målmedvetet och med vaken påpasslighet för alla användbara faktorer syftade till ett förkrossande slag emot Peters militära resurser; att han därvid med öfverlägsen manövreringskonst nödgade den ryska krigsledningen att nästan utan svärdslag uppgifva de förmånliga ställningar, som den tidigare lyckats intaga i Polen och Littauen; att Karls rörelser på Rysslands mark visa en konsekvent sträfvan att gripa de strategiskt viktiga förbindelselinjer, där ett afgörande säkrast kunde framtvingas, samt att härvid ända till sista stund segerns vågskålar stodo ungefär lika trots en lång rad af ogunstiga tillfälligheter, som, länge öfvervunna, slutligen skulle gifva utslaget till Peters förmån. I det väsentliga torde denna uppfattning hafva framtiden för sig, men tydligt är, att den behöfver kontrolleras genom ännu ej föreliggande detaljundersökningar på viktiga punkter: däribland kan främst nämnas en verklig utredning af det politiska läget på den vidsträckta östra krigsteatern, i Polen och Littauen, i Lill-Ryssland, bland Don-kosackerna och hos de Krimska tatarerna. Härigenom samt genom en fullständigad kännedom af de ryska operationerna skall det blifva möjligt att säkrare än nu döma om de verkliga förutsättningarna för Karls företag. Väl synas dessa, så långt vårt vetande sträcker sig, icke blott förklarliga utan äfven i det mesta ändamålsenliga, men det bjuder emot att, såsom författaren ofta gör, lägga skulden för utgången rätt och slätt på olycklig krigshasard. Anm. lutar snarast till den uppfattningen, att Karl XII här gifvit sig i kast med en uppgift, som väl strategiskt-matematiskt kunde lösas, n. b. därest alla behöfliga faktorer läto kommendera sig af krigsledningens vilja, men som i verkligheten icke ställde sig lika förenklad. Det är oundgängligt, att man rensar bort hela den Ragnaröksuppfattning, som efterlefvande deltagare diktat in till självförsvar och deras eftersägare sedan okritiskt eller af medveten tadelsjuka upprepat, men det göres ej mindre behof att eftertryckligt påvisa de punkter, där beräkningarna sveko. Fråga är, om icke Stille i sistnämnda hänseende är något apologetisk, väl skonsamt vidrör, hvad som måste betraktas som misstag eller förbiseende. Karls afmarsch söderut från Tatarsk utan att invänta Lewenhaupt betecknas af honom med rätta som »en för den svenska saken olycklig åtgärd», därför att beslutet om denna afmarsch var

fattadt under en med de verkliga förhållandena icke öfverensstämmande förutsättning (nämligen att L. då hunnit fram till Dnjepr och vore skyddad för öfverlägsna ryska anfall). Det förefaller väl mildt att här icke vilja uttala ett bestämt klander (s. 299), ty att ha handlat under väsentligen falska betingelser måste betecknas som ett allvarligt gravamen för hvarje ansvarig ledning. Men samtidigt får erkännas, att vi sakna viktiga upplysningar, som skulle kunna förklara beslutet: gjorde provianteringsskäl ett längre dröjsmål omöjligt för den kungliga armén? Eller förelågo andra omständigheter, som brådstörtade beslutet?

Under vintern 1708—09 lät tsar Peter general von Goltz med en afsevärd styrka fatta posto i trakten af Kiew för att försvåra förbindelsen mellan Karl och Stanislaus i Polen, stärka den senares polska motparti samt om möjligt förhindra den förstärkning från detta håll, hvarmed det svenska högkvarteret räknade. Ernst Carlson har ansett Karl XII härigenom afskuren från världen och hans ställning faktiskt kringränd, en pessimistisk betraktelse, hvars öfverdrift blott och bart granskningen af kartan ådagalägger. Likväl förefaller det ha varit ett förbiseende, som nästan liknar lättsinnighet, att låta Goltz stå kvar oantastad. En polsk succurs ingick ovedersägligen i Karls beräkningar, och på våren 1709 hade den betydt ett ovärderligt krafttillskott; mycket talar för, att den oppositionsrörelse inom Polen, som Goltz' närhet befordrade, knappast mindre än Stanislaus' och general Krassows bristande förmåga till samverkan förhindrade dess ifrigt motsedda ankomst. Det är emellertid blott med mycket lätt hand, som författaren (s. 319) snuddar vid detta, man vore böjd att säga felgrepp. Låt vara, att Karl hade god rätt att lita på sin bepröfvade taktiska konst, så som situationen utvecklat sig, blef det nu för mycket, som sattes på en enda värjspets.

Öfverhufvud tvingas man vid studiet af nu ifrågavarande år att mer än väl någon annorstädes i Sveriges historia reflektera öfver vanskligheten af ett rent militäriskt betraktelsesätt. Äfven den förträffligaste armé kräfver som hvarje inveckladt maskineri en viss skonsamhet vid behandlingen, om ej nerverna skola frestas öfver bristningsgränsen. Det må ha varit naturligt för Karl XII:s stålharda viljekraft att vänta samma sinnets spänstighet af andra som af sig själf, för mycket begärdt blef det i alla fall. Ty förutsättningen för att lyckas blef då, att Karl personligen eller någon med honom i själsstyrka likställd städse var till hands att gripa tyglarne. Hur riktigt det än är att betrakta nederlaget vid Poltava såsom 'rent taktiskt — — — endast ett misslyckadt anfall mot den ryska ställningen' eller, som karolinen Peter Schönström först gjorde, jämföra det med Gustaf Adolfs attack mot Alte Veste (*Karl XII i Ukraina*, s. 31), så kvarstår, att där öfverfylldes de psykiska ansträngningarnas mått till den grad, att det åtminstone skulle erfordrats konungens hela auktoritet för den aftågande härens rekonstruktion och räddning. Häri ligger intet försvar för den eller

de chefer, som tappade hufvudet vid Dnjepr och gjorde katastrofen irreparabel: Karls skarpa dom öfver Lewenhaupt (i brefvet till Ulrika Eleonora d. 14 dec. 1712) kan, så vidt anm. ser, ej af någon befogad kritik rubbas. Icke heller afprutas något på Karls personliga berömmelse som slagledare, ifall man nödgas diskutera klokheten, kanske ock nödvändigheten, af att såsom skett taga ut truppens motståndskraft till det yttersta. De närmaste parallellerna erbjuda väl Napoleons krigföring vintern 1814 efter Leipzig samt den tyska år 1918.

De randanmärkningar, som här gjorts, åsyfta naturligtvis endast att påpeka, huru långt vi ännu äro fran en i hufvuddragen slutgiltig dom öfver förloppet af Karl XII:s ryska fälttåg. Att vi i alla fall stå, där vi stå, och kunna diskutera problemen utan hindersamma förutfattade meningar om utsiktslös kamp mot ett oundvikligt öde, därför tillkommer förtjänsten i sällsynt grad Stilles forskning. Till denna lager kan författaren lägga en annan, att först af alla ha röjt upp med den massa af meningslösa historier, som hittills omspunnit Karl XII:s vistelse i Turkiet.

För denna episod ha holsteinaren Fabrices bref utgjort den väsentliga källan, senare också kompletterade genom engelsmannen Jefferyes'; ingendera af dessa främmande diplomatiska agenter synes ägt någon verklig blick för läget inom det ottomanska riket, därför hafva ock deras relationer gifvit ett skenbart stöd för de senare skribenter, hvilka ej nog kunnat förargas öfver Karls envishet att icke snarast möjligt gifva sig af hem från Turkiet. Stilles undersökningar, som fotas på vidsträckta arkivforskningar, uppvisa till full evidens, att läget aldrig varit så enkelt, att hemfärden rätt och slätt berodde på konungens vilja. I första hand ha varit afgörande Karls ytterst naturliga och väl motiverade förhoppningar att med den österländska stormakten schacka tsar Peter och upprätthålla sitt verk i Östeuropa. Att sådana möjligheter förefunnos och ej fingo försittas, kan numera ingen vederhäftig forskare bestrida. Att de likväl icke rätt kunde begagnas, berodde på en rad sammanhängande faktorer, bland hvilka icke minst afgörande var de svenska styrandes oförmåga att gripa sig an och genom aktiv krigsrustning sträcka till mötes den hand, som konungen och Porten begärde. Så återverkade den västerländska politiken, då sjömakterna icke ville veta af konfliktens nya utvidgning till de södra Östersjötrakterna, samt kejsarens farhagor för den kroniska oron i Ungern, allt som allt ett ypperligt fält för August den starkes skrupelfria diplomati. När de gynnsamma chanserna glidit förbi — den yppersta af alla erbjöd Prutfälttåget, som hotade Peter med en katastrof utan historiskt motstycke — återstod för Karl att skydda sig mot en påtvungen hemfärd, hvilken faktiskt skulle inneburit ett försåtligt öfverlämnande af hans person i fiendernas händer.

Stilles redogörelse för ställningen hos höga Porten, seraljintrigerna och storvizirskiftena samt dessas återverkningar på Karls

utsikter och förhoppningar är af mindre vanligt intresse. Äfven det knapphändigaste referat skulle här bli för vidlyftigt; som slutresultat står, att Karls så illa beryktade turkiska äfventyr hade en allt igenom politisk-militärisk innebörd, och att minst af allt man äger rätt förebrå konungen att därunder hafva försummat några af de möjligheter, som kunnat lända hans rike till gagn. Det är att hoppas, att författaren snart får tillfälle att i mera utförlig och dokumentariskt bestyrkt form redogöra för de högst märkliga diplomatiska fejder, hvilka utspunno sig kring Karls person under hans turkiska vistelse. I fråga om den slutliga hemfärden vore det måhända skäl att observera de farhågor och förhoppningar, som — att döma af samtidiga korrespondenser — anknötos tilll ryktena om en stark kurhessisk krigsrustning till Karls tjänst.

Såsom en direkt fortsättning till Stilles senare afhandling följer en af numera krigsarkivarien Per Sörensson författad teckning af Karl XII:s utrikespolitik efter hemkomsten från Turkiet. Äfven denne författare rör sig på sitt specialgebit, fran hvilket han i sina kända båda afhandlingar om Sverige och Frankrike 1715—1718 meddelat märkliga upplysningar om tidens intrigfyllda hemliga diplomati. I den nu publicerade mera öfversiktliga redogörelsen samlar sig intresset företrädesvis kring den af Görtz ledda diplomatiska aktion, som skickligt spelade ut mot hvarandra de båda rivaliserande forna bundsförvanterna Georg af Hannover-England och Peter af Ryssland, så sökte söndra koalitionen mot Sverige och framtvinga dräglig fredsuppgörelse åt ettdera hållet. Spelet var helt och hållet i tidens stil och hade ej dåliga utsikter att lyckas, så länge ledningen låg i Görtz' virtuoshänder och där bakom stod Karl med all sin militära auktoritet och med den högst betydande krigsmakt, som undan för undan samlades kring hans fanor. En detalj af mycket stort reellt intresse blefvo därvid den svenska ledningens hemliga förbindelser med de fördrifna Stuartarne och med det hannoverska husets rebelliska undersåtar i Storbritannien. Att dessa planer voro allt annat än fantastiska, adagalägga S:s undersökningar till fullo.

Till dessa diplomatiska skildringar sluta sig tvenne militära specialafhandlingar, nämligen af kapten Uddgren om Magnus Stenbocks fälttåg samt af lektor J. A. Lagermark om Krigshändelserna i västra Sverige och Norge 1709—1718, båda sakkunnigt gjorda och klargörande, båda jämväl en bekräftelse på Hjärnes en gång fällda omdöme, att konungen under sitt vistande i fält och i främmande land hade behöft en Karl XII hemma i Stockholm också. Det är ögonskenligt, särskildt af Uddgrens redogörelse, huru äfven vid förefintlig god vilja — och den var dessvärre icke alltid tillstädes — den rätta andan och farten i rustningar och ledning saknades, när Karl var utom närmaste räckhall. Icke ens den pålitligaste af hans souschefer Magnus Sten-

bock går helt fri från en befogad kritik, hvilken emellertid ojämförligt tyngre drabbar de styrande i rådet samt flottans ledning, när Stenbocks försenade expedition till Tyskland ändtligen på hösten 1712 kom till stånd (Wittmundkatastrofen, s. 492 f.). Hvad som uträttades, sedan konungen ändtligen själf befann sig på svensk mark — härom berättar framförallt Lagermark — står i skarp kontrast till all långsamheten förut.

Det har blifvit en trossats, att dessa Karl XII:s sista rustningar betydde en bottenskrapning, en åskådning som i poetisk form fått sitt klassiska uttryck i Snoilskys »Värnamo marknad.» Lyckligtvis kunna vi fullt njuta af skaldens vackra dikt utan att acceptera dess dystra historiska bakgrund. Redan länge hafva tvifvelsmål hysts mot pålitligheten i Fryxells och G. E. Axelsons skildringar af nödtillståndet inom landet. I en mycket intressant, blott alltför kortfattad öfversikt Om Sveriges inre tillstånd under Karl XII:s tid upptager lektor Sigurd Schartau denna fråga till pröfning. Hans resultat, som väsentligen stödja sig på uppgifter om skördarnas storlek, om folkminskning och ödehemman, samt genomgående karakteriseras af kritisk noggrannhet, sammanfattas så, att väl »ställningen i Sverige vid Karl XII:s död i flera afseenden var mycket dålig, men man måste dock anse det som glädjande, att den ej var ännu sämre. Blott en obetydlig del af jorden låg öde, och någon större brist på arbetskraft var det icke. När freden kom, skördarna blefvo goda och handelsförbindelserna med utlandet kunde fortgå utan störande afbrott, repade sig landet rätt snart». Det har, i förbigående sagdt, ett ganska stort dagsintresse att skönja, både huru Karl XII:s sista skede framtvingade en hel del reglerande folkhushållningsåtgärder af rätt snarlik art med de från senast genomlefda år kända, och huru effekten jämväl då i många fall blef våldsamma men därför ej alltid berättigade klagomål. Våra nyaste erfarenheter gifva god anledning att icke lägga den sortens bevarade vittnesbörd till grund för omdömet om det verkliga tidsläget.

Det redan strängt anlitade utrymmet förbjuder mera än ett kort omnämnande af arkivarien Erik Naumanns studie »Om centralförvaltningen under Karl XIIs tid», och krigsarkivarien Sörenssons berättelse om »De karolinska krigsfångarna». Den sista är en utvidgning af samma författares uppsats i Karolinska förbundets årsbok 1912. Naumann ger på knappa två tryckark en synnerligen god och upplysande exposé af de administrativa nyheterna, hvarvid den förfarne arkivmannen icke försummat att hänvisa såväl på äldre förebilder som ock på följdföreteelser, hvilka blifvit kvar till senare tider.

Sist i raden kommer en af verkets utgifvare författad redogörelse för »Karl XII:s död, likfärd och begrafning». Dess bärande parti är en objektivt hållen, kritisk undersökning om hvad vi för

närvarande kunna veta rörande konungens död. En anmärkning om franvaron af källhänvisningar har ofvan gjorts; i öfrigt är det lämpligast att behandla detta betydelsefulla historiska bidrag i ett sammanhang med Key-Abergs och Stilles verk om den senaste besiktningen af Karl XII:s döda kvarlefvor.

Det aterstar blott att som ett slags slutomdöme betyga samtliga i det stora arbetet medverkande ett varmt tack för den grundliga, alltid upplysande, pa manga punkter vägröjande forskningsmöda, som här nedlagts. Verket skall stå som ett värdigt minnesmärke af svensk historisk vetenskaplighet, äfven sedan manga af dess resultat genom förnyade undersökningar reviderats. Den vackra och rikhaltiga illustrativa utstyrseln förtjänar jämväl uppriktigt erkännande.

* * *

Arkivarien Brings och hans kollegers arbete fullständigas pa ett lyckligt sätt genom generalstabens stora verk »Karl XII pa slagfältet». I omfang och yttre skick slar detta alla medtäflare. Färdigt omfattar det fyra delar om tillsammans mer än 1,100 sidor (imperialkvart) samt en diger portfölj med ypperliga kartor och bataljplaner. Arbetet har utgifvits dels i en vanlig s. k. studieupplaga, dels i en bibliofilupplaga (275 ex.): redan den förra fyller mycket högt ställda ansprak med hänsyn till monumentalitet, den senare är i illustrativt hänseende genom sina talrika kartskisser och konstfulla reproduktioner af äldre slagbilder nagonting enastaende — man kunde nästan tala om en öfverflödande rikedom.

För att kunna i nagon man riktigt värdesätta detta verk maste man pa samma gang vara historiker af facket med synnerlig ingaende kännedom af urkunder samt litteratur öfver tidehvarfvet och mangsidigt bildad militär, särskildt väl bevandrad inom taktik och topografi. Ett star emellertid tydligt äfven för enhvar, som stödd pa vanligt historiskt vetande söker studera detsamma: att här föreligger en med sällsynt konsekvens häfdad självständig uppfattning af Karl XII som härförare, samt att denna uppfattning dokumenterats genom ett med jätteflit hopsamladt samt noggrant kritiskt sofradt bevismaterial. Ej minst har det sörjts för, att den intresserade läsaren skall själf kunna kontrollera argumenteringen: källhänvisningarna äro nästan öfverväldigande rika, hvilket likväl för ett sa omstridt men hittills sa ofullständigt genomforskadt omrade uteslutande är en fördel. Och denna lärda apparat tynger icke. Boken är bestickande genom framställningens fart och friska askadlighet men framförallt genom den klarhet, som kastas öfver slagoperationernas sammanhang, och som later manga förut svartolkade enskildheter framsta i helt nytt ljus. För kännedomen af Karl XII:s krigföring är den utan fraga epokgörande: detta icke sa att fatta, att dess omdömen skola besta oantastade, men sa att

dessa icke skola kunna affärdas med den lättvindiga bevisning, som hittills allt för ofta tagits som god. Generalstabsverket har flyttat diskussionen i dessa frågor från de lösa konjekturernas och det okritiska eftersägandets gungfly upp på fast, fullt vetenskaplig mark. Detta allena är en vinning, som icke kan skattas nog högt.

Förf. af verket har, som titeln anger, tagit till sin uppgift att skildra Karl XII såsom slagtaktikens mästare och undersöker från denna synpunkt de särskilda viktigare fältslagens förlopp. I de tre första delarne har han sålunda behandlat operationerna från och med landstigningen vid Humlebæk till och med Poltavaslaget. Den fjärde delen lämnar en kort öfversikt af senare operationer, egentligen de vid Prut och på Rügen, samt en sammanfattning af krigskonstens senare utveckling till Napoleon. Det är batalj-historia, icke en löpande krigshistoria, men den bakgrundsteckning, hvarigenom hvarje särskild aktion sättes in i sitt rätta sammanhang, fyller i det väsentliga ut luckorna. För hvarje här behandladt fältslag har förf. i öfverensstämmelse med den historiska teknik, som först utbildats af den tyska generalstaben och senare självständigt utvecklats af andra motsvarande institutioner, sökt i detalj rekonstruera händelseförloppet, en rekonstruktion, som utförts med utomordentlig noggrannhet samt präglas af sällsynt kombinationsförmåga. Till grund ligger öfverallt den tränade topografens minutiösa kännedom af terräng, förbindelselinier och transportmöjligheter äfvensom en med skarp kritik gjord värdering af operationshärarnas resurser. Härtill kommer en åtminstone hos oss hittills icke motsvarad bekantskap med krigstjänstens former. Från dessa säkra förutsättningar följes så, under väl siktadt anlitande af skilda berättares upplysningar, stridsrörelsernas successiva gång med starkt framhäfvande af de enligt förf:s åsikt afgörande momenten. Är nu denna rekonstruktion lika pålitlig, som den verkar lefvande och enhetlig? Anmälaren är icke beredd att besvara spörsmålet, hvilket kräfver en ytterst ingående detaljpröfning, men måste erkänna, att förf. som regel ger mycket vederhäftiga skäl för sina slutsatser. Utan hvarje tvifvel står, att han gifvit en väsentligen ny belysning öfver flertalet af de skildrade fältslagen.

De partier af verket, som väl med all säkerhet blifva de mest omstridda, falla utanför den egentliga Karl XII:s-historien. Förf. har icke nöjt sig med att uppvisa Karls slagtaktik, han har äfven och med fog velat ställa denna på sin rätta plats i krigskonstens annaler. I detta syfte har han gifvit en öfversikt af slagledningens utveckling ända från Miltiades och Epaminondas; han fullständigar jämväl bilden af Karl XII:s konst genom utförliga jämförelser med de yppersta prestationer, som samtiden eljest uppvisade, från Luxemburg, Eugen af Savoyen och Marlborough, och han har fullföljt dessa paralleller fram till Napoleon. Han häfdar härvid, att Karl XII står som slagkonstens mästare och fullkomnare i nyare tid, jämnbördig med antikens mest frejdade namn, en Hannibal och Cæsar. Tillika söker han uppvisa, att Karls strids-

ledning byggde självständigt på nationell svensk tradition, hvars rötter förbi de närmaste stora namnen Karl X Gustaf och Gustaf Adolf kunna följas ända tillbaka till slaget på Brunkeberg. Riktigheten af dessa här allenast som hastigast antydda satser torde i mer än ett hänseende bli ifrågasatt. Att förf. gifvit särdeles intressanta uppslag och äfven förstår att talangfullt motivera dem, skall ej kunna bestridas.

* * *

Jubileumsårets viktigaste historiografiska bidrag är kanske, trots allt värdefullt och märkligt i redan berörda arbeten, ändå Key-Abergs och Stilles publikation af akterna från undersökningen sommaren 1917 af Karl XII:s kvarlefvor. Liksom själfva likundersökningen d. 18—27 juli var något veterligen enastående genom den minutiösa noggrannhet, hvarmed alla detaljer pröfvades, protokollfördes eller fästes på den fotografiska plåten, så kan ock den i tryck framlagda redogörelsen betraktas som ett i sitt slag unikt verk. Den återgifver först de vidlyftiga och mycket sakrika förhandlingar, hvilka föregingo beslutet om ny undersökning af det kungliga liket: härigenom har problemets läge, i den mån det samma med rätta kunde underställas den medicinska vetenskapen, klart fixerats. Därefter följa de med synnerlig precision affattade protokollen öfver undersökningens förlopp samt specialredogörelserna för därunder gjorda iakttagelser, belysta och kompletterade genom ett rikt urval fotografiska reproduktioner; det för allmänheten lättast tillgängliga och mest vägledande af dessa samlade dokument är det af fackmännen Key-Åberg, Artur Vestberg, J. Åkerman och Gösta Forssell d. 15 september 1917 undertecknade sammanfattande utlåtandet (s. 106—07). Slutligen meddelas Key-Åbergs på Karl XII:s-dagen 1917 hos Karolinska förbundet hållna föredrag »Öfver konung Karl XII:s banesår» (jämte en utförlig resumé på tyska språket)[1]. *In toto* finnes här framlagdt ett fullständigt alltigenom objektivt material, och därigenom är för första gången diskussionen om Karl XII:s dödssätt bragt på säker grund, så vidt på den naturvetenskapliga forskningen ankommer.

Resultaten, sådana de i det citerade utlåtandet sammanställas, äro i korthet: dödsskottet har varit ögonblickligt dödande; projektilen har varit en enda, rund samt af kaliber 18—20 mm.; kulan har passerat genom hjärnskålen från vänstra tinningstrakten till den högra, i sannolikt rak bana med förlopp något riktadt bakåt: projektilbanan inom hufvudet har under förutsättning, att hufvudet, då projektilen passerade därigenom, intagit vanlig upprätt ställning, icke företett någon afsevärd lutning mot rummets horisontala plan; inga särskilda stöd hafva gifvits för ett närskott i egentlig mening; projektilen har med stor lefvande kraft (spräng-

[1]) Key-Abergs föredrag har ock särskildt utgifvits.

verkan) passerat genom hufvudet. För dem, som tilläfventyrs hoppades på ett otvetydigt besked i frågan »lönnmord eller icke?», innebära dessa resultat säkerligen en besvikelse, men å andra sidan inneslutा de så många viktiga upplysningar, att åskådningen, det intet vore att vinna genom denna nya besiktning, blifvit fullständigt vederlagd. Både dödsskadans art och skottets riktning äro fullt fastställda, och med en sannolikhet, som når vissheten mycket nära, kan sägas, att skottet icke kommit från fästningen eller dess utanverk. Problemet om Karls dödssätt är sålunda nu väsentligen afgränsadt, och det är icke längre för djärft att hoppas, att fortsatta undersökningar, dels ballistiska och dels historiskt kritiska, skola bringa den definitiva lösningen afsevärdt närmare.

Här är icke platsen att ens i största allmänhet diskutera de för ögonblicket möjliga lösningarna. Huru långt i detta nu en förutsättningslös kritik mäktar tränga, synes bäst af Brings ofvan citerade undersökning. Denna har framför allt värde som den första tillfredsställande resumén af det hittills förda meningsutbytet Hvad förut har framhäfts om nämnda arbetes art, vållar dessvärre att blott specialisten har fullt gagn af författarens nedlagda möda. Redan härigenom anbefaller det sig i högsta grad, att någon forskare ville öfvertaga uppgiften att i en edition sammanställa och kritiskt granska berättelsematerialet om Karls död. Detta vore desto mera nödvändigt, som den sista tidens forskningar på närliggande områden kastat åtskilliga ljusglimtar, hvilka äfven för denna fråga äro af betydande intresse. Tack vare en riktad kännedom om tjänstereglerna i fält bör förloppet vid Fredriksstens belägring ganska nära kunna rekonstrueras; därigenom blir måhända möjligheten för en utom de svenska bevakningslinjerna befintlig person att med sitt skott åstadkomma nu känd verkan ställd i ny belysning. Icke minst äro att observera de upplysningar, som vunnits rörande Karls sista planer (jfr. Sörenssons förut omnämnda undersökning samt generalen Filip Bogisl. v. Schwerins i Historisk Tidskrift 1895 tryckta bref från år 1728). Det kan ej förbises, att Karl XII hösten 1718 stod i centrum för ett vidtförgrenadt internationellt intrigspel, hvilket lät möjligheten af förrädiska anslag från nyttjade verktygs sida åtminstone rycka afsevärdt närmare. Vi böra i vår tro på gammaldags hederlighet icke glömma, att tidehvarfvet var rikt på skumraskkupper: de svenska undersåtar berörande kända dåden Filip Kristoffer v. Königsmarcks gåtfulla försvinnande och mordet på Malcolm Sinclaire voro inga enastående episoder, och ej minst det furstehus, som vid nämnda tid kände sig speciellt hotadt, det hannoverska, bevarade i sin hemliga krönika berättelser om åtskilliga tilldragelser af dylikt slag. Den lätthet, hvarmed efter Karls bortgång uppgörelse under hessisk-fransk bemedling träffades med Hannover-England — för öfrigt till föga fromma för Sveriges realintressen — är måhända värd att också noteras. I hvarje fall återstå här många omständigheter att ännu pröfva, och det slår knappast fel, att såväl svenska bref- och aktsamlingar

som utländska arkiv hafva åtskilligt mera att meddela.[1]). Nödvändigt är emellertid, att en fortsatt och fördjupad granskning får samma strängt sakliga och från förutfattade meningar fria karaktär, som i så hög grad präglar det stora likbesiktningsverket samt jämväl Brings redogörelse. De talrika försöken att på kortare väg besvara frågan om Karls dödssätt hafva genom sitt ovetenskapliga inblandande af åtskilliga dels saken ej vidkommande, dels ofullständigt kända faktorer allenast åstadkommit förvirring.

* * *

De arbeten, hvilka här berörts, utgöra tillsammans en mycket betydande vinst för den historiska vetenskapen. Huru stor kan blott mätas genom en jämförelse med de verk, som ännu för tjugo år sedan allmänneligen uppfattades såsom forskningens sista ord. Fryxells och F. F. Carlsons. Af dessa har utan fråga den förstnämndes varit det mest tongifvande. Fryxell var i hela sin åskådning till väsentlig grad frihetstidmännens och närmare bestämdt de senare mössornas legitime arftagare. Hans syn på Sveriges öden blef därför åtminstone för de båda sista seklen snäf inrepolitisk. Hela Karl XII:s-skedet syntes honom främmande och obegripligt; han accepterade med nöje de härskande ständernas partiska förkastelsedom öfver den Görtzska politiken och generaliserade detta domslut att gälla hela den regering, hvari Görtz, sådan han af sina anklagare tecknats, för honom framträdde som den följdriktiga afslutaren. Den lärdomsapparat, han under sin trägna forskning sammanbragte, valdes därför alldeles öfvervägande ur synpunkten att ådagalägga meningslösheten i Karls politik och krigföring, sanningen att säga en lätt uppgift, då samtidens diplomater och politiska skribenter med sin traditionella helt västerländska uppfattning mestadels stått så fullständigt oförstående gentemot dessa. När F. F. Carlson på ålderns dagar tog upp Karl XII:s historia till behandling, resignerade han alltför lätt inför Fryxells skenbart imponerande bevisning och nöjde sig öfvervägande med att rensa bort okritiska öfverdrifter; hans båda band om Karl XII blefvo därför en ganska svag produkt, som på intet vis uthärdar jämförelsen med de tidigare delarna af det stora arbetet om de Pfalziska konungarne. Det tredje band, hvarmed Ernst Carlson afslutade sin egen och faderns historiografiska gär-

[1]) Kyrkoherden vid Kristine kyrka (tyska församlingen) i Göteborg G. F. Niehenck hade hösten 1718 en högmålsprocess, som förtjänar beaktande. Därom skrifver en korrespondent (Zacharias Esberg) till Erik Benzelius d. y. d. 29 okt. 1718: »Med Dr. Niehenck fares nu mycket sachta, hans formulaires voro i sanning förgripeliga. Han sade det folcket i Göteborg önska den första kula i Norige måtte träffa hans Maj:t och det han berättade sig hafva hördt med sina egna öron. Det tyckes effter all apparance att saken så småningom lärer begrafvas, ehuru hon i förstone lefde nog» — — — (Linköpings stiftsbibliotek.)

ning var trots mycken därpå nedlagd förtjänstfull forskning blott ett försök att dokumentera en i grunddragen på förhand fastslagen åskådning.

Att ha bestämts af en förutfattad mening har just utgjort den Fryxell-Carlsonska riktningens principiella svaghet. Hjärne, som på så vidsträckta områden af vår häfdaforskning ingripit afgörande med sin skarpsinniga och upplysta kritik, berörde veterligen första gången offentligen dessa problem i sina akademiska föreläsningar höstterminen 1889, men då allenast summariskt. I sin epokgörande essay »Karl XII, en uppgift för svensk häfdaforskning» (publicerad jultiden 1897 i Vintergatan) pekade han på den stora uppgiften att söka »en mångsidig kännedom om Karl XII:s hela samtid med hjälp af hittills obegagnade källor och deras granskning från så olika synpunkter som möjligt». Forskningens frigörande från de snäfva inrikespolitiska måtten och bortkastandet af såväl åklagare- som defensorsynpunkterna var den viktigaste innebörden i det program, som han uppdrog, och som senare han själf jämte en lång rad af yngre vetenskapsmän nitiskt fullföljt. Hvad som genom denna forskning redan förvärfvats, visa bäst de arbeten, hvilkas namn läsas öfver denna anmälan. Hvilka inkast än framtida undersökningar skola rikta mot dem, ett skall alltid erkännas: Karl XII:s-problemet har här fattats i helt annan vidd än tidigare, målet vid behandlingen har just varit att objektivt förstå tiden, och vetandet har så riktats med ett upplysande material, som definitivt omöjliggör återvändandet till äldre dagars ensidiga betraktelsesätt.

*Carl Hallendorff.*

---

**Norwegens Volkswirtschaft vom Ausgang der Hansaperiode bis zur Gegenwart, mit besonderer Berücksichtigung der internationalen Handelsbeziehungen.** Von Ewald Bosse. (Probleme der Weltwirtschaft. Schriften des Königlichen Instituts für Seeverkehr und Weltwirtschaft an der Universität Kiel, Kaiser Wilhelm Stiftung, hrsg. v. Bernhard Harms. 22.) Jena, Verlag von Gustav Fischer 1916. Erster Teil, IX + 458 sid. Zweiter Teil, V + 783 sid.

Ett arbete om Norges ekonomiska utveckling sedan Hansatidens slut, författadt af en enda man och på sammanlagdt 1,250 sidor, är onekligen ägnadt att inge stora förhoppningar, icke minst hos svenska historiker, som ännu sakna ett motsvarande verk för sitt eget land. Det mod, som kräfves för att gripa sig an med en dylik uppgift, förtjänar också oreserverade loford, och intet vore mer glädjande än om försöket åtminstone tillnärmelsevis hade lyckats.

Tyvärr måste man nästan från början konstatera, att ej ens en vidsträckt latitud för uppgiftens nyhet och svårighet är tillräcklig att i detta fall tillåta ett gynnsamt omdöme. Vare sig man

bedömer arbetet såsom den materialsamling det är eller som den sammanhängande framställning det borde vara, har man svårt att finna någon större vinst för vetenskapen genom dess tillkomst. Det är beklagligt, att ett så långvarigt studium som dess författare. Dr. sc. pol. i Kiel men norrman till börden, bör ha nedlagt på uppgiften, skall ha burit sådan frukt. Man har svårt att i publiceringen af detta rikhaltiga, men osmälta, osofrade och okontrollerade material se annat än den svaga sidan af tysk vetenskaplig massproduktion, visserligen i detta fall sannolikt förstärkt af individuella egenskaper.

Omfattningen af författarens forskningar är svår att fastställa, då ej ens en antydan lämnas om det arkivmaterial han genomgått och äfven det tryckta materialet redovisas på ett mycket otillfredsställande sätt. Af texten, som endast högst ofullständigt är försedd med källhänvisningar, kan man dock sluta, att arkivforskningarna hufvudsakligen gälla tullstatistiskt material, och i publiceringen häraf ligger det väsentliga af hvad som ger boken värde. Studierna i tryckt material borde framgå af litteraturförteckningen. Men denna är föga användbar för ändamålet, ty där saknas sådana grundläggande arbeten som t. ex. Rubins »1807—14» och Holms »Danmark-Norges indre Historie fra 1660 til 1720», medan nutida broschyrer utan all vetenskaplig karaktär upptagas.

Många hundra sidor af särskildt andra bandet äro knappast annat än officiell statistik, omtryckt med ungefär så mycket bearbetning som numera plägar bestås i de statistiska ämbetsverkens egna textafdelningar till publikationerna. I första bandet är materialet svårtillgängligare men bearbetningen knappast mer genomförd. Tabellerna framträda i samma slags enheter som i originalen, såvidt man kan se med till stor del samma uppställning och utan den bearbetning som skulle kunnat lämna upplysningar utöfver hvad uppgifterna i och för sig ge. Samtidigt går materialet till den grad i detalj, att exempelvis fartygen för vissa tider uppräknas med namn och uppgifter för hvart och ett bland dem. Det mest utmärkande för arbetet är dock, att hvarje slags problemställning med helt få undantag saknas. Materialet får tala för sig självt, vare sig det gäller siffror eller fråga är om fakta i annan form, och författaren (eller kanske ett riktigare uttryck vore utgifvaren) har ej bemödat sig att ens mycket förbättra dess artikulation. Fakta upptas i den ordning materialet föranleder, synteser och öfverblickar saknas lika mycket som problemställningar.

Att döma af förordet har författaren ej alldeles saknat blick härför, men ansett upplysningarna äga värde som sådana. I den mån de ej förut varit tillgängliga, kunde detta också påtagligen ha sin riktighet, om de nämligen vore väl ordnade, fullständiga och exakta. Det är emellertid svårt att tillerkänna dem dylika förtjänster. Början på en sifferserie kan utan påvislig anledning förekomma mycket senare i texten än slutet däraf (t. ex. I, s. 413 och 402 samt kap. 25), utan motivering kan en serie afbrytas eller

publiceras med luckor o. s. v. (t. ex. kap. 24: 2). Förf. är så litet hemmastadd i sin bok, att han ibland hänvisar tillbaka för hvad som kommer flere hundra sidor längre fram (t. ex. II, s. 139), medan i andra fall saker omtalas såsom bekanta, ehuru de först komma långt efteråt (t. ex. I, s. 106). Tabeller och kapitelindelningar äro lika planlösa, så att en mängd hänvisningar — äfven utöfver dem som omtalas i rättelserna — visar miste. Oordningen i boken är sådan, att äfven den minst uppmärksamme läsare efter helt kort stund lägger märke därtill. I fråga om fullständighet äro bristerna ej mycket mindre. Ett af diagrammen (»Tabelle 2 b») saknar all upplysning om skala, så att man ej ens vet om basen är noll, medan en stor tablå öfver tullsatser enligt olika tulltaxor (vid I, s. 134) lämnar läsaren i ovisshet om den gäller import- eller exporttullar eller en blandning af båda, hvarjämte både tablån och den föregående texten underlåta att förklara hvad slags daler som åsyftas med uttrycken »Taler», »dr.» o. s. v.

Det betänkligaste med arbetet från synpunkten af materialsamling är dock inexaktheten, som öfverträffar allt hvad som rimligtvis kunde ha väntats, ända därhän att den delvis gör sammanhanget obegripligt. Blott några exempel må anföras. Regentnumren äro till den grad förvirrade, att Karl IX blifvit Karl XIV (I, s. 129), Edvard VI Edvard IV (två gånger I, s. 187, medan den rätte Edvard IV förekommer under detta namn två sidor längre fram), Karl II Karl III (I, s. 435), Fredrik III Fredrik I (I, s. 191), Kristian V Kristian IV (I, s. 258) o. s. v. På ett ställe (I, s. 178) talas om Kristian IV:s förordning af 1508, och att ej 1608 menas kan man anse åtminstone möjligt, eftersom en händelse under Fredrik II uppgifves som senare i tiden; men verkliga sammanhanget är omöjligt att upptäcka. J. H. E. Bernstorff och A. P. Bernstorff behandlas gemensamt under samlingsnamnet »Bernstorff» (I, s. 425 f., 432 f.). Årtalen äro föremål för likartad behandling. Ett visst betänkande af Gyldenlöve och Bjelke dateras på tre olika ställen resp. 1670, 1672 och 1770 (I, s. 154, 367, 300), en händelse af 1547 får sin fortsättning 1546 (I, s. 174), en annan af 1854 återupptages 1850 (II, s. 720) o. s. v., o. s. v. Genom större delen af andra bandet talas på hundratals ställen om »tredje», »fjärde» o. s. v. årtiondet, då i verkligheten fjärde resp. femte o. s. v. årtiondet eller kanske snarare 30- resp. 40-talet åsyftas. Sifferbehandlingen i öfrigt är af samma slag, och t. ex. i en reduktionstabell (II, s. 772) har decimalkommat bortfallit i flertalet fall men ej i alla, så att exempelvis en tunna spannmål säges motsvara 1158 hl. i stället för 1,158 hl. De delvis ganska utförliga, i texten intagna urkundsutdragen på olika språk äro i de fall jag granskat dem språkligt eller eljest grammatiskt omöjliga. Litteraturförteckningen fullkomligt vimlar af fel. Efter en bok af Baden står t. ex.: »Derselbe. Den politiska Ekonomiens Historia. Stockholm 1869.» Någon dylik svensk bok är åtminstone mig alldeles okänd, men omedelbart därpå förekommer exakt samma boktitel ehuru nu med författarnamnet Balchen;

och det lider därför intet tvifvel, att den förra är en egendomlig dubbelgångare häraf. Icke har man heller lätt att identifiera ett arbete sådant som »Forsell, H. H., Bidrag till Sveriges officiella Statistik. Stockholm 1883»; men med någon fantasi kan man dock i detta fall gissa, att därmed åsyftas: Hans Forssells Äldre bidrag till Sveriges officiella statistik. I. Sverige 1571. Andra häftet. Stockholm 1883.

Under dessa förhållanden är det tyvärr ej stora utsikter, att en något så när kritisk forskare skall kunna bygga på bokens uppgifter i sådant som han ej förmår kontrollera, då det som kan kontrolleras är till den grad felaktigt.

Hvad själfva uppgiftens behandling angår, saknas nästan all anknytning till den allmänna ekonomiska eller handelshistorien, liksom inga hänvisningar till dylik litteratur förekomma. En sådan behandling af uppgiften förefaller mer än vanligt egendomlig i ett arbete, som redan i titeln säger sig ta särskild hänsyn till de internationella handelsförbindelserna och som därjämte utkommer i en serie med titeln »Probleme der Weltwirtschaft». Egendomliga misstag förekomma också här, såsom då merkantilismen tros se folkens rikedom i klingande mynt (I, s. 389); den nya yttre handelspolitiken uppges på två olika ställen ha sitt upphof i Colberts »berömda tulltariff af 1664» (I, s. 200, 390), medan 1667 års tariff är dess utgångspunkt o. s. v. Språkbehandlingen röjer också en egendomlig obekantskap med den ekonomiska historiens tyska terminologi. Höjdpunkten i detta hänseenden torde nås, där tegskifte, detta för all germansk jordfördelning grundläggande uttryck, öfversättes med det för ändamålet skapade, nästan otroliga »Teigetausch» (II, s. 317), ehuru hvilken handbok som helst kunde ha upplyst förf. om något af dess rätta namn (exempelvis Gemengelage).

Hvad som direkt förekommer om Sverige i arbetet är ej mycket; det finns hufvudsakligen i det sista kapitlet af första och de två sista kapitlen af andra bandet, allt ägnadt åt traktat- och tullpolitiken. I fråga om traktatpolitiken under 1540-talet återges en rad bestämmelser ur 1540 års fördrag (I, s. 156), utan att förf. känt till 1534 års fördrag, hvarifrån alla bestämmelserna med ett undantag ordagrant öfvergått. Produktplakatet dateras 1726 i st. f. 1724, och om den efter dess omnämnande insatta satsen skall återge innehållet (I, s. 364) — hvilket dock ej är fullt klart — så befinner sig framställningen mycket långt från verkligheten. En karakteristisk passus (I, s. 60) börjar: »Der Professor Jakob Ziegler Matthesos in Upsala erwähnt in 'Skandia', gedruckt in Strassburg 1536 . . .». Det såvidt jag vet eljest okända tillnamnet kanske kan bero på obekantskap med ordet »matheseos» (t. ex. professor); och om felaktigheten i påståendet om Z:s vistelse i Upsala, hvars universitet ej ens existerade år 1536, kunde redan Nordisk Familjebok ha lämnat besked.

Man synes mig därför ej kunna komma ifrån det faktum, att d:r Bosses bok i mindre vanlig grad misslyckats. Hvad som kan komma till nytta däri är dels hänvisningar, i den ringa mån de förekomma, dels också en del af det nya materialet, närmast tullstatistiken, ehuru det uppenbarligen får nyttjas med stor kritik. Det är emellertid högst önskvärdt, att detta första arbete ej må afskräcka från nya försök, ty uppgiftens stora betydelse är oförneklig.

*Eli F. Heckscher.*

# Öfversikt af tidskrifter

## och andra periodiska publikationer.

---

**Fornvännen.** Under redaktion af E. Eckhoff. **1919, 1.** I. Collijn, Stockholms Storkyrkas återfunna reliker jämte några arkivaliska bidrag till S:t Göransstatyns datering. Med 4 fig. — O. Frödin, Från det medeltida Alvastra. Forts. Med 8 fig. — C. M. Kjellberg, Flyttningen av ärkebiskopssätet och Erik den heliges reliker 1273 från Uppsala till Östra Aros.

**Föreningen för svensk kulturhistoria. Böcker. N:o 1: 1.** Dokument rörande de äldre pappersbruken i Sverige. Utgivna av S. Ambrosiani.

**Holmia. Historisk tidskrift för Stockholm 1918. Bd 1: H. 2.** N. Östman, Stockholmsstudier i Snorre Sturlasons Konungasagor. 1. Kastellet vid Norrström omkring år 1000. Med 2 fig. — Fr. De Brun, Mellanmursgatan. — N. Östman, Stockholms stadsmurar och Olavus Petris uppgift om Svartbrödraklostrets läge. Med 3 fig. — Stockholms stads tänkeböcker 1474—1483 samt burspråk, anm. af N. Ö[stma]n.

**Karl Johans förbundets handlingar för åren 1915—1918.** Cl. Annerstedt, Om Karl Johans beröring med Uppsala universitet ochb esök i Uppsala. — G. Jacobson, Karl Johans tronbestigning 1818. Ett hundraårsminne. Föredrag vid Karl Johans förbundets högtidssammankomst den 11 maj 1918. — E. O. Löfgren, Karl Johan i Tyskland t. o. m. slaget vid Leipzig. Några meddelanden ur den nyare litteraturen. Föredrag vid Karl Johans förbundets högtidssammankomst den 11 maj 1917.

**Meddelanden från Dalarnes fornminnesförening. 6.** Dalalagen i gammal språkdräkt och i ny. Utgiven av Arn. Bratt. 1. Inledning. Kristnu- och edsöresbalkarna.

**Midsommartidningen Blåklinten 1918.** W. Anderson, En blekingsk klosterstad [Sölvesborg].

**Mimer.** Utgiven av Joh. Bergman. **1919, 1.** P. Johnsson, Småländska åtgärder för nykterhetens befrämjande i äldre tider. Några erinringar.

**Nordisk Tidskrift** för vetenskap, konst och industri. Utgifven af Letterstedtska föreningen. Redigerad af O. Montelius. **1919, 1.** H. Schück o. K. Warburg, Huvuddragen av Sveriges litteratur. Afd. 1—3, anm. af O. Sylwan. — S. Leijonhufvud, Omkring Carl Gustaf Tessin. D. 1—2, anm. af O. Montelius.

**Ord och Bild.** Utgiven av K. Wåhlin. **1919, 2.** Br. Schnittger, Våra kulturförbindelser med östra Medelhavet under den äldre brons-

åldern. Några synpunkter. Med 18 fig. — A. Blanck, Leopold och Anjala-förräderiet. Med 2 illustr.

**Personhistorisk Tidskrift** 1918—1919. Årg. 20. H. 1—2. Gottfr. Carlsson, Gustaf Vasas äldste tjänare [Eskil Mikaelis.] Med 1 facs.-tr. — Klas Horn, Släktanteckningar. Meddelade af O. Walde. — O. Wieselgren, Till Andreas Arvidis biografi. — S. Tunberg, Riksrådet Erik Brahes chifferkalendarium. Ett nytt bidrag till 1500-talets och det begynnande 1600-talets memoarlitteratur. 1. Med 3 fig. — Th. Tufvesson, Adlersparre och Fersenska mordet. Ur några bref till utgifvaren af de Schinkelska »Minnena». — C. A. Odelberg, Förteckning öfver guldsmeder m. fl. konsthandtverkare i Sverige under 1500- och 1600-talen. B. Sjövall, Adlersparre och tronfrågan 1809, anm. af A. Grade.

**Rig.** Föreningens för svensk kulturhistoria tidskrift. 1918, 2. Tvänne dokument från porslinsfabriken Rörstrands äldre historia. Utgivna av S. Ambrosiani. — 3. N. Lithberg, Svensk folklivsforskning under sista halvseklet. — O. Montelius, Mynt och sedlar, referat efter ett föredrag. — 4. B. Nerman, En svensk bosättning i östra Ryssland omkring år 1000 före Kristus (A. M. Tallgren, Forskningar om förbindelserna mellan Sverige och Ryssland under yngre bronsåldern.) Med 6 fig. — P. Johnsson, En skånsk klok och hans svartkonstbok. — M. Olsson, Restaureringen av konung Karl XII:s sarkofag i Riddarholmskyrkan. Med 14 fig.

**Samlaren.** Tidskrift utgifven af Svenska Litteratursällskapets arbetsutskott. 1918 (tr. 1919). Årg. 39. Sv. Ek, Våra första psalmböcker. — H. Schück, Ur gamla anteckningar. 9. Stadfästelsebrefven till Uplands- och Södermannalagarna. 10. De spinea corona. — I. Simonsson, Biografiska bidrag om Lars Wivallius (efter fängelsetiden). — H. Cornell, En birgittinsk revelation och dess litterära förebilder. — N. Gobom, Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1917.

**Samlingar utgivna av Svenska fornskrift-sällskapet.** H. 154. Latinskt-svenskt glossarium efter Cod. Ups. C. 20. Utg. af E. Neuman. H. 2. — 155. R. Geete, Fornsvensk bibliografi. Supplement.

**Statsvetenskaplig Tidskrift** för politik, statistik, ekonomi. Ny följd. 1919, 2. S. Wallengren, Förstakammarreformen.

**Svenska Turistföreningens Årsskrift** 1919. Aug. Hahr, Skånska slott och borgar. Med 25 illustr. — N. Lithberg, Den skånska gården. Med 16 illustr. — L. Zickermann, Skånes hemslöjd. Med 18 illustr. — E. Wrangel, Lund genom nio sekler. 1—3. Med 22 illustr. — V. v. Feilitzen, Karolinerminnet i Jämtlandsfjällen. Med 2 illustr. — G. Westerlund, Krigsminnen vid Dalälven och Ljusnan. 1. Rotens skans (Älvdals skans). 2. Kårböle skans. 3. Långå skans. Med kartor o. 1 illustr.

**Svensk Tidskrift.** 1919, 2. H. Cornell, Vaksalaskåpets hemlighet. Med 6 fig. — C. Hallendorff, Ur fjolårets historiska produktion. (L. Stavenow, Det svenska stormaktsväldets uppkomst; N. Ahnlund, Storhetstidens gryning; Carl XI, Almanacksanteckningar; S. Leijonhufvud, Omkring Carl Gustaf Tessin. D. 2. Drottningen; C. Tersmeden, Memoarer. D. 5. — Gustavianska brev. Utg. af H. Schück.)

**Edda.** Nordisk Tidsskrift for Litteraturforskning. Redaktör: G. Gran. Redaktionssekretær: Fr. Bull. 1918, 2. R. Laache, Cromwell og puritanerne i samtidens folkelige satire. — Nat. Beckman, Torgny Lagman. Ett bidrag till karakteristiken av Snorres författarskap.

**Personalhistorisk Tidsskrift** 1919. Syvende Række. Bd 4: H. 1. E. A. Thomle, Hvem var hun? En svensk Eventyrerske i Norge.

**Finsk Tidskrift.** Utgifven af R. F. v. Willebrand. **1919, Januari.** E. Estlander, Den svenska befolkningens i Finland kraf och det nuvarande sakläget. — M. G. Schybergson, Ålands ställning i historisk tid. [1]. — **Mars.** E. Schybergson, Landtdagen. — M. G. Schybergson, Ålands ställning i historisk tid. 2. — **April.** E. Schybergson, Regeringsfrågan. Vårt förhållande till socialismen. Ålandsfrågan. — **Maj.** R. A. Wrede, Finland och det skandinaviska lagarbetet. — E. Schybergson, Politiska bekymmer. 2. Englands erkännande af vår själfständighet. De ryska flyktingarna. Förbudslagfrågan. President eller riksföreståndare?

**Historische Vierteljahrschrift. Jahrg. 1916—1918. H. 4.** M. Buchner, Zum Briefwechsel Einhards und des hl. Ansegis von Fontanelle (St. Wandrille). Zugleich ein Beitrag zur Entstehung der sog. »Formularsammlung von St. Denis». — Kleine Mitteilungen. O. Clemen, Kaiser Joseph II von Österreich und Kronprinz Friedrich Wilhelm von Preussen 1780 in Mitau. — Kritiken. — Nachrichten und Notizen. — Preisaufgaben. — Erwiderungen. — Titel und Register zu Jahrg. 18. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte 1916—18.

**Historische Zeitschrift.** Herausgegeben von Fr. Meinecke u. Fr. Vigener. **3. Folge. Bd 23: H. 3.** E. Troeltsch, Über den Begriff einer historischen Dialektik. Windelband-Rickert und Hegel. — A. Elkan, Die Entdeckung Machiavellis in Deutschland zu Beginn des 19. Jahrhunderts. — Miszellen. — Literaturbericht. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften.

**The English Historical Review.** Edited by R. L. Poole. **1919. January.** R. L. Poole, St. Wilfrid and the see of Ripon. — G. Lapsley, Knights of the Shire in the parliaments of Edward II. — M. Christy, Queen Elisabeth's visit to Tilbury in 1588. — Notes and documents. — Reviews of books (bl. a. E. F. Heckscher, Kontinentalsystemet, anm. af W. F. Reddaway). — Short notices. — **April.** J. P. Whitney, Gregory VII. — G. Lapsley, Knights of the Shire in the parliaments of Edward II. — E. R. Turner, Parliament and foreign affairs, 1603—1760. — Notes and documents. — Reviews of books. — Short notices.

**Le Correspondant. 1918, 25 décembre.** J. de Coussanges, La Finlande et la Baltique.

**Revue des sciences politiques. 1918, 15 octobre.** G. Blondel, L'évolution de la Suède, d'après un ouvrage récent. — **1919, 15 février.** O. Höijer, Les rapports Suédo-Russes et la Finlande dans le passé et dans le présent.

**Revue Historique. 1919, Janvier-Février.** Ch. Bemont et Chr. Pfister, A nos lecteurs. — P. Cloché, L'affaire des Arginuses (406 avant J.-C.). — P. Marmottan, La mission de J. de Lucchésini à Paris en 1811 (1:re partie). — Bulletin historique. Antiquités romaines, 1915—1918 (1:re partie), par J. Toutain. — Histoire de France. Révolution, par R. Reuss. — Comptes rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Correspondance. Lettre de Ch. Petit-Dutaillis. — Chronique. — **Mars—Avril.** M. Courant, La Sibérie colonie russe jusqu'à la construction du Transsibérien (1:er article). — L. Halphen, Études critiques sur l'histoire de Charlemagne. 5. La conquête de la Saxe (1:er article, avec une carte). — Bulletin historique. Antiquités romaines, 1915—1918 (suite et fin), par J. Toutain. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — Index bibliographique.

# Öfversikter och granskningar.

---

**Jönköpings stads tänkebok 1456—1548.** Utg. af Carl M. Kjellberg. XII + 164 + 38 sid. Jönköping 1919.

I Meddelanden från Norra Smålands Fornminnesförening, II—V, har landsarkivarien Carl M. Kjellberg publicerat Jönköpings stads tänkebok. Första häftet utkom redan år 1910, och det ligger alltså 9 år mellan detta och det sista. Utom tänkeboken finns det ett stort material af urkunder rörande den gamla Vätterstaden i arkiven i Stockholm och Jönköping, som man får hoppas att samma fornminnesförening äfven offentliggör, så att vi så småningom få till stånd ett Jönköpings diplomatarium af samma art som det vi redan äga för Dalarne. Genom en sådan publikation, utsträckt att omfatta tiden framemot midten af 1500-talet och upptagande äfven förut på spridda håll tryckta urkunder, skulle man få en god hjälp i och för skrifvande af stadens medeltida historia. I afvaktan härpå kan det måhända vara af intresse att redan nu göra klart för sig, hvad den utgifna tänkeboken i själfva verket innehåller, och de slutsatser man kan draga ur densamma. Jag vill därför meddela, hvad jag funnit vid genomläsandet.

Tänkeboken börjar med en *förteckning öfver stadens borgare.* Först kommer Brofjärdingen med 75 namn, så Munkafjärdingen med 89 och sist Mofjärdingen med 118, hvaremot stadens fjärde fjärding saknas. På sidorna 108 och 109 återgifves en lista omfattande 30 namn, tydligen ett fragment af en borgarelängd. Vid jämförelse mellan namnen i de båda förteckningarne finner man i den första flertalet af dem, som i den sista upptagas som borgensmän; vidare ser man, att ingen af borgarna i den sistnämnda står som borgare i den första. Då dessutom ingen dylik borgareförteckning förekommer i tänkeboken före 1501, torde man vara berättigad anse, att de båda förteckningarna en gång hört ihop. Utgifvaren af tänkeboken meddelar, att bladet till den sista listan, som nu ligger löst mellan sidorna 110 och 113, har gammal foliering 56 (motsvarande sidorna 111 och 112), men att det är ovisst, om det hört hit, emedan pikturen synes vara äldre. För min del tror jag, att man kan vara fullt viss på att man i stället för 56 bör läsa 5 och 6 samt att bladet ursprungligen hängt ihop med

det, hvarpå stå siffrorna 5 och 6; i sådant fall skulle längden afse Munkafjärdingen, som alltså finge 119 namn. Arkivarien Kjellberg upplyser å sid. 3, not 1, att tänkebokens blad 5/6 utgöres af ett halft på längden skuret blad; vidare är det lösa bladet »56» också ett halft folioblad. Det förtjänar äfven bemärkas, att siffran 6 på första stället (å det fasta bladet) är tillskrifven efteråt.

Några af Långafjärdingens borgare kunna vi komma åt ur en annan förteckning, daterad 1458. De återfinnas i tänkeboken på sid. 49; raden börjar med Hokon Jönsson och slutar med AEsbjörn Flamung. Vidare ha vi på sid. 52: Bänkt Azursson, Jönis Sunamagh, Tordh Koperslaghare, tillsammans med den föregående gruppen 20 personer.

Redaktör R. **Björkman** har i Jönköpings Historia (I, sid. 96), en *karta öfver staden*, daterad 1652, hvilken stadsplan då nog ännu i det stora hela var densamma som under medeltiden. På sid. 107 uppger han, att Långafj. motsvarade kvarteren 1, 2, 3, 4; Munkefj. kv. 5, 6, 10, 12 samt Mofj. kv. 7, 8, 9, 11 och sannolikt också 13. Brofj., som icke upptagits å stadsplanen, skulle ha sträckt sig »öster om kyrkogården till Vättern och ån mellan sjöarne». Som motivering åberopas »Notarum explicatio» till 1652 års karta samt skattelängden för 1609 och 1610. Bevisningen finns i detalj å sid. 79 i Meddelanden från Norra Smålands Fornminnesförening, III, i hvilket häfte å sid. 75 jämväl nyssnämnda »Notarum explicatio» (i det följande citerad NE) finns aftryckt. Enl. hvad Björkman uppger, skattades det enl. 1610 års längd för 22 hus (på annat ställe har han talet 21) belägna i Långafjärdingen, för 11 hus i Brofj., för 20 i Slottsfj. (Munkefj.) samt för 28 i Mofj. Läsaren torde själf bäst kunna öfvertyga sig om att den föreslagna indelningen ej går ihop med 1610 års uppgift, och Björkman erkänner också, att han ej kan förklara, hur det kommer sig, att Mofj. skulle få färre gårdar enl. kartskissen och NE än enl. längden af 1610, hvilket dock ej hindrar, att han vidhåller sin hypotes om indelningen. Saken är naturligtvis den, att han alldeles misstagit sig om kombineringen af kvarteren.

Af bref i Jönköpings rådhusarkiv framgår, att Ambjörn skräddare bodde västan torget och »sunnarsth», d. v. s. sannolikt i kv. 3; han återfinnes ej i borgarelängden för 1460, ehuru han omtalas i tänkeboken ännu 1461 och då var i lifvet, hvarför han måste ha tillhört Långefjärdingen. Häraf följer, att kv. 3 sannolikt ingick i Långefj., och af namnet är klart, att i sådant fall också kv. 7 hört dit. Af ett arfskifte 6/7 1418 framgår, att Brofj. låg närmast Vättern, och till denna fjärding måste således ha hört endera eller båda kv. 1 och 2. Att i Munkefj. ingått kv. 4 och 5, torde få anses själfklart. Ehuru ett definitivt bestämmande af gränserna för de 4 fjärdingarna nog ej är möjligt utan ingående granskning af skattelängder och annat material, hvartill jag f. n. saknar tillgång, vill jag här, i afvaktan på frågans utredande, framlägga följande hypotes:

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Langefj. | kv. 3, 7, | med | 17 | tomter enl. NE, mot | 21 (22) | år 1610; |
| Brofj. | 2 | » | 9 | » » » | 11 | » » |
| Munkefj. | 1, 4, 5, 6 | » | 20 | » » » | 20 | » » |
| Mofj. | 8—13 | » | 28 | » » » | 28 | » » |

Här torde anmärkas, att för Munkefj. (kv. 4 och 5) frånräknats två kyrkans tomter, som väl voro skattefria, och likaledes en kronans tomt i Mofj. Med denna uppställning skulle summan af kvadraterna på afvikelserna bli 20 (eller 29, om man räknar med 22 tomter i Långefj. år 1610). Björkmans hypotes ger 57 à 62. Att man ej kan få fullständig öfverensstämmelse, är tydligt, eftersom totalsummorna differera.

Jämförelse med siffrorna för borgarna år 1460 visar, att Mofj. ökat proportionsvis mest på de 150 åren, hvilket måhända har berott på att de tre kvarteren 11—13 kanske tillkommit under tiden. Om dessa kvarters 8 tomter frånräknas, får man samma tal (20) som för Munkefj., hvilken också 1460 hade ungefär lika många borgare.

Nu blir frågan: Från hvilken tid härrör NE? Att den ej är samtidig med kartskissen, ser man genast af att kv. 5, som på NE har 8 namn, på kartan omfattar ett jämförelsevis litet område; det borde vara ungefär lika stort som kv. 10, hvilket också är uppdeladt i 8 gårdar. Utan tvifvel har kv. 5 blifvit afskuret under tiden mellan datum för NE och för kartan. Se vi på namnen, finna vi tre guldsmeder: Evert, Måns och Bengt. Enl. Upmark (Fataburen 1917, sid. 93 o. följ.) fanns det två med namnet Bengt, den äldre omtalad 1571—1609, den yngre 1595 och död senast 1597. Vidare omtalas, enl. samma källa, Evert guldsmed 1596—1607 och Måns guldsmed 1572—1603. Man skulle således vara berättigad påstå, att årtalet bör sättas till senast 1603, och sannolikt före 1596, eftersom blott en Bengt guldsmed upptages, och det väl får anses som sannolikt, att stadens guldsmeder innehaft egna fastigheter. Detta stämmer äfven med Björkmans uppgift, att borgmästare Augustinius Hansson, hvilkens tre fastigheter upptagas å NE, dog 1602. Enl. Björkman hade Nils Håkansson 14/7 1595 köpt tomt af herr Håkan i Linderås, och på NE stå båda upptagna i kv. 3 intill hvarandra. Häraf kan man dock ej sluta, att tidpunkten bör vara senare än denna dag, då det ju kan hända, att Nils Håkansson förut ägt tomt där. Hvad slutligen beträffar wälb. Pär Strömberg», blef denne adlad 7/10 1646, hvilket visar, att förteckningen blifvit renskrifven efter nämnda tid och sedan bifogad den lilla kartskissen af år 1652.

I Jönköpings tänkebok talas stundom om *»stakkot» mark*. Herr Björkman har gjort ett försök att beräkna storleken och därvid trott sig finna, att 1 stakkot mark motsvarade 1/5 svensk mark i värde. Han citerar ur tänkeboken för 1456, huru 8 svenska mark redovisas: »Ther är af gifwit xx march stakkota Jon Spät fik for sil och x march Magnus Jonsson for miödh, ii march sta i gen ther oc twa march for andra saak,» och tolkar detta som om de två sista

marken ej alls skola vara med, de närmast före dem drager han ifrån de 8 svenska marken och får sålunda 6 svenska mark lika med 30 stackota. Enl. min mening är denna uppfattning oriktig. Man bör utan tvifvel läsa: Där är gifvet 20 m. st. som Jon Spät fick för sill, 10 m. st. som Magnus Jonsson fick för mjöd (han har nu blott 2 mark att fordra) och 2 m. st. som gått åt för andra utgifter. Då skulle 8 mark svenska motsvara 32 stackota, d. v. s. 1 m. stackot 1/4 m. svensk. Emellertid finns det ännu ett ställe i tänkeboken, som kan vara till nytta för bestämmandet af sambandet mellan de båda markerna. På sidorna 21 och 22 redovisas 20 svenska mark, som Torsten Bark lämnade i sakören, såsom 12 m. stack. + 10 m. stack. + 6 1/2 m. stack. + 6 1/4 m. svenska (egentligen står här 6, men av det följande framgår, att de båda örena afglömts), och därpå heter det: »Item fik Jon Biörnsson ena bradz, swa godh som vi march, iii d. minus, som Michel gaf stadhenom for Torsten Bark sakörer. Den sista meningen torde innehålla, att resten så när som på 3 d., hvilka Mickel gaf staden, åtgick till inköp af en »bradz» för 6 svenska mark. Beloppet staden fick öfver skulle således utgöra 20 m. svenska — 28 1/2 m. stack. — 12 1/4 m. svenska = 7 3/4 m. svenska — 28 1/2 m. stackota. Om vi räkna med 1 stackot mark lika med 1/4 svensk, skulle således resten bli 5 svenska ören. Detta stämmer visserligen ej helt och hållet med tänkebokens 3 d. men dock bättre än om man hade räknat med herr Björkmans resultat, att en svensk mark vore lika med 5 stackota, eller annan multipel. Att räkningen ej går alldeles ihop här lika litet som på andra ställen, t. ex. i det följande styeket i tänkeboken, där 100 mark redovisas, beror helt säkert endast på skrifvarens slarf. Förmodligen har han det tredje beloppet felaktigt, i vij kommit att draga ett tvärstreck över j, d. v. s. han har skrifvit 6 1/2 m. i stället för 7. Med iakttagande häraf skulle resten bli 1 öre, d. v. s. tre örtugar; d. brukar beteckna penning men förekommer för öfrigt ej i Jönköpings tänkebok, hvarför man väl får antaga, att felskrifning ägt rum (försåvidt nu utgifvaren verkligen läst rätt, hvarom jag ej kan uttala mig).

Hur mycket motsvarade då en *svensk mark i nuvarande mynt?* Härvid är det icke själfva metallvärdet, som intresserar, utan köpvärdet. Hur mycket af den och den varan kunde man få köpa för en mark? I tänkeboken finner man många upplysningar härom.

Samtidigt med den stackota marken uppträder i tänkeboken en annan myntenhet, »*grossa*». Det kunde då vara lämpligt att utforska dess storlek. De räntor, som 1458 erlades för 75 lyckor (af hvilka dock en står utan belopp), utgjorde 307 1/2 »grossa» + 3 penningar; år 1516 utgjorde räntorna för 65 lyckor utom gropen inalles 549 penningar, hvartill komma för 9 lyckor inom gropen 71 penningar, alltså inalles för 74 lyckor 620 penningar. Hakon Månsson samt de sist upptagna efter Jon bältare, undantagandes Aron guldsmed, Lars skinnare och Måns Nilsson, lämnade

år 1516 tillsammans 9 örtugar och svara tämligen mot de tre sista 1458, som hade 10 örtugors ränta. De ha därför här lämnats utom räkningen. Likaså har gjorts med de 4 s., som herr Hans betalade 1516 för prästlyckan, eftersom ingen motsvarighet till denna förekommer 1458. En af lyckorna 1458 står utan belopp, så att nämnda år erlades för 74 lyckor 307 1/2 »grossa» + 3 penningar och år 1516 för 74 lyckor 620 penningar. Om vi då fordra, att sammanlagda räntan skall vara densamma i båda fallen, finna vi, att en »grossa» skulle vara lika med 2,007 penningar. Men då själffallet reduktionstalet måste ha varit ett enkelt tal, kan man tryggt påstå, att en »grossa» motsvarade i värde 2 penningar, d. v. s. 1/4 örtug. Man skulle alltså kunna säga, att en »grossa» var en stackot örtug. Af bref i Jönköpings rådhusarkiv 1/5 1445 framgår, att »grossa» var samma som gutniskt foröre.

Jämför man räntetabellen från år 1458 med borgareförteckningen från år 1460, finner man i den förstnämnda *lyckornas innehafvare* ordnade efter fjärdingarna. Först kommer Långefjärdingen och går till och med AEsbjörn Flammung, så Brofjärdingen till Thore Amundsson, vidare Munkfjärdingen till Jon AEsbjörnsson och slutligen Mofjärdingen till och med Jon Kruse. Lyckornas innehafvare och deras räntor i »grossa» fördela sig på de olika fjärdingarna sålunda:

| | Antal | Ränta |
|---|---|---|
| Långefjärdingen . . . . | 17 | 59 1/2 gr. |
| Brofjärdingen . . . . . | 22 | 85 1/2 » |
| Munkefjärdingen . . . . | 13 | 64 » + 3 pen. |
| Mofjärdingen . . . . . | 23 | 98 » |

Som vi sågo, motsvarade dessa de 1516 uppgifna *lyckorna inom och utom gropen*. 4 gator och gatumotit omtalas utom gropen. Hvad ordet gropen egentligen betecknat, är ovisst. Man har gissat på en graf, som fordom funnits rundt stadsområdet, men också tagit ordet i dess egentliga bemärkelse. Att här med visshet yttra sig om hur terrängen en gang varit beskaffad, är ogörligt, i synnerhet för den, som likt undertecknad är obekant äfven med nutida förhållanden. Nära till hands ligger emellertid följande hypotes.

Stadsområdet har fordom omfattat endast de 7 kvarteren rundt torget (motsvarande alla fjärdingarna utom Mofjärdingen). Området inom gropen bestod af detta jämte det öster därom belägna och skyddades i öster af Munksjön, i söder af träsk och gungfly, i norr af Vättern och i väster antingen af något nu försvunnet vattendrag eller annat naturhinder. Detta senare skydd förstärktes ytterligare genom gropen, som således skulle ha tillkommit genom människohänder. Själfva stadsplanen tycks äfven ge stöd häråt. För att gropen tillkommit på konstlad väg talar också, att olika ränta räknades för tomter utom och inom gropen. Den dubbla afgiften skulle då vara motiverad af arbetskostnaden för gropen. I Åbo Domkyrkas Svartbok omtalas 1423 och 1515 gropen.

som löper från Kupitza. På flera andra ställen i samma arbete omtalas också gropen, stundom står i stället: grapen, kropen (på ett ställe rättat till gropen), dykith, foueam. Av dessa är grapen det intressantaste, ty det visar tydligt härledningen från det tyska Grab. Att gropen i Abo varit en grav, d. v. s. ett större dike, torde få anses säkert. I Stockholm omtalas vid ett tillfälle gropen vid slottet, varmed knappast kunde ha menats något annat än slottsgrafven. Med tanke härpå får man kanske antaga, att gropen i Jönköping var ett större dike, som från Munksjön ledde västerut och sedan norrut mot Vättern, till hvilken sjö det måhända ej nådde fullt fram. Anledningen till grafvens tillkomst var väl hänsyn till försvaret.

Björkman påpekar, att ingenstädes omtalas någon stadsmur, och drager däraf den slutsatsen, att sådan aldrig funnits, en slutsats som jag tillåter mig betvifla vara riktig. Emellertid, om ingen mur funnits, har man måst skydda staden på annat sätt, och då har man kanske tänkt på vallgraf eller grop, där ej det naturliga vattendraget var tillräckligt.

De båda gatorna Spånggatan och Nybrodsgatan ha väl fått sina namn af någon spång eller bro, som ledt öfver gropen. På sidan 81 i tänkeboken omtalas en öfverenskommelse mellan Hakon Siuitsson och hans dotter rörande en egendom vid Stora gatan. Att Hakon, som fick den sydliga delen, tillförsäkrades fri vattenväg till sjön, och att dottern, som erhöll den norra delen, skulle få fri väg till Stora gatan, visar, att den sistnämnda gatan befann sig närmast söder om kv. 2. (På en af intendent Axel Nilsson, Göteborg, uppgjord skiss i Jönköpings Historia, I. sid. 105, är rekonstruktionen af gården felaktig.) Då en tomt omtalas såsom belägen mellan Stora gatan och Spånggatan, är klart, att dessa båda gator legat nära hvarandra och sannolikt varit parallella; förmodligen gick Spånggatan mellan kv. 3 och 7 samt var identisk med den, som äfven anges som gående från torget till gropen. Att »Sturegatan var samma som Stora gatan, kan förtjäna påpekas, eftersom den af äldre forskare uppgifves ha fått sitt namn efter Sturen.

Hr Björkman tror, att gropen gått rundt staden. Förmodligen syftar han på att bland lyckorna utom gropen innehades en af Per Andersson vid kyrkogården. Detta innebär dock ej alls, att lyckan låg vid kyrkogården, utan endast att Per Andersson ägde sin bostad där. Raden ofvanför står Per Andersson i Roslet; och det är alldeles uppenbart, att man på detta sätt skilde de båda männen från hvarandra. Det hade för öfrigt varit meningslöst att ha en vallgraf på norra och östra sidorna.

S:t Görans kapell låg österut från stadens portar, enl. bref i Jönköpings rådhusarkiv. Då blir frågan: Kan man tala om en port, om ingen mur fanns? Björkman kan ej förklara motsägelsen. Man skulle kunna tänka sig en yttre port med korta mursträckor åt sidorna närmast intill, vid vindbryggan öfver afloppet från

Munksjön; måhända fanns äfven en inre port, som ledde till själfva stadsområdet.

I sammanhang med stadens topografi kan det förtjäna nämnas, att »gillesgården» förekommer vid några tillfällen. Hvilket gille som afses, uppges ej, och man har ingen rätt att, som Björkman gör, utan vidare taga för gifvet, att fråga är om S:t Gertruds. Än mindre får man identifiera gilles*gården* med S:t Gertruds *kapell*, hvilket Björkman också gör.

På sid. 52 upptagas *räntor af ström, kålgårdar, o. d.* Äfven här äro namnen ordnade fjärdingsvis. Först Långefjärdingen, som går till Nighels Gudmunsson, med hvilken Brofjärdingen börjar; denna sistnämnda räcker till och med Jon Gunnarsson. Sedan kommer Munkefjärdingen, som fortsätter till Peder Jute, med hvilken Mofjärdingen börjar; dess sista namn är Karl skräddare eller möjligen Jon Toresson. Så ha vi 5 afglömda poster på slutet. Af en få vi veta, att stadens hus vid torget inbringade 12 öre i hyra, och af nästa, att där fanns 6 bodar under rådstugan. Af 1652 års karta och NE tycks framgå, att rådstugan legat i kv. 4. Den sista uppgiften: »Pedher Morthinsson iii grossa för stalrom» skall tydligen ersätta den öfverstrukna: »Gotskalk iii gross for stalrum» (sid. 52, rad 15).

Som vi ofvan sågo, erlades ungefär 120 penningar för lyckorna inom gropen, om nämligen prästelyckan räknas med. Då man vidare vet, att afgiften för hvarje skäppland var 2 penningar samt att i allmänhet 6 skäppor räknades på tunnan, skulle området inom gropen, för hvilket ränta utgick till staden, ha omfattat cirka 10 småländska tunnland.

Eftersom räntan för tomterna utom gropen, det stora flertalet alltså, utgjorde en penning pr skäppland, förefaller det troligt, att ett skäppland just utgjorde 1 penningland, och att ett markland således skulle ha omfattat 32 tunnland åkerjord.

Rörande stadens *guldsmeder* finnas många uppgifter. År 1517 blef Jachem, Hans Guduastessons son, gripen med 4 skedar, som han själf falskeligen gjort, i hvarje sked väl hälften koppar. Han rannsakades af Jakob guldsmed, Klaus guldsmed och Per guldsmed i Linköping, hvilket tycks tyda på något samband mellan de båda städernas guldsmeder. Man får väl antaga, att denne Jachem också var guldsmed, ehuru han ej tituleras så. Hr Björkman säger sig ha påträffat 14 guldsmeder före 1520, den förste redan år 1428;[1] tråkigt nog uppger han ej namnen. För tiden efter 1456 har d:r G. Upmark, såsom jag förut nämnt, en förteckning i Fataburen, uppgjord för 1400- och 1500-talen af fru Hanna Friberg, Jönköping. Då emellertid några guldsmeder saknas och årtal äro felaktiga för flera, etc., vill jag här efter tänkeboken lämna en lista för tiden 1456—1548.

[1] Förmodligen den Azzor guldsmed, som förekommer i ett rådhusarkivets bref från detta år.

Stadens guldsmeder synas under medeltiden ha bott i Långefjärdingen, eftersom ingen af dem återfinnes på förteckningen af år 1460 öfver de andra fjärdingarna; dock är det ej omöjligt (ehuru föga sannolikt), att en eller annan af dem kan finnas där utan utsatt yrkestitel. Förmodligen hade de sina bodar vid Stora torget. (I den ofvan omtalade NE upptagas tre guldsmeder, boende i kvarteren 3, 6, 10.) Säkert är, att Aron guldsmed ägde 2:a huset från Sjögatan, som från torget ledde norrut till Vättern, på norra sidan af torget. — Innan jag lämnar min förteckning, vill jag påpeka, det herr Björkman omtalar, att 7 guldsmeder betalade tionde år 1566, medan fru Friberg för samma tidpunkt endast har 2. Det skulle nog inte skada, om hela förteckningen, speciellt afseende tiden före 1456 och efter 1548, ännu en gång reviderades, och att därvid alla tillgängliga källor anlitades.

*Guldsmederna i Jönköping 1456—1548* voro:

*Magnus*, 1456, satt i nämnd då;

*Lenar*, 1456—1481, förekommer ofta vid processer; år 1460 blef han gripen inne med en gift kona och gjordes nåd med honom, eftersom hennes bonde hade öfvergifvit henne långt förut, så att Lenar slapp undan med 2 marks böter; 1473 måste han böta för slagsmål o. s. v.; satt i nämnd 1468;

*Mattis*, 1457;

*Germund*, 1465;

*Hans*, 1474;

*Kristiern*, 1481;

*Aron*, 1481—1519; 11 personer gingo ed med honom 1505 »for i piko, som han war skylth fore, thet han skulle haffwa legreth»; rådman 1502; borgmästare 1511—19;

*Björn*, 1490—1512; åtalades 1512 af Anders verkmästare för att ha brutit sönder dennes dörr och dömdes till 40 m. i böter, som dock af nåd nedsattes till 5; satt i nämnd 1490;

*Per*, 1501—26; rådman 1510—14;

*Jakob*, 1505—38; det första årtalet finns ej i tänkeboken, utan där står i stället M°CD 5°, hvilket enl. min mening måste tolkas som 1505, likasom felskrifningen strax efteråt, MCDXXVI, bör läsas 1526, så mycket mera som dels årtalet står omedelbart efter 1505, dels Jakob guldsmed, ifall man läser 1495, ej skulle ha blifvit omtalad på mycket länge efteråt (nämligen ej förrän 1510); satt i nämnd 1510, 12, 27, 32;

*Anders*, 1510—13; måste 1510 böta 3 m. svenska »for ene piko han laa met»; satt i nämnd 1513; (fru Friberg, som har slutåret 1560 för Anders, antager denne, som nämnes 1510—13, identisk med nedanstående, hvilken lefde ännu i slutet af år 1563, något som ej kan vara berättigadt);

*Jachem*, 1517; se ofvan;

*Klaus*, 1517—32, satt i nämnd 1532—35; omtalas som död 1533;

*Hans*, 1525—46, satt i nämnd 1532, 35; dömdes år 1525 att böta 2 m., emedan han huggit Tore guldsmed;

*Tore*, 1525—60, satt i nämnd 1532, 35; rådman 1536; svåger till prästen Bengt i Svartetorp;

*Anders*, 1532—63, satt i nämnd 1532; gjorde 1563 $^{16}/_{10}$ inventarieförteckning på slottet tillsammans med borgmästarna Sven Månsson och Måns Håkansson; satt som rådman 1538, 40, 42, 44; var borgmästare 1563;

*Håkan*, 1538—47, änkan skall enl. fru Friberg ha omtalats 1577;

*Jöns*, 1538—71; kyrkovärd 1544; enl. fru Friberg gift med Anna Håkansdotter, död 1563; enl. Björkman var Jöns guldsmed död senast 1575, då änkan, hustru Kerstin, nämnes;

*Olof*, 1545, var broder till hustru Elin, Sven Svenssons hustru.

Det ligger nära till hands att jämföra arbetet med det endast några månader tidigare utkomna af riksarkivarien E. Hildebrand redigerade. Den sistnämnde har i sin Stockholms stads tänkeboks första volym lämnat ett särdeles gediget verk, och man har ingen anledning befara, att ej fortsättningen skall blifva lika god. Trots det väldiga materialet förekommer där endast ett helt litet antal tryckfel, medan hos arkivarien Kjellberg en hel sida är anslagen till rättelser, och ändock många fel blifvit förbisedda.

På sid. IV redogör arkiv. Kjellberg för de olika pappersstämplarna men glömmer därvid totalt bort det intressantaste, nämligen de lösa bladens. Påståendet, att den lösa lapp, som publicerats på sid. 161 och 162, skulle härröra från 1400-talet, tillåter jag mig att betvifla, emedan de förekommande borgarenamnen snarare tyckas tillhöra början af det följande seklet.

Uppgifterna å sid. X äro hvarken fullt korrekta eller fullständiga. Det 1:sta stycket å den skrifna tänkeboken sid. 31 (i den tryckta uppl. sid. 28) skall ej ha årtalet 1438, hvilket uppges, utan i stället 1488. Om utgifvaren hade observerat detta, hade han nog ej sökt misstänkliggöra den följande uppgiften om årtalet 1488, som naturligtvis är riktig. Att anteckningarna i tänkeboken sid. 52—53 (i tryck sid. 49—53) böra hänföras till 1458, synes omedelbart vid jämförelse med borgarelängden från år 1460; alltså är äfven här tänkebokens datering i sin ordning. För att årtalet 1473 å sid. 40 (38) för saköreslängden, där bl. a. nämnes herr Sten, skulle vara skriffel för 1463, finnes intet som helst skäl, ty att det följande årtalet är 1463, är naturligtvis ej afgörande.

Betrakta vi ort- och personregistret och jämföra det med motsvarande hos riksarkivarien Hildebrand, finna vi äfven här en betydande öfverlägsenhet hos den sistnämnde, hvarpå ej ens torde behöfvas i detalj pekas. Vid några småsaker vill jag dock dröja. Arkivarien Kjellberg slår ihop namnen Jan, Jens, Joghan, Johannes, Jon, Jonn, Joon, Jonssa, Jænis, Jønis, Jöns till ett enda, som han kallar Johan, medan samtidigt Hans föres för sig utan hänvis-

ning till Johannes, oaktadt sistnämnda namn är den latinska formen till såväl Hans som Jöns. Å andra sidan äro utan tvifvel Jon, Joghan, Joan, etc. endast olika former af ett och samma namn; däremot kunna aldrig Jöns och Jon ha betecknat samma namn.

Stor begynnelsebokstaf använder arkivarien Kjellberg i motsats mot riksarkivarien Hildebrand för yrkesnamn, »emedan man ej alltid kan afgöra, om det *efter* förnamnet satta epitetet anger personens yrke eller bör fattas som benämning». Om det också i något enstaka fall skulle kunna påvisas, att t. ex. en Laurens skulle kallas L. guldsmed, ehuru han ej var guldsmed, så torde det väl sannolikt bero antingen på ett ytterst sällsynt undantag eller ett rent misstag af skrifvaren. I registret ha personerna ordnats efter yrkesnamnen, som om de varit verkliga släktnamn, och likaså efter namnen på -son (d. v. s. efter faderns namn). Att detta är på tok, är uppenbart; det naturliga är att, som också riksarkivarien Hildebrand gör, låta förnamnet vara bestämmande, ty detta är ju det egna namnet. En fördel är dock, att man på arkiv. Kjellbergs sätt får personerna ordnade efter yrken. Som ett önskemål vid dylika register skulle jag vilja framhålla, att de utarbetades så fullständigt som möjligt. Per Nilsson grytstöpare registreras af arkivarien Kjellberg som Grytstöpare, Per Nilsson, först på G och sedan på P (Per, ej Nilsson). Skulle man vilja vara riktigt pedantisk, borde han föras på 15 olika sätt: Per, Per grytstöpare, Per Nilsson, Per Nilsson grytstöpare, Per grytstöpare Nilsson etc.

Anders på Backen föres i personregistret på tre ställen, sid. 34, 41, 48. Backen åter registreras i ortregistret en gång (på Backen), i sakregistret en gång (på Backen), medan sidan 48 alls ej förekommer här. — Per Gjordsson faber förekommer i personregistret på F som Faber, Peder Gjordsson (endast sid. 54), och på Gjordsson, Peder (faber), också blott en gang, nämligen sid. 27. Dessutom förekommer Gjordsson, Peder (utan faber) på G med flera sidouppgifter, där dock talen 27 och 54 saknas. Äfven finnes på registret Smed, Peder, utan att hänvisning gjorts mellan dem. — Att de latinska yrkesnamnen ej öfversatts, synes af att Sartor, Jäppe; Sartor, Karl; Sartor, Ulf, föras på sartor och ej på skräddare; inte heller här har hänvisning gjorts från det ena yrkesnamnet till det andra. Detsamma gäller om sutor (surtor,[1] sutare) och det svenska ordet skomakare. Detta gör, att man lätt förbiser en del ställen. Att Esbjörn m. fl. omväxlande föras på Ä och E utan hänvisningar, är också en olägenhet.

I det andra registret, yrkesregistret, upptagas bl. a. 40 »Borgare i Jönköping», hvilket naturligtvis är alldeles för litet, da som jag förut påpekat, flera längder med dylika finnas i behåll i tänkeboken. Angående borgmästarna säger arkiv. Kjellberg på sid. 22 (rad. 1 och 2), att deras antal synes ha varit två. Om han hade

[1] Kanske detta dock skall vara sartor, skräddare?

ägnat aldrig så liten uppmärksamhet åt saken, hade han ej kunnat undgå att finna, att de voro 4, som turade om att sitta, så att två och två sutto hvartannat år. På samma sätt voro rådmännen 8, af hvilka hälften sutto ena året och andra hälften året därpå. Åren 1458, 60, 62 sutto sålunda Trotte Jonsson, Håkan Jonsson, Magnus Gunnarsson, Mickel skinnare och åren 1459, 61 sutto Jönis Sunamag, Jon Björnsson, Lasse Grape, Hans bältare.

Ehuru utgifvaren måhända nedlagt mycket arbete på ord- och sakregistret, kan man ej säga, att resultatet är lyckligt. Af stafningen, hvilken som hvarje medeltidsforskare vet, är utan all betydelse, göres ett stort nummer, åtminstone i början af registret. Detta gör det svårt att använda. Ordet år t. ex. förekommer på 10 olika ställen, nämligen:
aar, aaret, aariith, aarith, ar, aret, ariith (ariitt), arith, arom, år, utan att hänvisning skett från det ena till det andra stället. — Litet underligt förefaller, att ordet skäppland saknas på registret, medan skeppund finnes där. Ordet timber på sid. 6 (»tymber til brona») har en helt annan betydelse än på sid. 8 (»iii timber graskin»), men orden betraktas som samma och föras ihop. — »Grossa», hvarom se ofvan, tolkas som öre, och angående stackot mark saknas hvarje förklaring. — Ordet »oppehelle» (uppehälle) förekommer på o men »opbyrd» (uppbörd) på u. — Nyårsdagen återfinnes under dag, och samtidigt föres midsommardag på förleden, på m alltså. En liknande inkonsekvens är, att fastlagssöndag står under söndag, men såväl palmsöndag som trefaldighetssöndag på sina begynnelsebokstäfver. — Att »allmenninghx gathu» skulle beteckna *hufvud*gata, är ett misstag.

De olika helgondagarna stå på registret utan angifvande af hvilket datum som afses. Härmed är jag inne på den svagaste punkten i arbetet, bristen på datering. Såväl i de utgifna stadsböckerna för Stockholm som andra dylika publikationer ha alla dateringar återgifvits på modernt sätt. Det synes väl mycket begärdt, att läsaren själf skall utföra detta tidsödande arbete. Det är för öfrigt svårare att datera rätt, då man endast söker ett enstaka datum. Tänkeboken sid. 94 (i tryck 90 och 91) rör ämbetsåret 1511, som började vid Valborgsmässan, då det nya rådet konstituerade sig. Att måndagen näst efter S:t Knuts dag var den 11 jan. 1512, kan lätt förbises och man i stället tro, att fråga är om kalenderåret 1511.

Man har svårt att förstå, hvad denna vidlyftiga apparat egentligen skall tjäna till; det förefaller som om en liten ordlista af samma slag, som användes af riksarkivarien Emil Hildebrand skulle göra mera nytta.

Emellertid är det glädjande, att nu sent omsider Jönköpings tänkebok blifvit utgifven i tryck. Publiceringen af Stockholms går säkert framåt, och det återstår således endast Kalmars och Arbogas tänkeböcker. Vi få hoppas, att det ej dröjer alltför länge, innan

äfven dessa blifva tillgängliga för forskningen på ett litet bekvämare sätt än nu är fallet.

*Frans de Brun.*

---

**Karolinska krigares dagböcker jämte andra samtida skrifter.** XII. Lund, Gleerupska universitetsbokhandeln i distribution, 1918. LXVIII + 467 sidor.

Den tolfte delen af Karolinska krigares dagböcker har till allra största delen ägnats åt det polska kriget. Utgifvaren motiverar detta därmed, att de polska fälttågen i föregående delar i någon mån trädt åt sidan för andra ämnen. En liten gensaga på denna punkt kunde nog ha skäl för sig: vi ha dock professor Quennerstedt att tacka för offentliggörandet ej blott af Rehnskölds bref och journaler samt Visocki-Hochmuths dagbok (dem han själf nämner såsom undantag) utan äfven af J. Stålhammars bref och af flere militära rapporter och journaler (af C. G. Mörner, A. A. Marderfelt och N. Stromberg). I hvarje fall äro de nya bidragen särdeles tacknämliga.

De »journaler» och »relationer», som utg. denna gang meddelar, skilja sig högst väsentligt fran det källmaterial, som framlades i »dagböckernas» första delar. Där dominerade det biografiska inslaget: det var mest fråga om dagböcker, i ordets egentliga mening, med de personliga upplefvelserna i förgrunden. Där fördes man direkt in i den karolinska hjältesagans bragder och äfventyr. I den nu föreliggande volymen — liksom för öfrigt i flere af de föregående — möta företrädesvis dokument af mer eller mindre officiell natur, tillkomna å tjänstens vägnar i syfte att antingen tjäna högkvarteret till upplysning om hvad som vid det ena eller andra truppförbandet försiggått eller läggas till grund för den officiella publicistikens redogörelser för fälttagen. Man skall i dessa källor (af hvilka flertalet f. ö. redan äro kända för forskningen) merendels förgäfves söka efter romantiska moment. Så mycket värdefullare äro de däremot ur den synpunkten, att de klarligen lägga i dagen den logik och det sammanhang, som in i minsta detaljer behärskar de militära operationerna i Karl XII:s krig. Intet kan för den populära föreställningen om de polska fälttagen som idel fantastiska äfventyr vara hälsosammare än att pa allvar konfronteras med officiella militära handlingar från dessa ar. I dem framträder åskadligt den stränga ordning, som härskade inom Karl XII:s armé: den noggranna organisationen af arbetet i högkvarteret och inom de mindre enheterna, de väl reglerade befälsförhallandena och den grundliga planläggningen af alla företag — med klar uppfattning af mal och medel, klar ordergifning, rikt utveckladt underrättelseväsen och omsorgsfull rapportföring. Ett inslag af äfventyr,

af djärfhet och hasard fanns där också, liksom f. ö. — starkare eller svagare — i hvarje krig, som höjt sig öfver manöverstrategiens nivå, men det hela sammanhölls af logiskt handlande viljor, som vant sig att alltid först och främst planmässigt och sakkunnigt utnyttja förefintliga möjligheter och icke litade på att nå sina syften på måfå och i blindt förlitande på lyckans ovissa gunst.

Samlingen börjar, om de olika dokumenten nämnas i kronologisk ordning, med en kort relation af kapten G. H. von Siegerooth (så skref han sig själf, ej Siegroth!) om ett af honom utfördt uppdrag under framryckningen i Litauen på våren 1702. — Därnäst följer en journal förd i general Nils Gyllenstiernas armékvarter på sommaren samma år: en skenbart rätt intresselös redogörelse för den pommerska arméns marsch från Pommern till Krakau, som emellertid äger ett betydande intresse för studiet af 1702 års fälttåg. Det spelade nämligen som bekant för Karl XII en afgörande roll, att hans förening med Gyllenstierna icke hann åvägabringas förrän långt senare, än han beräknat. Journalen klarlägger en hel del för denna fragas bedömande viktiga faktorer. Vid sidan af de krigshistoriska upplysningarna lämnar den också notiser af politiskt intresse: så t. ex. om de förhoppningar, som man inom kardinal Radziejowski närstående kretsar hyste om att Karl XII skulle gifva prins Conti, tronpretendenten från 1697, sitt stöd: det troddes rentaf att denne åtföljde den pommerska armén. Dessa upplysningar ge förstärkt bakgrund åt de bekymmer, som prins Jakob Sobieski vid denna tid hyste för att blifva öfvergifven af den svenske konungen.[1] — Två rapporter af öfverste Axel Sparre behandla episoder från krigsrörelserna vid öfre Weichsel i augusti och september 1702. De läsas med nöje, ty Sparre hörde till de karoliner, som ledigt hanterade äfven pennan. — Med öfverste Gabriel Lilliehööks två relationer förflyttas vi till den storpolska krigsskådeplatsen under åren 1703—1704. I den första redogöres för en kommendering, hvars syfte var att betäcka ett för den svenska armén vid tiden för Thorns inneslutning upprättadt magasin i Wloclawek. Den andra, den intressantare af de två, gäller ett uppdrag af större räckvidd: Lilliehöök intog på hösten 1703 Posen och blef sedan kommendant i fästningen. Han kom sålunda att på nära håll följa det växlingsrika kriget i Storpolen på sommaren och hösten 1704: Schulenburgs misslyckade angrepp, kraftmätningarna mellan denne och Meijerfelt och slutligen Patkuls beryktade belägring, som hastigt afbröts efter Karl XII:s Weichselöfvergång. Om dessa händelser finnas redan två från fästningens försvarare härrörande redogörelser tryckta: Gyllenstiernas och Marderfelts (den senare hos Adlerfeld, ett sammandrag af det i Riksarkivet befintliga originalet.) Lilliehööks af Quennerstedt meddelade rela-

[1] Se t. ex. hans bref 17 aug. 1702 (referat i Betänkanden i utrikes ärenden, RA).

tion, som sträcker sig från sept. 1703 till nov. 1704, är emellertid pålitligare än dessa och dessutom mera omfattande och rikare på detaljer. — Samma tid som Lilliehööks senare relation tillhör en af Siegerooth undertecknad redogörelse för hvad som under 1704 års fälttåg försiggick vid det under hans befäl stående Dalregementet: den tillhör samma typ af kortfattade regementsrelationer, på hvilken Strombergs i dagböckernas elfte del publicerade relation utgör ett prof, och erbjuder intresse hufvudsakligen för en specialundersökning af detta års fälttåg.[1]

Större intresse än alla de nu nämnda dokumenten äga de handlingar, som belysa Magnus Stenbocks mångskiftande och betydelsefulla insatser i de polska fälttågen. Mer eller mindre direkt sammanhänga dessa med hans ställning som chef för generalkrigskommissariatet. Generalkrigskommissariatets verksamhet är för det första ur rent krigshistorisk synpunkt af stort intresse: man kan exempelvis icke rätt förstå Karl XII:s polska fälttåg utan att taga hänsyn till de metoder, som tillämpades vid anskaffningen af underhåll åt armén. Men denna verksamhet fick också en politisk innebörd, de spörsmål om kontributioner och underhåll, som generalkrigskommissariatet hade att handlägga, voro nämligen af grundläggande betydelse för gestaltningen af Karl XII:s mellanhafvanden med de polska ständerna, landtdagar, konfederationer, enskilda magnater och simpla adelsmän. Det var på denna punkt mer än på någon annan, som den polska självkänslan reagerade mot hårdhändtheten i Karl XII:s politik. De svenska utpressningarna uppfattades som den blodigaste skymf, som kunde drabba det fria adelsfolket, och som det afgörande hindret för den anslutning från dess sida, som Karl XII eftersträfvade. I stort sedt är nog detta riktigt, men med konstaterandet häraf upphör icke det intresse, som knyter sig till generalkrigskommissariatets verksamhet. Det är gifvet, att utpressningarna, som i polska klagoskrifter få en rätt monoton och onyanserad karaktär, kunna hafva ägt rum i allehanda olika syften. Ibland är det frågan om att helt enkelt underhålla armén, ibland gäller det att skrämma, vedergälla eller skaffa respekt för de svenska trupperna. Kanske är det också stundom meningen att resolut utsuga en viss landsända för att försvara dess begagnande af fientliga arméer.[2] Ett närmare studium af generalkrigskommissariatets verksamhet bör kunna klargöra, i hvad man dessa olika syften vid olika tillfällen gjort sig gällande. Det bör vidare lägga i dagen, hur långt Karl XII var villig att asidosätta dessa sina syften för att därmed vinna förtroende och stöd från polskt

[1] En episod från Weichselöfvergången i okt. 1704 — den enda, som behandlas med större utförlighet — har redan efter Siegerooths relation återgifvits i Pihlström, Kungl. Dalregementets historia, III. s. 143.

[2] Det låter kanske barbariskt, men tillämpades stundom medvetet af August själf. Se min afhandling Från Thorn till Altranstädt, I. s. 247 n. 8

håll. Det ger kanske tillika exempel på att han just genom sina utpressningar velat tvinga fram den anslutning, som eljest förvägrades honom. Med ett ord sagdt: ett dylikt studium skulle vara ägnadt att på viktiga punkter gifva den klarhet beträffande Karl XII:s verkliga syften i det polska kriget, som annat material svårligen kan åstadkomma. Det väsentliga spörsmålet är här, hvilken roll förhoppningarna på polskt understöd spelade för Karl XII:s planer och hvilken betydelse det hade för hans politik, att dessa förhoppningar slogo fel. Först sedan sådan klarhet vunnits, kan man nå fram till en fastare grundad värdesättning af syftena i och för sig och i förhållande till resultaten.

Tyvärr är emellertid det material, som för forskning af nu antydd art står till buds, af ganska bristfällig art. Vid generalkrigskommissariatet äfvensom vid regementena fördes gifvetvis vidlyftiga räkenskaper. På hösten 1705 anmälde emellertid kammarkollegium att sedan oktober 1700 inga dylika räkenskaper inlevererats till dess generalmilitieafräkningskontor, och anhöll om order i sådan riktning. Härpå följde en order till generalkrigskommissariatet att tillhålla »vederbörande, som här i fält hafva haft någon administration med våre medel och magasiner eller eljest någon uppbörd om händer» att insända sina räkenskaper (15 nov. 1705). Det ser ut, som om ordern ej ledt till någon påföljd: i ett tjänstememorial af den 10 juli 1707 redogjorde fältkamreraren Psilander för de orsaker, som föranledt att räkenskaperna ej kunnat i vederbörlig ordning afslutas och begärde förhållningsorder, »hvarest man skall lämna alla de många räkenskapshandlingar och dokumenter, som ifrån regementerne, officerarne och kommissarierne allaredan för förflutne åren äro inkomne»; skulle de »vidare äfventyras uppå marscherne eller . . till någon säker ort . . avsändas»?[1] Huruvida påminnelsen föranledt någon åtgärd känner jag ej. I krigsarkivet förvaras en samling räkenskaper från det polska krigets tid (hvaribland åtskilliga, som härröra från generalkrigskommissariatet), men en hastig blick på denna visar, att man där ej har framför sig mer än på sin höjd en ringa bråkdel af de »vidlyftiga» dokumenter som Psilander afser.

Man är således hänvisad till material af annan art. Riksarkivets samlingar äro öfverflödande på framställningar från polacker, som begära befrielse från kontributioner och andra pålagor;[2] däremot är det svårt att få reda på, i hvad mån de beaktats.[3] Till belysning af generalkrigskommissariatets verksamhet kunna åtskilliga

[1] Kammarkollegium till Kungl. Maj:t 4 okt. 1705 (Kammarkollegii skrifvelser till K. M:t, RA), K. M:t till generalkrigskommissariatet 15 nov. 1705 (RR, RA), Psilander till K. M:t 10 juli 1707 (Skrifvelser till konungen: Karl XII:s tid, RA).

[2] Skrifvelser till konungen. Kanslipresidentens arkiv, Handlingar ang. nordiska kriget. Öfverstars skrifvelser, Polonica.

[3] Jfr dock de koncept till och listor öfver utfärdade »libertationer» som finnas bland koncepten i utrikes ärenden. RA.

upplysningar hämtas ur Erik Rolands, Stenbocks sekreterares, papper.[1] Men framför allt har man naturligen att hålla sig till de från vederbörande officerare och civilbetjänte härrörande handlingar, som ingått till det kungliga kansliet. Först och främst Stenbocks; han blef på hösten 1702 »direktör»[2] för generalkrigskommissariatet och behöll denna befattning, tills han 1707 lämnade den kungliga armén och tillträdde generalguvernörskapet i Skåne.

Dessa antydningar torde tillräckligt visa betydelsen af de Stenbockspapper, som Quennerstedt meddelar: hufvudparten utgöres af ett antal bref från åren 1702—05, hämtade ur serien »Skrifvelser till konungen». Brefskrifvarens namn borgar för att brefven ej endast för fackmannen äro af intresse. Det är naturligtvis tack vare denna omständighet de öfver hufvud taget kommit att publiceras i en samling afsedd för en större allmänhet, och man får ej undra på, att utg. uteslutit vissa skrifvelser som helt opersonligt afhandla kommissariatets affärer af större eller mindre betydenhet.[3] Däremot kan man diskutera ändamålsenligheten att stanna vid åren 1702—05. Naturligare hade väl varit att sträcka sig ända fram till Altranstädtfreden; brefven från 1706 äro icke utan intresse och fullständiga bilden af Stenbocks insatser i det polska kriget.

Början göres — om man bortser från några bref af augusti 1702 — med den bekanta expedition till Rödryssland vintern 1702—03, hvarunder Stenbock grundlade sitt rykte bland polackerna för grymhet och hänsynslöshet; indirekt blef den därigenom också af afgörande betydelse för polackernas uppfattning af Karl XII och hans politik. Det har sitt stora intresse att genom ett närmare studium af källmaterialet (förut hafva endast konungens egenhändiga[4] bref till Stenbock varit i tryck tillgängliga) kunna bilda sig en något säkrare uppfattning om syftena för expeditionen och om det sätt, hvarpå Stenbock fullgjorde sitt uppdrag. Quennerstedt meddelar utom brefven till konungen äfven en i Stenbocks kvarter förd journal jämte en del af de därtill hörande bilagorna (särskildt korrespondens med polska magnater) samt två kortare framställningar af expeditionen, båda härrörande från Stenbocks kansli.[5] Studiet af handlingarna ger till resultat, att expeditionens hufvud-

---

[1] Bunten »Handlingar angående krigskommissariatet» (Nordiska kriget, vol. 151, RA) är däremot föga gifvande.

[2] Titeln är anmärkningsvärd. Om den tidigare förekommit i vår förvaltningshistoria känner jag ej; däremot har Karl XII åtminstone vid ett senare tillfälle (Liewen 1714) användt den, då en person på ett mera tillfälligt sätt ombetroddes med öfverinseendet öfver en förvaltningsgren, inom hvilken han själf ej gjort sin karriär.

[3] Uppgifterna å sid. XXIX om de uteslutningar, som skett, äro ej fullständiga: de få kompletteras från s. 279 noten.

[4] En del bref uppsattes af kansliet (se koncepten i utrikes ärenden, RA), så t. ex. de bref af 11 (21) och 18 (28) jan. 1703, hvilka Stenbock 23 jan. (2 febr.) besvarade (s. 153).

[5] Berättelsen s. 283—295 slutar med sommaren 1703, ej 1704, som utg., vilseledd af en felskrifning i originalet, i rubriken angifvit.

syfte obestridligen var rent militärt: att indrifva underhåll åt armén och att injaga respekt för de svenska vapnen. Stenbock gick därvid tvifvelsutan minst sagdt summariskt till väga, men handlingarna gifva också ett mycket starkt intryck af de svårigheter, hvari han skulle ha råkat, om han förlitat sig på polackernas goda vilja; särskildt belysande är den utförliga redogörelsen för hans mellanhafvanden med den inflytelserike, men ytterligt opålitlige kronsekreteraren Potocki, starost af Krasnosław (af utg. felaktigt identifierad med den bekante vojvoden af Kiew). Af det politiska syftemål — genomdrifvandet af kung Augusts afsättning —, vid hvilket F. F. Carlson menar att „Karl XII fäst synnerlig vikt, märkes däremot i handlingarna icke mycket. Man observerar bl. a. Stenbocks upplysningar om tillkomsten af två manifest till den i Wisnia församlade lillpolska adeln, vid hvilka samtid och eftervärld fäst stor vikt, emedan i dem afsättningskrafvet framställdes i påfallande direkt form; nu får man veta, att dessa manifest tillkommit i Stenbocks kansli, efter polskt initiativ och efter allt att döma utan kommunikation med det kungliga kansliet, och mellan raderna i den till Stenbocks rättfärdigande uppsatta »deduktionen» tycker man sig kunna läsa det klander, som han fått uppbära för att han med dessa skrifter rubbat den kungliga politikens cirklar.

Från vintern 1702—1703 härrör också ett odateradt memorial af Stenbock angående generalkrigskommissariatets organisation. För den som känner den instruktion, som den 4 juni 1703 utfärdades för generalkrigskommissariatet (tryckt hos Gahm-Persson), erbjuder den icke mycket nytt; i allt väsentligt ansluter sig nämligen instruktionen till det stenbockska memorialet,[1] till stor del med användning af dettas ordasätt. Detta förhållande är icke utan intresse, ty det visar att de invändningar, som generalkrigskommissarien Jöran Adlersten i sina vidlyftiga och för tjänsten i generalkrigskommissariatet mycket belysande påminnelser mot Stenbocks förslag (af utg. omnämnda s. 176 noten) riktat emot detta, i intet hänseende gjort intryck på högsta ort.[2]

Efter några bref från den tid, då Stenbock efter vinterexpeditionens afslutning uppehöll sig vid högkvarteret (mars—maj 1703),

[1] En förändring, som af konungen företagits, torde böra omnämnas, emedan utg. på denna punkt ej fullt uttömmande återgifvit originalets innehåll. Stenbock hade för generalkrigskommissariatets kommissarier beräknat det dagtraktamente, som skulle utgå under kommendering på »partier», till 4 tymf om dagen och sålunda jämställt dem med kaptener. Här har emellertid i memorialets original med konungens egen hand gjorts en ändring, enligt hvilken kommissarierna endast skulle erhålla en tymf och sålunda jämställts med underofficerare. Detta innebär gifvetvis en rätt betydande förändring i fråga om de tjänstemäns ställning, som utgjorde hörnstenen i Stenbocks organisation af generalkrigskommissariatet.

[2] Adlersten har tydligen med stort missnöje sett det intrång, som gjordes på hans förvaltningsområde af den militäre »direktören» och hans enligt A:s mening ej tillräckligt sakkunniga kansli. Anmärkningarna gå till stor del ut på att uppvisa olägenheterna af dualismen mellan generalkrigskommissariens och direktörens expeditioner.

följer ett stort antal bref angående Stenbocks beskickning till Danzig sommaren 1703. Betydelsen af denna beskickning ligger i öppen dag: det var egentligen första gången som Karl XII:s politik kom att beröra Weichselfrågan, frågan om herraväldet öfver den polska handelns pulsåder, och sålunda bidraga till att ånyo göra Östersjöfrågan, med dess från tidigare svenska krig välbekanta problemställningar, aktuell. Återigen var det Stenbock, som på en viktig punkt kom att förkroppsliga den svenska politiken; för lång tid framåt gällde han sedan bland sjömakternas statsmän och diplomater som den främste exponenten för en fruktad svensk imperialism. Denna intressanta episod i Karl XII:s politik har emellertid aldrig blifvit så grundligt undersökt, som den förtjänar; några ord med anledning af det material, som Quennerstedt meddelar, torde därför vara på sin plats.

Serien inledes med ett bref dateradt Danzig den 10(20) maj, där Stenbock redogör för vissa framställningar, som han enligt uppdrag gjort hos stadens myndigheter: om erläggande af en kontribution, om lån eller köp af kanonlavetter och om förskott af kulor och krut ur Danzigs arsenal. Utg. antager med stöd af detta bref, att Stenbock redan i maj 1703 aflagt ett hittills obeaktadt besök i Danzig. Antagandet är i och för sig osannolikt. I midten af maj voro svenskarne ännu herrar vid nedre Weichsel och i Danzig underhandlades som bäst om vissa fordringar, som kung August just vid denna tid hade framställt. Den svenske residenten Cuypercrona, som utförligt berättar härom,[1] vet icke heller af något besök af Stenbock förrän den 6(16) juni: »So eben arriviret der Hr Graff Stenbock aus der Armée bey mir, hat eine schwere Commission zu verrichten, Gott gebe dass es reussiren möge». Hvad han i sina följande bref hade att berätta om Stenbocks »kommission» stämmer påfallande väl öfverens med dennes uppgifter i brefvet af 10(20) maj, och det torde i självfva verket icke kunna råda tvifvel om att detta helt enkelt är feldateradt (maj i st. f. juni).[2] Brefvet är således säkerligen identiskt med det bref till Kungl. Maj:t, som enligt ett bref från Stenbock till Piper 10(20) juni [3] åtföljde detta; det kan anmärkas att, om Stenbocks uppgifter i de båda brefven sammanställas, öfverensstämmelsen med Cuypercronas meddelanden blir fullständig.

Det kan således tagas för gifvet, att Stenbock första gången anlände till Danzig den 6(16) juni, och att brefvet af »10/20 maj» lämnar besked om de uppdrag han då medförde. Detta förhållande är värdt att taga fasta på. Det finnes nämligen i den äldre litteraturen, bl. a. hos Nordberg, uppgifter om allehanda vidtgående fordringar, som Stenbock i juni 1703 skulle ha framställt (om fri passage för svenska skepp, om erläggande af en årlig kontribution till

[1] Polonica, RA, passim.
[2] Så har äfven Annerstedt uppfattat saken: Fältmarskalken grefve Magnus Stenbock, s. 89.
[3] Kanslipresidentens arkiv, RA.

Sverige till samma belopp som den till August erlagda, om klarerande af en gammal fordran på 400 000 riksdaler, om intagande af svensk garnison i Weichselmünde m. m.). Redan Loenbom, som sett konungens instruktion af 1(11) juni,[1] och efter honom Carlson, som tagit del af riksarkivets akter, betviflade dessa uppgifter, hvaremot t. ex. Hjärne godtagit dem. Quennerstedt är i sina kommentarer till brefvet af »10/20 maj» tveksam: »detta är ej detsamma i allo som Nordbergs 6 punkter, men visar i alla fall orådligheten i att alldeles betvifla, att dylika kunna ha förekommit». I hvarje fall räknar han, utöfver vad brefvet innehåller, »fri passage för de svenska transportskeppen» som »tydlig förutsättning» för Stenbocks underhandling. Då nu det ifrågavarande brefvet befinnes utgöra det första, som Stenbock efter sin första ankomst till staden afsände, och således hafva afseende på de underhandlingar, som inleddes med afresan från högkvarteret 3/13 juni, synes emellertid möjligheten att antaga förefintligheten af fordringar, hvarom bevarade bref tiga, starkt kringskuren. Det finnes ingen anledning, hvarför Stenbock icke i sitt bref till konungen skulle vidrört dem. Man kunde ju möjligen tänka sig, att de bref, som enligt hvad utg. riktigt anmärker, saknas bland de af honom utgifna, innehölle upplysningar af sådan art. Dessa luckor torde emellertid, åtminstone i hufvudsak, kunna fyllas: hänvisningen i brefvet 13(23) juni gäller troligen dels brefvet af 10(20) juni (»maj»), dels det likalydande bref, som[2] afgick dagen förut, och de två i brefvet 25 juni omnämnda bref, som utg. anser förlorade, torde båda finnas bevarade. Det ena (i samlingen Öfverstars skrifvelser: Dalregementet) är dateradt den 14 (24) juni och öfverensstämmer till sitt innehåll med det tryckta egenhändiga af samma dag, originalet till det andra, som skrefs den 19/29 juni, synes vara förkommet, men en kopia, som dagen därpå skickades till Piper, förvaras bland Stenbocks skrifvelser till denne (RA, Kanslipresidentens arkiv). Det sistnämnda, ett karakteristiskt Stenbocksbref, redogör utförligt för förhandlingarnas gång, men om andra föremål för dem än de redan bestyrkta är det ej tal. Därjämte är det fråga om åtgärder för de från Sverige väntade truppernas debarkering, men det var en sak hvarom t. v. intet yppades för stadens myndigheter. Icke heller i Stenbocks bref till Piper eller i magistratens till denne och konungen[3] förekommer någon antydan om fordringar till staden utöfver dem, som Stenbock redan den 10(20) juni omnämnt. Det kan tilläggas, att, om några dylika fordringar framställts, de säkerligen icke skulle förblifvit så okända, att man måst leta efter dem i hemlig korrespendens; de goda danzigarna brukade aldrig försumma att gentemot svenska anspråk vädja till offentligheten.

De af Quennerstedt meddelade brefven från juli synas bilda

[1] Finnes ej i riksarkivet.
[3] Enligt Stenbocks bref till Piper 10(20) juni.
[2] Polonica, RA.

en nästan fullständig serie [1] och ge en rätt god bild af de resultatlösa underhandlingarna. Först trupptransportens ankomst från Sverige till Danzigs omedelbara grannskap (slutet af juli) gaf Stenbock något af hvad han förut saknat: »de medel, som jag hade i wintras i Ryssland», och gjorde för en tid danzigarna medgörliga. Härom ge emellertid de Quennerstedtska brefven endast ofullständiga antydningar. Det bref, hvari Stenbock rapporterar om förhandlingarnas återupptagande [4 (14) augusti], saknas nämligen bland dessa, emedan det hamnat i serien »Öfverstars skrifvelser», och om sakens vidare utveckling får man söka besked på annat håll. [2] Ett ögonblick såg det ut som om enighet skulle nås om den från svenskt håll fordrade kontributionen[3], men kort efteråt blefvo förhandlingarna ånyo afbrutna — det svenska manskapet var då under Stenbocks befäl på väg mot Thorn. Den ofta upprepade uppgiften, att Danzig gaf efter för den svenska trupptransportens tryck, är således ej riktig. Öfverenskommelsen om kontributionen träffades först, sedan Thorn fallit och den svenska armén nått obestridt herravälde vid nedre Weichsel. [4]

Stenbock var då ånyo utsänd från högkvarteret till Danzig och trakterna däromkring. Kommenderingen erbjuder denna gång intresse företrädesvis ur rent militär synpunkt (det gällde fångtransport, upphandlingar för armén, upprättande af magasin, förberedelser för vinterkvarteren o. s. v.), men äger på samma gång, särskildt mot bakgrunden af det sväfvande förhållandet till Preussen, anknytning äfven till de politiska frågorna. Quennerstedts samling är för denna tid mycket ofullständig. Af de bref från kommenderingen, som bevaras i riksarkivet, daterade Tychnow (?) 20 (30) okt., Marienburg 21 (31) okt. och 22 okt. (1 nov.), Danzig 6 (16) nov., Dirschau 9 (19) nov. (två bref), Marienburg 11 (21) nov., Danzig 14 (24) och 15 (25) nov. samt Marienburg 21 nov. (1 dec.), hafva nämligen alla utom två kommit att förvaras i ser. Öfverstars skrifvelser; de hafva därför ej blifvit återgifna i »dagböckerna». På denna punkt ge således de tryckta brefven en ytterst fragmentarisk bild af det delvis rätt intressanta händelseförloppet, men utrymmet tillåter ej att här fullständiga bilden.

För år 1704 synes åter den af Quennerstedt meddelade samlingen icke förete några luckor, i hvarje fall inga af större betydelse. Stenbocks märkliga, nästan dramatiskt spännande förhandlingar med Danzig får man således följa steg för steg.

Brefven från 1705 äro icke af samma betydelse som de föregående. Af större intresse äro — om man bortser från de för-

[1] Brefvet 24 juli (3 aug.) borde ha placerats i sitt rätta kronologiska sammanhang.

[2] Stenbocks bref till Piper (jfr hänvisningen K. K. D. XII, s. 211) och magistratens i Danzig bref till densamme.

[3] Efter sitt vanliga maner sparade S. ej på hotelser, men i grund och botten tog han saken lugnare: »Jag motte (måste) synas grym och lijkwähl twingas wara blijdh».

[4] Stenbocks kvitto å kontributionen (kopia bland magistratens bref, Polonica, RA) är dat. 6 (16) nov. 1703.

vecklingar med det preussiska militärbefälet, som indrifningen af kontributioner i Ermeland vållade[1] — egentligen endast Stenbocks mellanhafvanden med generalmajor Meijerfelt, hvarom ett bref af den 15 (25) juli förmäler. En något fylligare bild hade man fått, om utg. äfven återgifvit de bref från denna tid, som förvaras i samlingen Öfverstars skrifvelser (nu ej i Dalregementets bref, utan under Stenbocks eget värfvade regemente, WR 126). »Tag inte sin milda hand ifrån mig», skrifver han till Karl XII 6 (16) april i bekymmer öfver sina »många otaliga fienders» förtal; »Gud gifve den fyrk brenne på min siäl, som jag ifrån Eders Maj:t undan haft». Till belysning af kontroversen med Meijerfelt skulle fyra bref från maj och juni ha kunnat tjäna; särskildt saknar man den utförliga rapporten om den mönstring med Meijerfelts regemente, som kom sinnena att å ömse håll sjuda öfver.

Volymen utfylles af fyra tjänsteförteckningar af karolinska officerare (A. Roos, W. L. Taube, S. D. Barohn, C. M. de Lavall), ett bref från Axel Sparre dat. Bender 1710, generalmajor C. von Leutrums journal från fälttåget i Norge 1718,[2] en berättelse af generaladjutanten G. W. Marcks von Würtemberg, belysande Karl XII:s ställning till det armfeldtska fälttåget 1718, och slutligen ett tal hållet på Karl XII:s födelsedag 1712 för fångarna i Tobolsk af drabantkorpralen B. Rålamb — ett egenartadt och gripande aktstycke.

I sin helhet är den tolfte delen af Karolinska krigares dagböcker en vacker afslutning på ett ståtligt verk, för hvilket vännerna af karolinsk forskning måste stanna i djup tacksamhetsskuld till utgifvaren. Det är med verkligt vemod man hör honom förklara, att det afsked han tar från sin läsekrets är »för beständigt».

---

[1] Saken var ej så bagatellartad som Quennerstedt s. 268 n. 1 antager, utan gaf anledning till åtskilligt meningsutbyte mellan de svenska och preussiska hofven.

[2] Leutrum, en tysk officer i svensk tjänst, kom 1715 i preussisk fångenskap. Frigifven kom han till Sverige 1718. Det kan ha sitt intresse att nämna, att han på resan passerade Cassel (L. till Preis 18 febr. 1718, Hollandica, RA), och till Sverige medförde vissa diplomatiska uppdrag. Ett af honom undertecknadt memorial dat. 3 juni 1718 (Germanica: Hessiska sändebuds memorial och noter, RA), ger uttryck åt den hessiske landtgrefvens bekymmer öfver sin isolering och sin bristande kännedom om Sveriges politik samt utvecklar vådorna (både för armén och för konungen personligen) af det fälttåg mot Norge, hvarom ett allmänt rykte redan talade.

*Nils Herlitz.*

**Kanslersgillet och 1807 års skolordning.** Akad. afh. af O. TH. SJÖFORS. Karlskrona 1919. 218 + XVI s.

Den gamla striden om skolans frigörelse från det kyrkliga förmynderskapet, hvars första utbrott kan spåras redan så tidigt som på 1500-talet och som först i våra dagar — efter ett förlopp af fyra sekler — slutat med emancipationssträfvandenas seger, inträdde på 1700-talet i nytt skede. Dittills hade alla försök att sekularisera skolan och frigöra det världsliga vetandet från beroendet af teologien strandat på ortodoxismens hårdnackade motstånd; icke ens en så kraftfull och populär härskare som Gustaf II Adolf hade lyckats bryta detta motstånd. 1649 års skolordning söker visserligen, påverkad som den var af den berömde pedagogen Amos Comenius, i någon mån tillgodose krafvet på nya metoder inom undervisningen och bereda plats äfven för de reala vetenskaperna, men den reaktion, som under Karl XI:s regering inträdde på det kyrkliga området, sträckte sina verkningar äfven till undervisningsväsendet. Om ock något mildrad av pietismens och den cartesianska filosofiens inflytande, trycker denna reaktion sin prägel äfven på 1693 års skolordning, hvilken, äfven om den röjer en viss böjelse för det praktiska och reala, dock i hufvudsak sätter den prästerliga utbildningen som skolans mål.

1724 års skolordning betecknar icke något afsteg från de häfdvunna åsikterna rörande ofvannämnda mål. Men tiden är inne för en grundlig omdaning af de andliga värdena; Locke's empirism banade vägen, och i dess spår följde upplysningsfilosofien, som från midten af 1700-talet behärskade det allmänna tänkesättet i Europa. Ej heller teologien kunde undandraga sig dess inflytande; en ny radikal åskådning, neologien, som i andliga frågor stod på upplysningsfilosofiens grund, spred sig öfver Europa och vann äfven i vårt land åtskilliga anhängare bland kyrkans mest framskjutna personligheter. En oundviklig följd häraf var, att kyrkans maktställning rubbades, och det är mot bakgrunden af detta sakförhållande som man får betrakta de försök, som i början af 1800-talet gjordes att omdana vårt skolväsen.

I föreliggande afhandling har läroverksadjunkten Sjöfors gjort till sin uppgift att skildra de reformsträfvanden inom vårt undervisningsväsen, som togo sin början i och med inrättandet af det s. k. kanslersgillet. Författaren kan stödja sig på ett ganska omfångsrikt material af både tryckta och otryckta källor; bland de sistnämnda har han utom de i riksarkivet befintliga samlingarna äfven begagnat sig af de i Linköpings stiftsbibliotek förvarade Lindblomska papperen och brefven. Författaren har gått till sitt verk väl förberedd genom omsorgsfulla studier och har äfven visat prof på kritisk förmåga vid behandlingen af källmaterialet.

Kanslersgillet, som i stället för det år 1801 upplösta kanslikollegium skulle öfvertaga ledningen af hela det svenska undervisningsväsendet (instr. af d. 27 okt. 1801) fick sitt namn däraf, att

medlemmarna utgjordes af kanslererna vid tre af rikets universitet, riksdrotsen grefve Carl Axel Wachtmeister, riksmarskalken grefve Axel von Fersen samt öfverstemarskalken grefve Carl Adam Wachtmeister Men genom en kungl. skrifvelse af samma datum som instruktionen insattes fem nya medlemmar i gillet: ärkebiskopen Uno von Troil, kansliråden Gudm. Jöran Adlerbeth och Schering Rosenhane samt sedermera biskop Magnus Lehnberg, af hvilka de tre sistnämnda skulle bilda ett arbetsutskott med biskopen som ordförande.

Kanslersgillet skulle emellertid ej blott fungera som ett slags öfverstyrelse för våra undervisningsanstalter, det fick äfven i uppdrag att utarbeta en ny skolordning. Inrättandet af det nya ämbetsverket motiveras tillräckligt af det förfall, för att icke säga anarki, som rådde inom vårt undervisningsväsen. Både lärare och metoder voro underhaltiga, hvarför ock de bildade klasserna i allmänhet föredrogo att låta sina barn undervisas i hemmen hellre än att skicka dem till statsskolorna. Läroböckerna, i allmänhet författade på latin, voro mycket bristfälliga; i somliga discipliner saknades de alldeles och måste ersättas med skrifna anteckningar. En stor förbistring vållades däraf, att olika läroböcker användes vid de olika läroverken och akademierna. Särskildt gällde detta teologien; i ett stift kunde man använda en »renlärig», i ett annat en neologiskt färgad dogmatik.

I betraktande af den mångfald rent pedagogiska uppgifter, som sålunda förelåg gillet, förefaller det egendomligt, att man icke vid gillets upprättande tagit hänsyn till behofvet af pedagogisk sakkunskap. Ingen skolman hade fått plats däri. Denna brist sökte man emellertid afhjälpa genom att förordna en framstående skolman, f. d. rektorn Johan Murberg i Stockholm, till ledamot af arbetsutskottet. Samtidigt kallades domprosten, sedermera biskopen i Västerås Erik Waller till korresponderande ledamot. På goda grunder anser förf., att Waller, som var känd för sina konservativa och ortodoxa tänkesätt, blifvit invald på konungens önskan för att bilda en motvikt mot de öfriga medlemmarna i utskottet, hvilka ansågos mer eller mindre anstuckna af de moderna idéerna.

Det var Murberg, som fick på sin lott att utarbeta den nya skolordningen. Då han i mars 1805 afled, voro inalles sju kapitel färdiga. Waller skulle nu taga vid där Murberg slutat. Men han fann snart, att skillnaden mellan hans och Murbergs uppfattning var så stor, att han måste utarbeta ett helt nytt projekt. Detta är af intresse så till vida som det tydligen visar sig vara påverkadt från högre ort. Så t. ex. föreslår W., att undervisningen i moderna språk skulle anförtros åt de två lärarna i teologi och anordnas så, att den kunde »befästa gymnasisterna i deras aktning för bibelordet och tro på bibelns auktoritet.» Ännu tydligare röjer sig denna påverkan ifråga om historieundervisningen. Denna borde börja med och lägga hufvudvikten vid den gustavianska ättens historia för att därifrån öfvergå till fäderneslandets äldre häfder; lära-

ren borde inplanta hos lärjungarna, »huru liten trovärdighet de akter och skrifter förtjäna, som utkomma efter en revolution, emedan ännu hvar och en söker bemantla sina revolutionsbrott» o. s. v.

Utskottet uttalade sig enhälligt för det Murbergska förslaget. I förbigående må anmärkas, att detta ingalunda upptog några »vådliga» nyheter; tvärtom byggde det på den gamla stadgans grund och föreslog endast sådana förändringar, som voro absolut nödvändiga. Men Murbergs skolordning var icke färdig, och därför beslöt man på förslag af Adlerbeth att hänskjuta ärendet till biskop Jakob Lindblom. Denne, som lär hafva haft en märklig förmåga att låta andra utföra det arbete han åtagit sig, hänvisade utskottet till den anonyme författaren af ett memorial, som han (biskopen) genomläst och af hvilket han dragit den slutsatsen, att nämnde författare skulle blifva en lämplig medarbetare. Enligt hvad adj. Sjöfors tror sig kunna konstatera, var denne anonyme medarbetare identisk med en af gillets korrespondenter, akademisekreteraren i Lund, O. C. Wåhlin.

Emellertid började man på högsta ort blifva otålig öfver dröjsmålet med skolordningens fullbordande. I början af året 1807 fick biskop Lindblom ett förständigande från riksdrotsen att inkomma med ett utlåtande. I början af mars var detta färdigt och blef ett fullständigt ogillande af det Wallerska förslaget. Själf kom Lindblom i midten af april till Stockholm för att deltaga i utskottets arbete, hvilket nu bedrefs med den raskhet, att Lindbloms projekt efter förloppet af en månad kunde underställas Kungl. Maj:ts pröfning.

Waller hade emellertid gjort ännu ett försök att lämpa skolordningen efter sitt — och höga vederbörandes — sinne. Han ville genomdrifva en sådan ändring af den första artikeln i det Lindblomska projektet, att den blefve ett kraftigare värn mot de religiösa och filosofiska nyheter, som hotade att omstörta samhället. Särskildt ville han fastslå en vetenskaplig terminologi, som var hämtad från den gamla ortodoxien. Häremot höjdes kraftiga gensagor i utskottet, särskildt från Adlerbeths sida. Waller nödgades då modifiera sina yrkanden och föreslog, att ett tillägg skulle göras till ingressen i det redan antagna projektet. Detta tillägg är egentligen märkvärdigt, därför att det visar den fruktan man på sina håll hyste för den kantska filosofien, som vid denna tid förelästes vid akademierna och äfven vid ett och annat gymnasium. Filosoferna finge ej, heter det, »införa något annat begrepp om ordet lag än det Gud själf därmed i sitt ord förenat och hvartill allt folk i alla tider detta ordet nyttjat, att icke befrämja de villor, öfver hvilkas bedröfliga verkan världen ännu suckar.» Äfven detta tillägg afvisades. Men riksdrotsen tog parti för Waller, och dennes memorial och utlåtanden bifogades det till Kungl. Maj:t öfversända skolordningsprojektet, dat. d. 7 maj 1807.

*

Förf. öfvergår därefter till en närmare redogörelse för det Murbergska förslaget. Detta gick ut på att dela den lägre skolan på två linjer, en latinsk och en svensk, hvardera med två klasser. I den sistnämnda linjen, som hade till syfte att meddela medborgerlig bildning, skulle ingå jämväl något af moderna språk och naturlära. Mot detta förslag riktade Wåhlin, som var en anhängare af filantropinismen och mera reformvänlig än Murberg, en skarp kritik. Särskildt ville han gifva de moderna språken i den svenska skolan en ställning fullt jämförlig med latinets inom den lärda. Till Murberg anslöt sig Lindblom ehuru med vissa formella jämkningar.

Frågan om latinska språkets ställning var föremål för ingående diskussioner både inom och utom gillet. Utanför fördes diskussionen hufvudsakligen i Stockholmsposten, där somliga gingo så långt, att de fordrade latinets fullständiga uteslutande ur skolan. Konsistorierna däremot uttalade sina stora bekymmer öfver de angrepp, för hvilka latinet var utsatt. Lindblom sökte rädda situationen genom ett medlingsförslag, som skulle tillgodose både den lärda och den medborgerliga bildningen, hvilket skulle ske genom att bereda lärjungarna i apologistklassen tillfälle till gemensam läsning med vissa klasser i den lärda skolan. Utrymmet tillåter oss icke att referera författarens framställning af det Lindblomska projektet och de meningsyttringar inom gillet, till hvilka det gaf upphof; det kan vara nog att nämna, att plats bereddes äfven för de profana vetenskaperna och att den lägre skolan icke längre blef uteslutande ett prästseminarium.

När det gällde att ordna kristendomsundervisningen, kunde kanslersgillet ännu mindre undandraga sig inflytandet af upplysningstidens idéer. Äfven de, som stodo mera främmande för neologiens förståndsodling, yrkade på kristendomsundervisningens omläggning i mera praktjsk riktning, på utanläsningens inskränkande, bättre läroböcker och metoder m. m. Neologien kom också att trycka sin prägel på skolordningens bestämmelser rörande kristendomsundervisningen, dock mera i den lägre skolan än på gymnasiet; i den förra borttogs latinet från kristendomsundervisningen, hvarjämte läraren förständigades att framhålla kristendomens etiska innehåll.

Kanslersgillet hade för öfrigt en hel mängd skolfrågor af större eller mindre vikt att behandla. Murbergs förslag till en gymnasiereform, som gick ut på att åstadkomma likformighet mellan rikets gymnasier godkändes. Men hans förslag att uppdela gymnasierna i två linjer, läroafdelningen och civilafdelningen, af hvilka den senare på sitt schema upptog moderna språk på de timmar, då den förra läste grekiska och hebreiska, blef ej i allo godkänd. I stället stadgades, att tyska och franska väl skulle förekomma på den civila linjen, men därjämte den klassiska grekiskan på båda linjerna. Hvad de naturvetenskapliga ämnena beträffar, uteslöt man visserligen Murbergs förslag om en i neologisk anda drifven under-

visning, men ett inflytande från filantropinismen kan spåras i bestämmelsen om föreläsningar i hälsovård.

*

1807 års skolordning betecknar ett afgjordt framsteg i flera riktningar. Vi hafva redan påpekat dess sträfvan att sekularisera skolan och göra undervisningen mera fruktbärande för det praktiska lifvet. Bland andra förtjänstfulla nyheter, som 1807 års skolordning införde, var äfven bestämmelsen om kroppsövningar i skolorna, och detta skedde på en tid, »då Ling ännu ej synes ha tänkt på att införa ett gymnastiskt system.» Äfven för den nu brännande frågan om en specialisering af undervisningen röjer skolordningen en viss förståelse. Att den ej blef hvad de mera framsynta bildningsvännerna, bland dem Adlerbeth, åsyftade, berodde mycket på den skuggrädsla, som regeringen hyste för alla reformsträfvanden och som kom den att äfven i de obetydligaste nyheter spåra revolutionära anslag. I Waller hade, såsom förf. visar, de konservativa tendenserna en kraftig och inflytelserik förespråkare.

Från kanslersgillet remitterades skolordningsförslaget till Rikets allmänna ärendens beredning och godkändes efter en af landshöfding Nils v. Rosenstein verkställd omarbetning af ingressen. Det stadfästes af konungen d. 7 dec. 1807, sedan det, med anledning af de anmärkningar, som framställts af biskop Tingstadius i Strängnäs, undergått förnyad behandling i beredningen. Det antogs, men endast på försök och för en tid af fem år.

Enligt det kungl. brefvet af den 17 febr. 1801 angående inrättandet af kanslersgillet skulle detta äga ledningen af och öfverinseendet öfver skolväsendet i det hela, inclusive skolor och gymnasier. Man blir därför förvånad, när man finner, att Kungl. Maj:t två år efter skolordningens antagande förklarar gillet upplöst (kungl. skrifvelse af d. 23 okt. 1809). Detta var emellertid helt enkelt en konsekvens däraf, att gillet i den skolordning, som det själft utarbetat, afhändt sig all befogenhet i till skolväsendet hörande frågor och därigenom gjort sig själft öfverflödigt. Tanken på en enhetlig ledning af vårt skolväsen genom upprättandet af en central öfverstyrelse blef sålunda ej förverkligad — den behöfde ännu ett århundrade att mogna, innan den kunde omsättas i handling.

Förf. är värd allt erkännande för det omsorgsfulla och gedigna forskningsarbete, hvarom denna afhandling bär vittne. Den lämnar oss åtskilliga nya och värdefulla upplysningar om tillkomsten af 1807 års skolordning och den andel, som flera af den tidens framstående män, Adlerbeth, Lindblom, Waller och icke minst den erfarne skolmannen Murberg, haft däri. Hvad särskildt Adlerbeth beträffar, lära vi känna honom, den gustavianske skalden, den utmärkte tolkaren af antikens mästerverk, från en ny sida; han framstår här som en varmt intresserad och nitisk befrämjare af vårt undervisningsväsen. Det är också en förtjänstfull sak, att förf.

aldrig släpper ur sikte det inflytande, som upplysningstidens idéer i andra riktningar utöfvat på den nya skolordningen. Afhandlingen blir på detta sätt af kulturhistoriskt intresse och ett värdefullt bidrag till vår ej synnerligen rika pedagogiska litteratur.

*H. L—n.*

# Öfversikter af tidskrifter

## och andra periodiska publikationer.

**Arkiv för nordisk filologi.** Utgivet genom A. Kock. **Ny följd. Bd 31: H. 2.** W. v. Unwerth, Eine schwedische Heldensage als deutsches Volksepos. — M. Olsen, Bemerkninger til Egils större digte. — R. Th. Christiansen, Finsk mytologi. — S. A. Krijn, Gíslasaga Súrssonar. — J. Neuhaus, Om Skjold. — Kr. Kålund, Sönder Kirkebystenens Ku. — G. L:son Högsby, Äldre Västgötalagen A. B. 5. — H. Gering, Sensen als altnordische waffen? — E. Brate, Anmälan av »O. v. Friesen, Lister- och Listerby-stenarna i Blekinge.» — E. Hellquist, Anmälan av »Runii svenska rim. Rimförteckning och språkhistoriska studier av Axel Åkerblom.» — L. M. Hollander, Gjenmæle. — **H. 3—4.** E. Wigforss, Efterledens behandling i namnen på -stad. — J. Loewenthal, Zur germanischen Wortkunde. — S. Feist, Runen und Zauberwesen im germanischen Altertum. — E. Brate, Andra Merseburgbesvärjelsen. — F. Jónsson, Sturlunga-prologen. — F. Jónsson, Maskuline substantiver på nir. — F. Jónsson, Gudenavne — dyrenavne. — F. Jónsson, Overgangen ǫ—ö (ø) i islandsk. — N. Carlsson, Utvecklingen av urg. auh. Gotländska bidrag. — J. Neuhaus, Om -lev. Kom det fra Sverrig eller fra Danmark? — N. Hänninger, Sydsvenska jorda (lördag). — Kr. Kålund, Nekrolog över Björn Magnússon Olsen. — F. Jónsson, Nekrolog över Dr. phil. Jakob Jakobsen. — E. Brate. Besvärjelsen på Björketorp- och Stentoften-stenarne. — S. G. Broberg, Bibliografi för 1917. — Meddelande.

**Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 1919.** B. Boëthius, Lappar och nybyggare i äldre tid. Ur gränskommissarien Lorens Kristoffer Stobées relation till 1746—47 års riksdag.

**Ekonomisk Tidskrift.** Utgifven af D. Davidson. **1919, 5.** D. Davidson, Sveriges riksbank 1668—1918. 1. Brisman, Sv., Den Palmstruchska banken och riksens ständers bank under karolinska tiden.

**Fornvännen.** Under redaktion av E. Eckhoff. **1919, 2.** H. Jungner, Uppsala- och Vendel-konungarnes mytiska ättefäder. Med 5 fig.

**Forum.** Redaktör: Anton Blanck. **1919, N:o 27.** A. Brusewitz, Frihetstiden som avskräckande exempel. — **29.** A. Brusewitz, Historisk teckentydarkonst. — **34.** K. Staaff, Politiska tal. D. 1—2. Utg. af Kristian Setterwall och Erik Staaff, anm. af K. P[etersson] under titel: Karl Staaff som parlamentariker och talare.

**Göteborgs Försvar.** Redigerad af M. Mannerfelt. **1919.** O. Mannerfelt, Guvernörer och landshövdingar med residens på Älvsborgs slott och i Göteborg 1619—1680. Med 3 illustr. — O. Kuylenstierna, Ur Göteborgs garnisons historia. Med 2 illustr. — C. R. A. Fredberg, I neutralitetens tecken. Anteckningar från slutet af 1700- och början af 1800-talets Göteborg. Med 1 illustr.

**Göteborgs Högskolas Årsskrift 1919, 1.** Nat. Beckman, Två finländska gårdsrättsredaktioner. Med anledning av Åbo akademis öppnande.

**Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift 1918 (tr. 1919).** L. Hofstedt, Fornborgar inom Götaälvsområde. 1. Södra Bohuslän (Hisingen och Inland). Med 24 fig.

**Historiska Handlingar** till trycket befordrade af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. Register till D. 1—20, redigeradt af E. Naumann.

**Julhälsningar till församlingar från prästerna i Göteborgs stift 1919.** Årg. 9. C. H. Töhlén, Kyrkohistorisk hembygdskunskap. 2. Reformationen. — R. Cervin, Halmstads kyrka. Med 3 illustr. i texten.

**Jämten. Föreningen Jämtslöjds årsbok 1919.** Årg. 13. J. Bromé, När Jämtland och Härjedalen avträddes till Sverige 1645. — P. Johnsson, Jordbruket i Jämtland och Härjedalen för femtio år sedan. Några erinringar. (Efter Hus.-Sällsk. källskrifter.) — E. Festin, Östersunds nya kyrka. Med 3 bilder. — E. Festin, Alsens kyrka. Ett apropos till kyrkbranden. Med 9 bilder.

**Karlstads stifts julbok 1919.** E. Hj. J. Lundström, Guvernören Anders Erichsson Hästehufvud. En märklig prästson från Dalsland. — J. Nyrin, En intressant bildgravsten i Alsters kyrka. Ett märkligt minne från Karlstads första kyrkogård. Med 1 illustr.

**Kungl. Krigsvetenskaps-Akademiens handlingar och tidskrift 1919, H. 3—4.** A. Kindberg, Anteckningar om Värmlands fältjägare. D. 1, anm. af —dc. — 7—8. C. O. Nordensvan, Carolus XII, anm. af W. Kleen.

**Kyrkohistorisk Årsskrift.** Utgifven av Hj. Holmquist. 1919. Årg. 20. B. R. Hall, Johannes Rudbeckii katekesutveckling och dess samband med tidigare andakts- och läroböcker. Bilaga: Nytryck af »Enfaldiga frågor» (Västerås 1643). — B. R. Hall, Den kyrkliga folkuppfostran i Joh. Rudbeckii stift. Med 1 portr. — O. S. Holmdahl, Karl IX:s förmenta kalvinism. — R. Holm, Den svenska missionen bland lapparne och dess möte med lapparnes religion. — Gottfr. Carlsson, Anteckningar om ett par svenska helgon. 1. När skedde Nicolaus Hermannis skrinläggning? 2. Sankt Karlung i Roden. — K. B. Westman, Ett par fynd i Strängnäs domkapitels arkiv. 1. Gustaf Vasas valförsäkran 1523. 2. Strängnensiska prästmötesfördrag från tiden 1585—1601. — E. Linderholm, De stora häxprocesserna i Sverige. D. 1, anm. af Hj. H[olmquis]t. — K. B. Westman, Reformationens genombrottsår i Sverige, anm. av Hj. H[olmquis]t. — Hj. H[olmquis]t, En diplomatisk-kartografisk omstörtning av härskande meningar?

**Liber librariorum Bokhandlarnas bok.** Minnesskrift utgiven med anledning av Svenska sortimentsbokhandlareföreningens 25-åriga tillvaro under redaktion av Aug. Hänell. D. 1. A. Sjögren, Något om äldre tiders bokhandel. Med 24 fig. — I. Collijn, Samtida utsagor om boktryckarkonstens uppfinning. — J. Mortensen, Stockholmsliv på 1820-talet. — Ch. Norelius, Sveriges äldsta ännu existerande bokhandel. [Lundbladska nu Lindstedtska universitetsbokhandeln i Lund.] Med 11 illustr.

**Läsning för svenska folket. 1919, 1.** W. Samuelsson, En medeltida kyrkofurste. [Konrad Rogge]. — P. Johnsson, De skånska snapphanefejderna. — 3. L. Ribbing. Bondeupproret i Skåne 1811. — 4. T. Holmberg, Tankar inför Gustaf-Adolfsminnet. (Högtidstal i Uppsala universitets aula den 6 nov. 1919.)

**Meddelanden av Gestriklands kulturhistoriska förening 1919.** W. C[arl]g[re]n. Forna historielektorer i Gävle. — P. E[lfstra]nd, En gammal Geflesläkt och litet om dess ursprung och verksamhet. Med 3

illustr. — E. Fant, Konsthistoriska anteckningar från några herrgårdar i Gästrikland. Med 2 illustr.

**Meddelanden från Norra Smålands fornminnesförening 1919.** [D.] 5. P. G. Vejde, Om Smålands herrgårdar. En översikt. — P. G. Vejde, Hovmantorps herregård. Korta anteckningar. Med 1 illustr. — H. Friberg. Stensholm. Några anteckningar ur en småländsk herrgårds saga och historia. Med 5 fig. — Alg. Friberg, Sankt Valborgs kapell. — **Bilaga:** Jönköpings stads tänkebok 1456—1548. Utgiven av C. M. Kjellberg. Inledning, register och profsida från originalet.

**Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd. 2: 6.** Joh. Ax. Almquist, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630 med särskild hänsyn till den kamerala indelningen. D. 2: H. 1, 3: H. 2. — **1: 45—47.** P. Sondén, Förteckning över arvprinsen Carl Gustafs arkiv i Stegeborgssamlingen.

**Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen.** Utgifven af I. Collijn. **1919, N:o 3.** I. Collijn, De äldsta i Amerika tryckta upplagorna af Luthers lilla katekes på engelska Philadelphia 1749 och 1761. — S E. Bring, Till den svenska slavistikens äldsta historia. — E. Nygren, Ännu en handskrift från Stockholms dominikanerkloster. — I. Collijn. Ett dominikanskt confraternitetsbref för provinsen Dacia från år 1501. Med faks. — G. Lindstén, Ett unikt svenskt 1700-talstryck i Skara stiftsbibliotek.

**Nordisk Tidskrift** för vetenskap, konst och industri. Utgifven af Letterstedtska föreningen. Redigerad af O. Montelius. **1919, 3.** J. Mortensen, Från Röda Rummet till sekelskiftet, anm. af N. Hansson. — 5. A. Stille, De ledande idéerna i krigföringen i Norden 1563—1570, anm. af B. Steckzén under titel: Ett blad ur Sveriges krigshistoria.

**Personhistorisk Tidskrift 1918—1919. Årg. 20: H. 3 o. 4.** B. Boëthius, Emil Hildebrand. — H. Toll, Folkungastudier. 1. En abbedissa i Gudhem. 2. Åtten Engel. 3. Wålungaätten. — J. Nordlander, Ericus Nicodemi, studiosus Upsaliæ. — N. v. Dardel, Stockholms öfverståthållare. 28. Grefve Carl Mörner. — C. Forsstrand, Storborgare och stadsmajorer, anm. af B. B[oethiu]s.

**Samfundet Sankt Eriks Årsbok 1919.** N. Östman. Förteckning över Stockholmsbilder. 3. Inledning till Stockholmsbilderna i Erik Dahlberghs Suecia antiqua et hodierna. [Med bilagor.] Med 7 fig. — E. W. Dahlgren, Louis De Geers hus i Stockholm. Historisk utredning. Med 11 fig. — Fr. De Brun, Bland gator, gränder och brinkar i det gamla Stockholm. Med 1 fig.

**Statsvetenskaplig Tidskrift. 1919, 3.** K. Tynell, Studier angående det svenska statsrådets politiska ansvarighet. Protokollsgranskning. Anmärkningsanledningar. Dechargebetänkandets allmänna karaktär, anm. af S. Wallengren.

**Stockholms-Gillet 1914—1919.** Några minnesblad ur Stockholms stads och Stockholms-Gillets historia. N. Östman, »Lax, lax, lerbak». En Stockholmsk grundläggningssaga, som rör biskop Hans Brask. — A. Kerfve, En Stockholms julmarknads krönika. — C. Forsstrand, Ladugårdslandet på 1860-talet. — E. Norlander, En försvunnen gata.

**Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886. D. 30. 1918** (tr. 1919). Bihang: Gustav III:s och Lovisa Ulrikas brevväxling utgiven av H. Schück. D. 2. — Register över Akademiens handlingar från år 1786 till närvarande tid.

**Svensk Militär Tidskrift. 1919, 2.** K. K:son Leijonhufvud, En af konung Karl X Gustafs regementschefer. Erik Leijonhufvud. — 6. [C. O.] N[ordensva]n, För tvåhundra år sedan. Krigshändelserna 1719. —

**7.** Karakteristik af krigsledningen under våra krig efter Karl XII:s död. Af W.—K. K:son Leijonhufvud. Karoliner. 5. Abraham och Gustaf Leijonhufvud. — **8.** Karl XII på slagfältet. D. 3, 4, anm. af C. O. N[ordensva]n.

**Svensk Tidskrift.** **1919, 5—6.** N. Ahnlund, Sankt Olof och trollet. — **7.** S. Clason, Åbo och dess pånyttfödda akademi. — **8.** B. Boethius, Historiska principfrågor. — G. Wallquist, Den svenska järnhanteringens uppkomst och utveckling. Med 9 illustr. o. 1 karta.

**Tidskrift för konstvetenskap.** Utgifven af E. Wrangel och Fr. Hazelius. **1919, 2.** O. Rydbeck, Skånsk skulptur och gottländska stenmästare. Med 10 fig. — C. R. af Ugglas, Studier i svensk medeltidsskulptur. Marginalanteckningar i ett par utställningskataloger. 1. — **3.** C. R. af Ugglas, Studier i svensk medeltidsskulptur. Marginalanteckningar i ett par utställningskataloger. 2. Sverige—England 1200-talet.

**Tidskrift i fortifikation 1919. Bihang.** L. W:son Munthe, Kungl. Fortifikationens historia. D. 6: 7. Med 13 portr., 2 pl. o. 12 facs. tr.

**Tidskrift i sjöväsendet.** **1919, 3.** E. Holmberg, Karl XII:s amiraler. **8.** E. Holmberg, Örlogsflottans bemanning och rekrytering i äldre tider.

**Till hembygden.** En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet. **1919.** **Årg. 16.** Ant. Flentzberg, Från en försvunnen kyrka och församling — Årja i Södermanland. **1.** — O. Norberg, Ett arf från reformationstiden. Föredrag vid stiftsmöte i Strängnäs den 11 augusti 1919.

**Historische Vierteljahrschrift.** Herausgegeben von G. Seeliger. **1919. Jahrg. 19: H. 1.** O. Schiff, Forschungen zur Vorgeschichte des Bauernkriges. — H. Herre, Das Reichskriegssteuergesetz vom Jahre 1422. — R. Schmitt, Der angebliche österreichiche General von Meyer in der Schlacht bei Freiberg 1762. — Kleine Mitteilungen. — Kritiken. — Nachrichten und Notizen. — Preisaufgaben. — Personalien. — Todesfälle. — Th. Grünbauer, Bibliographie zur deutschen Geschichte 1919.

# 39.

## Bibliografi 1918.[1]

(Upprättad af **Kristian Setterwall.**)

---

6375. Historisk Tidskrift, utgifven af Svenska Historiska Föreningen genom *T. Höjer*. Årg. 38. 1918. 271 + 82 + VI s. + bilagor. Sthlm. Pr. för medlemmar 7 kr. 50 öre.
Almquist, H., August von Hartmansdorffs personlighet och tidigare politiska bana. 2.
Ahnlund, N., Gustaf II Adolfs första preussiska fälttåg och den europeiska krisen 1626.
Hedin, Ein., Dansk-tyska krisen 1863—64. En öfversikt öfver den nyaste litteraturen.
Boëthius, S. J., 1865—1866 års representationsreform i idéhistorisk belysning.
Strödda meddelanden och aktstycken.
Öfversikter och granskningar.

6376. Historisk Tidsskrift, utgit af den norske historiske Forening. Femte Række. Bd 4: H. 2—4. S. 97—336. Kristiania.

6377. Historisk Tidsskrift, Niende Række, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af *E. Arup*. Bd 5: H. 1. 128 s. Khvn.

6378. **Stavenow, L.,** Friedrich Rühs' betydelse för svensk historieskrifning. Nord. Tidskr. 1918, s. 315—328.

6379. **Weibull L.,** Historisk-kritisk metod och nutida svensk historieforskning. (2) + 85 + (1) s. Lund, Gleerups Universitets bokh. Pr. 3 kr. 75 öre.

6380. **Grimberg, C.,** Svenska folkets underbara öden. D. 5. (Karl XII:s tid efter 1709 och äldre frihetstiden). H. 1. Nils Ehrenskölds bragd. 2. Svenskar och turkar. 96 s. Med många illustrationer i texten. Pr. 25 öre häftet. En uppl. på bättre papper. Bd. 3: Gustaf II Adolfs, Kristinas och Karl X Gustafs tid. 639 s. Med många illustrationer i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 14 kr.

6381. **Kämpe, Alfr.,** Svenska allmogens frihetsstrider från äldsta tider till våra dagar. En krönika. D. 1. 206 + (2) s. Med flera illustr. i texten. Sthlm, Frams förlag. Pr. 7 kr. 25 öre.

---

[1] De i denna bibliografi förekommande tilläggen till 1916 och 1917 års bibliografier äro insatta på sina respektive platser med angifvande af årtalet.

6382. **Svensén, E.,** Svenska historien för svenska folket. H. 58—97. Bd 3. 763 + XII s. Med 275 fig. 4. 192 s. Med 66 fig. Uppsala (tr. i Sthlm), J. A. Lindblad 1917, 18. Pr. 30 öre häftet.

---

6383. **Källskrifter,** Latinska, till Sveriges äldsta historia. Några antika och medeltida texter av svenskt-kulturhistoriskt intresse. Med förklaringar av *J. Bergman.* VI + (1) + 64 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr. 75 öre.

6384. **Montelius, O.,** Ynglingaätten.
Nord. Tidskr. 1918, s. 213—238.

6385. **Svensson, J. V.,** De nordiska folknamnen hos Jordanes.
Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning. 1917, s. 109—157.

6386. **Söderqvist, O.,** Några anmärkningar rörande användningen af folknamnen svear och uppsvear.
Hist. Tidskr. 1918, s. 50—52.

6387. **Lindroth, Hj.,** Är Scadinavia och Skåne samma ord? Ett svar.
Arkiv för nordisk filologi 1918. Ny följd. Bd. 31, s. 29—47.

6388. **Söderqvist, O.,** Det svenska namnet. När möter det första gången i historien?
Svenska Dagbladet 1918, N:o 338 A (14/12).

6389. **Nerman, B.,** Kungshögarna på Adelsö och Sveriges äldsta konungalängder.
Fornvännen 1918, s. 65—77. Med 2 fig.

6390. **Beckman, Nat.,** Torgny Lagman. Ett bidrag till karakteristiken av Snorres författarskap.
Edda 1918. Aarg. 5, s. 278—286.

6391. **Jonsson, J.,** Athugasemd um Þorgný lögmann.
Arkiv för nordisk filologi 1917. Ny följd. Bd. 30, s. 148—153.

6392. **Lindroth, Hj.,** Värmdön och Bråvallaslaget. Några anmärkningar till en af Hederströms namnbestämningar. (Se N:o 6127.)
Svenska Dagbladet 1918, N:o 18 B (20/1).

6393. **Beckman, Nat.,** Alvastra och Sverker. Vad skriftliga källor och muntlig tradition förtälja.
Meddelanden från Östergötlands forminnes- och museiförening 1917, s. 7—11.

6394. **Frödin, O.,** Från det medeltida Alvastra. Undersökningarna åren 1916 och 1917.
Fornvännen 1918, s. 105—124. Med 12 fig.

6395. **Frödin, O.,** Alvastra under medeltiden. Undersökningar år 1917.
Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1918, s. 43—114. Med 38 fig.

6396. **Kjellberg, C. M.,** Kung Sverkers och drottning Ulvildas östgöta-saga. Belyst af fynd, sägner och urkunder.
Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1917, s. 11—18.
Äfven i Östgöta Correspondenten 1916, N:o 217 (19/9).

6397. **Klein, E.,** Kung Sverkers stamgård återfunnen? En märklig serie fornfynd vid Alvastra. — Sverkergarden: ett primärt undersökningsresultat.

Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1917, s. 8—57. Med 4 pl. och 1 illustr. i texten, 19—21. Med 1 fig.
Äfven i Svenska Dagbladet 1916, N:o 231 B (27/8), 298 (3/11).

6398. **Kjellberg, C. M.,** Traditionen om striderna vid Danmarks kyrka emellan danskar och svenskar efter Erik den heliges död.
*Kjellberg, C. M.*, Från Fyris slätter, s. 32—40.

6399. **Holmdahl, O. S.,** Sverige 1517 och 1617. Tal den 6 november 1917 i Lunds universitets aula. 29 s. Uppsala, Norblads bokh. 1917. Pr. 50 öre.
Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie. N:o 78.

6400. **Hildebrand, E.,** Dokumenten till Stockholms blodbads förhistoria.
Hist. Tidskr. 1918, s. 116—128.

6401. **Nihlén, A.,** Kristina Gyllenstierna och Sören Norby. En kärlekshistoria med politisk bakgrund, som efter fyra seklers glömska dragits fram inför offentligheten.
Svenska Dagbladet 1918, N:o 304 B (10/11).

6402. **Bom, C. E.,** Ornässtugans minnen. Några anteckningar om Gustaf Eriksson Vasas irrfärder i Dalarna 1520—21. 22 s. Falun, Förf. 1916.

6403. **Geijer, H.,** Sägnen om prästdråpet i Rättvik.
Meddelanden från Dalarnes fornminnesförening 1918. [H.] 5, s. 10—105. Med 4 fig. Rör Gustaf Wasas befrielsekrig 1521.

6404. **Carlsson, Gottfr.,** En stridsskrift af Berend von Melen mot Gustaf Vasa. Ett fynd i universitetsbiblioteket i Jena.
Nordisk Tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1918. Årg. 5, s. 1—44.

6405. När dalkarlarna blevo missnöjda med kung Gösta.
*Roos, A. M.*, Dalarna, s. 327—332.
Innehåller bl. a. Ur dalkarlarnas bref till kung Gösta [1524].

6406. **Bull, Edv.,** Vincens Lunge. 125 s. Kristiania, Steenske Forlag 1917.
Nordmænd. Biografier av norske mænd og kvinder utgit ved *Edv. Bull* og *Anders Krogvig*.
Ett kap. har till öfverskrift »Svenske saker» och handlar om Peder Sunnanväder och Daljunkaren.

6407. **Leijonhufvud, K. K:son,** Drottning Margareta Leijonhufvuds och hennes syskons fäderne-arfvegods i Västergötland.
Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1918. B. 3: II. 9/10, s. 103—109.

6408. **Stille, A.,** De ledande idéerna i krigföringen i Norden 1563—1570. V + 114 s. Lund. Pr. 3 kr. 50 öre.
I »Festskrift utgiven av Lunds universitet vid dess tvåhundrafemtiårsjubileum 1918». Lunds universitets årsskr. N. F. Avd. 1. Bd. 14. N:o 11.

6409. **Ahnlund, N.,** Storhetstidens gryning. Gestalter och händelser. (3) + 187 s. Sthlm, Geber. Pr. 7 kr.
Innehåller. Hertig Karls andra äktenskapshandel; Rikskanslerns släkt och ungdom; Regementsskrivarens irrfärder; Krigare, diplomat och statsfånge; Le soldat suedois; Der Löwe aus der Mitternacht.
Rec. i Hist. Tidskr. 1918, s. 213—214.

6410. **Tunberg, S.,** Sigismund och Sverige 1597—1598. [D.] 2. Andra resan till Sverige. VIII + 222 + (1) s. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 9 kr.
Arbeten utgifna med understöd af Vilhelm Ekmans universitetsfond, Uppsala. 23.

6411. **Almquist, H.,** Bidrag till kritiken av Karl Karlsson Gyllenhielms memoarer.
Svensk Humanistisk Tidskr. 1917. Årg. 1, sp. 289—295.

6412. **Block, Herd.,** Karl IX som teolog och religiös personlighet. Studier öfver utvecklingen af hans åskådning. Akad. afh. XXII + 349 s. Lund (tr. i Göteborg), Gleerupska Univ. bokh. Pr. 8 kr.

6413. **Johnston, J. T. M.,** World patriots. XIII + 319 s. + 14 portr. o. 1 pl. New York 1917.
S. 187—196: Gustavus Adolphus. The hero of Sweden 1594—1632. Med 1 portr.

6414. **Voionmaa, V.,** Stolbovan rauha historiallis- maantieteelli seltä kannalta. Suomen Historiallisen Seuran kokouksessa 26 p. helmikuuta 1917. 8 s.
Historiallinen Arkisto 1918. 27, 7.

6415. **Ahnlund, N.,** Gustaf II Adolfs första preussiska fälttåg och den europeiska krisen 1626.
Hist. Tidskr. 1918, s. 75—115.

6416. **Ahnlund, N.,** Gustaf Adolf inför tyska kriget. Akad. afh. [Uppsala.] XXVII + 430 s. Sthlm, Nationalförlaget. Pr. 10 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1918, N:r 192 B ($^{21}/_{7}$) af *B. Boëthius*.

6417. **Stavenow, L.,** Det svenska stormaktsväldets uppkomst. En konturteckning av huvudmoment och ledande politiska idéer. 48 s. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 2 kr.
Uppsala universitets årsskr. 1918. Progr. 5.

6418. Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. Utgifna af Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitetsakademien. Afd. 1: Bd. 6. Bref. 1631. [Utg. af *H. Brulin.*] XII + 664 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 18 kr.

6419. **Schröder, A.,** Die Schweden in Schwaben.
Das Bayerland 1918. Jahrg. 29, s. 218—221. Med 4 illustr.

6420. **Schrötter, G.,** Der 30-jährige Krieg im Bayer- und Böhmerwalde.
Das Bayerland 1918. Jahrg. 29, s. 215—218. Med 5 illustr.

6421. **Mitterwieser, A.,** Der Schwed vorm Chiemgau.
Das Bayerland 1918. Jahrg. 29, s. 210—213. Med 6 illustr.

6422. **Ruf, P.,** Die Pest und der Schwed in München 1634/35.
Das Bayerland 1918. Jahrg. 29, s. 213—215. Med 3 illustr.

6423. **Wrangel, F. U.,** Voyage en France d'Oxenstiern (1635). 74 + (1) s. Med flera illustr. i texten. Paris 1917.
1:a uppl. ingick i L'Amitié Franco Suédoise. Compte rendu de l'assemblée générale tenue le 20 février 1916 suivi conférence par *F. U. Wrangel* sur le voyage en France d'Oxenstiern. S. 37—103. Med flera illustr. i texten. Paris 1916.

6424. **Lindblad, H.,** Den första svenska Amerikaemigrationen. Några samlade anteckningar.
Hela världen 1918, s. 1296—1302. Med 2 illustr.

6425. Corpus constitutionum Daniæ. Förordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende, 1558—1660. Udgivne ved *V. A. Secher* af Selskabet for udgivelse af Kilder til dansk Historie. Bd 6: H. 3. S. 321—514 + (2) + II + (1) s. Khvn Gad.

6426. **Karl XI,** Almanacksanteckningar. [1672—1697.] Från originalen ånyo utgivna av *S. Hildebrand.* XVII + 423 s. Med 2 facs. tr. Sthlm. Norstedt. Pr. 17 kr. 50 öre.
Rec. i Aftontidningen 1918, N:o 343 B ($^{16}/_{12}$) af *K. Nordlund.*

6427. **Japikse, N.,** Johann de Witt, der Hüter des freien Meeres. Illustriert nach alten Kupferstichen und Gemälden. Deutsch von *W. Heggen.* XV + 327 s. Leipzig, Meulenhoff 1917.

6428. **Stille, A.,** En vandring öfver slagfältet vid Lund.
Under Lundagårds kronor (1918), s. 252—269. Med 10 illustr. i texten.

6429. **Ascheberg, Rutg. v.,** Dagbok. [1678.] En nyanträffad redaktion meddelad af *G. Carlquist.*
Karolinska förbundets årsbok 1918, s. 1—45.

6430. **Holmberg, E.,** Sjökrigsutrustningen mot Danmark 1689.
Tidskr. i sjöväsendet 1918. Årg. 81, s. 185—193.

6431. **Wittrock, G.,** Nils Bielkes underhandling i Brandenburg 1696.
Karolinska förbundets årsbok 1918, s. 46—105.

6432. Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918). (1) + 280 s. + 1 pl. + 3 portr. + 1 karta o. 6 illustr. o. 1 karta i texten. — 1918. (1) + 320 s. + 1 portr. o. 2 kartor o. 12 illustr. i texten. Lund.

6433. Karolinska krigares dagböcker jämte andra samtida skrifter. D. 12. Utg. af *Aug. Quennerstedt.* LXVIII + 467 s. + 6 portr. + 7 pl + 1 karta o. 3 illustr. i texten. Lund, Gleerupska Univ. Bok. Pr. 15 kr. Tr. i 300 exemplar.
Innehåller bl. a.: Förord; Fyra tjänsteförteckningar af *A. Roos, W. L. Taube, S. D. Barohn* och *C. M. de Laval;* Ett tilläggs-blad: Personregister; Innehållsförteckning till 1—11 o. 6459—6465.

6434. **Aldén, G. A.,** Karl XII i nyare forskningens ljus och i folkminnet. 107 + (1) s. + 1 portr. Sthlm, Nationalförlaget. Pr. 2 kr. 25 öre.

6435. **Bergman, J.,** Den siste kämpen. Några ord om orsakerna till Karl XII:s dragningskraft på folkfantasien. Tal hållet vid svensk-norska folkfesten å Klevemarken vid avtäckningen av minnesmärket över Karl XII:s vistelse därstädes under hans norska fälttåg. 19 s. Sthlm. Norstedt. Pr. 50 öre.

6436. **Grimberg, C.,** Kung Karl den unge hjälte. (1) + 96 s. + 8 portr. o. illustr. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr. 50 öre.

6437. **Grimberg, C.,** Karl XII:s minnet.
Ord och Bild 1918, s. 561—78. Med 17 illustr.

6438. **Hjelmqvist, Fr.,** Karl XII:s minnet.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 280 A ($^{30}/_{11}$).

6439. **Hjärne, H.,** Karl XII. Hans livsverk från riksförsvarets synpunkt.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. av *S. E. Bring,* s. 1—40. Med 5 avbildningar.

6440. **Hjärne, H.,** Karl der Zwölfte. Einige Umrisse seiner Laufbahn.
Internationale Monatsschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik 1918. Jahrg. 12, sp. 641—668, 737—752.

6441. Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Under medverkan av *H. Hjärne, G. Carlquist, N. Herlitz, H. E. Uddgren, A. Stille. P. Sörensson, S. Schartau, E. Naumann, J. A. Lagermark.* Utgiven av *S. E. Bring.* X + 720 s. + 3 kartor o. 2 pl. Med 120 avbildningar i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 25 kr.
Rec. i Göteborg Handels- o. Sjöfartstidning 1919, N:o 3 B ($^{4}/_{1}$) af [*A.*] *Å*[*hma*]*n.*

6442. **Karl XII på slagfältet. Karolinsk slagledning sedd mot bakgrunden af teknikens utveckling från äldsta tider. Udg. af Generalstabens krigshistoriska afdelning. D. 1. (5) + 241 s. + 1 portr. 2. S. 242—513 + 1 portr. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. för 3 delar 50 kr. En bibliofiluppl. i 275 numrerade exemplar. Med 150 slagbilder jämte en portfölj innehållande 65 plauscher och kartor. Pr. 400 kr.**
Rec. i Svenska Dagbladet 1918, N:o 324 ($^{30}/_{11}$) af *C. Hallendorff*; i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 286 B ($^{7}/_{12}$) af *B. S.* [*B. Steckzén*].

6443. **Kuylenstierna, O.,** Kring Karl XII. Karolinska studier. 162 s. + 6 portr. + 1 pl. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 5 kr.
Innehåller bl. a. Karl XII:s yttre. 1. Vad sade Karl XII:s stoft om hans yttre? 2. Vad säga porträtten om Karl XII:s utseende; Konung Augusts ambassadör 1699 och hans kanoner; Narva: Karl XII:s drabanter; Mazepa; Karl XII i Dalsland 1716 och 1718; Karl XII:s död.

6444. **Kuylenstierna, O.,** Minnen och reliker från Karl XII.
Veckojournalens praktupplaga 1918, s. 740—741. Med 9 illustr.

6445. **Nordensvan, C. O.,** Karl XII. Synpunkter och betraktelser. Med talrika porträtt, figurtavlor och kartor. 341 s. + 1 karta. Sthlm, Åhlén & Åkerlund. Pr. 18 kr.
Rec. i Dagens Nyheter 1918, N:o 347 (Stockholmsuppl., n:o 17434) ($^{23}/_{12}$) af *Arn. Munthe* under titel: Karl XII som fältherre; i Stockholms Dagblad 1919, N:o 66 B ($^{9}/_{3}$) af *A. Stille*.

6446. **Nordensvan, C. O.,** Karl XII:s krigföring.
Svensk Militär Tidskr. 1918. Årg. 7, s. 291—315.

6447. **Stille, A.,** Karl XII och svensk utrikespolitik.
Det nya Sverige 1918. Årg. 12, s. 532—547.

6448. **Voltaire, F. M. A. de,** Karl den tolftes historia. Översättning av *E. Lundquist*. (2) + 308 + (2) s. + 1 portr. Med 49 illustr. i texten. Sthlm, Bonnier. Pr. 10 kr.

6449. **Voltaire, F. M. A. de,** Carl XII:s historia. Med inledning av *C. Hallendorff*. Översättning av *G. Örnulf*. Till tvåhundraårsminnet av Carl XII:s, Sveriges konung, död den 30 november 1718. XVI + (2) + 303 + VII s. + 15 pl. Sthlm, Lars Hökerbergs förlag. Pr. inb. 125 kr. Tr. i 200 numrerade exemplar.

6450. **Willebrand, R. F. v.,** Karl XII:s minne i Finland. 1718 $^{30}/_{11}$ 1918.
Finsk Tidskr. 1918. T. 85, s. 273—281.

6451. **Carlquist, G.,** Karl XII:s ungdom och första regeringsår.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. av *S. E. Bring*, s. 41—86. Med 11 avbildningar.

6452. **Herlitz, N.,** Det stora nordiska krigets förhistoria och första år (1697—1700).
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. av *S. E. Bring*, s. 87—138. Med 8 avbildningar o. 1 karta.

6453. **Bring, S. E.,** Narvafestligheten i Stockholm. För Aftonbladet. 9 s. Med 7 illustr. i texten. Sthlm.

6454. **Sörensson, P.,** Svenska fångar i Ryssland 1700—1709.
Karolinska förbundets årsbok 1918, s. 143—156.

6455. **Bemmann, Rud.,** Dünamündes Eroberung durch die Sachsen 1700.
Dresdener Anzeiger 1917, N:o 255.

6456. **Holmberg, E.,** Sjöexpeditionen mot Arkangel 1701.
Karolinska förbundets arsbok 1918, s. 106—142.

6457. **Uddgren, H. E.,** Fälttågen 1701—1706.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. av *S. E. Bring*, s. 213—282. Med 6 avbildningar o. 2 kartor.

6458. **Herlitz, N.,** Karl XII:s polska politik 1701—1707.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. av *S. E. Bring*, s. 189—212. Med 8 avbildningar.

6459. **Gyllenstierna, N.,** Journal öfver generalguvernören, friherre Nils Gyllenstiernas marsch med pommerska armén till Polen 1702.
Karolinska krigares dagböcker. D. 12, s. 1—25 + 1 portr.

6460. **Siegroth, G. H. v.,** Gardeskaptenen och senare öfverstelöjtnanten vid Dalregementet Gustaf Henrik v. Siegroths relationer 11—15 mars 1702 och 17 dec. 1703—14 nov. 1704.
Karolinska krigares dagböcker. D. 12, s. 27—41.

6461. **Sparre, A.,** Rapporter af öfversten vid Westmanlands regemente frih. Axel Sparre öfver utförda förrättningar. Juli och sept. 1702.
Karolinska krigares dagböcker. D. 12, s. 43—55 + 1 portr.

6462. **Stenbock, M.,** Journal öfver expeditionen 1702—1703. Med en deduktion och bilagor.
Karolinska krigares dagböcker. D. 12, s. 57—122 + 2 portr.

6463. **Stenbock, M.,** Bref och skrifvelser till Carl XII 1702—1705.
Karolinska krigares dagböcker. D. 12, s. 123—280 + 1 pl. o. 1 karta.

6464. Berättelse om general-krigskommissariatets viktigaste åtgöranden 1702—1704.
Karolinska krigares dagböcker. D. 12, s. 281—295.

6465. **Lilliehöök, G.,** Relationer af öfversten vid Kronobergs regemente Gabriel Lilliehöök d. 2 maj 1703—1 jan. 1705.
Karolinska krigares dagböcker. D. 12, s. 297—359 + 1 pl.

6466. **Wittrock, G.,** Förräderipunkten i Nils Bielkes process 1704—1705. [Med 3 bilagor.]
Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918), s. 40—80.

6467. **Behm, A.,** När Karl XII var kung Augusts gäst. Ett äventyr som kunnat kosta honom friheten.
Svenska Dagbladet 1918, N:r 60 B (3/3).

6468. **Herschel,** Schwedennot in der Radeberger und Dresdner Gegend während des Nordischen Krieges.
Über Berg und Tal. 41 (1918), s. 30—32.

6469. **Stille, A.,** Tåget mot Ryssland 1707—1709.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. av *S. E. Bring*, s. 283—338. Med 8 avbildningar o. 1 karta.

6470. **Sörensson, P.,** De karolinska krigsfångarna.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. af *S. E. Bring*, s. 567—606. Med 10 avbildningar.

6471. Fältkonsistorieprotokoll från Bender. [1709—1712.] Meddelade af *A. Stille*.
Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918), s. 81—93 + 1 portr.

6472. **Stille, A.,** Karl XII och Porten 1709—1714.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. av *S. E. Bring*, s. 339—412. Med 9 avbildningar.

6473. **Aurivillius, Magn.,** En svensk julpredikan i Turkiet olycksåret 1709 och ett skriftetal inför Karl XII. Utgifna af *E. Hj. J. Lundström*. 44 s. + 1 portr. Sthlm, Sv. kyrkans diakonistyrelses bokförlag 1916. Pr. 1 kr.

6474. **Lagermark, J. A.,** Krigshändelserna i västra Sverige och Norge 1709—1718.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. af *S. E. Bring*, s. 607—652. Med 8 avbildningar o. 1 karta.

6475. **Uddgren, H. E.,** Magnus Stenbocks fälttåg.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. av *S. E. Bring*, s. 473—498. Med 6 avbildningar.

6476. **Sparre, A.,** Ett bref från Bender 1710 [till Johan Rosenhane].
Karolinska krigares dagböcker. D. 12, s. 399—407 + 1 pl.

6477. **Tunberg, S.,** Ur Eric von Rolands litterära kvarlåtenskap [1710, 1715, 1719].
Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918), s. 213—234.

6478. **Motrayes, A. de la,** Resor 1711—1725, i vilka man finner en stor mängd geografiska, historiska och politiska forskningar öfver . . . . Turkiet . . . Sverige, Lappland, etc. jämte lärorika iakttagelser angående seder, bruk, åskådningar m. m. hos de folk och i de länder, författaren besökt, samt intressanta detaljer om framstående personer . . . ävensom tillförlitliga berättelser om de beaktansvärda händelser, som inträffat under de år, författaren vistats på resande fot, såsom . . . om freden vid Prut, vid vilken han var närvarande, om konungens av Sverige förhållanden, uppträdande i Bender och under de fyra år, han tillbragte i Turkiet, om hans återkomst till Sverige, hans fälttåg mot Norge, hans död och de därpå följande händelserna. Urval och översättning av *H. Hultenberg*. Anmärkningar af *S. E. Bring* och *K. B. Wiklund*. (1) + XVI + 352 s. + 15 pl. och kartor. Sthlm, Norstedt. Pr. 12 kr. 50 öre.
En bibliofilupplaga tr. i 120 exemplar 35 kr.

6479. **Bonnesen, St.,** Studier över August II:s utrikespolitik 1712--1715. 1. Akad. afh. XXIV + 306 s. Lund, Lindstedts Univ. bokh. Pr. 12 kr.

6480. **Rålamb, Br.,** Tal hållet i Tobolsk på Carl XII:s födelsedag d. 17 juni 1712.
Karolinska krigares dagböcker. D. 12, s. 427—446.

6481. **Almquist, J. E.,** Om kontributionsränteriet. Dess organisation och första verksamhet med särskild hänsyn till 1713 års nya beskattningsmetod.
Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918), s. 94—177.

6482. **Sörensson, P.,** Ett bref från Jöran Nordberg till grefve Carl Piper. [1713 15/12.]
Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918), s. 192—201.

6483. **Almquist, H.,** Holstein-Gottorp, Sverige och den nordiska ligan i den politiska krisen 1713—1714. LII + 397 + (1) s. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 20 kr.
Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala. 21: 1

6484. **Sörensson, P.,** Karl XII:s utrikespolitik efter hemkomsten från Turkiet.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. av *S. E. Bring*, s. 413—472. Med 8 avbildningar.

6485. **Sörensson, P.,** En skrivelse till Karl XII från prins Fredrik af Hessen om Sveriges utrikespolitik, dec. 1716.
Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918), s. 202—212.

6486. **Naumann, E.,** Om centralförvaltningen under Karl XII:s tid.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. af *S E. Bring*, s. 531—566. Med 7 avbildningar.

6487. **Schartau, S.,** Om Sveriges inre tillstånd under Karl XII:s tid.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. av *S. E. Bring*, s. 499—530. Med 8 avbildningar.

6488. **O[lán], E.,** Carl XII:s plan att erövra England. En mystisk Göteborgsaffär för 200 år sedan.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 85 (13/4).

6489. **[Thorén, G.],** Karl XII i folksägnen. Plock bland allmogeminnena från »den stora ofreden». Af *Carolin.*
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 280 B (30/11).

6490. **Z[eeh], E.,** Striden vid Strömstad den 8 juli 1717 och dess minne.
Meddelanden 22 från föreningen för Stockholms fasta försvar , s. 127—141. Med 4 illustr.

6491. **Thorén, G.,** Krigsminnen från Svinesund. Sundsborg, Karl XII:s bålverk.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 184 A (10/8).

6492. **Leutrum, C. v.,** Generalmajoren, friherre Carl v. Leutrums journal från fälttåget i Norge 1718.
Karolinska krigares dagböcker. D. 12, s. 409—421.

6493. **Marcks v. Würtemberg, G. W.,** Generaladjutanten vid jämtländska armén Gotthard Wilhelm Marcks v. Würtembergs berättelse [om kriget 1718].
Karolinska krigares dagböcker. D. 12, s. 422—425.

6494. Konung Karl XII:s banesår. 1917 års undersökning och i samband därmed gjorda iakttagelser. [Med förord af *A. Stille.*] X + 180 s. + 37 pl. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 50 kr.
Innehåller bl. a. s. 136—165: *Key-Åberg, Alg.*, Om konung Karl XII:s banesår. (Se N:o 6495).

6495. **Key-Åberg, Alg.,** Om konung Karl XII:s banesår. Föredrag med 18 ljustryckesplanscher på Karolinska förbundets sammankomst den 30 november 1917. 36 + (1) s. + 19 pl. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 15 kr.

6496. **Bring, S. E.,** Karl XII:s död, likfärd och begravning.
Karl XII. Till 200-årsminnet av hans död. Utg. av *S. E. Bring*, s. 653—711. Med 17 avbildningar o. 1 pl. Även separat.

6497. **Kjellén, R.,** Den 30 november.
Det nya Sverige 1918. Årg. 12, s. 570—581.

6498. **[Thorén, G.],** Där Karl XII:s krigarsaga lyktades. Ett strövtåg bland Fredrikstens Karl XII-minnen. Af *Carolin.*
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 274 B (23/11).

6499. Carl XII:s død. Et 200-aars minde idag.
Lördagsavisen, Tillægsblad til »Tidens Tegn», 1918, N:o 47 (30/11).

6500. **Bring, S. E.,** Karl XII:s likfärd och begrafning. [Med 7 bilagor.]
Karolinska förbundets årsbok 1918, s. 157—275. Med 2 kartor o. 12 illustr. i texten. Äfven särtryck i 50 numrerade exemplar.

6501. **Bring, S. E.,** Benjamin Düster — en falsk Karl XII.
Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918), s. 235—280. Med 1 facs. tr. o. 1 portr. i texten.
Äfven separat. 46 s. Lund.

6502. **Schenström, F.,** Armfeltska karolinernas sista tåg. Gamla minnen från jämtländska och norska fjällbygder. Uppl. 2. 128 s. + 1 portr. o. 1 pl. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 3 kr. 75 öre.

6503. **Grandinson, K. G.,** När ryssarna härjade i vårt landskap.
*Svedelius, J.*, Södermanland, s. 108—114. Med 2 illustr.

6504. **Westerin, G. A.,** När faran stod för dörren. Historisk skildring. [Ryssarnas härjningar i Stockholms skärgård 1719.] 15 s. Sthlm 1916. Pr. 10 öre.

6505. **Hedin, Ein.,** Arvid Horns återinträde i rådet 1720 och kungaparets ställning härtill.
Hist. Tidskr. 1918, s. 249—250.

6506. Sverges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar. D. 8: 2. 1740—1751. Utgifven af *B. Boëthius*. S. 283—620. Sthlm, Norstedt. Pr. 10 kr. 50 öre.

6507. Gustaf III:s och Lovisa Ulrikas brevväxling. Utgifven af *H. Schück*. 1. [ —maj 1771.] XVIII + 306 s.
Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886. D. 29. 1917 (tr. 1918). Bihang. .

6508. Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen. Bd 37. [Mai 1775 bis März 1776.] Redigiert von *G. B. Volz*. (2) + 617 s. Berlin, R. Hobbing.

6509. **Stavenow, L.,** Bidrag till den gustavianska tidens författningshistoria. 1. Gustav III:s förarbeten och planer rörande riksdagens organisation vid begynnelsen av 1778 års riksdag samt återupplivandet av Gustav II Adolfs riddarhusordning. [Med 3 bilagor.] 66 + (1) s. Uppsala.
Uppsala universitets årsskr. Progr.

6510. **Knüfermann, H.,** Der Bund der bewaffneten Neutralität von 1780—1783.
Die Grenzboten 1917. Jahrg. 76, N:o 24.

6511. **B[rusewit]z, A.,** Johan Liljencrantz' memorial angående den centrala förvaltningens omorganisation d. 19 aug. 1786.
Hist. Tidskr. 1918, s. 245—249.

6512. **L[arsson], H.,** Förfalskade dokument och världshistorien. En kunglig förfalskare.
Dagens Nyheter 1918, N:o 133 (Stockholmsuppl., n:r 17220) (21/5).
Angående Gustaf III:s förfalskning af Nolckens depesch 1788.

6513. **Ehrenström, J. A.,** Det andra Svensksundsslaget sett genom sekreteraren J. A. Ehrenströms glasögon. Meddelat af *G. Unger*.
Tidskr. i sjöväsendet 1918. Årg. 81, s. 565—587.

6514. **Barnekow, Kj. Chr.,** Dagboksanteckningar under fälttågen 1806 och 1813—1814. Utgivna med inledning och personförteckning av *Aug. Katar. Bergh*. 160 s. + 1 portr. Med 19 illustr. i texten. Sthlm. Bonnier. Pr. 7 kr. 50 öre.
Svenska memoarer och bref. Ny serie. 1.

6515. **Worm-Müller, J. S.,** Norge gjennem Nödsaarene. Den norske Regjeringskommission 1807—1810. H. 3—21. S. 33—336 + 8 facs. tr. 4:o. Kristiania, Steenske forlag. Pr. H. 3—8: 70 öre, 9—13: 80 öre. 14—21: 90 öre.

6516. **Lindblom, Alg.,** Ålands sista strid. Ett blad ur Ålands senare historia. Jämte en karta över Åland. 23 s. Sthlm, Nationalförlaget. Pr. 60 öre.

6517. Några anonyma bref om 1809 års revolution och regeringsformens tillkomst. Medd. af *G. Lindstén*.
Hist. Tidskr. 1918, s. 179—205.
Brefven äro skrifna till landshöfdingen grefve *A. F. U. Cronstedt*. Brefskrifvarna äro: *C. D. Cronstedt, N. A. Cronstedt* och *Fr. Tersmeden*.

6518. **Sjövall, B.,** När har Christian August af Augustenburg lofvat att mottaga ett eventuellt val till svensk tronföljare?
Hist. Tidskr. 1918, s. 53—59.

6519. **Heckscher, E.,** Kontinentalsystemet. Den stora handelsspärrningen för hundra år sedan. En ekonomisk-historisk studie. 272 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 9 kr.
Skrifter utgifna af Handelshögskolan. 3.
Rec. i Svensk Humanistisk Tidskr. 1918. Årg. 2, sp. 117—124 af *G. Wittrock*; i Svenska Dagbladet 1918, N:o 185 B ($^{14}/_{7}$) af *S. Clason*.

6520. **Löfgren, E. O.,** Karl Johan i Tyskland t. o. m. slaget vid Leipzig. Några meddelanden ur den nyare litteraturen. Föredrag vid Karl Johans förbundets högtidssammankomst den 11 maj 1917.
Karl Johans förbundets handlingar från åren 1915—1918, s. 57—79.

6521. **Oldevig, I.,** Bernadotte i Tyskland. Nya bidrag till Carl XIV Johans historia.
Hela världen 1918, s. 810—814.

6522. **Jacobs, O. C. A.,** 1' Feltartilleriregiment 1764—1842—1917. Udgivet av Feltartilleriforeningen. 302 + (1) s. + 7 pl. Med många illustr. i texten Khvn 1917. Pr. 15 kr.
S. 90—96 innehåller en skildring af slaget vid Sehested 1813.

6523. **Michelsen, P. U.,** 21. Bataillons Historie 1788—1918. 231 + (1) s. + 3 kartor + 4 pl. Med många illustr. i texten. Khvn, St. Hasselbalch forlag. Pr. 15 kr.
S. 93—100 innehåller en skildring af slaget vid Sehested 1813.

6524. **F[orsstrand], C.,** När den forne marskalk Bernadotte blef kung. Några erinringar med anledning af att i dagarna ett hundra år förflutit sedan den store stamfadern för vår konungaätt besteg den svenska tronen.
Svenska Dagbladet 1918, N:o 25 B ($^{27}/_{1}$).

6525. **Jacobson, G.,** Karl Johans tronbestigning 1818. Ett hundraårsminne. Föredrag vid Karl Johans förbundets högtidssammankomst den 11 maj 1918.
Karl Johans förbundets handlingar för åren 1915—1918, s. 45—56.

6526. **Annerstedt, Cl.,** Om Karl Johans beröring med Uppsala universitet och besök i Uppsala.
Karl Johans förbundets handlingar för åren 1915—1918, s. 17—44.

6527. Ur Michael Gustaf Anckarsvärds papper. Interiörer från riksdagarna 1823, 1825—1830 och 1834—1835. [Medd.] af *A. Grade*.
Personhistorisk Tidskr. 1917 (tr. 1918), s. 122—161.

6528. **Sjödahl, Edg.,** Riksdagens kamp för sin finansmakt i vårt statsskicks barndom.
Tiden 1918, s. 114—117.

6529. **Emmelin, O.,** Indragningsmakt och tryckfrihet i Sverige under den s. k. rabulistperioden. 14 s. 4:o. Eskilstuna, Förf. 1917.
Särtryck ur Eskilstuna allm. läroverks årsredogörelse.

6530. **Hallendorff, C.,** Oscar I, Napoleon och Nikolaus. Ur diplomaternas privatbrev under Krimkriget. Med 15 planscher. XII + 416 s. + 3 släkttavlor. Sthlm, Geber. Pr. 20 kr.
Rec. i Göteborgs Aftonblad 1918, N:o 265 ($^{13}/_{11}$) af *H. Almquist*; i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 273 ($^{22}/_{11}$) af *A. A[hnlu]n*: i Hist. Tidskr. 1918. Öfv. o. gr., s. 52—61 af *T. H[öjer]*; i Stockholms Dagblad 1918, N:r 339 B ($^{15}/_{12}$) af *V. Söderberg*.

6531. **Hallendorff, C.,** Åland 1854.
Svensk Tidskr. 1918, s. 9—18.

6532. **Hedin, Ein.,** Dansk-tyska krisen 1863—64. En öfversikt öfver den nyaste litteraturen.
Hist. Tidskr. 1918, s. 149—178.

6533. **Boëthius, S. J.,** 1865—1866 års representationsreform i idéhistorisk belysning.
Hist. Tidskr. 1918, s. 221—244.

6534. **Koht, H.,** Johan Sverdrup. H. 13—18. S. 385—522 + VIII s. (Slut på Bd 1 som omfattar perioden 1816—1869.) Kristiania, Aschehoug. Pr. 50 öre häftet.

6535. **Dardel, Fr. v.,** Dagboksanteckningar 1877—1880. (2) + 236 s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 15 kr.

6536. **Staaff, K.,** Politiska tal samt några tal och inlägg vid skilda tillfällen. Utgivna af *K. Setterwall* och *E. Staaff.* D. 1. XIII + 361 s. + 1 portr. 2. (3) + 334 s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. för båda delarna 30 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 298 A (21/12) af *S. H[ansso]n.*

6537. **Böttiger, J.,** Konung Oscar II in memoriam. 15 s. + 2 portr. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr. 100 numrerade exemplar. Pr. 20 kr.

6538. **Åsbrink, G.,** Konung Gustaf V sextio år. En förteckning i tidsföljd öfver de viktigaste händelserna i konungens personliga lif 1858—1918. Med tvenne fotogravyrer och talrika illustrationer i texten samt bilaga med fem etsningar. 288 + (6) s. 4:o. Sthlm, Hasse Tullbergs förlag. Pr. inb. 250 kr. Numrerad uppl. i 500 exemplar. Nationaluppl. 289 + (1) s. + 1 portr. och talrika illustrationer i texten. Pr. inb. 60 kr.

6539. **Björsted, P. Th.,** Minnesskrift med anledning av Bernadotteska konungaättens hundraåriga regering 5/2 1818—5/2 1918. 33 + (1) s. Med 15 portr. i texten. Sthlm, Wennergrens bokh. Tr. i 250 numrerade exemplar. Pr. 10 kr.

6540. **Maury, Luc.,** Les problèmes scandinaves. Le nationalisme suédois et la guerre 1914—1918. (3) + VII + 469 + (1) s. Paris, Perrin & C:ie.
Rec. i Ord och Bild 1918, s. 497—501 af *C. Laurin.*

6541. **Maury, Luc.,** Den svenska nationalismen och kriget. Till svenska av *K. Michaëlsson.* 440 + (3) s. Sthlm, Svenska Andelsförlaget. Pr. 8 kr.

6542. Ålandsuppgörelsen. Redogörelse över den under februari månad år 1918 under svensk förmedling överenskomna utrymningen av Åland från finska och ryska trupper jämte tillhörande aktstycken. Utarbetad inom kungl. sjöförsvarsdepartementet. Utkom från trycket den 6 mars 1918. [Med 53 bilagor.] 39 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 90 öre.

6543. Ålandsfrågan av en tysk. 126 s. Sthlm, Åhlén & Åkerlund. Pr. 2 kr. 50 öre.

6544. Ålandsfrågan belyst i pressen. Originaltexten till Ålandsservitutet och fredsfördraget av 1856. 24 s. Sthlm, Hj. Lundberg & G. Olzon. Pr. 40 öre.

6545. **Didriksson, P.,** Åland. Drag ur dess historia, folkliv och natur 88 s. Med flera illustr. i texten. Karlskrona, Krooks bokh. Pr. 1 kr. 50 öre.

6546. **Fahlbeck, P.,** Finland och Ålandsfrågan.
Statsvetenskaplig Tidskr. 1918. Årg. 21, s. 1—8.

6547. **Kihlberg, Leif,** Ålands hemortsrätt. 1—2.
Forum 1918, s. 500—508.

6548. **Lesch, Br., och Mörne, A.,** Finlandssvenska synpunkter i Ålandsfrågan. 48 s. Sthlm, Nationalförlaget. Pr. 1 kr.

6549. **Reuterskiöld, C. A.,** Ålandsfrågans återvändsgränd.
Det nya Sverige 1918. Årg. 12, s. 69—75.

6550. **Westman, K. G.,** Sverige, Finland och Åland vid slutuppgörelsen i Östersjöfrågan. Tal hållet i Uppsala den 8 mars 1918. 32 s. Uppsala, Norblads bokh. Pr. 75 öre.

## Biografi och Genealogi.

6551. **D[ardel], N. v.,** Stockholms öfverståthållare. 27. Friherre Herman Fleming.
Personhistorisk Tidskr. 1917 (tr. 1918), s. 114—121. Med 1 portr.

6552. **De Brun, Fr.,** Guldsmeder i Stockholm åren 1420—1560.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1918, s. 164—179.

6553. **Grönstedt, J.,** Mina minnen. D. 1. 175 s. + 71 portr. 2. 174 + (1) s. + 56 portr. Sthlm, Förf. Pr. 15 kr. delen. Tr. i 500 numrerade exemplar.
Innehåller bl. a.: Konung Oscar II, E. G. Boström, Liss Olof Larsson och S. A. Hedlund.

6554. **Leijonhufvud, E.,** Namnlistor över officerskårerna vid svenska s. k. männingsregementen till fot under stora nordiska kriget. (1) + 173 s. Sthlm.
Skrifter utgifna af Personhistoriska samfundet. 10.

6555. **Leijonhufvud, K. K:son,** Karoliner. 3. Karl Leonard Leijonhufvud. 4. Abraham Abrahamsson Leijonhufvud.
Svensk Militär tidskr. 1918. Årg. 7, s. 36—41, 225—232.

6556. **Leijonhufvud, K. K:son,** Södermanländska soldatnamn under konung Karl XII:s tid.
Karolinska förbundets årsbok 1918, s. 317—320.

6557. **Lexikon,** Svenskt biografiskt. Redaktionskommitté: *J. A. Almquist, S. J. Boëthius, E. Hildebrand, H. Schück, L. Stavenow.* Redaktör *B. Boëthius.* H. 3—5. S. 320—803. Ahlstrand—Anjou. Med många portr. Sthlm, Bonnier. Pr. 7 kr. häftet.
H. 1—2 rec. i Svensk Humanistisk tidskr. 1918. Årg. 2, sp. 23—26 af *Gottfr. Carlsson*; H. 3 rec. i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1918, N:o 134 ($^{12}/_{6}$) af *K.* W[*arbur*]*g*; 4 rec. i Aftontidningen 1918, N:o 329 ($^{2}/_{12}$) af *E. Th*[*yseliu*]*s*.

6558. **Matriklar,** Växjö läroverks äldre. Växjö skolas matrikel för åren 1651—1751. Utgifven af *L. Larsson.* Läroverksprogr. S. 57—64. 4:o. Växjö.

6559. **Sidenbladh, E.,** Urmakare i Sverige under äldre tider. Anteckningar. 259 s. Med 83 fig. o. 2 bil. Sthlm, Norstedt. Pr. 8 kr.

6560. **Släkter,** Värmländska. 1. *P. A. Geijer,* Släkten Geijer. 2. *A. Schagerström,* Släkten Fryxell. 3. *A. Hj. Uggla,* Släkten Uggla.
En bok om Värmland av värmlänningar. D. 2, s. 301—344. Med 10 fig.

6561. **Westerlund, J. A., och Setterdahl, J. A., Linköpings stifts herdaminne. D. 3: H. 2. S. 345—492. Linköping, Förf. Pr. 4 kr.**

---

6562. **Schröder, E.,** Zur Heimat des *Adam von Bremen.*
Hansische Geschichtsblätter 1917, s. 351—365.

6563. **Peitz, W. M.,** Rimberts Vita *Anskarii* in ihrer ursprünglichen Gestalt.
Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte 1918. Bd 22, s. 135—167.

6564. **Arndt, E. M.,** Levnadsminnen. Översättning och inledning av *M. Beijerstein.* 295 s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 5 kr. 75 öre.

6565. **Borelius, H.,** *Carl Gustaf von Brinckman.* D. 2. Under diplomatåren 1792—1810. (3) + 294 s. Med flera illustr. i texten. Sthlm, Bonnier. Pr. 13 kr. 50 öre.

6566. **Konow, J.,** Fältmarskalken greve *Erik Dahlberghs* stamträd på mödernet. Hans möderneärv.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1918, s. 153—163. Med 3 fig. o. 1 stamtafla.

6567. **Nygren, E.,** *Ericus Olais* och andra svenskars studiebesök i Siena.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1918, s. 118—126.

6568. **Ahnlund, N.,** Krigare, diplomat och statsfånge. [*Volmar Farensbach,* grefve till Karkus].
Personhistorisk Tidskr. 1917. (tr. 1918), s. 77—113.

6569. **F[röding], [H.],** *Lars Gathenhjelm.* Ett 200-årsminne. 1—2.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 85 (18/4), 91 B (20/4).

6570. **Ödberg, F.,** Om riksrådet friherre *Jöran Gera,* den sista Geran. (1520—1588.)
Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1918. Bd 3: H. 9/10, s. 16—29.

6571. **Almquist, H.,** *August von Hartmansdorffs* personlighet och tidigare politiska bana. 2.
Hist. Tidskr. 1918, s. 1—49.

6572. **Heurgren, P.,** *Lars Levi Læstadius.* En religiös fanatiker i Torne lappmark vid början och midten af förra århundradet. Föredrag i sällskapet Concordia den 17 mars 1916. 25 s. Örebro, Förf. 1916. Ej i bokh.

6573. **Lindeberg, Hj.,** *Anders Lindeberg,* hans liv och verksamhet. Biografisk studie. VII + (1) + 256 + (1) s. + 1 portr. Med flera illustrationer och porträtter i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 9 kr. Af denna bok är tryckt en bibliofilupplaga å linnelumppapper i 60 ex., varav 50 numrerade för bokhandeln. Pr. 20 kr.
Rec. i Dagens Nyheter 1918, N:o 333 (Stockholmsuppl., n:o 17420) (9/12) af *B. B[ergma]n.*

6574. **Mannerfelt, O.,** *Mannerfeltska* släktboken. D. 1. XIV + 249 s. + 1 pl + 51 pl. i texten. Flera stamtaflor. Borås, Förf. Tr. i 150 numrerade exemplar.

6575. **Donner, Har.,** Greve *Adolf Fredrik Munck* och de Fahnehjelmska sedlarna. 148 s. + 4 portr. + 1 facs. pl. Helsingfors. Pr. 6 kr.

6576. **Hedin, Sv.,** Minne av *Bengt Bengtsson Oxenstierna.*
Svenska akademiens handlingar ifrån år 1886. D. 29. 1917 (tr. 1918), s. 63—306 + 1 portr.

6577. **Dahlgren, E. W.,** *Elias Pilgren.* En karolin, språkman, bokvän och patriot. 59 s. 4:o. Sthlm (tr. i Uppsala), Förf. Pr. 25 kr. Tr. i 100 numrerade exemplar.

6578. **Brandt, Gust.,** *C. O. Rosenii* förkunnelse. En studie i svensk lekmannapredikan. Akad. afh. [Lund.] VIII + 231 + (1) s. Sthlm, Sv. kyrkans diakonistyrelses bokförlag. Pr. 5 kr.

6579. **Tufvesson, Th.,** De sista bladen i *Magdalena Rudenschölds* levnadsroman.
*Tufvesson, Th.,* Ur sekretärer och kisteläd ikor (1918), s 6—53. Med 1 portr. o. 6 pl.

6580. **Scheffer, H.,** *Johannes Schefferus,* en storman från 1600-talets Uppsala. Med fyra planscher. 171 + (1) s. Uppsala, J. A. Lindblad. Pr. 4 kr. 25 öre.

6581. Amiral *Carl Tersmedens* memoarer. Gustaf III och flottan. I sammandrag utgifna af *N. Erdmann.* 252 s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 6 kr. 50 öre.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 301 (27/12) af [*A*] *Å*[*hma*]*n.*

6582. **Leijonhufvud, S.,** Omkring *Carl Gustaf Tessin.* D. 2. Drottningen. (3) + 247 + (1) s. + 6 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 12 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1918, N:o 336 B (12/12) af *C. F*[*orsstrand*]; i Stockholms Dagblad 1918, N:o 339 B (15/12) af *L. Wahlström.*

6583. **Schück, H.,** En äventyrare [*Lars Wivallius*]. Värklighetsroman från det trettiåriga krigets slut. 217 + (1) s. Sthlm, Geber. Pr. 9 kr. 50 öre.
Rec. i Aftontidningen 1918, N:o 328 B (1/12) af *E. K*[*lein*]; i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 297 (20/12) af *Å. Å*[*hma*]*n.*

6584. **Wrangell, G.,** Ätten Wrangels stamlinjer. Kritik och urkundsgranskning. På svenska efter författarens tyska manuskript af *E. Wrgl.*
Personhistorisk Tidskr. 1917 (tr. 1918), s. 162—173.

## Heraldik och Numismatik.

6585. **Appelgren, T. G.,** Numismatiska meddelanden. 1. Svenska myntgravörsmärken. 2. Mynt med utländsk prägel tillverkat för svenska statens räkning vid svenskt myntverk. 20 s. + 1 pl. Sthlm.
Ur myntdirektörens berättelse för år 1916.

6586. **Appelgren, T. G.,** Svenska myntmästare- och myntskrivaremärken. 12 s. + 1 facs. pl. Sthlm 1916.

6587. **Lagerberg, J. de,** Copper and cannon plate coins struck in Sweden during the seventeenth and eighteenth centuries.
The Numismatist (Philadelphia) 1918. Vol 31, s. 159—163. Med 10 fig.

6588. **Rosen, W. M.,** Mottoes on Swedish coins.
The Numismatist (Philadelphia) 1918. Vol. 31, s. 14—15.

6589. **Wallroth, K. A.,** Sveriges mynt 1449—1917. Bidrag till en svensk mynthistoria. Meddelade i myntdirektörens underdåniga ämbetsberättelse. 201 s.
Numismatiska meddelanden 1918. H. 22.

---

## Krigshistoria.

6590. **Björlin, G.,** Sveriges krigshistoria i bilder. Utg. af *J. M. Påhlman.* Bd 2: H. 9—12. 3: H. 1—8. S. 97—146 + 8 s. + 17 pl.; 88 s. + 28 pl. med många illustr. i texten. Tv-fol. Sthlm, Bröderna Påhlman 1917—18. Pr. 2 kr. 50 öre häftet.

6591. **Cyrus, A.,** Svenska marinens signalbref från 1700-talet och 1808—1809 års krig.
Tidskr. i sjöväsendet 1918. Årg. 81, s. 604—621.

6592. **Gyllencreutz, Alb.,** Några data ur Älvsborgs fästnings historia. 1—3.
Svensk kustartilleritidskrift 1918. Årg. 5, s. 1—30. Med 11 fig. o. 3 bilagor.

6593. **Heijne, Erl. v.,** I kronans tjänst. Anteckningar ur Sörmlands regementes historia.
*Svedelius, J.,* Södermanland, s. 115—121. Med 1 illustr.

6594. **Holmberg, E.,** Några blad ur kadettskolans i Karlskrona historia.
Tidskr. i sjöväsendet 1918. Årg. 81, s. 688—697.

6595. **Kindberg, A.,** Anteckningar om Värmlands fältjägare. D. 1: Åren 1788—1814. (5) + 380 + (1) s. + 4 portr. + 12 kartor. Sthlm. Pr. 18 kr.

6596. **Kuylenstierna, O.,** Det svenska artilleriet under Karl XII.
Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918), s. 1—25 + 1 pl. o. 3 illustr. i texten.

6597. **Leijonhufvud, K. K:son,** Bidrag till Kungl. Södermanlands och övriga indelta infanteriregementens tross'historia under förra delen af 1700-talet.
Svensk intendentur-tidskr. 1918. Årg. 9, s. 143—155, 178—184.

6598. **Leijonhufvud, K. K:son,** Södermanlands regementes mundering under senare delen af konung Karl XII:s regering.
Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918), s. 178—191.

6599. **Malmberg, H.,** Krigsväsendet.
*Flodström, I.,* Sverges folk, s 542—564.

6600. **Minnesskrift** med anledning av K. Högre artilleriläroverkets och krigshögskolans å Marieberg samt Artilleri- och ingenjörhögskolans etthundraåriga tillvaro. Med inledning av *H. Jungstedt.* Utgiven av *P. Sylvan* och *O. Kuylenstierna.* 168 s. Med många portr. o. illustr. i texten. Sthlm, Fritze. Pr. 15 kr.

6601. **Nygren, C. E.,** Om Värmlands krigsfolk.
En bok om Värmland av värmlänningar. D. 2, s. 71—112. Med 2 fig.

6602. **Stenhammar, Wald.,** Östgöta kavalleriregemente i Karl XII:s krig. 217 s. + 14 pl. o. 5 kartor. Linköping, H. Carlsons bokh. Pr. 10 kr. Bibliofiluppl. 30 kr.

6603. **Sörensen, J.,** Relationer om svenska flottan och Karlskrona [1686.] Medd. af *G. Clemensson.*
Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918), s. 29—39. Med 1 karta o. 1 illustr. i texten.

## Litteratur- och konsthistoria.

6604. **Böök, Fr.,** Den romantiska tidsåldern i svensk litteratur. (3) + 339 s. + 15 portr. + 2 pl. Sthlm, Norstedt. Pr. 13 kr. 50 öre.

6605. **Collijn, I.,** Iconographia Birgittina typographica. Birgitta och Katherina i medeltida bildtryck. Med reproduktioner i originalens storlek och färger. Utgifna och beskrifna. Fasc. 2. S. 39—82 + (2) s. + 10 pl. 4:o. Sthlm (tr. i Uppsala). Tr. i 210 numrerade exemplar.

6606. **Cornell, H.,** Norrlands kyrkliga konst under medeltiden. XII + 280 + (1) s. + 17 pl. Med 206 fig. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell. Pr. 10 kr.
Norrländskt handbibliotek. 8.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 232 B ([5]/10) af *A. L. Romdahl.*

6607. **Cornell, H.,** Studier i Upplands kyrkliga konst. Utgifna af utställningens nämnd. D. 1. XVII + 190 s. Med 115 fig. Sthlm (tr. i Uppsala). Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag. Tr. i 800 exemplar. Pr. 20 kr.
Utställningen af äldre kyrklig konst i Uppsala 1918.

6608. **Erixon, S.,** Västmanländsk byggnadskultur.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1918, s. 49—76. Med 32 fig.

6609. **Erixon, S.,** och **Kjellberg, Sv. T.,** Ronneby byggnadshistoria under 1700- och början av 1800-talet. 221 + (1) s. + 2 kartor. Med 82 fig. i texten. Sthlm, Bröderna Lagerström. Pr. 15 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1918, N:o 152 B ([9]/6) af *S. Wallin.*

6610. **Fischer, E.,** Västergötlands romanska stenkonst. Arkitektur- och skulpturstudier inom Kinnekulletraktens kulturområde. D. 1—2. IX + (1) + 112 s. Med 102 fig. i texten. Göteborg, Förf. Pr. 20 kr. Tr. i 300 numrerade exemplar.
Röhsska konstslöjdmuseet. Göteborg.

6611. **Fischer, E.,** Studier till Skara domkyrkas äldsta byggnadshistoria
Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1918. Bd. 3: H. [9]/10. s. 69—74. Med 4 fig.

6612. **Hahr, Aug.,** Skånska borgar i uppmätningsritningar, fotografiska avbildningar samt beskrivande text. H. 7. Författat af *Aug. Hahr,* o. *P. A. Olsson.* Svaneholm och Torup. Avbildningar och text. 49 s. Med 31 fig. Fol. — 8. Uppmätningsritningar utförda av *P. A. Olsson, O. Lindqvist* o. *E. Lundberg.* Svaneholm och Torup. 23 s. Fol. Sthlm, Norstedt. Pr. för båda häftena 25 kr.

6613. **Josephson, R.,** Stadsbyggnadskonst i Stockholm intill år 1800. XII + 355 + (1) s. Med 188 fig. [Akad. afh. Uppsala.] Sthlm (tr. i Uppsala), Nordiska bokh. Pr. 30 kr. Arbetet utkommer med understöd af Samfundet Sankt Erik.

Rec. i Dagens Nyheter 1919, Nr 18 (Stockholmsuppl. n:o 17458) (20/1) af *Sv. Wallander*; i Stockholms Dagblad 1918, N:r 339 B (15/12) af *Gr. Paulsson*.

6614. **Kyrkor,** Svenska. Konsthistoriskt inventarium med stöd av K. Vitt.-, Hist.- o. Ant.-Akad. Utgivet av *S. Curman* och *J. Roosval*. Uppland. Bd. 1: H. 1. Danderyds skeppslag. Mellersta delen bearbet. av *Sv. Brandell*. (5) + 170 + (1) s. + 1 bilaga. Med 201 fig. Bd. 2: H. 1. Häverö och Väddö skeppslag bearb. av *K. Asplund* och *M. Olsson*. (2) + 115 + (1) s. Med 90 fig. Sthlm, Norstedt. Pr. 1: 1: 6 kr. 60 öre. 2: 1: 4 kr. 40 öre.

6615. **Laache, R.,** Cromwell og puritanerne i samtidens folkelige satire. Edda 1918. Aarg. 5, s. 175—227.
Berör bl. a. äfven Karl X Gustaf.

6616. **Lindberg, E.,** Karl XII i svensk vitterhet. En översikt. Ord och Bild 1918, s. 579—596. Med 7 illustr.

6617. **Lindblom, And.,** Den heliga Birgitta. Bildverk i skulptur och måleri från Sveriges medeltid. 56 + (5) s. + 30 pl. 4:o. Med flera illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 60 kr. Tr. i 310 exemplar, hvaraf 300 numrerade exemplar.
Rec. i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1918, N:o 112 (16/5) af *A. L. Romdahl*.

6618. **Lindblom, And.,** Birgittas minne. Ord och Bild 1918, s. 241—250. Med 8 illustr.

6619. **Lindstén, G.,** Visan om konung Gustaf och dalkarlarna. Samlaren 1917. Årg. 38, s. 193—198.

6620. **Olsson, M.,** Riddarholmskyrkan. Konsthistoriska studier. XII + 159 s. + 67 pl. Med 74 fig. i texten. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 160 kr. Tr. i 340 exemplar hvaraf 300 numrerade exemplar.
Rec. i Svenska Dagbladet 1918, N:o 333 (9/12) af *S. Wallin*; i Aftontidningen 1918, N:o 343 (16/12) af *E. K[lei]n*; i Dagens Nyheter 1918, N:o 346 (Stockholmsuppl. n:r 17433) (22/12) af *K. Asplund*.

6621. **Protokoll,** Bokwetts gillets. [1714—1731.] Utgifna af *H. Schück*. 1—2. 189 s. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 5 kr. 50 öre.
Uppsala universitets årsskr. 1918. Progr. 1, 2.

6622. **Quennerstedt, Aug.,** En miniatyr af Karl XII. Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918), s. 26—28 + 1 portr.

6623. **Roosval, J.,** Die Steinmeister Gottlands. Eine Geschichte der führenden Taufsteinwerkstätter des schwedischen Mittelalters ihrer Voraussetzungen und Begleit-Erscheinungen. Veröffentlicht von Kungl. Vitterhets, Historie och Antikvitetsakademien. X + (1) + 242 + (2) s. + 66 Taf. Med 270 Abb. i texten. 4:o. Sthlm, Fritze. Pr. 125 kr. Tr. i 500 numrerade exemplar.

6624. **Schück, H.,** och **Warburg, K.,** Huvuddragen av Sveriges litteratur. Afd. 1. XII + 164 s. 2. (2) + VII + 272 s. 3. (2) + VIII - IX + 312 + (1) s. Sthlm, Geber. Pr. 22 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1919, N:o 20 (25/1) af *Alb. Nilsson*.

6625. **Simonsson, I.,** Bildhuggaren Christian Julius Döteber. Konsthistoriska sällskapets publikation 1918, s. 12—30. Med 3 pl. o. 1 bild i texten.

## Statsrätt, juridik och nationalekonomi.

6626. **Beckman, Nat.,** Våra medeltida domareregler.
Arkiv för nordisk filologi 1917. Ny följd. Bd 30, s. 156—166.

6627. **Bergman, C. G.,** Rättsutvecklingen i Sverige.
*Flodström, I.*, Sveriges folk, s. 446—542.
Rec. i Dagens Nyheter 1918, N:o 194 (Stockholmsupplagan n:o 17281) (23/7) af *J. Tjerneld.*

6628. **Bergman, C. G.,** Testamentet i 1600-talets rättsbildning. V + 131 s. Lund. Pr. 3 kr. 75 öre.
I »Festskrift utgiven av Lunds universitet vid dess tvåhundrafemtioårsjubileum 1918.» Lunds universitets årsskr. N. F. Avd. 1. Bd 14. N:o 8.

6629. **Dalalagen** i gammal språkdräkt och i ny. Utgiven av *Arn. Bratt.* 1. Inledning. Kristnu- och edsöresbalkarna. XVII + 24 s. + 1 portr. Falun.
Meddelanden från Dalarnes fornminnesförening. [H.] 6.

6630. **Dyrssen, G.,** Värmlands civilförvaltning och jurisdiktion.
En bok om Värmland av värmlänningar. D. 2, s. 1—20.

6631. **Ernberg, Alb.,** Om fullmaktsröstning vid val till riksdagens andra kammare. 40 s. Lund. Pr. 1 kr. 25 öre.
I »Festskrift utgiven av Lunds universitet vid dess tvåhundafemtioårsjubileum 1918». Lunds universitets årsskr. N. F. Avd. 1. Bd 14. N:o 9.

6632. **Essén, Rütg.,** Den svenska riksdagens tillfälliga utskott. Akad. avh. [Uppsala.] (1) + 221 + (1) s. Sthlm, Förf.

6633. **Forssell, Arne,** Ministerier och kollegier. Studier i departementalreformens förhistoria till 1812. Akad. afh. [Uppsala.] VII + 250 + V + (1) s. Sthlm, Förf.
Rec. i Hist. Tidskr. 1918. Öfv. o. gr., s. 65—73 af *A. B[rusewit]z.*

6634. **Forssell, N.,** Statsministerämbetets genesis. Ett bidrag till de konstitutionella idéernas historia.
Statsvetenskaplig Tidskr. 1918. Årg. 21, s. 129 142, 190—209.

6635. **Forssell, N.,** Studier i 1800-talets svenska riksdagshistoria.
Det nya Sverige 1918. Årg. 12, s. 104 -109.
Rec. öfver P. O. Gränströms arbeten: Adresser och adressdebatter i den svenska parlamentarismen; Om plenum plenorum i form af gemensam öfverläggning mellan de fyra riksstånden; Om riksdagssession under pest och örlig. Grundlagstväng, anpassning och projekt 1810 —1914.

6636. **Heckscher, E. F.,** Naturahushållning.
Svensk Tidskr. 1918, s. 407 -416.

6637. **Lind, I.,** Stats- och kommunorganisationens historia.
*Flodström, I.*, Sverges folk, s. 564—572.

6637½. **Riksbank,** Sveriges, 1668 1918. Bankens tillkomst och verksamhet. D. 1. *Brisman. Sv.*, Den Palmstruchska banken och riksens ständers bank under den karolinska tiden. (8) + 230 s. + 10 bilagor 149 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 30 kr.
Rec. i Hist. Tidskr. 1918. Öfv. o. gr., s. 73—79 af *E. F. Heckscher.*

6638. **Thulin, G.,** Ordinarie prästerliga tjänster i privilegierade territoriella församlingar. (4) + 224 s. Sthlm 1916.
Rec. i Hist. Tidskr för Skåneland. Årg. 1917 (tr. 1918). Bd 7, s. 170 -173.

6639. **Tynell, K.,** Studier angående det svenska statsrådets politiska ansvarighet. Protokollsgranskning. — Anmärkningsanledningar. — De-

chargebetänkandets allmänna karaktär. Akad. afh. IV + 335 s. Lund. C. W. K. Gleerup. Pr. 7 kr. 50 öre.

6640. **Ugglas, S. af,** Husqvarna 1689—1917. Historisk öfversikt af gevärsfaktoriets uppkomst och utveckling från äldsta tider till år 1917. Med anledning af Husqvarna vapenfabriks 50-åriga tillvaro såsom aktiebolag. Enligt uppdrag utarbetad. 156 + (2) s. Jönköping 1917 men ej utlämnad förrän 1918 (omsl. tr. Sthlm 1918). Uppl. tr. som manuskript i 500 numrerade exemplar.

6641. **Utveckling,** Den svenska cellulosaindustriens, och nationalekonomiska betydelse Festskrift utgiven av Svenska Cellulosaföreningen till firande av dess tjugofemåriga tillvaro. (1) + 188 + (2) s. + 27 portr. + 7 diagram + 42 pl. + 1 karta. 4:o. Sthlm, Rietz. Pr. 22 kr. 50 öre.

## Bibliografi.

6642. **Boëthius, B.,** Förteckning över pergamentsbrev i Stegeborgssamlingen.
Meddelanden från svenska riksarkivet 1918. Ny följd. 1: 42—44, s. 96—102.

6643. **Carlsson, Gottfr.,** Vårt största enskilda medeltidsbibliotek och dess ägare.
Nord. tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1918. Årg. 5, s. 228—238.

6644. **Collijn, I.,** Handskrifter, urkunder och böcker rörande Birgitta och Vadstena.
Birgitta-utställningen 1918, s. 121—174 + 5 pl.

6645. **Erichsen, B.,** og **Krarup, Alfr.,** Dansk historisk Bibliografi. Udgivet paa Carlsbergfondets Bekostning. Bd 1: H. 1 [Tiden til 1808.] 192 s. Khvn, Gad. Pr. 2 kr.

6646. **Förteckning** på äldre handlingar angående Västergötland, införda i sin helhet eller i utdrag i D. 3: H. 1—10 af Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1918.
Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1918. Bd 3. H. 9/10. Bilaga, s. 6—20.

6647. **Hellström, G.,** Förteckning öfver S:t Jakobs och Johannes kyrkoarkiv. På uppdrag af Jakobs församlings kyrkoråd. 101 s. Sthlm 1917.

6648. **Rudbeck, Joh.,** Bibliotheca Rudbeckiana. Beskrivande förteckning över tryckta arbeten, vilka författats eller utgivits av medlemmar av släkten Rudbeckius-Rudbeck samt handla om dem eller deras skrifter. En släkthistoria i elva led från 1600—1900-talen. Bibliografi. XII + 539 + (1) s. + 1 släkttavla. Sthlm, Bröderna Lagerström. Pr. 30 kr. Tryckt i 300 numrerade exemplar.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 127 (4/6) af *S. Aberstén*; i Nordisk tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1918. Årg. 5, s. 270—275 af *G. Adde*: i Kyrkohistorisk Årsskr. 1918. Litteraturöfversikter, anmälningar o. granskningar, s. 48—53 af *B. R. Hall.*

6649. **S[amzelius], P.,** Felix Biernackis svenska resa. En episod ur historien om de arkivaliska förbindelserna mellan Sverige och Polen. 1—3. (1) s. Pat. Fol. Upsala, Förf. 1919.
Särtryck ur tidningen Upsala 1918, N:o 294 (17/12), 300 (24/12), 301 (27/12).

6650. **Secher, V. A.,** Opdagelsen og Erhvervelsen af Kong Kristiern II:s Arkiv fra hans Ophold i Nederlandene 1523—31.
Meddelelser fra det danske Krigsarkiv 1918. 1, 9—13, s. 335—383.

6651. **Setterwall, K.,** Svensk historisk bibliografi 1917. 38 s.
Bilaga till Hist. Tidskr. 1918. 50 separatexemplar.

6652. **Sondén, P.,** Förteckning över pfalzgreven Johan Casimirs och hans gemåls arkiv i Stegeborgssamlingen. 1—4.
Meddelanden från Svenska riksarkivet 1918. Ny följd. 1: 42—44, s. 103—156.

6653. **Sondén, P.,** Riksarkivets Stegeborgssamling.
Meddelanden från Svenska riksarkivet 1918. Ny följd. 1: 42—44, s. 83—95.

6654. **Stenbock, C. M.,** Strövtåg i Linköpings stiftsbibliotek. 84 s. Linköping, Henric Carlssons bokh. Pr. 2 kr. 25 öre.
Innehåller bl. a.: Domkyrkans librarium; Äldsta förrådet; Eric Benzelius d. y.; Stegeborgsminnen; Visingsborgstryck.

6655. **Wedkiewicz, St.,** La Suède et la Pologne. Essai d'une bibliographie des publications suédoises concernant la Pologne. (1) + 112 s. Sthlm. Pr. 3 kr.
Rec. i Nord. tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1918. Årg. 5, s. 275—277 af *A. Holmberg*.

## Topografi.

6656. **Ahnlund, N.,** Karoliner och soldatänkor. Stora ofredens minnen i Umeå socken 1759—85. 14 s. Härnösand. Förf.
Särtryck ur Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 1918.

6657. **Alving, Hj.,** Uppsala. En rundtur genom dess minnen och sevärdheter. 2:a genomsedda uppl. med 36 illustrationer och en karta. 63 + (1) s. Uppsala, J. A. Lindblads förlag. Pr. 1 kr. 75 öre.

6658. **Arne, T. J.,** Forntida förbindelser mellan Sverige och Åland.
Ord och Bild 1918, s. 146—152. Med 10 illustr.

6659. **Bæhrendtz, F.,** och **Wickbom, Joh.,** Anteckningar om Kalmar domkyrka. 3. Tjänstemän. 80 s. + 12 portr. Kalmar.
Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening. [II.] 10.

6660. **Bianchini, Amadeus,** Sörmländska socknar. Gårdar, byar, herresäten, kyrkor och deras minnen. Bygdeskildringar. Med många illustrationer i texten av förf. Sthlm, Gullberg 1917, 18.
H. 1. Gnesta. Ytter-Enhörna. Björkvik. 128 s. Pr. 2 kr. 50 öre.
H. 2. Gåsinge. Gryt. S. 129—239. Pr. 3 kr.

6661. **Billengren, E.,** Borganäs.
Meddelanden från Dalarnes fornminnesförening 1918. [II.] 5. s. 3—9.

6662. **Björlin, G.,** Från en gammal svensk småstad. [Åmål.] Strödda minnen och anteckningar. Med 17 illustrationer. 248 + (1) s. + 1 karta. Sthlm, Fahlcrantz & C:i. Pr. 9 kr. 75 öre.

6663. **Bok,** En, om Värmland av värmlänningar. Redigerad av *H. H. Hildebrandsson och S. Samuelsson*. D. 1. VII + 398 s. + 1 karta o. 2 pl. o. 95 fig. i texten. 2. (1) + 354 s. + 1 pl. o. 49 fig. i texten. Uppsala & Sthlm. Almqvist & Wiksell. Pr. 12 kr. delen.
D. 1 innehåller bl. a.: *E. Nygren*, Värmlands fornminnen; *S. Samuelsson*, Värmlands historia; *E. G. Lilljebjörn*, Det litterära Värmland; *T. Säve*, Den kyrkliga utvecklingen i Värmland i äldre tider; *J. E. Berggren*, Till frågan om läseriet i sydvästra Värmland under 1850-talet; *H. Kjellin*, Kyrkliga minnesmärken i Värmland. D. 2: *G. Dyrssen*, Värmlands civilförvaltning och jurisdiktion; *K. Linroth*, Sjukdomar samt sjuk- och hälsovård

förr och nu; *C. E. Nygren*, Om Värmlands krigsfolk; *V. Vendel*, Skolväsendet; *A. F. Sandwall*, Bankväsendet; *K. A. Fryxell*, Industri; *Fr. Lovén*, Skogsväsendet; *A. Ingeström*, Jordbruket; *R. Geijer*, Den värmländska järnhanteringen i forntid och nutid: Värmländska släkter. 1—3. 1. *P. A. Geijer*, Släkten Geijer. 2. *A. Schagerström*, Släkten Fryxell. 3. *A. Hj. Uggla*, Släkten Uggla.

6664. **Bååth, L. M.,** Helgeandsholmen och Norrström från älsta tid till våra dagar. D. 2. Tiden från 1719. X + 323 s. + 1 pl. Med 112 fig. i texten. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell. Pr. 20 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 280 B (30/10) af *A. L. Romdahl*; i Aftontidningen 1918, N:o 335 B (8/12) af [*E.*] *Th*[*yselius*]*s*; i Svenska Dagbladet 1918, N:o 334 A (10/12) af *S. Curman*; i Dagens Nyheter 1918, N:o 346 (Stockholmsuppl. n:o 17433) (22/12) af *I. Simonsson*.

6665. **Böttiger, J.,** En krönika om den Tessinska slottskyrkan 1693—1697. (5) + 48 + (3) s. + 15 pl. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 30 kr. Tr. i 300 exemplar.
Studier rörande Stockholms slott. 2.

6666. **Eckermann, A. v.,** Det stängda templet. [Spelviks ödekyrka.]
Till hembygden. En julhälsning från församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1918. Årg. 15, s. 57—67. Med 10 illustr.

6667. **Elander, Rud.,** Snorres Stocksund. Ett bidrag till frågan om Stockholms uppkomst. 29 s. Sthlm (tr. i Göteborg), Förf. 1917. Pr. 1 kr.

6668. **Fehr, I.,** Gustav Vasa och Strängnäsbygden.
*Svedelius, J.*, Södermanland, s. 68—75. Med 5 illustr.

6669. **Flentzberg, Ant.,** Från en försvunnen kyrka och en försvunnen församling. Svafvelbruks kyrka och församling i Närke.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1918. Årg. 15, s. 68—87. Med 9 illustr.

6670. **Flodmark, J.,** Omkring Köpmantorget — och ett stycke därifrån. Topografiskt-kulturhistoriska anteckningar samt barndomsintryck från 1840-talet.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1918, s. 109—148. Med 12 fig.

6671. **Flodström, S.,** Sveriges folk. En utbildnings-, odlings- och samhällshistorisk skildring. Under medverkan av ett flertal fackmän utarbetad och utgiven. XI + (1) + 621 s. + 1 karta o. flera illustr. i texten. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell. Pr. 14 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1918, N:o 125 B (12/5) af *N. Ahnlund*.

6672. **Franzén, F. M.,** Beskrifning öfver Kumla och Hallsbergs socknar. Medd. af *Eug. Lewenhaupt*.
Meddelanden från föreningen Örebro läns museum 1916. [H.] 6, s. 80—92.

6673. **Fåhræus, Fr.,** Västerås såsom en bildningens stad.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1918, s. 98—118. Med 23 fig.

6674. **Hedlund, K.,** Från 1700-talets Malung. Några bidrag till Malungs historia sammanställda efter samtidiga källor. 19 + (1) s. Falun 1916.
Separattryck ur Malungs folkhögskolas elevförbunds årsbok 1916. 25 ex.

6675. **Historia,** Jönköpings. Utgifven genom en af Jönköpings stadsfullmäktige den 27 september 1913 tillsatt kommitté med bidrag af *O. v. Friesen*, *A. Hennig*, *C. O. v. Porat*, *N. Åberg*, *R. Björkman* o. *G. Säve*. Med många illustr. D. 2. 327 + XIII s. 3: H. 1—4. 128 s. Jönköping. Richards A.-B:s förlag. Pr. för 2 delen 8 kr.; för häft. till 3 bandet 1 kr. häftet.
D. 2: *Björkman, R.*, Det nya Jönköping från stadens flyttning till slutet af sjuttonde seklet.

6676. **Hult, K.,** Ljusnarsbergs krönika. Andra öfversedda, förbättrade och tillökade upplagan. Med en karta. XVI + 634 s. Med många illustr. i texten. Säter (tr. i Falun), Utgifvaren. Pr. 10 kr.

6677. **Kjellberg, C. M.,** Från Fyris slätter. Några kulturhistoriska studier. (2) + 59 s. + 3 kartor. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 3 kr.
Innehåller: Fyrisån, Föret och Förisängar (Fyrisvallar): Förisängar som plats för konungavalet på Morasten; Forntida vägar över Förisängar; Gamla byar på slätten; Traditionen om striderna vid Danmarks kyrka emellan danskar och svenskar efter Erik den heliges död; Gamla Uppsala biskopssäte och dess föregångare.

6678. **Leijonhufvud, K. K:son,** Bidrag till Stockholms gators, gränders och torgs historia och livet där tiden 1720—1771. Med 1 bilaga: Förteckning på de hufvudsakligaste förordningarna rörande hufvudstadens gator, gränder och torg och lifvet där 1720—1771.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1918, s. 60—88.

6679. **Leijonhufvud, K. K:son,** Några bidrag till Västergötlands medeltida jordhistoria.
Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1918. Bd 3: H. 9/10, s. 100—102.

6680. **Lithberg, N.,** Till allmogekulturens geografi.
Rig 1918, s. 1—27. Med 40 fig.

6681. **Lundberg, O.,** Ur Västmanlands forntid. 1. Västmanlands forntida bebyggande. 2. Kungshögarna vid Eriksgatan.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1917, s. 22—48. Med 16 fig.

6682. **Lysander, Alb.,** S:t Petri kyrkas minnen.
Lunds stifts julbok 1917. Årg. 9, s. 81—99. Med 9 illustr.

6683. **[Malmgren, Stig],** Varbergs fästning. Bisp Eskils slott, som kanske blir fängelse. Kockenburg, Runde Taarns förebild. Ett enastående historiskt byggnadsverk, som måste räddas undan förgängelsen. Af *Raimer.*
Dagens Nyheter 1918, N:o 206 (Stockholmsuppl. n:o 17293). Bihang till söndagsnumret (4/8).

6684. **Mannerfelt, O.,** Gravstenar i Gudhems kyrka.
Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1918. Bd: II. 9/10, s. 95—99. Med 2 fig.

6685. **Nordén, Arth.,** Norrköpings medeltid. Ett diplomatarium norcopense omfattande bevarade medeltidsbrev rörande staden Norrköping med Ö. Eneby, S. Johannis samt Borg och Löts socknar från tiden 1180—1521; samlat, kommenterat o. utg. (14) + 312 s. Norrköping (tr. i Sthlm), A. B. Lundbergs bokh. Bokhandelsuppl. tr. i 200 numrerade exemplar. Pr. 11 kr. Enskilda uppl. (numr. I—C). Pr. 15 kr.

6686. **Ridderstad, A.,** Östergötland. 2. Östergötlands beskrivning med dess städer samt landsbygdens socknar och alla egendomar.
H. 17—18. Innehåller slutet af Linköping samt Motala, Norrköping, Skänninge, Söderköping och Vadstena jämte tillägg och rättelser. S. 1025—1184 + VIII s. 3. Fornsägner och kulturbilder från Östergötland. H. 1. 48 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr. häftet.

6687. **Roos, A. M.,** Dalarna. 444 s. + 1 karta o. många illustrationer i texten. Uppsala, J. A. Lindblad. Pr. 11 kr.

6688. **Rådhus,** Stockholms, och råd. Festskrift innehållande magistratens och rådhusrättens samt de äldre rådsbyggnadernas historia. Beskrifning af det nya rådhuset i kvarteret Fruktkorgen jämte byggets historia. Förteckning över borgmästare och rådmän samt stads- och magistratssekreterare från äldsta till nuvarande tid. Utgifven till minne af nya rådhusets invigning hösten 1915. D. 2. *Fr. de Brun, G. Elgen-*

*stierna, I. Simonsson, N. Östman*, Matrikel öfver borgmästare och rådmän samt stads- och magistratssekreterare i Stockholms stad och norra förstaden. XV + (1) + 361 + (1) s. + 14 portr. o. 10 illustr. i texten. Sthlm, Fritze. Pr 7 kr.

Rec. i Svenska Dagbladet 1918, N:o 112 B (28/4) af *B. Boëthius*. 1—2 rec. i Svenska Statsförbundets tidskr. 1918. Årg. 10, s. 317—320 af *E. Kleberg*.

6689. **Salvén, Arv.,** Boken om Högsjö. En norrländsk sockenkrönika. Kulturbilder, sägner och minnen. Med förord af *O. Högberg*. 248 + (2) s. Med flera illustr. i texten. Sthlm, Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag. Pr. 5 kr. 50 öre.

6690. **Samuelsson, S.,** Värmlands historia.

En bok om Värmland av värmlänningar. D. 1, s. 177—268. Med 4 fig.

6691. **Schartau, Sig.,** Kopparbergs län under det stora nordiska kriget. (Med 3 bilagor.)

Karolinska förbundets årsbok 1918, s. 276—316 + 1 hopvikt blad.

6692. **Slott,** Svenska, och herresäten vid 1900-talets början. Ny följd. H. 1. Östergötland 1. 32 s. 4:o. Med många illustr. i texten. Sthlm. F. Lundquist. Pr. 7 kr. häftet.

H. 1: Fridhem och Björnsnäs af *E. Malmberg*.

6693. **Stenström, H.,** Staden inom broarna. En vägledning för vandraren i gamla Stockholm. 90 + (1) s. + 14 pl. + 1 karta. Sthlm, Hj. Lundberg & G. Olzon. Pr. 2 kr. En bibliofiluppl. i 250 exemplar. Pr. 9 kr.

6694. **Städer,** Sveriges. H. 31—33. Bd 8: Kristianstads och Malmöhus län. H. 2—4. S. 33—128 + (2) s. 4:o. Med många illustr. i texten. Sthlm. Norstedt. Pr. för alla tre häftena 24 kr.

Ängelholm och Hässleholm af *K. Enghoff*. — Malmö. 1. Historisk återblick af *K. Hj. Lundgren*. 2. Malmö just nu af *G. Löwegren*.

6695. **Svedelius, J.,** Södermanland. 239 + (2) s. Med många illustr. i texten. Uppsala (tr. i Sthlm), J. A. Lindblad. Pr. 6 kr. 50 öre.

Hembygdsböckerna. Läseböcker för skola och hem.

6696. **Sverige.** Geografisk, topografisk statistisk beskrifning. Under medverkan af flera författare utgifven af *O Sjögren*. Med många illustr. och planer. H. 74 & 75. S. 577—672. [Skaraborgs län.] Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 1 kr. häftet.

6697. **Thorman, E.,** En bergsmansgård i Kopparbergs bergslag.

Svenska Turistföreningens Årsskr. 1918, s. 119—127. Med 5 fig.

6698. **Torslow, E.,** Kartor över Skanör och Falsterbo 1853 och 1660. — Fiddernas i Falsterbo läge. 15 s. + 3 kartor. Malmö.

Rec. i Hist. Tidskr. för Skåneland. Årg. 1917 (tr. 1918). Bd 7. s. 162—166.

6699. **Upmark, G.,** Ett par västmanländska slott. Ängsö och Tidö.

Svenska Turistföreningens Årsskr. 1918, s. 77—97. Med 20 fig.

6700. **Wahledow, A.,** Kalmar under ett årtusende. 29 s. Med flera illustr. i texten. tv. fol. Sthlm, Th. Wahledow. Pr. 12 kr. Tr. i 700 exemplar, däraf 200 numrerade å handgjort papper.

6701. **Wimarson, N.,** Ystad mot slutet av danska tiden. Några anteckningar rörande Ystads administrativa, ekonomiska och merkantila förhållanden under förra hälften av 1600-talet. 83 s. Med 27 fig. 4:o.

Skrifter utgivna av Ystads fornminnesförening. 2.

Festskrift utgiven av Ystads fornminnesförening. Den 7 augusti 1918. Ystad. Pr. 10 kr. Tryckt i 200 exemplar däraf 35 numrerade.

6702. **Åsbrink, G.,** Dalslands kanal. 57 + (1) s. + 1 karta. Med flera portr. o. illustrationer i texten. Göteborg (tr. i Sthlm), Wettergren & Kerber. Pr. 3 kr.

## Kulturhistoria.

6703. **Andersson, Gun.,** Bergslagen.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1918, s. 1—21. Med 7 fig.

6704. **Arne, T. J.,** Viktenheterna i Sverige under vikingatiden.
Fornvännen 1918, s. 61—64.

6705. **Beckman, K.,** Ett borgmästareval i Linköping på 1680-talet. Säljes till förmån för Linköpings stifts- och läroverksbibliotek. 36 s. Linköping, Henric Carlsons bokh. Pr. 2 kr.

6706. **Boëthius, B.,** Pite stora nybygge och dess förste upphovsman. Ett blad ur den inre kolonisationens i Norrland historia. 1—2.
Svenska Dagbladet 1918, N:o 206 B (4/8), 220 (18/8).
2. G. V. Palmstruchs länga kamp för Pite-privilegiet. Fabriken koncessionerad 1760, nybyggesurkunden utfärdad först femton år senare.

6707. **Bolin, G.,** Johan III:s högskola å Gråmunkeholmen. 2. 1583—1592.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1918, s. 1—59.

6708. **Bolin, G.,** Petter Stenborgs teater i Kindstugatan 11.
Holmia 1918. Årg. 1, s. 22—35. Med 4 fig.

6709. **Brudutstyrsel,** Vasaprinsessornas, i guld och silver. Af *Lars Bokpräntare.*
Guldsmeds-Posten 1918. Årg. 6, s. 101—103.

6710. **Bucht, G.,** Härnösands skolförhållanden 1638—1650. Läroverksprogr. 17 s. 4:o. Härnösand.

6711. **Bülow, Wald.,** 80- och 90-talen. Litet om studentlivet i Lund.
Sacrum almæ matri Carolinæ societas civium academiæ Lundensis (1918), s. 113—126.

6712. **C[arl]g[re]n, [W.],** Hos en köpmansfurste i Gävle för 100 år sedan. Pehr Ennes' hem och hushåll.
Meddelanden av Gestriklands fornminnesförening 1918, s. 30—40. Med 1 portr.

6713. **Carlsson, Gotth.,** och **Johnsson, U.,** Smålands nation i Lund 1668—1918, dess öden och personligheter. Till Lunds universitets tvåhundrafemtioårsjubileum. VIII + 173 + (1) s. Med flera illustr. och portr. i texten. Lund, Smålands nation. Pr. 6 kr. 50 öre.

6714. **Domböcker,** Örebro härads äldsta kända. Medd. af *G. Berg.*
Meddelanden från föreningen Örebro läns museum 1916. [H.] 6, s. 93—106.

6715. **Drake, S.,** Västerbottenslapparna under förra hälften av 1800-talet. Etnografiska studier. Akad. afh. [Uppsala.] IV + XVI + 368 s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 10 kr.
Lapparna och deras land. Skildringar och studier utgivna av Hj. Lundbohm. 7.
Rec. i Svensk Humanistisk Tidskr. 1918. Årg. 2, sp. 193—201 af *K. B. Wiklund.*

6716. **Erixon, S.,** Bebyggelseundersökningar. Öfversikt. Periodiska bebyggelsetyper. Fäbodsväsen.
Fataburen 1918, s. 21—57. Med 23 fig.

6717. **Erixon, S.,** Några bidrag till det nordiska husets historia. 1—3.
Fataburen 1917, s. 145—198. Med 47 fig.

6718. **Forsstrand, C.,** Storborgare och stadsmajorer. Minnen och anteckningar från Gustaf III:s Stockholm. (5) + 198 s. + 4 portr. + 2 pl.

+ 2 stamtaflor. Med 12 portr. o. illustrationer i texten. Sthlm, Geber. Pr. 10 kr.

Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 291 (31/12) af [*A.*] *Å*[*hma*]*n*; i Svenska Dagbladet 1918, N:o 325 B (1/12) af *H. Schück* under titel: Från det gustavianska Stockholm.

6719. **Gagnér, And.,** Gammal folktro från Gagnef i Dalarne. 111 + (1) s. Malmö, Maiander. Pr. 1 kr. 75 öre. Tryckt i 500 exemplar.

6720. **Geijer, R.,** Den värmländska järnhanteringen i forntid och nutid. En bok om Värmland av värmlänningar. D. 2, s. 277—300. Med 1 pl. o. 3 fig. i texten.

6721. **Hedin, Ein.,** Gefle i kristid för 200 år sedan. Med 2 bil.
Meddelanden av Gestriklands fornminnesförening 1918, s. 19—29.

6722. **Helsingborgsstudier,** Kulturhistoriska. Till minne av Oscar Trapp. Utgivna av Helsingborgs museum genom *T. Mårtensson.* 210 + (2) s. + 1 portr. Med 78 fig. o. 47 pl. i texten. Sthlm, Bröderna Lagerström. Pr. 25 kr.

Innehåller bl. a.: *O. Trapp*, Kalkmålningarna i Ronneby kyrka; *T. Mårtensson*, Helsingborgs Mariakyrkas medeltida byggnadshistoria, några synpunkter; *S. Ewald*, Gamla »Munthe» vid Stora torget; *T. Mårtensson*, Det Trappska flaggförslaget; *S. Wallin*, Fajanstillverkningen vid Pålsjö enligt utgrävning å tillverkningsplatsen.

6723. **Hjort, J.,** Anteckningar om Rutger Macleans verksamhet å Svaneholm. Efter kyrkoherden Jeans Hjorts originalmanuskript meddelade av *C. Sprinchorn.*
Hist. Tidskr. för Skåneland. Årg. 1917 (tr. 1918). Bd 7, s. 140—149.

6724. **Hult, O.,** Vilhelmus Lemnius och Benedictus Olai lifmedici hos Erik XIV och Johan III. Ett bidrag till svensk läkarhistoria under Vasatiden. XI + 117 + (1) s. + 2 facs. tr. Sthlm, Bröderna Lagerström. Pr. 27 kr. 50 öre. Tr. i 350 numrerade exemplar.

6725. **Jakten** under Vasatiden. Några anteckningar. Af *P. J—n.*
Svenska Jägareförbundets tidskr. 1918. Årg. 56, s. 20—27.

6726. **Jonsson, J. V.,** Örebro läns museum, särskildt dess kyrksal.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1918. Årg. 15, s. 88—109. Med 10 bild.

6727. **Karlin, G. J:son,** Kulturhistoriska museet i Lund. En handbok för besök och självstudium. Med plan, 16 planscher och 280 illustrationer. 352 + (1) s. Lund, Kulturhistoriska föreningen för Södra Sverige. Pr. 9 kr. En billigare uppl. 352 + (2) s. Med plan och 280 illustrationer. Pr. 3 kr. 50 öre.

6728. **Linder, Hj.,** Örebro skeppare embetes årskrönika åren 1689—1872.
Meddelanden från föreningen Örebro läns museum 1916. [H.] 6, s. 1 79 + 1 karta o. 1 illustr. i texten.

6729. **Linderholm, E.,** De stora häxprocesserna i Sverige. Bidrag till svensk kultur- och kyrkohistoria. D. 1. Inledning. Bohuslän. XII + 272 s. Uppsala, J. A. Lindblad. Pr. 7 kr. 50 öre.

Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 268 B (16/11) af [*A.*] [*A*[*hma*]*n*; i Dagens Nyheter 1918, N:o 311 (Stockholmsuppl. n:o 17398) (17/11).

6730. **Lithberg, N.,** Gamla svenska julseder i kulturhistorisk belysning.
Aftontidningen 1918, N:o 349 (23/12).

6731. **Lithberg, N.,** Mortlar och pepparkrossare hos svensk allmoge.
Fataburen 1918, s. 1 - 20. Med 22 fig.

6732. **Löfgren, Em.,** Folktro, sed och sägen från Njurunda socken i Medelpad. 88 + (3) s. Malmö, Maiander. Pr. 1 kr. 50 öre.

6733. **Mannerfelt, O.,** Älfsborgs läns landsting 1863—1913. Minnesskrift på förvaltningsutskottets uppdrag författad. D. 1. Organisation, personförteckningar, ekonomi. 114 + (1) s. Med 11 helsidespl. o. många portr. i texten. 2. Verksamhet. (1) + 132 s. Göteborg 1913, 17.

6734. **Montelius, O.,** Riksäpplet.
Nordisk Tidskr. 1918, s. 1—17 Med 35 fig.

6735. **Nordensvan, G.,** Svensk teater och svenska skådespelare från Gustaf III till våra dagar. D. 2. 1842—1918. 504 + (10) s. + 5 pl. bilagor o. en mängd bilder i texten. Sthlm, Bonnier. Pr. 16 kr.

6736. **Nordlander, J.,** Katolsk propaganda inom en svensk skola. Ett blad ur Gävle skolas historia. 66 s. Gävle.
Medföljer som bilaga Gävle allmänna läroverks årsredogörelse för läsåret 1917—1918.

6737. **Nordlander, J.,** Skolan i Härnösand till gymnasiets upprättande därstädes år 1649. Läroverksprogr. [Södermalm.] XXVIII s. Med 1 karta. 4:o. Sthlm.
Äfven separat. XXVIII s. Med 1 karta. 4:o. Sthlm. Fritze. Pr. 2 kr. Norrländska samlingar. 2: 3.

6738. **Olán, E.,** Hunger och missväxt. Huru nödtiden fordom bekämpades i Sverige.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 262 B (9/11).

6739. **Olán, E.,** Pestilentia och quarantaine. Huru farsoterna fordom bekämpades i Sverige.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 232 B (5/10).

6740. **Simonsson, I.,** Det Stockholmska Blåkulla. Huru häxprocesserna grasserade i den svenska huvudstaden och hur klockspelaren vid tyska kyrkan Krull höll på att falla offer för dem.
Svenska Dagbladet 1918, N:o 85 B (30/3).

6741. **Simonsson, I.,** Gillstugan och Björngården. Stockholms äldsta komediantscener. 1—2.
Holmia 1918. Årg. 1. s. 5—21. Med 2 fig.

6742. **Sockenstämmor,** Skånska, mot dryckesseden. Uttalanden från början av 1830-talet. meddelade av *Pehr Johnsson.*
Mimer 1918. Årg. 16, s. 84—95.

6743. **Sommarin, E.,** Det skånska jordbrukets ekonomiska utveckling 1801—1914. 1. (2) + 247 s. + 1 portr. Med 16 diagram och flera illustr. i texten. Med 9 bilagor. Lund 1917. Pr. 8 kr.
Skrifter utgivna av de Skånska Hushållningssällskapen med anledning av deras hundraårsjubileum år 1914 under redaktion av *L. Weibull.*

6744. **Under** Lundagårds kronor. En minneskrans vid tvåhundrafemtioårsfesten af gamla studenter. (1) + 500 s. + 1 pl. Med många portr. o. illustr. i texten. Lund, Gleerupska Univ.-bok. Pr. 20 kr.
Innehåller bl. a.: *G. Billing.* Några studentminnen; *C. M. Fürst,* Kilian Stobæus och hans lärjungar; *L. Holmström.* Hågkomster från 1860-talets studentlif i Lund; *O. Ingstad.* Några minnen från 1860-talets studentlif: *A. Stille,* En vandring öfver slagfältet vid Lund; *E. Tegnér.* För femtio år sedan. Jubelfestminnen.

6745. **Universitetskonstitutioner,** 1655 års. Utg. af *C. M. Schybergson.* 76 s. Åbo.
Öfvertryck ur Åbo akademis årsskrift 1918.

6746. **Velin, Sanfr.,** Det första järnvägsförslaget i Sverige och dess behandling i riksdagen.
Läsning för svenska folket 1918, s. 188—196.

6747. **Weibull, M.,** Lunds universitets historia. D. 1. 1668—1825. 2:a uppl. (1) + 338 + (1) s. + 23 portr. + 4 pl. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 15 kr.
1:a uppl. utk. 1868.

6748. **Wrangel, E.,** Gamla studentminnen från Lund. Samlade och utgivna. 224 s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 7 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 232 B (5/10) af *S*[*t*]. *S*[*jö*]*g*[*re*]*n*.

6749. **Ödmann, Sam.,** Hågkomster från hembygden och skolan. 1. Ett presthus i Småland från förra århundradet. 2. Skolan i Wexiö, för sextio år sedan. (3) + 147 + (1) s. Upsala, Palmblad & C:o 1830. Omtr. Lund, Gleerups förl. Pr. 2 kr. 50 öre.
Svenska bygder i äldre beskrivningar med anmärkningar och register utgivna av *J. Sahlgren*. Småland. 1.

6750. **Östberg, N.,** Gustav Vasas hjälm i Livrustkammaren.
Rig 1918, s. 52—54. Med 1 fig.

6751. **Östman, N.,** Djäknespelet på Stortorget 1575 och 1586.
Holmia 1918. Årg. 1, s. 1—4.

## Kyrkohistoria.

5752. **Aulén, G.,** Martin Erik Ahlman och Ebbe Gustaf Bring. En teologisk strid i Lund på 1840-talet. 67 s. Lund. Pr. 1 kr. 75 öre.
I »Festskrift utgiven av Lunds universitet vid dess tvåhundrafemtioårsjubileum 1918». Lunds universitets årsskr. N. F. Avd. 1. Bd. 14. N:o 5.

6753. **Berggren, J. E.,** Till frågan om läseriet i sydvästra Värmland under 1850-talet.
En bok om Värmland av värmlänningar. D. 1, s. 331—356. Med 2 portr.

6754. **Billow, A.,** Birgittautställningen i Statens historiska museum våren 1918.
Rig 1918, s. 28—36. Med 5 fig.

6755. **Birgittautställningen** 1918. Beskrifvande förteckning öfver utställda föremål med bidrag af *C. M. Fürst, A. Branting. Andr. Lindblom, Sv. Brandel, G. Lagerheim, I. Collijn, H. Fleetwood, O. Janse.* Redigerad af *I. Collijn* och *Andr. Lindblom.* XI + 201 + (1) s. + 13 pl. o. flera illustr. i texten. Sthlm (tr. i Uppsala). Pr. 20 kr.
Innehåller: *C. M. Fürst,* Birgittas reliker: *A. Branting* o. *Andr. Lindblom,* Heliga Birgittas och Katharinas skrin samt andra helgedomskar: *Andr. Lindblom,* Altarkarl: *Andr. Lindblom,* Bildverk i skulptur och måleri: *A. Branting,* Vafnader och broderier: *S. Brandel,* Birgittas kista och bår. Ulf Gudmarssons grafsten. Pilgrimsmärken. Fyra föremål funna i Vadstena klosterkyrka: *G. Lagerheim,* Mikroskopisk undersökning av den heliga Birgittas kista: *I. Collijn.* Handskrifter, urkunder och böcker rörande Birgitta och Vadstena: *H. Fleetwood,* Sigill.
Rec. i Hist. Tidskr. för Finland 1918. Årg. 3, s. 126—128 af *K. K. Meinander.*

6756. **Brilioth, Y.,** Två svenska biskopsprovisioner på 1460-talet.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1918, s. 101—117.

6757. **Gierow, A.,** Bidrag till det svenska militärkyrkoväsendets historia (forts.) (Med 1 bilaga.)
Kyrkohistorisk Årsskr. 1918. s. 1—98.

6758. **Kjellin, H.,** Kyrkliga minnesmärken i Värmland.
En bok om Värmland av värmlänningar. D. 1. s, 357—378. Med 6 fig.

6759. **Leijonhufvud, K. K:son,** Bidrag till själavården vid de indelta regementenas historia under frihetstiden och Gustavianska tiden.
Kyrklig tidskr. 1918. Årg. 24, s. 14—28.

6760. **Lindhagen, Arv.,** Den hel. Julitta och spår af hennes dyrkan i Sverige.
Fataburen 1918, s. 118—122.

6761. **Manuale** Upsalense [Stockholm 1487]. Den svenska kyrkans äldsta tryckta handbok efter det nyrekonstruerade exemplaret i Kungl. Biblioteket. Med inledning utgifven af *I. Collijn.* VIII + XXXVI + 128 s. + 3 facs. pl. Sthlm (tr. i Uppsala).
Kungl. Bibliotekets handlingar. Bilagor. Ny följd. 1.

6762. **Minnesbok,** Vadstena klosters. »Diarium Vazstenense». [Översättningen har verkställts af *A. W. Lundberg.* Den språkliga granskningen har utförts av *E. Brate* och *E. Wessén.* De kalendariska uppgifternas återgivande i modernt uttryckssätt har ombesörjts av *E. Brate.* Arbetet har utgivits av Birgittamuseiföreningen i Vadstena och redigerats av *Andr. Lindblom.*] X + 357 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 22 kr. Tr. i 500 numrerade exemplar.

6763. **Swinstead, J. H.,** Relations between the Anglican and Swedish churches.
Internationale kirchliche Zeitschrift 1918. Jahrg. 8, s. 64—77.

6764. **Säve, T.,** Den kyrkliga utvecklingen i Värmland i äldre tider.
En bok om Värmland av värmlänningar. D. 1, s. 317—330. Med 1 portr.

6765. **Södergren, J.,** Västkustens kristendomstyp och Henrik Schartau. Ett bidrag till svensk kyrkogeografi. 1. På Västkusten.
Läsning för svenska folket 1918, s. 1—32.

6766. **Westman, K. B.,** Reformationens genombrottsår i Sverige. XV + 462 s. Sthlm (tr. i Uppsala), Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag. Pr. 12 kr.

---

## Finland och Östersjöprovinserna.

6767. **Bonsdorff, C. v.,** G. M. Armfelt och R. H. Rehbinder.
Hist. Tidskr. för Finland 1918. Årg. 3, s. 73—112.

6768. **Bonsdorff, C. v.,** Opinioner och stämningar i Finland 1808 1814. VI + 240 + (1) s. Helsingfors.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 141.

6769. **Fontell, A. G.,** Borgå stads återuppbyggande efter branden 1708.
Suomen Historiallisen seuran 1916—1917 (tr. 1918), s. 74—99.

6770. **Hultin, Arv.,** Litteraturstudier i Åbo under Porthans tid.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 140. Förhandlingar och uppsatser. 31. 1917 (tr. 1918), s. 1—84.

6771. **Hultin, Arv.,** Litteraturstudier i Åbo under svenska tiden 1640—1809. Anteckningar. (1) + 236 s. Helsingfors.

6772. **Lesch, Br.,** Ur den gustavianska diskussionen om de finländska jordbrukarnas villkor.
Hist. tidskr. för Finland 1918. Årg. 3, s. 1—20.

6773. **Schybergson, C. M.,** Frågan om kvänerna.
Hist. Tidskr. för Finland 1918. Årg. 3, s. 21—42.

6774. **Åland.** 47 s. Med flera illustrationer och en karta i texten. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 1 kr. 25 öre.
Vårt Försvar. Skrifter utgifna af Allmänna försvarsföreningen 1918, 1.
Af innehållet märkes: *W. Kleen,* Ålands befrielse från den ryska invasionen 1808; *A. Örnberg,* Ålandsfrågan från marinpolitisk synpunkt.

---

## Allmän och utländsk historia.

6775. **Bergman, J., & Svensén, E.,** Världshistorien berättad för svenska folket. Fjärde upplagan. D. 1: *Bergman, J.,* Den äldsta forntiden och Hellas. H. 1—7. 448 s. Med många illustr. Sthlm, Bohlin & C:o. Pr. 1 kr. 50 öre häftet.

6776. **Historie,** Norges. Fremstillet for det norske folk af *A. Bugge, E. Hertzberg, O. A. Johnsen, Y. Nielsen, J. E. Sars* og *A. Taranger.* Med talrige illustrationer i teksten og paa bilag. Bd 3: Halv. 2. *A. Taranger,* Tidsrummet 1319—1537. S. 289—434 + (1) + (2) s. Kristiania, Aschehoug 1917.

## Recensioner.

6777. **Gustav Vasa,** Brev. Ett urval av *N. Edén.* (Se N:o 5968.)
Rec. i Forum 1918, s. 399—400 af *E. Sjödahl.*

6778. **Herlitz, N.,** Från Thorn till Altranstädt, studier över Karl XII:s politik 1703—1706. 1. (1703—1704). (Se N:o 5559.)
Rec. i Svensk Humanistisk Tidskr. 1917. Årg. 1, sp. 225—228 af *A. Stille.*

6779. **Bohlin, G.,** Militär statsmakt och individ särskilt i Sverige under Gustaf III:s tid. (Se N:o 6029.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1918. Öfv. o. gr., s. 47—51 af *A. H[olmbäc]k.*

6780. **Wahlström, L.,** Sverige och England under revolutionskrigens början. Bidrag till den Reuterholmska regeringens historia. (Se N:o 6034.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1918. Öfv. o. gr., s. 6—13 af *L. S[tavenow].*

6781. **Brusewitz, A.,** Studier öfver 1809 års författningskris. Den idépolitiska motsättningen. (Se N:o 6041.)
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 145 (26/6) af [*K. Petterso*]*n*; i Hist. Tidskr. 1918. Öfv. o. gr., s. 26—31 af *W. Enblom.*

6782. **Gränström, P. O.,** Prästeståndets sista strid. Till kyrkomötets och kamrarnas femtioårsjubileum. (Se N:o 5158.)
Rec. i Statsvetenskaplig Tidskr. 1918. Årg. 21, s. 210—212 af *E. Fahlbeck.*

6783. **Rydström, A.,** Armfeltarne på Hunnerstad och deras närmaste. (Se N:o 5637.)
Rec. i Hist. Tidskr. för Finland 1918. Årg. 3, s. 58—63 af *C. v. Bonsdorff.*

6784. **Palme, O.,** o. **Palme, G.,** Släkten Palme intill år 1815. D. 1—2. (Se N:o 6091.)
Rec. i Hist. Tidskr. för Skåneland. Årg. 1917 (tr. 1918). Bd 7, s. 175—179 af *A. Stille.*

6785. **Böök, Fr.,** Esaias Tegnér. D. 1. (Se N:o 6118.)
Rec. i Svensk Humanistisk Tidskr. 1918. Årg. 2, sp. 1—7 af *O. Sylwan*; i Det Nya Sverige 1918. Årg. 12, s. 109—113 af *R. Sjöberg*; i Svensk tidskr.. 1918, s. 266—271 af *Sv. Ek*; i Nord. tidskr. 1918, s. 60—66.

6786. **Hadorph, Joh.,** Resor. Afritningar af kyrkor och kyrkovapen i Upland 1676—1685. Utgifna af E. Wennberg. (Se N:o 6123.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1918. Öfv. o. gr., s. 23—25 af *V. Gödel.*

6787. **Hahr, Aug.,** Den äldre Vasatidens svenska borgar. Studier i nordisk renässanskonst. 3. (Se N:o 6125.)
Rec. i Nord. tidskr. 1918, s. 527—530 af *G. M. Silfverstolpe.*

6788. **Hahr, Aug.,** Skånska borgar. H. 5—6. (Se N:o 6124.)
Rec. i Hist. Tidskr. för Skåneland. Årg. 1917 (tr. 1918). Bd 7, s. 166—170.

6789. **Looström, L.,** I svenska konstnärskretsar för omkring hundrafemtio och hundra år sedan. (Se N:o 5827.)
Rec. i Ord och Bild 1918, s. 505—508. Med 1 portr.

6790. **Wåhlin, Th.,** Ystads S:ta Maria kyrka. (Se N:o 5694.)
*Palme, O.*, Mariakyrkan i Ystad. Granskning af Th. Wåhlin, S:ta Maria kyrka i Ystad. Kyrkans och dess fasta inventariers historia. Två artiklar i Stockholms Dagblad i januari 1917. 8 s. 4:o. Sigtuna (tr. i Sthlm), Förf. Pr. 25 öre.

6791. **Almquist, Joh. Ax.,** Den civivila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630 med särskild hänsyn till den kamerala indelningen. D. 1, 3: H. 1. (Se N:o 6140.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1918. Öfv. o. gr., s. 1—6 af *Ehd.* [*E. Hildebrand.*]

6792. **Kuylenstierna, C. W. U.,** Om rekognitionsskogar och under bruk skatteköpta hemman med särskild hänsyn till å desamma förbehållna enskilda rättigheter. (Se N:o 5702.)
Rec. i Svensk juristtidning 1918. Årg. 3, s. 280—287 af *Å. Holmbäck.*

6793. **Bergh, S.,** Svenska riksarkivet 1618—1837. (Se N:o 5715.)
Rec. i Nord. tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1918. Årg. 5, s. 267—269 af *E. Naumann.*

6794. **Gödel, V.,** Sveriges medeltidslitteratur. Proveniens. Tiden före antikvitetskollegiet. (Se N:o 5718.)
Rec. i Nord. tidskr. för bok- o. biblioteksväsen 1917, s. 353—362 af *I. Collijn*; härpå svarade Gödel med en broschyr: Svar till Isak Collijn. 19 s. Sthlm. Pr. 2 kr.

6795. **Schück, H.,** Från det forna Upsala. (Se N:o 6221.)
Rec. i Svensk Humanistisk Tidskr. 1917. Årg. 1, sp. 280—283 af *V. Lundström*; i Ord och Bild 1918, s. 283—284 af *Erik H*[*edé*]*n.*

6796. **Boëthius, B.,** Ur de stora skogarnas historia. (Se N:o 6242.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1918. Öfv. o. gr., s. 19—23 af *T. Gihl.*

# REGISTER.

---

## Svenska Historiska Föreningens årssammankomst den 30 april 1919.

Sedan sammankomsten öppnats af styrelsens ordförande, riksarkivarien Hildebrand, föredrog sekreteraren följande

### Årsberättelse för år 1918.

Svenska Historiska Föreningen har under det sistförflutna året räknat omkring 700 årsafgiftbetalande medlemmar inom och utom Sverige, till hvilka dessutom komma femton postprenumeranter. Sedan professor E. Heckscher, amanuensen W. Enblom och advokaten S. Lagerlöf anmält sitt inträde såsom ständiga ledamöter i föreningen, uppgår numera antalet dylika till 111 och den jämlikt stadgarna af deras afgifter bildade fonden till kr. 8,575.

I styrelsens sammansättning har under året den förändring ägt rum, att professor L. Stavenow på egen begäran utträdt ur densamma och i hans ställe invalts professor A. Stille. I öfrigt har styrelsen liksom tidigare bestått af herrar f. universitetsbibliotekarien C. Annerstedt, f. generallöjtnanten G. Björlin, riksarkivarien S. Clason, H. Exc. statsministern N. Edén, professoren C. Hallendorff, f. riksarkivarien E. Hildebrand, ordförande, kanslirådet T. Höjer, sekreterare, f. förste arkivarien Th. Westrin, skattmästare, samt generallöjtnanten H. Wrangel.

Föreningen har under året utgifvit trettioattonde argången af sin tidskrift. Såsom bidrag till täckande af kostnaderna för dess utgifvande har föreningen atnjutit det sedvanliga statsanslaget å 1,500 kronor samt dessutom fått från Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademien mottaga ett anslag af 500 kronor. Med hänsyn till de utomordentligt uppdrifna tryckningskostnaderna är emellertid föreningens ekonomiska ställning i hög grad ansträngd och torde detta, såvida ej särskilda atgärder däremot kunna vidtagas, med all sannolikhet komma att medföra svårigheter att upprätthålla Historisk Tidskrift vid dess nuvarande omfang. Historiska Föreningens styrelse finner sig därför föranlåten att till en och hvar af föreningens medlemmar rikta en allvarlig och enträgen vädjan att

arbeta för en ökad anslutning till föreningen. Med det ökade intresse för fäderneslandets historia och i allmänhet för historisk forskning, som under senare år framträdt inom vårt land, borde utan större svårighet kunna vinnas en ökning i föreningens medlemsantal, tillräcklig att säkerställa dess verksamhet i den nuvarande omfattningen.

* * *

Rika framtidsförhoppningar stäcktes genom Olof Palmes död vid Tammerfors den 3 april 1918. Med sitt brinnande intresse för vetenskaplig forskning, sitt utpräglade spårsinne, sin goda metodiska skolning och sin uppslagsrikedom, hade han — trots det mångfrestande i sin läggning — hunnit utföra arbeten — särskildt må framhållas den i vår personhistoriska litteratur enastående monografien öfver hans fädernesläkt — som gåfvo ovanligt rika löften om en verkligt betydande insats i vår häfdaforskning.

Med J. F. Nyström, död den 18 juli 1918, bortgick en trägen arbetare inom statsvetenskapernas område. I yngre år förvärfvade han vetenskapligt anseende genom för sin tid förtjänstfulla arbeten inom Sveriges ekonomiska historia, en då ännu mer än nu af forskningen obruten mark, liksom han ock medarbetat vid ett af våra betydelsefullaste historiska editionsarbeten, den Oxenstiernska brefväxlingen, där han utgifvit Grotii bref till den svenska rikskanslern. Under hans senare år faller hans vetenskapliga verksamhet så godt som uteslutande inom statskunskapens och geografiens område.

Väsentligen åt litteraturhistorien var Karl Warburgs lifsverk ägnadt. Genom sin stora monografi öfver J. G. Richert har han emellertid lämnat ett betydelsefullt bidrag till kännedomen om vår politiska utveckling under 1800-talet. Liksom till Nyström står Historisk Tidskrift till honom i tacksamhetsskuld för värdefulla bidrag.

I förtid afbruten af döden blef Gunnar Rexius' forskarebana, och dock torde med fog kunna sägas om honom, att han inom få års rymd hann utföra en mindre vanlig insats i vårt statsvetenskapliga forskningsarbete. Hans vetenskapliga förstlingsverk, gradualafhandlingen om Stahls statslära, faller inom statsteoriernas historia. Hans stora monografi öfver det svenska tvåkammarsystemets tillkomst och karaktär liksom hans sista afhandling om striden om finansmakten under Karl XIV Johan utgöra mycket gedigna och förtjänstfulla bidrag till kännedomen om Sveriges konstitutionella utveckling under 1800-talet. Hans båda arbeten inom den utländska statsrätten, det ena om presidentmakten i Förenta Staterna, det andra om Frankrikes författningsproblem, vittna om en sällsynt förtrogenhet med främmande länders konstitutionella förhållanden och tillika om en mindre vanlig förmåga att klarlägga hufvudlinjerna af invecklade författningsproblem.

Man kan endast beklaga, att yttre omständigheter och vacklande hälsa försvårade hans forskning och en förtidig död hindrade honom att infria de rika löftena om en ännu mera omfattande och helgjuten insats i vår författningshistoriska och statsrättsliga litteratur.

* * *

Bland under året utgifna urkundspublikationer är främst att uppmärksamma ett nytt band af den Oxenstiernska brefväxlingen, liksom de närmast föregående redigeradt af Brulin. Det inrymmer materialet från 1631 och innehåller — bland brefven till konungen — en hel rad utomordentligt betydelsefulla betänkanden öfver viktiga diplomatiska och ekonomiska frågor. Af Karolinska krigares dagböcker, den af Quennerstedt utgifna, viktiga urkundssamlingen till Karl XII:s historia, föreligger jämväl ett nytt band. Utom en del relationer af Gyllenstierna, Siegroth, Sparre, Lilliehöök m. fl. innehåller bandet Magnus Stenbocks journal öfver expeditionen 1702—03 och hans bref till konungen från tiden 1702—05. Bland fortsättningar å tidigare omnämnda urkundspublikationer äro ytterligare att anteckna ett nytt häfte af Sveriges traktater, omfattande materialet för åren 1740—51 och redigeradt af B. Boëthius, vidare ett nytt af N. Erdmann ombesörjdt band af Tersmedens memoarer, denna gång anknutet till Gustaf III:s arbete för svenska flottan, samt en ny, från historisk synpunkt obetydlig, men genom de meddelade teckningarna underhållande del af Dardels Dagboksanteckningar, omfattande åren 1887—90. En ny serie af samlingen »Svenska memoarer» har påbörjats med en edition af Kj. Chr. Barnekows dagboksanteckningar från fälttågen 1806 och 1813—14, utgifna af A. K. Bergh.

Af öfriga under berättelseåret utgifna urkundseditioner är först att nämna den af J. Bergman utgifna krestomatien af latinska källskrifter till Sveriges äldsta historia. Under titeln Norrköpings medeltid har Nordén utgifvit ett Diplomatarium Norcopense, omfattande bevarade medeltidsbref rörande själfva staden Norrköping med Ö. Eneby, S. Johannis samt Borgs och Löts socknar från tiden 1180—1521. Collijn har efter det nyrekonstruerade exemplaret i Kungl. Biblioteket utgifvit Manuale Upsaliense, vår kyrkas första tryckta handbok. Vadstena klosters af Benzelius först utgifna tänkebok har i svensk öfversättning af Lundberg under medverkan af Brate och Wessén utgifvits af Lindblom. I Historisk Tidskrift har E. Hildebrand för första gången i en modern edition publicerat de bevarade dokumenten till Stockholms blodbads förhistoria. S. Hildebrand har efter originalen på Fullerö, så långt de äro bevarade, utgifvit en ny upplaga af Carl XI:s på allmänt historiskt intresse fattiga men på faktiska detaljuppgifter så mycket rikare almanacksanteckningar. Inom den karolinska tiden faller också den version af Rutger Aschebergs dagbok, som af Carlquist aftryckts i Karolinska förbundets årsbok.

Schück har i bihanget till Svenska Akademiens handlingar påbörjat publiceringen af Gustaf III:s och Lovisa Ulrikas brefväxling. Det hittills utgifna första bandet sträcker sig till maj 1771. För Historisk Tidskrifts läsare väl bekanta äro de mestadels till eller från medlemmar af Cronstedtska familjen skrifna bref rörande 1809 års statshvälfning, som där aftryckts af G. Lindstén. Ett urkundligt bidrag till den allra senaste tidens svenska historia föreligger i den af Setterwall och E. Staaff utgifna samlingen af K. Staaffs tal. Slutligen må uppmärksamheten fästas å några under året utgifna öfversättningningsarbeten på hithörande område. Voltaires beryktade bok om Karl XII har sålunda utkommit i icke mindre än tvenne svenska upplagor. Väsentligen inom Karl XII:s regeringstid faller ock den af Hultenberg utgifna öfversättningen af de partier af De la Motrayes' resebeskrifningar, som beröra Sverige.

Den under 1918 utgifna akademiska afhandlings-, program- och specimenlitteraturen är både rikhaltig och värdefull. Inom densamma är först att nämna Ahnlunds på synnerligen omfattande forskningar hvilande, grundliga och lifligt skrifna framställning af den närmaste förhistorien till Gustaf Adolfs deltagande i trettioåriga kriget. Ett annat betydelsefullt arbete på den diplomatiska historiens område är Bonnesens med docentur belönade afhandling om August den starkes utrikespolitik åren 1712—15. På förvaltningshistoriens område falla Forssells studier i departementalreformens förhistoria till 1812, värdefulla särskildt genom det nya material, som däri tillföres forskningen. Att anteckna äro vidare tvenne statsrättsliga afhandlingar: Tynells omfattande och ingående undersökning om det svenska statsrådets politiska ansvarighet och Esséns om den svenska riksdagens tillfälliga utskott. Josephson har såsom akademisk afhandling offentliggjort en omfångsrik framställning af stadsbyggnadskonsten i Stockholm intill år 1800. En etnografisk studie af intresse jämväl för historikern är Drakes afhandling om Västerbottenlapparna under förra hälften af 1800-talet. Bland årets teologiska afhandlingar äro slutligen att anteckna Blocks om Karl IX såsom teolog och religiös personlighet och Brandts homiletiska monografi om Rosenii förkunnelse.

Såsom inbjudningsskrift till den högtidlighet, hvarmed Uppsala universitet firade 200-årsdagen af Karl XII:s död, har Stavenow utsändt en konturteckning af det svenska stormaktsväldets uppkomst, hvari gifves en skiss af nämnda utvecklings hufvudmoment och ledande politiska idéer. På grund af den kraft, hvarmed författaren rest själfva problemställningen, den omsorg, hvarmed han genomtänkt hela komplexen af i hvarandra gripande spörsmål, den skärpa, hvarmed han genomfört analysen af hvarandra aflösande politiska sträfvanden och program, och den stilistiska elegans, hvarmed han sammanställt resultaten af sina forskningar, utgör denna essay ett osedvanligt värdefullt tillskott till den syntetiska delen af vår historiska litteratur. I ett annat universitetsprogram

har Stavenow lämnat det första af en i utsikt ställd serie af bidrag till den gustavianska tidens författningshistoria; där behandlas konungens förarbeten och planer rörande riksdagens organisation 1778, och författaren aftrycker de af konungen utarbetade utkasten till konstitutionella stadgar i ofvan berörda ämne. — Såsom akademiskt specimen har tillkommit andra delen af Tunbergs omsorgsfulla och uttömmande monografi öfver Sigismunds förhållande till Sverige åren 1597—98. Den behandlar på grundval af omfattande arkivstudier konungens andra resa till sitt hemland och Stångebro slag. Till samma kategori af akademiska arbeten hör äfven H. Almquists afhandling om Holstein-Gottorp, Sverige och den nordiska ligan i den politiska krisen 1713—14. Med begagnande af ett mycket omfattande, hittills outnyttjadt arkivmaterial har författaren här lämnat ett grundläggande bidrag till kännedomen om Görtz' diplomati. I detta sammanhang må slutligen beröras den af Lunds universitet till 250-årsjubiléet utgifna festskriften. Stille har där lämnat en klar och skarpsinnig framställning af de ledande idéerna i krigföringen i Norden 1563—70, hvari han lyckats bringa reda och sammanhang i det tämligen kaotiska virrvarret i föregående teckningar af nordiska sjuårskriget. I samma publikation ingå äfven en rättshistorisk afhandling af C. G. Bergman om testamentet i 1600-talets rättsbildning, en undersökning af Ernberg om fullmaktsröstning vid val till riksdagens andra kammare samt en teologisk afhandling af Aulén om striden mellan M. E. Ahlman och E. G. Bring på 1840-talet.

Beträffande sammanfattande och monografiska arbeten i öfrigt utanför den i egentlig mening akademiska litteraturen må följande framhållas. Af Grimbergs populära framställning af svenska folkets underbara öden har ytterligare ett par häften utkommit, behandlande episoder ur Karl XII:s historia efter 1709. Svensén har afslutat sin likaledes i populariserande syfte skrifna framställning af svenska historien för svenska folket. Till den äldsta svenska historien föreligga i olika tidskrifter en rad bidrag af Beckman, Frödin, Kjellberg, Nerman, Svenson m. fl. Ahnlund har i bokform sammanfört en serie mestadels tidigare publicerade smärre undersökningar inom Gustaf Adolfs-tidens historia; särskildt beaktansvärd är bilden af Wolmar Farensbach, en af tidens ej alltför fåtaliga kondottiertyper. Den tidigare så omfångsrika tyska litteraturen till 30-åriga krigets historia har af naturliga skäl äfven under det gångna året varit mycket blygsam. Synnerligen rikhaltig, ehuru af mycket växlande värde, är naturligtvis den till 200-årsminnet sig anknytande Karl-XII:s-litteraturen. Ur allmänt historisk synpunkt främst bland denna står det sammelverk, som af S. E. Bring utgifvits under medverkan af de flesta bland våra specialister på området. Arbetet innehåller en serie monografiska framställningar af olika sidor eller skeden af epoken, tillsammans bildande en tämligen fullständig framställning af hjältekonungens lefnad och lifsverk. I sin helhet förtjänstfulla,

delvis ypperliga, utgöra de ett synnerligen viktigt tillskott till litteraturen på området. Af rent krigshistorisk karaktär är det stora af Generalstabens krigshistoriska afdelning utgifna verket **Karl XII** på slagfältet, hvilket torde få tillerkännas grundläggande betydelse för uppfattningen af konungen såsom fältherre. Bland öfriga från militärt håll i samband med 200-årsminnet framkomna arbeten må nämnas Kuylenstiernas och C. O. Nordensvans. Slutligen må påpekas, att de båda under året utgifna årgångarna af Karolinska förbundets årsbok som vanligt innehålla värdefulla bidrag till kännedomen om det karolinska skedet af vår historia. En plats för sig — äfven med hänsyn till den magnifika utstyrseln — intager den af Key-Åberg och Stille utgifna redogörelsen för den under året 1917 företagna undersökningen af Karl XII:s lik, bl. a. innehållande Key-Åbergs afhandling om konungens banesår. Ett bland de mest betydande af årets historiska arbeten utgör Heckschers framställning af kontinentalsystemet. Sitt främsta värde har arbetet däri, att kontinentalsystemet insättes i sitt allmänna ekonomisk-historiska sammanhang samt att författaren — man torde kunna säga för första gången — lyckats bringa reda i det kaos af åtgärder och motåtgärder, förordningar och motförordningar, som bilda dess yttre förlopp. Af stort intresse äro ock författarens utredningar rörande systemets ekonomiska verkningar. Den Heckscherska sammanfattningen borde kunna blifva en förträfflig utgångspunkt för monografiska undersökningar rörande vårt eget lands förhållande till och under systemet. Karaktären af urkundssamling har i väsentlig grad Hallendorffs bok om Oscar I, Napoleon och Alexander. Där meddelas ett intressant urval ur Manderströms brefväxling under Krimkriget, särskildt brefven från Nordin och Ehrensvärd, äfvensom anteckningar af general Löwenhielm. Den utförliga inledning och den förbindande text, hvarmed författaren försett sin urkundsedition, lämna, äfven de, värdefulla bidrag till den svenska politikens och icke minst den svenska diplomatiens historia under de händelsefyllda åren 1853—1856.

Inom biografiens och genealogiens område äro främst att anteckna tvenne nya häften af det af B. Boëthius utgifna Biografiskt lexikon, samtliga präglade af samma sakrikedom och noggrannhet som de båda första. Ett nytt häfte föreligger ock af det af Westerlund och Setterdahl utgifna Linköpings stifts herdaminne. Af annan under året utkommen matrikellitteratur märkes en ny afdelning af Växjö läroverks äldre matriklar, utgifna af L. Larsson, samt af de af E. Leijonhufvud uppgjorda namnlistor öfver officerare vid svenska s. k. männingsregementen till fots under stora nordiska kriget. Såsom ett andra band af den till minne af Stockholms rådhus' invigning utgifna festskriften har under året utkommit en af F. de Brun, G. Elgenstierna, I. Simonsson och N. Östman utarbetad matrikel öfver borgmästare, rådmän samt stads- och magistratssekreterare i Stockholm. Härtill kunna

läggas Sidenbladhs anteckningar om urmakare i Sverige under äldre tider. I ett sammelverk om Värmland, hvarom mera nedan, föreligga släktutredningar rörande de tre bekanta Värmlandssläkterna Fryxell, Geijer och Uggla. Af en Mannerfeltsk släktbok har första delen utgifvits af O. Mannerfelt.

Bland den personhistoriska litteraturen, i den mån densamma icke i det föregående blifvit berörd, äro att anteckna nya delar af Borelius' monografi öfver Brinckman, behandlande hans verksamhet såsom diplomat 1792—1810, samt af Sigrid Leijonhufvuds i en föregående berättelse omnämnda intressanta Tessin-bok. I Svenska akademiens handlingar föreligger numera Hedins minne af Resare-Bengt, och Schück har, väsentligen på grundval af tidigare undersökningar, publicerat en bok om Lars Wivallius. Öfver en af 1600-talets vetenskapliga stormän, Johannes Schefferus, föreligger en lefnadsteckning af H. Scheffer. Ett bidrag till Adolf Fredrik Muncks biografi lämnar Donner i en utredning om hans förhållande till en beryktad episod ur Gustaf III:s historia, »de Fahnehielmska sedlarna». Slutligen må nämnas Lindebergs studie öfver Anders Lindebergs lif och verksamhet.

Under en följd af år har myntdirektören Wallroth i sina ämbetsberättelser meddelat en serie mycket värdefulla bidrag till Sveriges mynthistoria från 1449. Desssa undersökningar ha nu sammanförts till en fortlöpande följd i det under året utgifna tjugoandra bandet af Numismatiska Meddelanden.

Det mest betydande arbete bland årets krigshistoriska litteratur, generalstabens verk om Karl XII, har redan tidigare anförts. Utom några nya häften af Björlins Sveriges krigshistoria i bilder äro härtill att lägga ett par regementshistoriska arbeten: Kindbergs anteckningar om Värmlands fältjägare, Stenhammars skildring af Östgöta kavalleriregemente i Karl XII:s krig samt en af Sylwan och Kuylenstierna utgifven minnesskrift i anledning af artilleri- och ingenjörshögskolans 100-åriga tillvaro.

På litteraturhistoriens område föreligger ett betydande arbete i Bööks förträffliga, i vissa delar alldeles nya framställning af den romantiska tidsåldern i vår litteratur. Nordensvan har numera fullbordat sin skildring af svensk teater och svenska skådespelare från Gustaf III till våra dagar med en andra del, behandlande tiden 1842—1918. Att omnämna äro vidare den af Schück verkställda editionen af Bokvettsgillets protokoll 1714—31 samt den af honom och Warburg på grundval af deras stora verk utarbetade öfversikten öfver hufvuddragen af Sveriges litteratur.

Den konsthistoriska bokskörden under året är liksom öfverhufvud under de senaste åren synnerligen rikhaltig. Fyra häften föreligga således af det af Curman och Roosval utgifna inventariet öfver Sveriges kyrkor; årets häften äro ägnade åt Danderyds, Häfverö och Väddö skeppslag. Det af Hahr utgifna arbetet öfver skånska borgar har jämväl tillökats med ett par nya häften, och Collijn har utsändt en ny afdelning af sin Icono-

graphia Birgittina typographica. Större delen af årets konsthistoriska arbeten behandlar vår medeltida konst. Cornell har publicerat dels en monografi öfver Norrlands kyrkliga konst under medeltiden dels en samling studier i Upplands kyrkliga konst, anknuten till den utställning af äldre kyrklig konst, som under året ägt rum i Uppsala. Af Fischers hand föreligger en undersökning om Västergötlands romanska stenkonst, närmast arkitektur och skulptur inom Kinnekulle-traktens kulturområde. Lindblom har utgifvit ett ikonografiskt verk öfver den heliga Birgitta, upptagande bildverk i skulptur och måleri från Sveriges medeltid. Den svenska dopfuntskulpturen under medeltiden har gjorts till föremål för ett arbete af Roosval. Ur den pågående restaureringen af Riddarholmskyrkan har framgått ett stort arbete af M. Olson. Slutligen är att anteckna en af S. Erixon och Kjellberg författad framställning af Ronneby byggnadshistoria under 1700- och början af 1800-talet.

På statsrättens och juridikens område ha de viktigaste arbetena redan förut uppmärksammats. Till det anförda må blott läggas den af C. G. Bergman för Flodströms stora sammelverk rörande Sveriges folk utarbetade öfversikten öfver rättsutvecklingen i Sverige.

Ett synnerligen värdefullt bidrag till kännedomen om vår ekonomiska historia lofvar den af och öfver riksbanken utgifna festskriften att blifva. Dess under året utgifna första band — Brismans framställning af den Palmstruchska banken och Rikssens ständers bank under den karolinska tiden — har af sakkunniga granskare fått erkännande såsom en mönsterframställning i sitt slag. På området äro f. ö. att anteckna en af Ugglas författad öfversikt öfver Huskvarnas gevärsfaktoris uppkomst och utveckling från äldsta tider till 1917 samt en såsom festskrift till firande af Svenska Cellulosaföreningens 25-åriga tillvaro utgifven framställning af den svenska cellulosaindustriens utveckling och nationalekonomiska betydelse.

På arkivväsendets område märkes B. Boëthius' och Sondéns i Riksarkivets meddelanden införda redogörelser för Riksarkivets Stegeborgssamling. Att anteckna är ytterligare Sechers i Danska riksarkivets meddelanden publicerade afhandling om upptäckten och förvärfvet af Kristian II:s arkiv.

Inom bibliografiens gebit äro — utom Setterwalls årsbibliografi och några andra mindre bidrag — att nämna Rudbecks ståtligt utstyrda Bibliotheca Rudbeckiana, Stenbocks meddelanden från Linköpings stiftsbibliotek samt Wedkiewicz' förteckning öfver svenska publikationer rörande Polen. Af stort värde äfven för svenska historiker är gifvetvis Erichsens och Krarups danska historiska bibliografi, hvaraf under året andra bandets första häfte utkommit, täckande tiden till 1808.

Topographica-afdelningen är som vanligt synnerligen rikhaltig. Utom nya häften af de tre från föregående berättelser kända sammelverken: Sveriges städer, Svenska slott och herresäten samt den

geografisk-topografisk-statistiska beskrifningen öfver Sverige är främst att nämna ett nytt verk af allmän karaktär: Flodströms ofvan omnämnda i samverkan med en del fackmän utgifna arbete Sveriges folk, en utbildnings-, odlings- och samhällshistorisk skildring, enligt hvad i företalet angifves afsedd att framlägga grundvalarna för vår nutidskultur och de vägar, på hvilka vi nått fram till densamma. Af Ridderstads stora verk om Östergötland föreligger nu andra afdelningen afslutad och tredje afdelningen, som är ägnad åt fornsägner och kulturbilder, har påbörjats. Ett värdefullt arbete på landskapshistoriens och landskapsbeskrifningens område utgör ock en af H. Hildebrandsson och S. Samuelsson redigerad bok om Värmland af värmlänningar: i en rad kortare uppsatser ges där en framställning af landskapets historia och nuvarande förhållanden på olika områden. Äfven om Dalarne och Södermanland ha populärt hållna arbeten utkommit. Af ortsbeskrifningar må utom i olika tidskrifter publicerade smärre bidrag framhållas Salwéns bok om Högsjö. Stadshistorien är som vanligt rikt representerad, främst naturligtvis hufvudstadens. Sålunda har Bååth utsändt andra delen af sin monografi öfver Helgeandsholmen och Norrström. Af Böttiger har offentliggjorts en krönika om den Tessinska slottskyrkan, och i samfundet S:t Eriks årsbok återfinnas som vanligt värdefulla detaljundersökningar. Bland öfrig stadshistorisk litteratur förtjäna omnämnas Björlins Åmålsminnen, Kjellbergs Uppsalastudier, den af Jönköpings stadsfullmäktige utgifna Jönköpingshistorien, hvars andra del nu sett dagen, samt Wimarsons undersökningar rörande Ystads administrativa, ekonomiska och merkantila förhållanden under förra hälften af 1600-talet.

Äfven på den s. k. kulturhistoriens fält har årets skörd varit rik. Från Hälsingborgs museum har publicerats ett band kulturhistoriska Hälsingborgsstudier, och Karlin har såsom en handbok för besök och självstudier utgifvit en omfångsrik redogörelse för kulturhistoriska muséet i Lund. Till den svenska vetenskapens och det svenska undervisningsväsendets historia föreligga åtskilliga nya bidrag. Det sydsvenska universitetets 250-årsfest har sålunda gifvit upphof till ett ej obetydligt antal publikationer. Främst bland dessa är att anteckna en ny upplaga af M. Weibulls universitetshistoria. Den af universitetet utgifna festskriften har tidigare i annat sammanhang berörts. Dessutom föreligga åtskilliga bidrag till kännedomen om studie- och studentlifvet i Lund i äldre och nyare tid, dels i ett sammelband med titeln Under Lundagårds kronor, dels i en af G. Carlsson och U. Johansson utgifven skildring af Smålands nation, dels slutligen i en af E. Wrangel utgifven samling gamla studentminnen. På skolhistoriens område må uppmärksamheten riktas å ett par afhandlingar af Nordlander till ett par norrländska skolors historia. Slutligen har Hult i en afhandling om Wilhelmus Lemnius och Benedictus Olai, lifmedici hos Erik XIV och Johan III, lämnat ett värdefullt bidrag till vår hittills så föga

bearbetade medicinalhistoria. Af stor betydelse för kännedomen om folkföreställningarnas historia i vårt land är det af Linderholm påbörjade bredt anlagda arbetet om de stora häxprocesserna, hvaraf första bandet utkommit, innehållande inledningen samt framställningen af förhållandena i Bohuslän. På samma område faller Gagnérs lilla bok om gammal folktro från Gagnefs socken i Dalarna.

Inom den kyrkohistoriska litteraturen är främst att anteckna K. B. Westmans förträffliga teckning af reformationens genombrottsår i Sverige, byggd icke blott på en ingående förtrogenhet med det svenska materialet utan ock på en omfattande kännudom om den kyrkliga utvecklingen öfver hufvud. Ett nytt vittnesbörd om intresset för vår medeltida kultur och dess stora personligheter är den af Collijn och Lindblom redigerade förteckningen öfver de vid Birgittautställningen i Statens historiska museum utställda föremål. I den under året utgifna årgången af Kyrkohistorisk Årsskrift finnas som vanligt intagna åtskilliga värdefulla specialundersökningar.

Rörande utländska arbeten af betydelse för Sveriges historia är, utöfver hvad ofvan redan sagts, ytterligare följande att anteckna. Af den stora editionen af Fredrik den stores politiska korrespondens föreligger det trettiosjunde bandet, omfattande materialet för tiden maj 1775—mars 1776. Koht har fullbordat första bandet af sin lefnadsteckning öfver Johan Sverdrup; det når fram till 1809. Af finsk historisk litteratur äro slutligen att nämna Bonsdorffs framställning af opinioner och stämningar i Finland 1808—14 samt Hultins litteraturstudier i Åbo under svenska tiden 1640—1809.

Därefter upplästes följande

**Revisionsberättelse.**

Historiska Föreningens ekonomiska ställning framgår av bifogade översikt.

Föreningens räkenskaper, ur vilka den ekonomiska översikten är ett utdrag, ha av oss undertecknade revisorer blivit granskade och riktiga befunna. Inneliggande säkerhetshandlingar ha inventerats och befunnits i behörigt skick. Med anledning av sålunda verkställd revision få vi tillstyrka full ansvarsfrihet åt styrelsen och skattmästaren för 1918 års förvaltning.

Stockholm den 15 april 1919.

*Verner Söderberg.* *Erik Naumann.*

*Debet.*

| | |
|---|---|
| Saldo från 1917 | 8,259: 39 |
| H. M. Konungens årsafgift | 50: 00 |
| 235 afgifter från Stockholm | 1,762: 50 |
| 14 " Lund | 105: 00 |
| 331 " genom posten | 2,482: 50 |
| 15 postprenumeranter à 8: 01 | 120: 15 |
| 3 årsafgifter för 1917 | 22: 50 |
| 3 ständiga ledamotsafgifter (advokaten S. Lagerlöf, professor E. Heckscher och amanuensen W. Enblom, alla i Stockholm) | 375: 00 |
| Lösa häften af Historisk tidskrift | 285: 70 |
| Innehållsförteckningar öfver Historisk tidskrift | 16: 50 |
| 3 ex. af Svensk historisk bibliografi | 15: 00 |
| Redovisning från Fritze | 439: 88 |
| " " Nordiska bokhandeln | 37: 50 |
| " " Danmark | 140: 80 |
| " " Norge | 105: 00 |
| Ränta på obligationer | 275: 00 |
| " " sparkassemedel | 260: 21 |
| Statsanslag | 1,500: 00 |
| Anslag af Vitt.-, hist.- o. ant.-akad. | 500: 00 |
| Summa kronor | 16,752: 63 |

*Kredit.*

| | |
|---|---|
| À Redaktionens konto | 2,435: 00 |
| " Boktryckeriets konto | 4,588: 47 |
| " Distributionskonto | 210: 99 |
| " Diversekonto | 708: 45 |
| Summa kronor | 7,942: 91 |
| Saldo till 1919 | 8,809: 72 |
| Summa kronor | 16,752: 63 |

Behallningen är pa följande sätt placerad:

| | |
|---|---|
| 5 svenska statens 5 % obl. à 1,000 kr. | 5,000: 00 |
| 1 " " " " 500 kr. | 500: 00 |
| À sparkasseräkning i Stockholms handelsbank | 322: 03 |
| " " " Skand. kredit a.-b. | 1,500: 00 |
| " " " Kopparbergs ensk. b. | 1,210: 00 |
| Kontant i kassan | 277: 61 |
| Summa kronor | 8,809: 61 |

I enlighet med revisorernas hemställan beviljades styrelsen ansvarsbefrielse för 1918 års förvaltning.

Den förutvarande styrelsen omvaldes.

Till revisorer omvaldes d:r V. Söderberg samt nyvaldes efter krigsarkivarien S. Bergh, som aflidit, andre arkivarien E. Naumann.

Till deras suppleanter omvaldes d:r B. Boëthius samt nyvaldes andre arkivarien T. Gihl.

Åt styrelsen uppdrogs att justera dagens protokoll.

Riksbibliotekarien E. W. Dahlgren höll föredrag om Gustaf II Adolfs utrikeslån och Älfsborgs lösen.»

## Genmäle.

Hos redaktionen af Historisk Tidskrift anhålles vördsamt om plats för nedanstående välvilliga kritik öfver en välvillig kritiker. Att det kommit att dröja något därmed beror på, att jag först efter hemkomsten från en längre föreläsningsresa inemot påsktiden fått tillfälle att taga kännedom om den anmälan af min Svensk Historia af det välkända märket S. J. B., som finnes intagen i senaste mig tillhandakomna häfte af Historisk Tidskrift.

Den omisskännliga prägel af personlig vänskap — välvilja vore här för litet sagdt —, som utmärker denna anmälan, utesluter icke en stark känsla af förvåning öfver det sätt, hvarpå dess ärade författare förväxlat den uppgift, som åligger en anmälare i en vetenskaplig tidskrift, med motsvarande uppgift för en anmälare i en pedagogisk tidskrift.

I en anmälan af sistnämnda slag är det fullkomligt på sin plats, att anmälaren först och främst tar till den kriarättande magisterns blåpenna och sätter diverse kråknäbbar i kanten, till nytta för bokens användning som stöd för det historiska studiet vid universitet och läroverk. Men i en publikation af den rangen som Historisk Tidskrift, som ju vill anses äga en vetenskaplig karaktär, har man skäl att vänta, att anmälaren först och främst skall lägga på minnet den uppmaning, som den unge Thomas Thorild en gång riktade till en tenterande professor, att hålla sig till »mera doctorala ämnen».

Samma Thorild säger i sin Kritik öfver kritiker, att ett verk bör mätas efter hvad det är och icke efter hvad det icke är. I enlighet med denna grundregel för all kritik borde det här varit anmälarens förnämsta uppgift att fråga sig, om det anmälda verket innehåller någonting nytt, som är sant, och någonting sant, som är nytt. Det kan näppeligen sägas, att hans anmälan uppfyller detta billiga kraf. En historiker, som icke är okänd för anmälaren, har en gång sagt, att häfdaforskningens förnämsta uppgift är att söka uppvisa, *hvad som sker i det som sker*. I min bok har jag försökt mig därmed efter måttet af mina krafter, och det hade varit mera välbetänkt, om S. J. B. först och främst sett efter, i hvad mån jag lyckats därmed.

Sedan detta skett, är han gifvetvis i sin goda rätt, om han söker uppvisa, i hvad mån jag icke lyckats, vare sig i nya uppslag eller historiska detaljer. Det är fullkomligt riktigt, att en anmälare bör det ena göra och det andra icke låta. Vid sådant förhållande

lär det icke kunna undvikas, när författaren rakar ut för en professor i Karl den nionde, för att tala i Strindbergs stil, — detta vare sagdt S. J. B. till heder och ingen skam, — att han råkar illa köra fast på *postulata nobilium* eller något i den vägen. Men när sådant händer, kan författaren dess bättre till sin förmån anföra förmildrande omständigheter. En sådan är, att honom veterligen intet historiskt arbete af större betydenhet någonsin gått fritt från faktiska fel och misstag. Icke Geijer, icke Fryxell. icke ens Hammarstrand, detaljernas man framför alla, har lyckats hålla sina arbeten fria från fel af detta slag. Skulle ett verk af den omfattning som mitt först och sist vinnlägga sig om korrekthet i alla detaljer, blefve det aldrig färdigt, och detta stämde icke rätt väl öfverens med en välvillig förläggares billiga kraf att kunna hålla sina läsare de utlofvade häftena tillhanda inom någorlunda rimlig tid.

En annan dylik omständighet, som må gälla vad den kan, är att söka i det lyte, med hvilket författaren genom hela sitt lif haft att kämpa, och hvars följder han i all synnerhet såsom historiker får uppbära. Den till blindhet gränsande närsynthet, hvaraf jag lidit alltifrån vaggan, gör mig i allt mitt författarskap slafviskt beroende af växlande skrifbiträden af olika kapacitet. Det är genom deras förmedling, som jag har att gå till de historiska källorna och söka, hvad där står att finna, och det är igenom dem, som jag sedan har att så godt sig göra låter framlägga detta sökandes frukter. Om det ena som det andra då råkar blifva behäftadt med åtskilliga bristfälligheter, bör detta anses mera förklarligt och kanske äfven mera förlåtligt än hos en författare, som går till sitt verk med sin fulla syn i behåll. Detta är icke obekant vare sig för vännen S. J. B. eller för en del af mina läsare. Men många torde finnas, som icke känna till denna förmildrande omständighet, och det hade varit ännu mera vänligt af anmälaren, om han till deras tjänst påpekat dess tillvaro.

Det skulle föra mig för långt och upptaga för mycket af tidskriftens dyrbara utrymme, om jag ville inlåta mig på att utbyta meningar med S. J. B. om de fall, där vår uppfattning går isär. Rörande mina uppslag i första bandet må dock sägas, att jag har den tillfredsställelsen att veta, att personer, som blickat rätt så djupt in i vår forntid som han, se på dem med en annan syn än han. Rörande de enskilda påpekade detaljerna vill jag blott stanna vid en enda, nämligen den om Tyge Brahe. Om anmälaren haft tillfälle att se hvad som står i Bergman-Svenséns Världshistoria, band IV, sid. 530 om den stora astronomen, skulle han funnit, att dennes ställning till det kopernikanska världssystemet icke varit mig obekant. I min Svenska Historia har jag icke funnit skäligt att närmare utveckla Tyge Brahes ståndpunkt i detta fall, och det ej minst af det skäl, att den äfven kan förklaras på ett annat sätt. I de dagar, då röken af de kättarbål, där Copernici anhängare brändes, svepte fram öfver världen, och då äfven protestanterna visade sig första konsten att tända dylika bål, var det kanske råd-

ligast att ej för öppet gifva tillkänna sin hyllning för dylika farliga kätterier och därmed utsätta sig för obehagliga följder. Den man, som i Prag tog till hjälp den unge Kepler, vilken med ett redan grundadt världsrykte öppet anslöt sig till Copernici system, kan med skäl förmodas hafva sett på detta system med samma ögon som sin unge medhjälpare, ehuru han af lätt förklarlig omtanke för egen säkerhet icke ansåg sig kunna öppet uttala det.

De varma och hjärtliga ord, hvarmed S. J. B. afslutar sin anmälan, och för hvilka jag här vill säga honom ett lika varmt och hjärtligt tack, visa till fullo, att han gått till sitt verk som en vän. Denne vän har alltid visat, att han unnar rätt åt alla och orätt åt ingen, och allra minst lär han med vett och vilja unna det senare åt mig. Men med sin stora samvetsgrannhet har han nu som alltid låtit sig ledas af regeln *amicus Plato, magis amica veritas*, och äfven här har han sökt säga sanning efter bästa förstånd. Det skulle då aldrig ett ögonblick falla honom in att undandölja något, som kunde vara till nackdel äfven för hans allra bästa vän. Men det kan icke den stora läsande allmänheten så noga veta, och när den läser hans anmälan, där de kritiska anmärkningarna gå först och den välvilliga sammanfattningen kommer på slutet, kan denna allmänhet i strid med hans goda afsikt lätteligen inbilla sig, att hans goda hjärta förleder honom till en alltför mild dom öfver ett i själfva verket underhaltigt arbete. Detta har ju ingalunda varit hans mening, och här som annorstädes har han endast velat säga sanningen, vare sig på godt eller ondt, men det kan lätt blifva följden af hans sätt att yttra sig, och det vore icke lyckligt.

*Emil Svensén.*

## Svar till doktor Svensén.

Det skulle i hög grad smärta mig, om de anmärkningar, jag ansett mig skyldig framställa i min anmälan (H. T. 1918, h. 3) af dr Svenséns »Svenska historien för svenska folket» skulle leda till att »den stora läsande allmänheten» komme att betrakta denna bok som ett »underhaltigt arbete». Jag kan dock ej tro något sådant, då jag uttryckligt framhållit dess stora förtjänster ej blott i »den välvilliga sammanfattningen på slutet» utan ock i det föregående, där t. ex. författaren genom hvad han i arbetet är på väg ett ge »svenska folket» säges »på ett ingalunda ovärdigt sätt» ha trädt i Fryxells fotspår. Men just därför att arbetet i stort sedt är värderikt och egnadt att utöfva stort inflytande på vårt folks historiska bildning, var det nödvändigt, att, när det upptogs till behandling i Sveriges förnämsta organ för historisk kritik, reservationer gjordes med afseende på sådant däri, som syntes anmälaren kunna verka vilseledande eller förvirrande, och att komma med reservationer utan några som helst försök till bevis kunde åtminstone jag ej

besluta mig för. Detaljanmärkningarnas framställande har därför icke berott på begär att uppträda som kriarättande magister utan på afståndstagande från alla pretentioner på att vare sig författaren eller allmänheten skulle jurare in verba magistri. Just af en »publikation af den rangen som Historisk Tidskrift» kan det kräfvas. att kritiska inlägg verkligen styrkas. — Sannt är, att misstag kunna uppvisas hos alla historiker, äfven de förtjänstfullaste, men ju större förtjänsterna äro, dess viktigare, att de ej få auktorisera misstag (eller fantasier). — De svårigheter, med hvilka dr Svensén till följd af sin svaga syn haft att kämpa vid sina historiska forskningar, senterar jag till fullo. Att han trots dem kunnat nå så vackra resultat, har alltid varit föremål för min beundran, och hade det gällt att teckna hans biografi, skulle jag ej underlåtit att framhålla denna synpunkt, men här gällde det *sak*, icke *person*. Efter som dr Svensén i viss mån gett sitt »genmäle» en personlig prägel, vill jag emellertid sluta mitt »svar» med något personligt, nämligen att uttala min tacksamhet för det nobla sätt, hvarpå han upptagit min kritik, och min förhoppning, att denna ej må störande inverka vare sig på hans lust att fullfölja sin för vårt folks historiska bildning så gagneliga författareverksamhet eller — på vår gamla vänskap.

*S. J. Boëthius.*

